Povijest sustavnih arheoloških istraživanja u Sisku od 16. stoljeća do 1941.

Vukelić, Vlatka

Doctoral thesis / Disertacija

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:992553

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ZAGREB

VLATKA VUKELIĆ

POVIJEST SUSTAVNIH ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA U SISKU OD 16. STOLJEĆA DO 1941. GODINE

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2011.

Zagreb, 2011.

UNIVERSITY OF ZAGREB

CROATIAN STUDIES

ZAGREB

VLATKA VUKELIĆ

THE HISTORY OF SYSTEMATIC ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN SISAK FROM 16. CENTURY UNTIL 1941.

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2011.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ZAGREB

VLATKA VUKELIĆ

POVIJEST SUSTAVNIH ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA U SISKU OD 16. STOLJEĆA DO 1941. GODINE

DOKTORSKI RAD

Mentor(i): dr. sc. Ivan Mirnik, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb
dr. sc. Jadranka Neralić, Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Zagreb, 2011.

ZAHVALE

Ovim putem željela bih se zahvaliti svome mentoru Ivanu Mirniku, na golemom ukazanom povjerenju i strpljivosti te vjeri u moje sposobnosti, čak i onda kada ih sama nisam bila svjesna.

Želim se zahvaliti i komentorici Jadranki Neralić, na velikoj potpori i odlučnosti u ključnim trenucima.

Zahvalila bih se još i Branki Migotti, koja me svojim konstruktivnim kritikama i uvidom u literaturu naučila onome što danas s područja arheološke misli znam.

Zahvalu dugujem i Arheološkom muzeju u Zagrebu, kao i kolegama koje u toj instituciji rade, a koji su mi svojim nesebičnim savjetima pomogli u izradi ove radnje.

Zahvaljujem se i obitelji na ostvarivanju uvjeta koji su uopće doveli do realizacije ove radnje.

SAŽETAK

Antička Siscia bila je jedan od najvažnijih gradova rimske Panonije. Sposobnost rimske apsorpcije i asimilacije zatečenih društvenih i gospodarskih odnosa bila je presudna kod smještaja i osnivanja Siscije, ključnog središta za strateško napredovanje ka Dunavu i za očuvanje i širenje svih oblika komunikacije.

Za izradu topografije antičke Siscije potrebno je izraditi strukturalnu analizu, a potom i sintezu arhivskog gradiva iz razdoblja ranog i razvijenog novovjekovlja (Wolfgangus Lazius, Luigi Fernando Marsigli, Matija Petar Katančić, Adam Baltazar Krčelić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Mijat Sabljar, Šime Ljubić, Ivan Tkalčić, Dragutin Jagić i Josip Brunšmid). Ta rukopisna ostavština, često bez potpisa ili nadnevka, samo s naznakom arheološkog lokaliteta koji se obrađivao, zahtijeva interdisciplinaran pristup proučavanja.

Nakon utvrđivanja svih okolnosti u kojima su bilješke nastale, uslijediti će kronološka usporedba sa svim eventualnim ranijim i kasnijim istraživanjima terena, te stanje njihove obrade. Na taj način obrađeno arhivsko gradivo pridonijeti će potpunijem i znanstveno utemeljenijem stvaranju topografije antičke Siscije. Ono je bez tog segmenta netočno i nepotpuno, a do sada neistraženo. Osim u izradi topografije Siscije, podaci prikupljeni i analizirani na ovaj način doprinijeti će općem poznavanju kvalitete života jednog antičkog provincijalnog središta.

Uspostavom institucije muzejskih povjerenika i njihova dokumentacija postaje dio arhivske građe za izučavanje povijesti sisačke arheologije. Njihov rad nije dijelom hrvatske znanstvene literature, ali nam je presudan u stvaranju širih arheoloških zaključaka, jer je vrlo pedantan i cjelovit, a pronalaske starina smješta u katastarsko-geodetske i gruntovne okvire, koje je uz pomoć gruntovnih napisnica i starih gradskih zemljovida, iako vrlo teško, ipak moguće rekognoscirati. Prestankom njihova djelovanja, ratnim nedaćama, općom neimaštinom i turbulentnim društveno-političkim mijenama, sve je manje interesa i sve manje arheoloških istraživanja na području Siska, uz izuzetak 30.-tih godina 20.st. (Josip Klemenc).

Danas je arheološki rad na terenu iz razdoblja 19.st. i ranijih stoljeća potpuno zaboravljen i zanemaren, a predstavlja bogato vrelo informacija, čime je arheološko djelovanje s kraja 20. i poč. 21.st. svedeno na početke, što bitno otežava stvaranje topografije antičke Siscije. Ovaj rad će nastojati to promijeniti.

SUMMARY

Ancient Siscia was one of the most important cities of the Roman Pannonia. Its foundation can be traced as back as into the prehistoric times, several thousand years ago. Roman settlers only used the prehistoric settlement's position on the banks of the Kupa, important for the pre-roman communication network, sharing peoples and goods within the wider European area stretching. Roman ability to absorb and assimilate existing social and economic relations was crucial for the foundation of Siscia, key centre for strategic enlargement towards the Danube frontiers, preservation and construction of communication network. Thanks to the urban planning legislation and it's colonial status (the first probably dated into 71 A.D., the next between 193 and 211 A.D.) the city expanded territorially and administratively. It retained characteristics of an urban environment even after the fall of the Western Roman Empire and the end of antiquity in Siscia dated around the year 600 A.D. Early medieval sources do not offer data on Siscia. However, several relevant documents/a*nnales* (e.g. Einhard's *Vita Karoli Magni*, from the first half of the 9th century), and a small number of important archaeological remains, such as ancient siscian marble monuments reused for the early Croatian interlacing ornaments, speak in favour of highly developed social and political forms as well as relations with the early Croatian state nucleus. It seems that the Frankish retaliation after the uprising of Ljudevit was fatal for the further development of the area, as it entered its longest period of stagnation.

The ideal strategic position of Sisak in the battles against the Turks will help the wider area to become a major military base. Along with stronger military constructing activities came the intense interest in the remains of the ancient Siscia, still present in the landscape. Besides the fact that the siscian archaeological heritage have been built into the foundations of the 16th century fortress, small ancient monuments accidentally found on the ground were also described by the forerunners and pioneers of archeology in Sisak (Wolfgangus Lazius).

Part of Croatian lands belonging to the Habsburg Monarchy became essential for the realisation of the economic mercantilism planned by the Vienna experts, when the centuries-long wars against the Ottoman Empire ceased. The region grew economically and demographically as soon as the river navigable routes in the vicinity of Sisak were reopened. Serving either as members of the Border Commission with the Ottoman Empire (Count Luigi Fernando Marsigli), or as civil engineers, learned personalities travelling through Sisak,

recorded what they saw; their records are thus precious information for the roman remains on the territory of modern Sisak. Although some of their records are highly precise and valuable, they still do not make a part of the planned and systematic archaeological research.

The need for more extensive studies of Croatian history grew together with the Enlightment, thus a new generation of Croatian pioneers in archaeology was formed (Matija Petar Katančić, Adam Baltazar Krčelić), who devoted their attention to Sisak and ancient forerunner. Their testimonies are crucial for the reconstruction of the daily life of ancient Siscia.

A period of rapid economic development coinciding with the development of the Illyrian movement in our country followed. In order to create the national identity, new generation of Croatian scholars (Ivan Kukuljević Sakcinski, Mijat Sabljar, Šime Ljubić, Ivan Tkalčić), will study national history more deeply, with particular stress on one of the major cities of the Western Roman Empire in Croatia, Siscia. Associations and institutions (Society for Yugoslav history and antiquity, the National Museum in Zagreb), which finally began the systematic processing and classification of the Sisal antiquities, were founded.

Ideal basis were the growing architectural interventions in the area which now adapted to new economic needs (railway construction in 1862). With it came the exploitation of ancient archaeological materials for the construction of larger buildings of the new wealthy merchant elite, prevalently of foreign origin. A number of valuable antiquities, not built into the houses, were transported outside Croatian borders, without leaving a note on the site, surrounding of the finding or its description. This was a socio-political problem, as they did not feel that the antiquities were their own heritage, and did not consider importance of unifying the material. In that way important dimension of the history of Siscia was inevitably lost, being a direct reason for the poor epigraphical collection of Sisak (compared with those of Salona).

However, with the second generation born in the 1850s, the awareness of local identity strengthened, and collections of antiquities were being formed; not very rich local patriots (Dragutin Jagić), formed the local archaeological association ("Siscia") to be in direct relation and under the supervision of experts from Zagreb (Josip Brunšmid).

The network of museum trustees was created; when the activities of "Siscia" ended at beginning of the 20th century they took over the role of collectors of antiquities. Their work did not enter into the Croatian professional bibliography, but was crucial for the creation of broader archaeological conclusions, because it is very meticulous and comprehensive, putting

the remains in correct geodetic framework. Although with difficulties, it is still possible to recognize them with the help of old ownership certificates and the old town maps.

With termination of their archaeological action, war hardships, poverty and general turbulent socio-political changes, brought less archaeological research in the Sisak area, except for 1930s (Josip Klemenc). With the 1942 (foundation of the Museum and the Municipal Library of Sisak) the things changed, but war conditions were not favourable for social work. Major changes in the attitude towards archaeology arrived only after the Second World War. The period is characterised by a new generation of local researchers (Stjepan Vrbanović); with his departure the century-old ties with the Archaeological Museum in Zagreb and its rich archival heritage broke. The 19th century archaeological field work was completely forgotten and ignored. Deprived of its rich source of information, archaeological work at the turn of the 20th century was extremely reduced, making harder the formation of the topography chart of ancient Siscia. This will be the basis of the thesis.

KLJUČNE RIJEČI: Siscija, Sisak, 16. do 20. stoljeće, arheološka istraživanja, pioniri arheologije, muzejski povjerenici, arheološka društva

KEY WORDS: Siscia, Sisak, 16 to 20 century, archaeological research, pioneers of archeology, museum trustees, archaeological societies

SADRŽAJ:

1. UVOD 12

1. 1. POVIJESNI PREGLED I GEOGRAFSKO-GOSPODARSKE 17

ODREDNICE 17

2. KONTINUITET URBANITETA 37

3. ISTRAŽIVANJA SISAČKIH ARHEOLOŠKIH TERENA SREDINOM I KRAJEM 18. STOLJEĆA 44

4. RAZVOJ ARHEOLOŠKE MISLI U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA 57

4.1. Sisak u 19. stoljeću - razdoblje intenzivnog i ubrzanog razvoja grada 60

4. 2. Pioniri arheologije – 19. i 20. stoljeće 61

4.3. Ivan Kukuljević kao utemeljitelj arheološke znanosti u Hrvatskoj 63

4. 4. Prve objave o starinama iz Siscije u periodici 67

5. ULOGA MIJATA SABLJARA U VALORIZACIJI SISAČKIH ARHEOLOŠKIH TERENA 68

5. 1. Povjerenička suradnja Mijata Sabljara i Ivana Tkalčića 84

6. GODINA 1868. I ISTRAŽIVANJE LOKALITETA "RIMSKA PIVNICA" - primjer istraživanja antičke monumentalne građevine javne namjene u drugoj polovici 19. stoljeća 91

7. ULOGA ŠIME LJUBIĆA I IVANA TKALČIĆA U ARHEOLOŠKIM ISTRAŽIVANJIMA SISKA 106

8. ALEKSANDAR BOBEK I JOSIP JILK KAO MUZEJSKI POVJERENICI 117

9. "SISCIJA – DRUŠTVO ZA ISKAPANJE I SAKUPLJANJE RIMSKIH STARINA U SISKU" 124

9.1. Franjo Lovrić i njegova uloga u arheološkoj valorizaciji sisačkih terena 136

10. KORESPONDENCIJA DRAGUTINA JAGIĆA I ŠIME LJUBIĆA 139

11. FERDO HEFELE KAO MUZEJSKI POVJERENIK 152

12. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA POČETKOM 20. STOLJEĆA 160

13. GODINA 1912. – JEDNA OD NAJPLODNIJIH ARHEOLOŠKIH GODINA U SISKU 194

14. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA PRIJE PRVOG SVJETSKOG RATA 202

15. AMATERSKO ARHEOLOŠKO DJELOVANJE ANDRIJE COLUSSIJA 206

16. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U MEĐURATNOM RAZDOBLJU 223

17. ZNAČAJ SEVERILINOG SARKOFAGA 230
18. SARKOFAG MAKSIMIJANE EMILIJE IZ SISKA – najduži nadgrobni natpis na siscijanskom sarkofagu 240
19. SPOMENICI IZ SISKA ZABILJEŽENI U CIL-U BEZ CJELOVITA KONTEKSTA O NJIHOVU NALAZU 257
20. ZAKLJUČAK 265
21. BIBLIOGRAFIJA: 270
21.1. KARTOGRAFSKI IZVORI: 285
21.2. ARHIVSKI IZVORI: 286
21.3. HISTORIOGRAFSKI IZVORI 287
22. ŽIVOTOPIS 290

1. UVOD

Antička Siscija bila je jedan od najznačajnijih gradova rimske Panonije. Važnost njezina osnutka i višetisućljetne opstojnosti naselja je prapovijesna tekovina. Rimljani su iskoristili idealan smještaj pretpovijesnog naselja na obalama rijeke Kupe, koje je imalo golemu važnost u realizaciji predrimskih komunikacija i protoka ljudi i roba na širem Europskom prostoru. Sposobnost rimske apsorpcije i asimilacije zatečenih društvenih, političkih i gospodarskih odnosa bila je presudna kod traženja pogodnog smještaja i osnivanja Siscije, ključnog i polazišnog središta za strateško napredovanje k Dunavu i za očuvanje i širenje svih oblika komunikacije, a time i romanizacije.

Nakon uređenja urbane legislative Siscije i njezina kolonijalnog statusa (prvi put najvjerojatnije 71. god. i drugi put između 193. I 211. god.) grad se sve više širi, teritorijalno i administrativno. Pretpostavljamo da je razdoblje najvišeg uspona ove kolonije bilo kada je postala upravni centar Panonije Savije krajem 3. stoljeća, tijekom Dioklecijanovih administrativno-teritorijalnih reformi. U istom stoljeću Siscija postaje i sjedište biskupije, pa ne čudi njena visoka upravna rangiranost.

Karakteristike više ili manje urbane sredine grad zadržava čak i nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva, te se period antičke propasti Siscije smješta oko 600.-te godine.

Ranosrednjovjekovni izvori ne donose mnogo podataka s područja bivše Siscije, no nekolicina relevantnih spisa/anala (*Vita Ludovici imperatoris,* prva polovina 9.st., *Annales Lobienses, Annales regni Francorum, Annales Sithienses)* i mali dio vrlo važnih arheoloških ostataka, poput kamenih spomenika s hrvatskom pleternom ornamentikom izrađenih u kamenu antičke Siscije, govore u prilog razvijenoga društevog i političkog života i povezanosti ovog područja s jezgrom starohrvatske države.

Upravo je prva polovina 9. stoljeća označila ponovnu važnost idealnog geografskog položaja šireg sisačkog područja tijekom sukoba Ljudevita Posavskog i Franaka i njihovih saveznika. Činjenica da Ljudevit stoluje u Sisku, jasno naznačuje tradiciju naseljenosti mjesta, kao i činjenicu da je grad zadržao odlike urbanog središta, u ranosrednjovjekovnom smislu. Do danas nismo pronašli arheološke dokaze koji bi pomogli pri ubikaciji eventualnog Ljudeviteva središta na području samoga grada, no to ne znači da oni i ne postoje. Najviše u rekognosciranju kapitalnih objekata odmaže činjenica da se radi o terenu koji je permanentno izgrađivan i devastiran. Vjerojatno se potonje dogodilo upravo propašću Ljudoviteva ustanka,

što je onda djelovalo kobno i na daljnji razvoj cijelog sisačkog područja, jer ono ulazi u najdulji period stagnacije u svojoj povijesti.

Borba protiv Turaka i idealan strateški položaj Siska vojno i graditeljski će oživjeti šire područje grada, a s navedenim djelatnostima u vezi, javiti će se i intenzivniji interes za ostatke antičke Siscije koji su još uvijek bili prisutni u pejsažu. Naime, sultan Sulejman (1520.-1566.) započinje snažan vojni pritisak prema zapadu i po drugi puta upada u Ugarsku. To je natjeralo kralja, plemstvo, biskupa i Zagrebački kaptol na izgradnju novih i usavršavanje postojećih utvrda kako bi sačuvali ostatak slobodne Hrvatske. Gradnja sisačke utvrde označila je početak stvaranja snažne obrambene granice na području između Une, Save i Kupe. Gradnju 4. kolovoza 1544. godine pokreću Zagrebački kaptol i hrvatski ban Nikola Zrinski. Tako nam je zapravo, u korespondenciji o načinu prikupljanja sredstava za izgradnju utvrde i pojašnjavanju smještaja građevine, i sačuvan prvi dokument o sada trgovištu Sisak, a čuva se u Kaptolskom arhivu. Dokumenti svjedoče o izuzetno živoj graditeljskoj aktivnosti, pa je već u prosincu iste godine utvrda izgrađena do te mjere da se u nju smješta posada na čelu s kaštelanom. Ovako brzoj izgradnji sisačkog kaštela sigurno je pridonijela činjenica o korištenju siscijanskog antičkog graditeljskog materijala, odnosno onoga što je od Siscije do tada ostalo.
Da se kamen crpao iz obližnjih kamenoloma Petrove i Zrinske gore te da se dovozio na područje Siska gdje ga je potom trebalo i obraditi, sigurno bi se radovi na izgradnji odužili. Ovako je u neposrednoj blizini terena koji je bio odabran za smještaj utvrde iskorištena već obrađena epigrafička građa koja je sada postala isključivo graditeljska. Bio je to i krajnje logičan potez obzirom da je vlasnik cijelog područja bio Zagrebački kaptol.
Osim činjenice da je u temelje sisačkog kaštela uzidana siscijanska kamena baština, pojedinci koji su se primarno bavili upravo problematikom održavanja tog objekta, uz ostalo, bilježe i opisuju starine koje su zatekli na širem terenu, pa ih smatramo pretečama pionira sisačke arheologije (Wolfgangus Lazius, *Commentariorum reipublicae Romanae illius in exteris provinciis acquisitis Constitutae libri duodecim*, Basileae 1551.).

Hrvatske zemlje, kao dio Habsburške Monarhije, u času kada stoljetna borba s Osmanskim Carstvom jenjava, postaju bitan čimbenik bečkih gospodarskih stručnjaka u realizaciji

merkantilizma. Shvaćajući važnost riječnih plovnih puteva, što je nužno uključilo i revitalizaciju plovnog puta kod Siska, ovaj kraj gospodarski i demografski oživljava.
Obnašajući razne funkcije, član komisije za razgraničenje s Osmanskim Carstvom nakon mira sklopljenog 1699. godine, grof Luigi Fernando Marsigli (1658.-1730.) dolazi u Sisak upravo po pitanju oznake linije razgraničenja u prirodi. Rezultat njegovih terenskih obilazaka 1726. godine je djelo *Danubius Pannonico Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus*, Amsterdam 1726. U njemu je iznimno zanimljiv plan grada Siska koji nam prikazuje konture vidljivih ostataka antičkoga grada. Prvenstveno tu mislimo na ostatke bedema antičke Siscije. Za njega navodi da je bio izgrađen od nepravilnog kamenja, čvrsto povezan vapnom, dok su putevi unutar zidina još uvijek bili popločeni. No, iako su njegove bilješke krajnje precizne, one još uvijek nisu dio planskih arheoloških i sustavnih istraživanja, ali su iznimno vrijedan početak.

U Banskoj su se Hrvatskoj sveukupne prilike znatno stabilizirale u vijeme vladavine Marije Terezije (1740.-1780.) i Josipa II. (1780.-1790). Primjetan je uspon društvenog i gospodarskog života, jača i razvija se kulturni život. U novom ozračju proširuje se u kontinentalnom dijelu Hrvatske i znanstvena djelatnost na raznim područjima.
Tijekom druge polovine 18. st. nekoliko značajnih autora piše latinskim jezikom, tadašnjim međunarodnim jezikom znanosti, o povijesti i arheologiji antičkog razdoblja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Naime, s razvojem prosvjetiteljstva javlja se potreba za intenzivnijim izučavanjem hrvatske povijesti, pa se sada formira generacija začetnika hrvatske arheologije. Ovdje ih navodimo zajedno s naznakom njihovih najznačajnijih djela: Matija Petar Katančić (1750.-1825.), *Specimen/ philologiae et geographiae/ Pannoniorvm/ in qvo de/ origine lingva et literatvra/ Croatorvm/ simvl de/ Sisciae indavtonii/ Neviodvni Poetovionis/ urbivm in Pannonia olim celebrivm/ et his interiectarvm/ via militari mansionvm,* Zagreb, 1797., Andrija Blašković (1726.-1796.), *Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria* (Dissertationes VIII), Zagreb 1794. i Adam Baltazar Krčelić (1715.-1778.), *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis (studio, labore, ac impensis Balthasaris Adami Kercselich de Corbavia, Zagrabiae: Typis primo Rainerianis, dein Zerauschegianis, ac demum Antonii Jandera Typographi, 1770*. Pri tome treba istaknuti da posebice Katančića smatramo jednim od začetnika hrvatske arheologije.

Njihov pristup obradi arheološke ostavštine razlikuje se od onog njihovih prethodnika po tome što ovi znanstvenici sada po prvi puta ciljano, i terenski i literarno, posvećuju pažnju Sisku i njegovoj antičkoj prethodnici. Njihova svjedočanstva bitne su premise u stvaranju konkluzije o životu antičke Siscije.

Dakle, početak amaterskih arheoloških zabilješki donosi nekolicina arheoloških promatrača (Wolfgangus Lazius, grof Luigi Fernando Marsigli) iz 16. i 18. stoljeća, koji su zabilježili (u pismu i slici) konture i spomenike antičkoga grada što su ih imali prilike vidjeti na terenu. Međutim, prve će sustavnije podatke o tim starinama donijeti rijetki školovani domoljubi i zaljubljenici u antičku povijest našega kraja, kao bitne sastavnice Rimskoga Carstva (Matija Petar Katančić, Andrija Blašković, Adam Baltazar Krčelić). Njihova promišljanja o antičkoj povijesti hrvatskih krajeva bila su idealna podloga za novu generaciju znanstvenika koja je spletom društveno-političkih okolnosti dobila zadaću predstaviti nacionalni identitet u času stvaranja nacionalne povijesti. Nekolicina njih posvetila je velik dio svog istraživanja upravo razjašnjavanju pitanja topografije antičke Siscije i njenoj arheološkoj baštini.

Riječ je o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Mijatu Sabljaru, Ivanu Tkalčiću, Šimi Ljubiću, Josipu Brunšmidu, koji se najviše, najsveobuhvatnije i najstručnije posvetio arheološkim istraživanjima u Sisku, i Viktoru Hoffilleru.

Oni su uvidjeli važnost i nužnost sustavnog vođenja bilješki prilikom istraživanja arheološkog tipa (što se dakako ne odnosi samo na sisačke arheološke lokalitete), koja su do početka 20. stoljeća više slučajna nego li sustavna, kako bi se iz raznolike i bogate ostavštine mogli stvoriti konkretni zaključci. Osim o pronađenim starinama, od kojih su danas mnoge izgubljene, njihove bilješke daju i mnoge podatke o stranim sakupljačima starina, a kojih je u Sisku viđena nekolicina u 19. stoljeću, te upozoravaju na činjenicu da su najbolji primjerci starina mahom izvoženi iz Hrvatske, puneći bečke, peštanske, neke njemačke i talijanske muzejske zbirke. Ovo je pitanje historiografski gotovo potpuno neobrađeno.

Nova generacija hrvatskih znanstvenika (Ivan Kukuljević Sakcinski, Mijat Sabljar, Šime Ljubić, Ivan Tkalčić), imati će još jaču potrebu proučiti nacionalnu povijest u nastojanju stvaranja nacionalnog identiteta, pa će se nastaviti pojačan interes za Siskom/Siscijom kao jednom od najvažnijih gradova ZRC-a na hrvatskim prostorima. Tako se formiraju društva i institucije („Družtvo za jugoslavensku povjestnicu i starine“, Narodni muzej u Zagrebu), koja

konačno počinju sa sustavnom obradom i klasifikacijom starina na sisačkom terenu. Idealna podloga za to bile su sve veće graditeljske intervencije u prostoru koji se sada prilagođavao novim gospodarskim potrebama (izgradnja željeznice 1862.). Time dolazi do krajnjeg iskorištavanja antičke arheološke građe u svrhu izgradnje novovjekih zgrada velikih dimenzija bogate trgovačke elite. Bila je to većinom elita inozemnog podrijetla, te je tako niz vrijednijih starina, koje nisu uzidavane u kuće, odnošene van hrvatskih granica, bez ikakvih zabilješki o mjestu i okruženju pronalaska i opisa istih. Bio je to sociološko-politički problem, jer oni naime nisu siscijanske starine doživljavali svojom tekovinom, te nisu shvaćali važnost objedinjavanja spomenute građe. Na taj način je nepovratno nestala bitna dimenzija u razjašnjavanju povijesti Siscije i direktan je razlog danas tako siromašne epigrafske ostavštine Siska (u usporedbi npr. sa Salonom). No, rođenjem nasljednika u drugom koljenu (polovina 19.st.) jača svijest o lokalnoj pripadnosti, pa pojedinci stvaraju zbirke starina i, uz domaće patriote manjeg financijskog potencijala (Dragutin Jagić), iniciraju osnivanje lokalnog arheološkog društva („Siscija“) koje će biti u direktnoj sprezi i pod nadzorom zagrebačkih stručnjaka (Josip Brunšmid). Uspostavlja se i institucija muzejskih povjerenika, koji nakon gašenja rada „Siscije” (početak 20.st.) preuzimaju ulogu sabirača starina. Njihov rad nije dijelom hrvatske znanstvene literature, ali nam je presudan u stvaranju širih arheoloških zaključaka, jer je vrlo pedantan i cjelovit, a pronalaske starina smješta u katastarsko-geodetske i gruntovne okvire, koje je uz pomoć gruntovnih napisnica i starih gradskih zemljovida, iako vrlo teško, ipak moguće rekognoscirati. Prestankom njihova djelovanja, ratnim nedaćama, općom neimaštinom i turbulentnim društveno-političkim mijenama, sve je manje interesa i sve manje arheoloških istraživanja na području Siska, uz izuzetak 30.-tih godina 20.st. (Josip Klemenc). Stanje se pokušalo promijeniti 1942. (osnivanjem Muzeja i knjižnice grada Siska), no ratne prilike nisu pogodovale društvenom radu, pa ozbiljniji pomak u tom smjeru, a pogotovo po pitanju arheološke problematike treba tražiti nakon 2. svjetskog rata. Ono što karakterizira taj period je nova generacija lokalnih istraživača (Stjepan Vrbanović) s čijim odlaskom se prekida stoljetna veza s Arheološkim muzejem u Zagrebu i njegovom bogatom arhivskom ostavštinom, tako da je arheološki rad na terenu iz razdoblja 19.st. potpuno zaboravljen i zanemaren, a predstavlja bogato vrelo informacija, čime je arheološko djelovanje s kraja 20. i poč. 21.st. svedeno na početke, što bitno otežava stvaranje topografije antičke Siscije. Ovaj rad će nastojati to promijeniti.

1. 1. POVIJESNI PREGLED I GEOGRAFSKO-GOSPODARSKE ODREDNICE

Siscija se razvila na krajnjem jugozapadu Panonske nizine, na mjestu utoka Kupe u Savu u svom južnom dijelu, i mjestu utoka Odre u Kupu u svom sjevernom dijelu. Čitavo područje je izrazito hidrografsko čvorište.

Takav izuzetan strateški značaj odredio je smještaj svim povijesnim naseljima (Segestica, Siscija, Sissek) koja su nekad egzistirala na području današnjeg grada Siska.

Uz idealan vojno-strateški položaj kojim ovo područje raspolaže, njegovo šire geografsko područje na istoku je omeđeno Posavinom, a na zapadu i jugu pobrđem Banijom, čime čitav kraj predstavlja prirodnu poveznicu podunavsko-panonskog nizinskog kraja s krškim dinarskim prostorom. Sisačko područje je i tranzitno područje zagrebačke regije prema Pokuplju, ali i s Bosnom. Omeđene tokovima triju rijeka, Kupom, Savom i Odrom, Segestika, Siscija, pa onda i Sisak su bila jedna od najznačajnijih čvorišta riječnog prometa (ALTIĆ 2004: 9) .

Značaj bogatstva resursima mijenjao se ovisno o povijesno-geografskim uvjetima u pojedinim povijesnim razdobljima.

Još se u starije željezno doba ili halštatsko razdoblje (800.–400. g. pr. Kr.) uočilo to idealno područje za formiranje naselja na utoku rijeke Odre u Kupu kod Siska. Arheološki nalazi potvrđuju onodobnu tranzitnost područja Kupe i Save oko Siska, otkuda se roba prevozila na jugoistok prema Donjoj Dolini, može se pretpostaviti posredničkoj točci, gdje se susretala roba jugoistočnih alpskih halštatskih skupina i italske robe te roba iz panonskih i balkanskih kulturnih skupina s grčkom robom. Dolaskom Kelta, širitelja i nositelja kulture mlađeg željznog doba, miješaju se kasnohalštatsko domorodačko stanovništvo i Kelti, koji stvaraju latensko naselje, Segestiku. Ona ubrzo postaje važno trgovačko i obrtničko središte (FABER 1972-1973: 152; ŠAŠEL 1974: 723, 729-730; VRBANOVIĆ 1981: 187; NENADIĆ 1987: 73; DURMAN 1992: 120; BUZOV 1993: 51-52; VUKOVIĆ 1994: 36; BURKOWSKY 1999: 9-19; BURKOWSKY 2000: 15-16; DURMAN 2002: 25; LOLIĆ 2003: 135, 137-138; BURKOWSKY 2004: 25/26; SLUKAN-ALTIĆ 2004: 15.).

To naselje zatiču rimski osvajači, čiji se interes za dolinu rijeke Save povećava spoznajom da je to najkraći i najjednostavniji kopneni put od Italije k Istoku.[1] Kontrolom Ilirika bilo je moguće braniti sjever Italije, a time i Rim od napada kopnom s istoka. Naročitu je važnost imala dolina rijeke Save, kao najbrža komunikacija s istokom (BARKOCZI 1980: 87; HOTI 1992: 136; RADMAN-LIVAJA 2005: 13). Iz tog razloga Oktavijan osvaja Segestiku 35. g. pr. Kr. gdje je smjestio vojni garnizon kako bi osigurao cijelo područje i stekao čvrsto uporište za daljnji prodor prema istoku (APIJAN, ILL. 22-24; DION KASIJE, XLIX, 36; MÓCSY 1962: 538-539; WILKES 1969: 52-53; MÓCSY 1974: 22; ŠAŠEL 1974: 732; BARKÓCZI 1980: 90; KLAIĆ 1980: 30; VRBANOVIĆ 1981: 188; ŠAŠEL-KOS 1986: 139-142; ZANINOVIĆ 1986: 62-63; NENADIĆ 1987: 73; HOTI 1992: 137-138; WILKES 1992: 206; GRUEN 1996: 173; WILKES 1996: 549-550; BUZOV 2000: 40; RADMAN-LIVAJA 2007: 161-162; RADMAN-LIVAJA 2010: 182-186). Nakon završetka Batonova ustanka (KÖSTERMANN 1953: 345-378; PAVAN 1955: 380; PAŠALIĆ 1956: 245-300; MÓCSY 1962: 544-548; WILKES 1969: 69-77; MIRKOVIĆ 1971: 12-13; MÓCSY 1971: 43; MÓCSY 1974: 37-39; ŠAŠEL 1974: 733-734; BARKÓCZI 1980: 88-89; ŠAŠEL-KOS 1986: 178-191; ZANINOVIĆ 1986: 63; GRUEN 1996: 176-178; WILKES 1996: 553; DIZDAR&RADMAN-LIVAJA 2004: 44-45; SORDI 2004: 221-228; DZINO 2005: 138-157; SEAGER 2005: 33-35; ŠAŠEL-KOS 2009: 182-187; DZINO 2010: 137-155; RADMAN-LIVAJA&DIZDAR 2010: 47-56), s postupnom pacifikacijom, Siscija polako gubi na važnosti kao vojni garnizon, ali zato započinje intenzivan urbani razvoj.[2] Taj proces tijekom 1. st. doživljava vrhunac pod carem Vespazijanom, koji Sisciju uzdiže u rang kolonije i uvrštava je u tribus *Quirina*, možda već 71. godine (CIL III 3951, 4471; FLUSS 1927: 362; MÓCSY 1962: 597; BARKÓCZI 1964: 260; MÓCSY 1974: 112-113; ŠAŠEL 1974: 734-736; VRBANOVIĆ, 1976: 135; VRBANOVIĆ 1981: 188; HOTI 1992: 143; WILKES 2000: 588; LOLIĆ 2003: 134).[3] Naseljavanje mornaričkih veterana u Sisciji nam nesumnjivo govori

---

[1] Općenito, Rimljani svoj interes za ovim područjem izražavaju relativno kasno. Kontinentalni dio Hrvatske ne privlači previše rimske trgovce, jer je relativno "siromašan", pa su rimske intervencije na ovom području tijekom republikanskog razdoblja svedene na kaznene ekspedicije i prevenciju eventualnih sukoba. Vidi više u: Radman-Livaja 2005: 12.

[2] Siscia i dalje ima vojni garnizon nakon odlaska IX. legije, može se pretpostaviti još nekoliko desetljeća, možda i duže (ovisno o tome koliko je dugo mornarička baza bila u funkciji), iako bitno smanjen, no grad nedvojbeno više nema primarno vojnu ulogu, cf. Radman-Livaja 2010: 190-198.

[3] Općenito o osnivanju novih kolonija u Panoniji kroz Vespazijanovu ideju razvoja nerazvijenih dijelova Rimskoga Carstva naseljavanjem Italika i romaniziranih podanika iz drugih krajeva Carstva u netom osnovane kolonije i municipije vidi u: Charlesworth 1936: 17.

kolika je gospodarska i strateška važnost posvećena riječnoj plovidbi i općenito iskoristivosti vodenih potencijala.[4]

U vremenu Domicijanovih ratova protiv Sarmata i Dačana Siscija vjerojatno postaje centar prometnog i vojnog transporta, i to upravo zahvaljujući dobro organiziranoj vodnoj i cestovnoj prometnoj mreži. Na plovidbu rijekom Savom naslanjao se cestovni pravac Siscija-Sirmij, koji je dovršen najkasnije u vremenu Flavijevaca, čime je Siscija postala dijelom jedinstvenog obrambenog i gospodarskog sustava (FABER 1972-1973: 203; MOCSY 1974: 113; BOJANOVSKI 1984: 249-254). Na temelju arheoloških ostataka i relevantnih pisanih i epigrafičkih izvora Siscija se krajem 1. st. zasigurno može smatrati upravnim i privrednim središtem jugozapadne Panonije, što će ostati i u narednim stoljećima (MOCSY 1962: 603; VRBANOVIĆ 1976: 136; FITZ 1980: 129, 325; POCZY 1980: 268; ZANINOVIĆ 1981: 202., 206; BOJANOVSKI 1984: 156; HOTI 1992: 144; BUZOV 2000: 53; LOLIĆ 2003: 144-145). Dodatan poticaj urbanom razvoju Siscije daje vladavina Septimija Severa (193.–211. g. pos.Kr.), kada se izgrađuju i proširuju mnogi komunalni objekti i javne zgrade, a grad 194. godine dobiva i novi naziv, *Colonia Septimia Siscia Augusta* (CIL III 4193; FLUSS 1927: 362; MOCSY 1962: 602; FITZ 1980: 152; POCSY 1980: 268; ŠAŠEL KOS 1986: 382; BOJANOVSKI 1988: 334; HOTI 1992: 144-145; BUZOV 2000: 57; LOLIĆ 2003: 134). O značaju Siscije govore činjenice da se u gradu smjestila uprava dalmatinsko-panonskih srebrnih rudnika, odnosno *praepositus splendidissimi vectigalis ferrarium* (CIL III 3953; BOJANOVSKI 1984: 156), kao i carinska postaja (*publicum portorium Illyrici*) (ŠAŠEL 1974: 736; FITZ 1980: 130; BOJANOVSKI 1984: 156), te razumljivo i beneficijarska postaja, a nije isključeno da je u Sisciji moglo biti i sjedište prokuratora za Gornju Panoniju (ŠAŠEL 1974: 736; FITZ 1980: 129; HOTI 1992: 144; NELIS-CLÉMENT 2000: 184-185, 194-195). Kriznom razdoblju 3. stoljeća unatoč, Siscija ne gubi na važnosti, jer Galijen tamo otvara kovnicu, čini se, 262. g. (MÓCSY 1962: 566, 693; ŠAŠEL 1974: 719-721; BARKÓCZI 1980: 105; BIRÓ-SEY 1980: 345; PÓCZY 1980: 268; LOLIĆ 2003: 134; BUZOV 2000; 176-181). Nakon Dioklecijanove upravne reforme, panonski prostor se dijeli na 4 manje provincije: područje Gornje Panonije sjeverno od Drave postaje *Pannonia Prima*, a južno *Pannonia Savia*. Južni dio Donje Panonije naziva se *Pannonia Secunda* dok sjeverni dio postaje provincija *Valeria*. Sisciji se u toj administrativnoj reformi potvrdila važnost jer

[4] Vespazijan dedukcijom veterana ravenske flote, po svemu sudeći, nastoji dodatno oživjeti riječni promet Savom i Kupom, cf. Mocsy, 1974: 113; Zaninović 1981: 203; Buzov 2000: 53.

postaje glavni grad Panonije Savije (MÓCSY 1962: 570-571, 588; MÓCSY 1974: 273-274; BARKÓCZI 1980: 109-110; RADMAN-LIVAJA 2010: 198).
U 3. stoljeću Siscija postaje i sjedište biskupije, pa ni ne čudi njena visoka upravna rangiranost, a sve to nesumnjivo za posljedicu ima mnoge urbane intervencije (TKALČIĆ 1991: 319; HOTI 1992: 150; ŠANJEK 1993: XXXII). Međutim, upravo u 4. st., nakon više stotina godina neprekinutog razvoja, Siscija doživljava ozbiljna razaranja i početak propadanja (MÓCSY 1962: 571-572, 575; MÓCSY 1974: 277, 286; ŠAŠEL 1974: 711, 737; VRBANOVIĆ, 1976: 138-139; BARKÓCZI 1980: 110-112; HOTI 1992: 150-151; BUZOV 2000: 63-67; RADMAN-LIVAJA 2010: 198-200).

U urbanom razvoju antičke Siscije pratimo nekoliko faza izgradnje: vrijeme vojnog logora koje donosi tragove drvene arhitekture i pilotažu terena čime će se koristiti i kasnije naselje civilnog tipa, a čiji su ostaci i danas sveprisutni na terenu; ranocarski period, od Tiberija do prerastanja Siscije u koloniju te razvijeno carsko razdoblje, od 2. stoljeća, u kojem arhitektura od opeke niče na temeljima od lomljenog kamena vezanog žbukom (BUZOV 2000: 112-116). Kasnoantičke strukture čine najreprezentativnije i najmonumentalnije sačuvane ostatke urbane arheološke ostavštine (VRBANOVIĆ 1981: 196).
Svaka od tih faza pretpostavljala je devastaciju faze prije nje, bilo u smislu rušenja i ravnanja terena ili u smislu nadogradnje i prenamjene objekata, što je značilo gubljenje prvotnih i originalnih karakteristika, kako građevina tako i prostora. Iako je, zbog kliznog i močvarnog terena, najčešći oblik izgradnje u Sisciji bio takav da su se stari objekti rušili, potom utabali, a zatim se na njih navozio novi sloj zemlje te je novi objekt niknuo od te točke kao polazne, tako da je nova građevina postala "viša" od okolnog terena (VUKOVIĆ 1994: 155).
U antičkim vremenima najznačajniji prijelaz preko Save bio je upravo kod Siscije, zbog čvorišta cesta na tom području. Komunikacija kroz Zrinsku goru bila je vezana za rudonosna područja Trgovske gore i željezne rude oko Une, Sane i Japre s preradom u predantičko i antičko doba u Segestici/Sisciji. Kako je rasla potreba za metalurškim sirovinama, riječni putevi Kupom, Savom, Unom, Sanom i Japrom do rudnika i pogona za preradu željezne rudače postali su ključan faktor budućih pohoda, s čime je rastao i značaj Siscije (DURMAN 1992: 127). Možda nije pretjerano taj kombinirani kopneno-riječni put nazvati žilom kucavicom cijelog Rimskog Carstva. Rimski su carevi nedvojbeno bili svjesni izvanrednog položaja Siscije kao i iznimne važnosti doline Save, ključa prolaza kroz Panoniju.

Siscia je i glavna rakrsnica (*caput viarum*) puta *Emona – Siscija – Sirmium*, čiji je glavni smjer trebao povezati zapadnio dio Carstva, odnosno Galiju i Germaniju preko Siscije, Sirmija i Singidunuma s Istokom. U Sisciju su se križali i cestovni pravci iz Senije, Petovija kao i iz Dalmacije (HOTI 1992: 142).
U teškoj krizi Rimskog Carstva krajem 4. st. Panonijom neprestance haraju barbari, a Siscija od tog vremena silom prilika postupno sve više gubi na važnosti. Grad ipak zadržava određenu urbanu strukturu jer u trenutku kad ostrogotski vladar Teodorik preuzima vlast u Panoniji, upravo Sisciju bira kao svoje sjedište, negdje između 507. i 511. godine. Općenito, arheološki nalazi iz Siska, i to oni koje označavamo kao kasnoantičkima i "barbarskima", ukazuju nam na kontinuitet stanovanja na ovom prostoru sve do dolaska Avara i Slavena u međuriječje Save i Drave (VINSKI 1970: 45-46).

Posljednji spomeni Siscije kao kasnoantičkog grada u pisanim izvorima su oni iz 530. godine kada se spominje sudjelovanje Ivana, biskupa sisačkog, na solinskom crkvenom saboru i iz 9. svibnja 532. godine tijekom drugog crkvenog sabora u Solinu, kada među potpisnicima saborskih zaključaka nailazimo i na potpis Konstantina, sisačkog biskupa, sufragana solinske metropolije (SAKCINSKI, CODEX DIPLOMATICUM REGN. CROAT. SLAV. ET DALM., 195-198.; TKALČIĆ 2003: 325-326). Značilo je to da nekad antička Siscija, a sada naselje s kasnoantičkom tradicijom još uvijek uživa odlike urbanog i upravnog središta. Nakon odlaska Langobarda u Italiju, apsolutni gospodari Panonije postaju Avari. Od tog perioda nastavlja se stagnacija i rasap urbanog života Sisicije (HORVAT 1954: 93; VINSKI 1970: 45). Najbolje je smjernice po tome pitanju dala upravo Anđela Horvat utvrdivši kako u nedostatku izvora, a u ovom ih slučaju uistinu nemamo, pad Siscije tumačimo analognim slučajevima. U tom smislu ona komparira Sisak i Ptuj (HORVAT 1954: 94).
Siscija je živjela kao grad s reduciranim odlikama kasnoantičke urbane sredine. Kontinuitet možemo tražiti u postojanju novca kovanog po rimskom standardu, a koji se pripisuje sisačkoj kovnici za ostrogotske vladavine (DEMO 1994: 172, 175, 178, 205). Možemo pretpostaviti da grad nastavlja živjeti i u Avariji sličnim intenzitetom, ne više kao urbani centar, već više kao središte okupljanja ostatka stanovništva koje je u potrazi za bilo kakvom infrastrukturom i težnjom k nekom obliku pripadnosti zbog lakšeg opstanka.
To stanovništvo sada se prilagodilo ruralnom načinu života i ne teži brzoj urbanoj obnovi (Slukan-Altić 2004: 25). Ako uzmemo u obzir nalaz matrica za tiještenje (zlata i srebra)

ranoavarskog perioda (VINSKI 1970: 46; 1971: 66) i postojanje klijentele za takav tip proizvoda, na Sisak treba računati makar kao trgovački faktor.

Ranosrednjovjekovni izvori ne donose mnogo podataka s područja bivše Siscije, no nekolicina relevantnih spisa/anala (*Vita Ludovici imperatoris,* prva polovina 9. st., *Annales Lobienses, Annales regni Francorum, Annales Sithienses)* i mali dio vrlo važnih arheoloških ostataka, poput kamenih spomenika s hrvatskom pleternom ornamentikom izrađenih u kamenu antičke Siscije, govore u prilog razvijenoga društvenog i političkog života i povezanosti ovog područja s jezgrom starohrvatske države (HORVAT 1954: 103).

Upravo je prva polovina 9. stoljeća označila ponovnu važnost idealnog geografskog položaja šireg sisačkog područja tijekom sukoba Ljudevita Posavskog i Franaka i njihovih saveznika. Činjenica da Ljudevit stoluje u Sisku, jasno naznačuje tradiciju naseljenosti mjesta, kao i činjenicu da je grad zadržao odlike urbanog središta, u ranosrednjovjekovnom smislu. Dokaze urbaniteta, ako ga izuzmemo iz cijelog onog povijesnog konteksta, daje činjenica da Ljudevitu gradeški patrijarh Fortunat, u znak potpore, šalje graditelje kako bi utvrdili njegov kaštel i sam grad, no nejasno je u kojoj je to mjeri grad i na čemu je uopće izrastao Ljudevitov "kaštel".[5]

Prilično sigurno je to da su se i graditelji Ljudevita Posavskog poslužili ostacima razorene antičke Siscije, i tada počinje još jedno narušavanje onoga što je nekad predstavljalo antičku urbanu jezgru, s obzirom na promjene u načinu života primjerene ranosrednjovjekovnom poimanju stanovanja i zajednice uopće. Ono što bilježe franački anali za područje utvrđenog onodobnog Siska jest da je on *Siscia civitate* (RAČKI 1877: 327; VITA HLUDOWICI IMP. 35. PERTZ II, 626). Znakovito je da ostala bezimena utvrđenja iz kojih Ljudevit pruža otpor Einhard naziva *castellum,* dok za Sisak jasno navodi da je *civitas* (EINHARDI ANNALES, 209; RAČKI 1877: 327). Ovom se naselju, dakle, ističe ime, pa pretpostavljamo

---

[5] Nakon shizme u Akvilejskoj patrijaršiji 607. godine, osnovan je Gradeški patrijarhat, a patrijarh Grada smatrao se vjernim Papi te nikada nije došlo do njihova ujedinjenja u Akvilejsku dijecezu. Akvileja je gradeškog patrijarha smatrala uzurpatorom. Cijelo to područje pomorske Venecije i Istre bilo je pod upravom Bizanta. Međutim, godine 802. venecijanska vojska opsjeda Grad, jer je gradeški biskup ponudio suradnju Francima, zbog čega je na kraju ubijen. Njega je naslijedio Fortunat, očiti bizantski podanik. Upravo je on poslao zidare i umjetnike knezu Ljudevitu, stvarajući time podlogu za eventualno stjecanje Ljudevitove naklonosti, ne samo u društvenom, već i u političkom smislu. Postoji mogućnost da se Ljudevita htjelo nagnati na razmišljanje o veleizdaji kada bi odbacio vazalski odnos spram Franaka i prešao na stranu Bizanta. I sam car Ludovik pozvao je Fortunata na odgovornost zbog tog čina, a sigurno to ne bi učinio ukoliko bi se prijetnja svodila isključivo na graditeljske poslove u užem smislu! Grad je u administrativnom smislu sve više dobivao na važnosti nakon učestalijih upada barbara na područje Akvileje. Rivalitet je kulminirao nakon što je gradeškom patrijarhu oduzeta jurisdikcija nad Istrom 827. godine, a 1178. godine papa je podržao prenošenje patrijaršije u Veneciju čime je ovaj sukob okončan.

da je jedno od najznačajnijih u Panonskoj Hrvatskoj, a daljnjom analizom Einhardova djela utvrđujemo i kako on riječ *civitas* upotrebljava uistinu samo onda kada označava značajnija utvrđena mjesta (RAČKI 1877: 300, 315, 326).

Dokaz o svojevrsnoj graditeljskoj živosti na širem području pruža i podatak da je u karolinško doba posvuda oživjela građevinska djelatnost na rimskim ruševinama (OTTO 1912: 67).[6]

Tijek događaja vezanih uz Ljudevitov otpor već je s nekolicinom radova zastupljen u hrvatskoj historiografiji, pa se ovdje neće potanko opisivati (HORVAT 1954; KARAMAN 1954; KLAIĆ 1971; KLAIĆ 1990; GOLDSTEIN 1995; BUZOV 2000).

U smislu kontinuiteta naseljenosti, možemo samo zamisliti, a onda i zaključiti (znajući, na primjer, kako se postupalo tijekom rata protiv Saksonaca) što donosi franačka odmazda za Ljudevitov neposluh i koliko to utječe na godine stagnacije Siska koje će uslijediti.

Do danas nismo pronašli arheološke dokaze koji bi pomogli pri ubikaciji eventualnog Ljudevitova središta na širem području Siska, no to ne znači da oni i ne postoje. Najviše u rekognosciranju kapitalnih objekata odmaže činjenica da se radi o terenu koji je permanentno izgrađivan i devastiran.

Vjerojatno se potonje dogodilo upravo propašću Ljudovitova ustanka, što je onda djelovalo kobno i na daljnji razvoj cijelog sisačkog područja, jer ono ulazi u najdulji period stagnacije u svojoj povijesti.

Koliko su u razdoblju starog vijeka vode imale veliki obrambeno-strateški značaj, toliko je poplavnost ovog područja u srednjem vijeku bila jedan od ograničavajućih čimbenika razvoja naselja.

Međutim, stanje i zapuštenost starih rimskih kopnenih puteva riječni će tranzit učiniti aktualnim.

Uz to što je plovnost rijeka koje omeđuju Sisak osiguravala protok roba, ljudi i informacija, tri rijeke koje omeđuju grad omogućavale su i izuzetne obrambene mogućnosti i manevre, pa je Sisak zahvaljujući i toj činjenici odolijevao Francima pune tri godine (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 25). I sami Franci će naknadno koristiti ovo izuzetno tranzitno područje doline Save za svoja prodiranja prema Istoku (VUJASINOVIĆ 1995: 26., br. 14, nastavak 2).

Pitanje crkvene organizacije, kao jednog od ključnih faktora dokaza urbaniteta određenog područja, još uvijek nije definirano u crkvenih povjesničara i onih koji se ovom temom bave,

---

[6] Možda je najbolji primjer naveden u djelu onaj grada Triera, gdje se sekundarno upotrebljava sav građevinski materijal s rimskih ruševina, a čak se pregrađuje i Konstantinova bazilika za sijelo franačkog burggroga,služeći daljnjih šest stoljeća kao utvrda; više vidi u: Otto 1912: 120.

i smatramo da nepoznanice u nekim segmentima tek trebaju biti riješene.[7] Najviše je pak rješenju, u smislu opisa teritorijalne cjelovitosti i jurisdikcije, doprinijela Branka Migotti.[8] Ono što, na temelju izvora, možemo utvrditi, a da nam ujedno posluži i kao vodilja za stvaranje slike o stupnju razvoja naselja i njegove demografske slike, upravo je crkvena povijest Siska i okolice.

Još u 6. stoljeću Siscija se spominje kao biskupsko sijelo. Slijedom događaja Posavska je Hrvatska od 811. godine (od 796. godine priznaje franačku vlast) crkveno bila podijeljena između akvilejskog patrijarha i salzburške nadbiskupije (BARADA 1944: 2).[9]

Toma Arhiđakon u 13. glavi svoga djela *Historia Salonitana* navodi da je i nakon dolaska Hrvata postojao sisački biskup (ARHIĐAKON, *Historia Salonitana*, XIII, 2), no crkveni sabor u Splitu 928. godine pokazat će da je sisačka biskupska stolica nepopunjena (BARADA 1944: 2; HORVAT 1954: 95; BUZOV 2000: 88-90).

Ulomak pluteja ukrašen reljefom tropleta ukazuje na postojanje moguće starohrvatske crkve u Sisku. Možemo zaključiti kako ovaj period predstavlja bolja vremena za Sisak i njegove stanovnike, dok postoje sredstva za podizanje makar i skromnijeg objekta. Iako, dio povjesničara smatra da se taj uspon dogodio nakon slamanja Ljudevitova otpora, a ne u vrijeme njegova vladanja (HORVAT 1954: 98, 103). Riječ je o pet kamenih ulomaka ukrašenih predromaničkom pleternom ornamentikom, inače tipičnim ukrasom na području Dalmatinske Hrvatske. Najveći ulomak pluteja, pouzdano je pronađen u samome Sisku (za ostala četiri ulomka to smatramo vjerojatnim; najveće nam probleme u određivanju okolnosti nalaza pravi upravo činjenica da arheološka istraživanja nisu bila sustavno bilježena i praćena, pa tako u ovom slučaju upravo nedostaju bilješke o okolnostima pronalaska ovih artefakata). Upravo nam je ta činjenica glavna pretpostavka za navedenu tvrdnju, o postojanju kamene zidane crkve s kamenim crkvenim namještajem u Sisku (BRUNŠMID 1912., 132-133, 137, 138; HORVAT 1954: 97; VINSKI 1970: 47). Osim te tvrdnje, širi kontekst ovih nalaza ukazuje i na gospodarske i kulturne veze Panonske i Dalmatinske Hrvatske. Arheološki ostaci potvrđuju jake veze srednjovjekovnog naselja na ovom prostoru iz 10. stoljeća s matičnim područjem nastanka ranohrvatske države, a ranosrednjovjekovni

---

[7] Neka rješenja na temelju izvora ponudila je Jadranka Neralić, a vezano uz razdoblje koje se često označava kao "crna rupa" u sisačkoj biskupskoj povijesti. Razmišljanja je iznijela na znanstvenom skupu održanom u Sisku u prosincu 2010. godine, dok je napisano djelo još u rukopisu i čeka objavu.

[8] Vidi više u Migotti 2011: 37-70.

[9] Područje južno od Drave Karlo Veliki dodijelio je Akvileji, a sjeverno od nje Salzburgu.

grobovi[10] navode na zaključak da Sisak, sada kao ranosrednjovjekovno naselje, i dalje egzistira.

Arheološki nalazi odnose se na pronađenu keramiku, koju je Anđela Horvat (HORVAT 1954: 102) obradila i klasificirala kao tzv. slavensku gradišnu keramiku (9. i 10. stoljeće), naušnice bjelobrdske kulturne pripadnosti i metalni nakit pouzdano slavenske proizvodnje i upotrebe. Spomenuti nakit pronađen je uglavnom u uništenim grobovima, a sastoji se od 32 primjerka, većinom sljepoočničarki i naušnica, koje se čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu (dalje AMZ). Dio tog nakita, u užem smislu, nazivamo starohrvatskim (4 primjerka naušnica tipa sa četiri jagode i par naušnica naroskanog tipa), jer on nesumnjivo ima svoje radioničko središte na području omeđenom rijekama Zrmanjom i Cetinom, koje predstavlja teritorij hrvatske kneževine 9. stoljeća (VINSKI 1949: 27; VINSKI 1970: 47).

Logična je pretpostavka da su starohrvatske naušnice nađene u Sisku "uvezene" s područja Dalmatinske Hrvatske i to u 10. i 11. stoljeću.

Najbrojniji je, među svim arheološkim ranosrednjovjekovnim nalazima u Sisku, upravo nakit, datacije 10., 11. i 12. stoljeća, kojemu, nažalost, nije zabilježen bliži lokalitet pronalaska. Iznimka su tri naušnice grozdolikog tipa i jedna karičica sa "S" nastavkom (danas se čuvaju u AMZ), pronađene kao grobni prilozi u ranosrednjovjekovnim grobovima u današnjoj Tomislavovoj ulici (Horvat 1954: 100; Vinski 1970: 48).

To nam govori o urbanom kontinuitetu srednjovjekovnog Siska, jer upravo se na spomenutom području nalazila i istočna, a u njenom produžetku i jugoistočna nekropola Siscije (WIEWEGH 2003: 10). Gradski život očito se u Sisku nastavio na kasnoantičkoj graditeljskoj baštini s nužnim arhitektonskim intervencijama i u ranom srednjem vijeku. U tom kontinuitetu možemo tražiti razlog malog broja graditeljske arheološke ostavštine ranosrednjovjekovnog perioda. Radi promjene koju donosi feudalno-vlastelinska organizacija privrede onemogućen je razvoj značajnog srednjovjekovnog gradskog naselja na lokaciji antičke Siscije (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 26), ali se ono u svojoj skromnijoj varijanti, od one rimskog grada, najvjerojatnije poslužilo njenom građom. Tako je dio antičkih nalaza potpuno uništen kao posljedica kontinuiranog života naselja kroz vjekove.

Osim importa koji ima širi društveno-politički značaj, treba ukazati i na nastavak obrtničke tradicije na sisačkom području. Naime, među spomenutim sisačkim naušnicama postoji i par

[10] Izvješće Ivice Degmedžić 333/1947; Izvješće Ivice Degmedžić od 21. travnja 1948.; Dopis Matije Šipuša Viktoru Hoffilleru od 25. srpnja 1947., Dossier Siscija, *Sisak od 1936 – 1959*, 42/26, 1947. i 1948. godina, Arheološki muzej u Zagrebu (dalje AMZ).

ulomaka loše lijevanih i odbačenih naušnica, bez točnih podataka o mjestu i okolnostima nalaza. One su pokazatelj da je na sisačkom tlu postojala radionica slavenskih naušnica. Slični nalazi evidentirani su i kod Sotina, Novih Banovaca i Sremske Mitrovice, odnosno antičkih centara *Cornacum, Burgenae* i *Sirmium* (VINSKI 1970: 49). Naušnice odbačene zbog neuspjelog lijevanja ukazuju na izradu nakita na onom tlu gdje je odbačeni nakit pronađen. Iz Siska je i rijedak nalaz kamenog kalupa iz 11. stoljeća, pronađen tijekom jaružanja Kupe 1912. godine na pristaništu. Oblici nakita urezani u kamen predstavljaju negative za lijevanje naušnice i križa. U prilog specifičnosti ovoga nalaza govori podatak kako na teritoriju bivše Jugoslavije nisu dosada ustanovljeni ranosrednjovjekovni kalupi za lijevanje nakita. Stoga je ovaj nalaz dokaz obrtničke proizvodnje u Sisku (VINSKI 1970: 50-51).

Osnivanjem Zagrebačke biskupije 1094. godine mijenjaju se prioriteti tranzitnih pravaca u Hrvatskoj vezano za novu državnu tvorevinu čiji je Hrvatska sastavni dio (personalna unija s Ugarskom). Naime, Zagrebačka nadbiskupija osnovana je kako bi bila glavni oslonac ugarske vlasti u Hrvatskoj na području od Drave do Gvozda, a da bi bolje služila toj svrsi potpala je pod jurisdikciju ugarskog nadbiskupa. Kako je ova srednjovjekovna "nasljednica" siscijanske starovjekovne biskupije, posjedi nekadašnje siscijanske biskupije u svom velikom dijelu postaju vlasništvo zagrebačkih biskupa.[11]
Osim ovih pretpostavki, stoljeća koja dolaze govore vrlo šturo o području Siska.

Znamo, u komunikacijskom smislu, da od 12. stoljeća postoji trgovačka veza između senjskih templara i cistercita iz Topuskog (VUJASINOVIĆ 1995: 26., br. 15, nastavak 3).
Nemoguće je zanemariti činjenicu da se Topusko nalazi u blizini srednjeg toka rijeke Gline koja je pritok Kupe (kod Glinske Poljane), čime je omogućen riječni promet poznatom povijesnom trasom Kupa-Sava-Dunav, pa zapravo možemo pretpostaviti postojanje nekog oblika komunikacije šireg sisačkog i podunavskog prostora.
Poticaj razvoju gospodarstva, a prije svega trgovine, u srednjem vijeku davali su uglavnom feudalci. Na području Hrvatske knezovi krčki Frankapani osiguravaju prohodnost puteva zbog razmjene dobara kojima obiluju njihovi mnogobrojni posjedi. Tako upravo oni iniciraju i provode prvo uređenje puteva za potrebe razmjene dobara s njihovih posjeda, što će potrajati sve do 15.stoljeća. Kako Sisak nije bio frankapanski posjed ostao je u tom smislu izostavljen.

[11] Vidi više u Migotti 2011: 37-68.

Dolaskom Turaka u naše krajeve uništene su gotovo sve trgovačke staze koje su povezivale unutrašnjost s obalom Jadrana (VUJASINOVIĆ 1995: 36., br. 18, nastavak 6).

Borba protiv Turaka i idealan strateški položaj Siska vojno i graditeljski će oživjeti šire područje grada. No kako je za svako vojno djelovanje neophodna logistička podrška, tako u njoj i trgovina ima svoju ulogu.
Sultan Sulejman (1520.–1566.) započinje snažan vojni pritisak prema zapadu i drugi put upada u Ugarsku. To je natjeralo kralja, plemstvo, biskupa i zagrebački Kaptol na izgradnju novih i usavršavanje postojećih utvrda kako bi sačuvali ostatak slobodne Hrvatske.
Gradnja sisačke utvrde označila je početak stvaranja snažne obrambene granice na području između Une, Save i Kupe. Gradnju 4. kolovoza 1544. godine pokreću zagrebački Kaptol i hrvatski ban Nikola Zrinski (LASZOWSKI 1901: 183 – 184).
Tako nam je zapravo, u korespondenciji o načinu prikupljanja sredstava za izgradnju utvrde i pojašnjavanju smještaja građevine, i sačuvan prvi dokument o, sada trgovištu, Sisak. Čuva se u kaptolskom arhivu. Dokumenti svjedoče o izuzetno živoj graditeljskoj aktivnosti, pa je već u prosincu iste godine utvrda izgrađena do te mjere da se u nju smjestila posada na čelu s kaštelanom (PEKOVIĆ 2008: 50-55).
Ovako brzoj izgradnji sisačkog kaštela sigurno je pridonijela činjenica o korištenju siscijanskog antičkog graditeljskog materijala, odnosno onoga što je od Siscije dotada ostalo. Naime, da se kamen crpio iz obližnjih kamenoloma Petrove i Zrinske gore te da se dovozio na područje Siska gdje ga je potom trebalo i obraditi, sigurno bi se radovi na izgradnji odužili. Ovako je u neposrednoj blizini terena, koji je bio odabran za smještaj utvrde, iskorištena već obrađena građa iz antičke Siscije ali i nova opeka. Bio je to i krajnje logičan potez s obzirom na to da je vlasnik cijelog područja bio zagrebački Kaptol.
Sisačko vlastelinstvo i njegovi podložnici živjeli su uglavnom od obrade zemlje, što znači da su ostali podalje od preostalih popločenih ulica Siscije i svega onoga što je ondašnji način života predstavljao, pa im ovakva intervencija nije donijela negativne posljedice u smislu narušavanja kvalitete stanovanja i slično.
U tom razdoblju evidentan je i pozitivan imigracijski pomak, jer dio raseljenog stanovništva s ratom već opustošenog područja traži utočište u tada još relativno sigurnom području sisačkog Pokuplja (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 28). Možemo pretpostaviti da je tada opet došlo do razvlačenja građe antičke Siscije, no prodor Turaka koji je uslijedio bio je destruktivniji za

ono što je od ruševina staroga rimskog grada preostalo. Tada će i sisačko naselje biti posve napušteno, da bi zatim bilo i potpuno uništeno (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 42).
Borbe oko Siska između 1591. i 1593. godine potpuno su opustošile sisačko vlastelinstvo. Iz registra vlastelinskih daća za 1592. godinu navodi se da na sisačkom vlastelinstvu ne postoji niti jedno domaćinstvo (ADAMČEK 1980: 252-253).

Osim činjenice da je u temelje sisačkog kaštela uzidana siscijanska kamena baština, pojedinci koji su se primarno bavili upravo problematikom održavanja tog objekta, uz ostalo, bilježe i opisuju starine koje su zatekli na širem terenu, pa ih smatramo svojevrsnim pretečama pionira sisačke arheologije (Wolfgangus Lazius, *Commentariorum reipublicae Romanae illius in exteris provinciisacquisitis Constitutae libri duodecim*, Basileae 1551.).
Wolfgangus Lazius i Lachner Celeianus sakupljali su po nalogu cara Ferdinanda (1503. – 1564.) prijepise svetih starina, a putujući zemljom, vjerojatno kako bi zapravo vidjeli stanje obrane na ovom području, dolaze i do Siska.
Njihov posjet Sisku dogodio se prije ključnih bitaka odigranih kod Siska, pa treba pretpostaviti da je ono što su vidjeli bilo u mnogo boljem stanju očuvanosti nego nakon 1593. godine. Kako bilo, upravo će nam Lazius donijeti prve prijepise nekih antičkih epigrafičkih spomenika s područja antičke Siscije, no djelomice će se pozabaviti i problemom same topografije, kao i toponimije. Uz neke natpise bilježi da se nalaze među siscijanskim ostacima, dok uz druge navodi da se nalaze u Sisciji (*Zyzye*) koja je otok Segestice! (*In Zyzya, hoc est Segestica insula*). Tu je uočljiva još antička predaja o Sisciji kao gradu otoku (PLINIUS, Naturalis Historia, III, 148), koja je očito poznata i samom Laziusu, uz pretpostavku da se sam nalazio na terenu o kojem piše kada su još vidljivi siscijanski opkopi u pejzažu. Mišljenja sam da je u ovom kontekstu Lazius mislio na Sisciju u širem smislu, dakle, ne na sam grad *intra muros* već i na suburbane siscijanske zone koje su sastavni dio antičkog grada (VUKELIĆ 2006: 201–216). Istaknula bih tu i važnost korištenja drukčijeg toponima, jer za jedan natpis na lijevoj strani (lijeva obala Kupe) Lazius kaže da se nalazi *In ruinis Sisaci*, što označava užu specifikaciju prostora i orijentaciju na ono što se nalazilo unutar ostataka grada – *intra muros* (LAZIUS 1551: 1185).

Okončanjem tzv. Dugog rata (1593.–1606.) i zaključenjem mira u Žitvi 1606. godine Turci su potisnuti iz neposrednoga sisačkog zaleđa, iako su još uvijek vrlo blizu, pa sisački kraj ima i

dalje velik vojno-strateški značaj, što koči razvoj civilnog naselja. Život je koncentriran unutar utvrde (koja je dislocirana od područja koje je u antici predstavljalo Sisciju *intra muros*), jer su malobrojne kuće na prostoru negdašnjeg antičkog grada nezaštićene. Tek je nekolicina kaptolskih podanika izgradila svoje kuće na prostoru nekadašnje Siscije *intra muros*. Tako je početkom 17. stoljeća u sisačkom naselju živjelo 30 do 40 podložničkih obitelji (ADAMČEK 1980: 728).

Na sisačkom području dolazi i do niza seljačkih buna kaptolskih podložnika, kada je tijekom velike bune 1653.–1659. znatno stradalo i samo naselje (CVITANOVIĆ 1996: 133).

Prikaz sisačkog naselja na veduti nastaloj u vrijeme Souchesove uprave (oko 1679. godine)[12] evidentira postojanje trgovišta Sisak, a crkva i kuće koje su na njoj nacrtane neoštećene potvrđuju povratak stanovništva u prostor na kojem je nekad živjela Siscija (BUTURAC 1967: 5-6; CVITANOVIĆ 1996: 133). Kako je katedrala Svetoga Križa (okosnica buduće gradske jezgre) već u to vrijeme bila zidana (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 49), pretpostavljamo da je i materijal za njenu izgradnju crpljen s terena na kojem je izgrađena. Najbliži i najjednostavniji način bio je iskoristiti ono što je već vjekovima stršalo iz toliko puta opustošene zemlje na kojoj je nekad egzistirao jedan od najvažnijih gradova rimske Panonije.[13]

Međutim, tek će mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Sisku biti vraćeno južno zaleđe, kao osnovni preduvjet ponovnog trgovačkog, prometnog, a time i demografskog razvoja (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 51).

Obnašajući razne funkcije, član komisije za razgraničenje s Osmanskim Carstvom nakon mira sklopljenog 1699. godine, grof Luigi Fernando Marsigli (1658.–1730.) dolazi u Sisak upravo radi označavanja linije razgraničenja u prirodi (SLUKAN 2000: 24). Rezultat njegovih širih terenskih obilazaka 1726. godine djelo je *Danubius Pannonico Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis,historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus,* Amsterdam 1726. U njemu je iznimno zanimljiv plan grada Siska,75 koji nam prikazuje konture vidljivih ostataka antičkoga grada. Prije svega, tu mislimo na ostatke bedema antičke Siscije. Za njih navodi da je bio izgrađen od nepravilnog kamenja, čvrsto

---

[12] Uebersichtsplan von Sissek und der nächsten Umgebung. [mjerilo neodređeno]. [S.l.: ca 1679]. Rukopis u boji; 55 x 40 cm. Kartografska zbirka ratnog arhiva u Beču,sign. Inl. C.

[13] Više o tijeku arheoloških iskapanja u neposrednoj blizini Katedrale vidi u: Pregled zaštitnih arheoloških istraživanja 1990.–2000. Autor kataloga Burkowsky, Z. – Sisak, Gradski muzej Sisak, 2000; Buzov, M. Arheološka istraživanja oko župne crkve Uzvišenja Sv. Križa u Sisku, Zrin 10, 1994: 24-26; Buzov 2000: 96, 133-135.

povezanog vapnom, dok su putevi unutar zidina još uvijek bili popločeni.[14] No iako su njegove bilješke izrazito precizne, one još uvijek nisu dio planskih arheoloških i sustavnih istraživanja, ali su iznimno vrijedan početak. Fascinira činjenica da je nakon stoljetnih razgradnji, devastacija i destrukcija, Marsigli na području Siska zatekao vidljive ostatke antičkog grada. Tako on jasno i vrlo precizno bilježi konture antičke Siscije. Vidljiv mu je bio i vanjski rub obrambenih zidina. Zanimljivo je da nemamo podataka o crtežima antičkih zidina prije Marsiglijevog boravka u Sisku, iako bi se mogla očekivati nazočnost vojnih crtača na tako važnom strateškom položaju. Antički bedemi su vjerojatno još morali postojati u tragovima, makar samo na dijelu perimetra bedema (MARSIGLI 1726: 47-48).

Beogradskim mirom 1739. godine granica Carstva je vraćena na tok Save, što je omogućilo revitalizaciju starih prometnih, pogotovo riječnih puteva, pa se u Sisku počinju graditi žitna skladišta. Kako do radikalne obnove župne crkve Svetog Križa dolazi u isto vrijeme, a znamo da se za adaptativne zahvate također koristi građevinski materijal Siscije, možemo pretpostaviti da se i za izgradnju žitnih magazina nije trošilo na transport građevinskog materijala.[15]

Ovo je bio razvojni zamah koji će od Siska stvoriti jedno od najjačih trgovačkih i prometnih središta sjeverozapadne Hrvatske, što će značiti i veći stupanj buduće izgradnje, a time i devastacije antičke građe na terenu.

"Arheolozi" koji tada prolaze Siskom samouki su ljubitelji starina naučeni da one donose materijalnu korist, a prilike u samom mjestu još nisu bile zrele za organiziranje društva koje bi pazilo na starine i prekinulo njihovu destrukciju.

Hrvatske zemlje, kao dio Habsburške Monarhije, u času kada stoljetna borba s Osmanskim Carstvom jenjava i prestaje, postaju bitan čimbenik bečkih gospodarskih stručnjaka u realizaciji gospodarske politike merkantilizma. Shvaćajući važnost riječnih plovnih puteva, što je nužno uključilo i revitalizaciju plovnog puta Kupa-Sava kod Siska, ovaj kraj konačno dobiva poticaj za gospodarsku i demografsku renesansu.

---

[14] Siscium antiqvum/ Luigi Fernando Marsigli. [1: 7 200]. Haag-Amstelodami, 1726. Plan: bakrorez; 25 x 16 cm. NSK, sign. BN Paris M. 24.

[15] Gradonačelnik Siska Franjo Lovrić u dopisu Gradskog poglavarstva od 12. lipnja 1882. godine, br. 3090, Narodnom muzeju u Zagrebu izričito napominje kako su od rimske cigle sazidane crkva sv. Križa, crkva sv. Kvirina, crkva sv. Magdalene u Selima, kaptolski žitni magazin, kaptolska gostiona i ceste.

U spomenutom razdoblju razvila se u Europi ideja merkantilizma (17. stoljeće – stav da se vrijednosti stvaraju u sferi prometa). Sukladno tome državna politika počinje poticati razmjenu dobara, što se najbolje vidi nakon sklapanja mira s Osmanskim Carstvom 1699. godine. Vladari osnivaju trgovačka privilegirana poduzeća kojima je u interesu obnova prometa i prometnica. Tako se rađaju i svježe ideje o potrebi uređenja plovnih rijeka u Carevini, a tim idejama obuhvaćene su i Sava i Kupa kod Siska.

Riječni promet u tom času ima prednost pred kopnenim putevima kojima se putuje sporo i opasno, čime se roba koja se prenosi često kvari. Stoga će se Sisak kao luka, ali i kao nezaobilazno tranzitno područje naći već na prvim nacrtima kompanija.

Dokaz važnosti ovoga grada su filijala i skladište u Sisku koje je izgradilo najveće poduzeće u Carevini "Povlaštena kompanija Trst-Rijeka", koja oko 1750. godine ima skladišta, uz Sisak, još samo u Karlovcu i Temišvaru (VUJASINOVIĆ 1995: 17., br. 23, nastavak 11).

Kako Kompanija planira i financira poboljšanje plovnih puteva, ulaže i u istraživanje daljnjih pogodnih plovnih trasa i već tada stručnjaci dolaze do zaključka da bi Kupa mogla biti plovna od Siska do Karlovca (VUJASINOVIĆ 1995: 17., br. 23, nastavak 11). Dakle, do danas ostaje nepobitna činjenica da tranzitni problem nastaje od Karlovca do mora, jer je to dionica gdje je cesta bila loša, a plovni riječni put gotovo nemoguć.

Sisak je stoga obvezna luka od Dunava do ušća Kupe u Savu gdje se vrši pretovar robe u manje lađe, kako bi se nastavio njen put prema Kalovcu. Glavni problem bio je neuređenost staza uz Savu i Kupu, tzv. kopitnica, koje su služile za uzvodnu vuču brodova, ljudima ili konjima, jer tada još nema motornog pogona. Uz to, trebalo je redovito čistiti Savu od podvodnih panjeva, urediti obaloutvrde, osigurati plovnost Kupe do Karlovca te pomaknuti mnogobrojne vodenice-mlinove na Kupi bliže obali da ne smetaju plovidbi.

Kada započinje sustavni rad na uređenju trgovinskog prometnog pravca od Siska do Rijeke izgrađuju se i mnogi žitni magazini (skladišta) u Sisku, čiji je najpoznatiji voditelj radova Maksimilijan Freumat. Sisačka skladišta glavna su uporišna točka, kako na suhozemnom pravcu Sisak-Karlovac tako i na riječnom putu Sava-Kupa (VUJASINOVIĆ 1995: 31 br. 25, nastavak 13). Kopitnice su ubrzo uređene, dok su mnogobrojni planovi oko regulacije i čišćenja Save i Kupe djelomice ostvareni. Čišćenje rijeka i produbljavanje riječnog korita jaružanjem zapravo je permanentan proces koji će svoju kulminaciju doživjeti u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. stoljeća, kada će i nastupiti razdoblje najvećeg riječnog ostvarenog prometa kod Siska. Stoga će upravo tada, kada i gospodarske, ali i kulturne prilike

budu u jeku svoga nacionalnog razvoja, biti prepoznata problematika jednog velikog arheološkog terena – riječnog korita Kupe!

U 18. stoljeću postojao je i problem na državnoj razini, koji se svodio na činjenicu da u Banskoj Hrvatskoj, čiji je Civilni Sisak [16] sastavni dio, ne postoji adekvatan organ državne uprave koji bi također mogao sudjelovati u aktivnostima vezanima uz održavanje plovnih puteva i planove njihova razvoja. To se mijenja osnivanjem Trgovinsko-gospodarske komisije (1767. godine) čiji je prvi čin zauzimanje za tranzitni izlaz na sjeverni Jadran preko Kupe i dalje ceste *Karoline* (VUJASINOVIĆ 1995: 39, br. 28, nastavak 16).

Sveukupne prilike u Banskoj Hrvatskoj znatno su se stabilizirale u vrijeme vladavine Marije Terezije (1740.–1780.) i Josipa II. (1780.–1790). Primjetan je uspon društvenog i gospodarskog života, jača i razvija se kulturni život. U novom ozračju proširuje se u kontinentalnom dijelu Hrvatske i znanstvena djelatnost na raznim područjima.

Tijekom druge polovine 18. st. nekoliko značajnih autora piše o povijesti i arheologiji antičkog razdoblja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Naime, s razvojem prosvjetiteljstva javlja se potreba za intenzivnijim izučavanjem hrvatske starije povijesti, pa se formira generacija začetnika hrvatske arheologije: Matija Petar Katančić (1750.–1825.), Andrija Blašković (1726.–1796.) i Adam Baltazar Krčelić (1715.–1778.). Pri tome treba istaknuti da Katančića smatramo jednim od začetnika hrvatske arheologije.[17]

Njihov pristup obradi arheološke ostavštine razlikuje se od onoga njihovih prethodnika po tome što ovi znanstvenici sada prvi put ciljano, i terenski i literarno, posvećuju pažnju arheološkim terenima. Njihova svjedočanstva bitne su premise u slike o životu antičke Siscije. Na karti iz 1783. godine, koja predstavlja plan nastao kao rezultat hidrotehničkih mjerila poplavnog opsega Kupe i Save, još su uvijek vidljivi ostaci zidina stare Siscije (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 56), a preko nje stječemo i dobar uvid u stanje izgrađenosti onodobnog Siska.[18]

Širenje grada, koje je postalo neminovno, zahtijevat će novu gradsku regulaciju, koju će realizirati mjernik Ivan Fistrović [19] u prvoj polovini 19. stoljeća. Njegov plan [20] iz 1829.

---

[16] Do 1874. godine Sisak je razjedinjen na dva upravno-politička naselja. Jedno se nalazi na desnoj obali Kupe, potpada pod Bansku krajinu, pod vojničkom je upravom i naziva se Vojni Sisak, dok se na drugoj, lijevoj, obali rijeke nalazi naselje pod civilnom upravom, razvija se brže i naziva se Civilni Sisak.

[17] Ovu tezu podupiru mnogi povijesničari i arheolozi: Rački 1881; Hoffiller 1924; Šeper – Rendić-Miočević 1984; Kuntić-Magvić – Šegvić 1992; Knezović 2008.

[18] Plan von der Innundation bey Sziszek welche der Sau und Kulpa Fluss bey der übertrettungaus seinen Ufern veranlasset. 1: 7 200. Petrinja: 1783. Rukopisni plan: u boji; 70 x 51 cm. Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h. 635.

godine ukazuje na činjenicu da se novi plan ulica uvelike, iako ne u potpunosti, poklapa s rasterom ulica antičke Siscije, te da je unutar karakterističnog ovalnog oblika, koji predstavlja granicu gradske jezgre, stvorio sustav kućnih blokova omeđenih ortogonalnom shemom ulica (antičke insulae!).[21] Teško je reći koliko je Fistrović poznavao ili vidio na terenu ostatke antičkog grada, ali slučajnost je još manje vjerojatna.

Kada zagrebački Kaptol, vlasnik sisačkog *dominiuma* počinje parcelaciju i prodaju zemljišta *intra* i *extra muros* u odnosu na antičku Sisciju, započinje nova era uništavanja kulturne baštine. Kuće se sada mahom zidaju, što pretpostavlja kopanje dubljih temelja za njihovu izgradnju, a stotinu i pedeset kuća izgrađenih do 1848. godine (BUTURAC 1960: 236) poprilično je oštetilo arheološki materijal koji se nalazio u dubljem sloju zemlje.
Ali, kao simultan proces, pojavila se i svijest o vrijednosti tih predmeta i nalazišta, pa se arheološki predmeti više toliko nasumično ne razvlače. Iako je nekontrolirana prodaja sisačkih arheoloških artefakata na crnom tržištu starina već dovela do toga da će oni postati sastavni dijelovi zbirki starina, bilo privatnih bilo muzejskih, diljem Europe.
U jeku razvoja prosvjetiteljske kulturne i znanstvene misli i cijelo 19. stoljeće obiluje ekonomskim idejama i planovima o poboljšanju prijenosa roba od Dunava do Jadrana. Ostaje činjenca da je plovni riječni put najjeftiniji, siguran i brži, u odnosu na kopneni promet. Najpoznatiji plan plovnog povezivanja Podunavlja i Jadrana bio je onaj braće Kiš, koji je također obuhvaćao sisačko područje na svojoj plovnoj karti. Njega podupire i Josip II. i Ugarska dvorska komora (VUJASINOVIĆ 1995: 48., br. 34, nastavak 23).
Kao rezultat toga, početkom 19. stoljeća plovi oko 1300 tumbasa (vrsta lađe) uzvodno i oko 230 brodova nizvodno Savom kod Siska (MATOVINA 1990: 17). Koliko je važan lučki centar Sisak tada bio govori i podatak da je brodogradilište Franje Kere u Sisku početkom 19. stoljeća zapošljavalo čak 500 ljudi (MATOVINA 1990: 20).

---

[19] FISTROVIČ, Ivan, mjernik (XIX. st.). Izradio je plan grada Siska Planum neo regulandi Oppidi Sissek. Tijekom izrade plana rukovodio se odnosom prema Sisciji i njenim ruševinama, odnosom prema prometnicama i odnosom prema postojećem naselju. Na temelju ovog plana provodila se između 1862. i 1864. prva katastarska izmjera Siska (Đurđa Zorko i Jasminka Jagačić-Borić, Sisački biografski leksikon, Sisak, 2006. – dalje SBL). Osobno opažanje daje naslutiti blago u Fistrovićevim radnim materijalima i skicama tijekom rada na planu Siska, posebice s naglaskom na siscijanske ruševine!!! Do danas je postojanje takvih skica i snimaka terena prije Fistrovićeve regulacije, s naznačenim konturama stare Siscije samo autoričina želja.
[20] Planum neo regulandi Oppidi Sissek tam fundorum intravillanorum quam et tenutorum extravillanorum ad idem oppidum spectantium, confectum anno 1829. per Ioannem Fistrovich, Kartografska zbirka Kaptolskog arhiva, sign. A.I.186.
[21] Vidi više u: Vuković 1994: 110.

Međutim, napoleonski ratovi u Europi prekidaju sve započete projekte na našim prostorima, dok je francuska administracija gradila tzv. *Pamučni put* za trgovinu s Turskom, koji zaobilazi Sisak. Nakon pada francuske vlasti na ovom području 1813./1814. godine i Napoleonova sloma, revitaliziran je tradicionalni prometni pravac (VUJASINOVIĆ 1995: 54., br. 45, nastavak 33).

Pojavom željeznice bitno se mijenjaju sva dotadašnja nastojanja riječnog plovnog povezivanja unutrašnjosti s morem. Međutim, kako je Sisak krajnja točka plovnog puta Savom, bilo je neophodno baš tu načiniti čvorište riječnog i željezničkog prometa. Od Siska željeznica je trebala nastaviti prometni pravac prema moru. To je predviđeno još 1827. godine prema projektima majora Josipa Kajetana Knežića, a prema nalogu Dvorskog ratnog vijeća u Beču (VUJASINOVIĆ 1995: 70., br. 46, nastavak 34).

Sisak je tada najveći centar riječnog brodarstva u ovom dijelu Carevine.

U naletu prve industrijske revolucije, mijenja se i način plovidbe, pa će prvi parobrod "Nadvojvotkinju Sofiju", Siščani ugledati 10. rujna 1838.[22] Tada se rodila ideja kod karlovačkih i sisačkih trgovaca o osnivanju domaćeg parobrodarskog društva, čemu je pogodovalo i razbuktavanje ilirskog pokreta (MATOVINA 1990: 28). Tako se oformilo prvo hrvatsko riječno parobrodarsko društvo "Caesarsko kraljevsko privilegirano parobrodarsko posavsko-pokupsko družtvo" 1843. godine. Ono kupuje prvi hrvatski riječni parobrod u Beču, koji 1844. godine kreće k Hrvatskoj, točnije Sisku.[23]

Po dolasku u Sisak parobrod je kršten, nakon čega su obavljene formalnosti oko uspostavljanja redovne parobrodarske linije Sisak-Zemun. Dva puta mjesečno, 15. i 30., prometovao je parobrod "Sloga" iz Siska za Zemun.

Veliku konkurenciju sisačko-karlovačkom društvu predstavlja "Prvo austrijsko parobrodarsko društvo", koje također uviđa blagodati savske plovidbe. Kako već 1845. godine i Austrijanci otvaraju parobrodarsku stanicu u Sisku, zaključujemo koliku važnost Sisak uživa.

Međutim, dobre rezultate "Caesarsko kraljevsko privilegirano parobrodarsko posavsko-pokupskog družtva" sisačkih i karlovačkih ulagača prekinut će nemili događaj. Na svom redovnom putovanju za Zemun, 14. rujna 1845. godine parobrod "Sloga" je potonuo. Niti

---

[22] Put prvog parobroda iz Zemuna u Sisak, *Ilirske narodne novine* IV/1838., br. 73

[23] Vidi u pretisak Muzeja Sisak iz 1995. *Putovanje i dolazak u Sisak pervoga domorodnoga parobroda nazvanoga Sloga* Franje Lovrića iz 1844. godine.

danas se ne znaju uzroci potonuća. Kao moguća navodila se i austrijska "diverzija" zbog rivalstva oko parobrodskog prijevoza, ali i zbog Metternichove cenzure. Naime, "Slogom" se navodno prevozio i raspačavao zabranjeni ilirski list "Branislav" sve do Zemuna. Zadnja, ali suvremenicima najmanje vjerojatna varijanta potonuća "Sloge", bila je ona vezana uz kakav nesretan slučaj.
Posavsko-pokupsko društvo imalo je samo taj parobrod, pa se nakon njegova potonuća raspalo.
Simbolično, tjedan dana nakon potonuća "Sloge", 21. rujna, u Sisak uplovljava parobrod "Prvog austrijskog parobrodarskog društva", prevozeći robu i putnike iz Zemuna i Siska, istom trasom kao u bliskoj prošlosti "Sloga".

Sisak nezaustavljivo raste. Druga polovina 19. stoljeća najuspješnije je razdoblje brodarenja, kao i ostvarenja gospodarskog profita od te djelatnosti (MATOVINA 1990: 35-38).
U tom razdoblju Savom je godišnje, uzvodno ili nizvodno, plovilo između 5000 i 6000 lađa (VUJASINOVIĆ 1995: 60.,br. 49, nastavak 37). Jedan od razloga ovog naglog porasta prometa je i činjenica da je ova savsko-kupska magistrala, prije izgradnje Lujzinske ceste, bila nekonkurentna zbog lošeg stanja kopnenih puteva od Karlovca do mora. Nakon izgradnje Lujzinske ceste 1811. godine promet na ovim rijekama počeo se maksimalno iskorištavati.
Pred samu revoluciju, 1848./1849. godine, u Beču i Pešti, pa potom i u Hrvatskoj, vode se razgovori o trasama budućih željezničkih pruga. Sastaje se i konzorcij hrvatskih veleposjednika u kojem svaki sloj zastupa svoje mišljenje o tome gdje bi pruga trebala započeti, a gdje završiti. Svi pregovarači, različitih opcija, imaju i jednu zajedničku točku, a to je pruga koja prolazi kroz Sisak i na taj način veže sisačku luku sa željeznicom.
Smatralo se, općenito, da će važnost riječne plovidbe umanjiti izgradnja željezničke pruge Zidani Most-Zagreb-Sisak 1862. godine, no to neće biti slučaj sa Siskom.
Naime, poznato je da željeznički promet pogoduje samo krajnjim točkama utovara i istovara robe, dok ostala mjesta ostaju odvojena od prometnih, a time i utjecajnih tokova. Kako je Sisak bio i jedno i drugo, nastavio je svoj razvoj. Tako je ubrzo osnovana Carinarnica (1868.), jer je Sisak bio prepun robe s inozemnog tržišta ili one koja je to tek trebala postati. Iste godine, 1868., Hrvatska potpisuje Hrvatsko-ugarsku nagodbu, čime će do izražaja doći i nova koncepcija gradnje željezničkih pruga i gospodarstva uopće.

Da sisačko rijekoplovstvo, a time i gospodarstvo, ne stagnira dokaz su mnoga sisačka parobrodarska poduzeća koja se registriraju još pred sam kraj 19. stoljeća. Osnivaju se i dionička društva koja grade skladišta, ali i pristupnu infrastrukturu uz obalu Kupe i Save u obliku parnih dizala, elevatora na motorni pogon i postavu željezničkog kolosijeka duž kupske obale za olakšan i brži utovar i istovar robe (MATOVINA 1990: 40).
Tadašnji Sisak primjer je planskog razvoja gospodarskih objekata i pripadajuće infrastrukture, kada čitav grad sudjeluje u poslovima vezanim uz rijekoplovstvo.
Fantastična prilagodba urbanog tkiva na jednu osnovnu djelatnost zapravo je suvremenija verzija iliro-keltskog ili rimskog naselja.
Izgradnjom pruge Budimpešta–Rijeka 1873. godine, u skladu sa širenjem mađarskog gospodarskog utjecaja, kojom se glavni trgovački put s doline Kupe skrenuo preko Zagreba i Karlovca direktno na Jadransko more, narušit će se plovni kontinuitet okolice Siska, ali i šire (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 11). Hrvatska će ostati nepovezana u svojim osnovnim pravcima.
Ubrzo nakon velikog željezničkog zamaha, koji je željeznički promet prikazao kao najisplativiji, počinje se ipak uviđati prednost vodenog nad svim ostalim putevima. Vodeni plovni put ostao je sigurniji, jeftiniji i brži i dok se tračnicama mogla prevesti roba 8 puta veća od one po tvrdoj cesti, vodom se mogla prevesti čak 9 puta veća težina robe od one po tračnicama (VUJASINOVIĆ 1995: 67, br. 54., nastavak 43). Tako ponovno
dolazi do stvaranja planova vezanih za poboljšanje plovnih puteva i za ostvarenje plovnog puta od Dunava do mora, samo što te planove sada inicira Ugarska.
I u tim planovima Sisak opet zauzima nezaobilazno mjesto.
Plan iz 1907. godine suvremena je verzija svih 200 godina starih pokušaja povezivanja Podunavlja i Jadrana, a svodi se na plovni put od Vukovara kanalom Dunav-Sava do Šamca, dalje Savom do Siska i Kupom do Karlovca, pa dalje do Broda na Kupi (VUJASINOVIĆ 1995: 66., br. 58, nastavak 47). Upravo je to razdoblje intenzivnih radova na održavanju Kupe i Save štoviše plovnima tijekom cijele godine, zbog čega se vrše opetovana jaružanja rijeke Kupe. Nakon izvršenih snimanja Save i Kupe kod Siska dolazi do I. svjetskog rata koji spriječava realizaciju ovih planova.
Sve ove inicijative pokazuju koliko je država vodila računa o planskom uređenju plovnih puteva kod Siska, s time da se posebna pozornost posvećivala jaružanju riječnog korita rijeke Kupe u samom središtu Siska. Bilo je to nužno radi njegova produbljivanja, čime je bila omogućena plovnost ovog dijela plovnog puta tijekom svih godišnjih doba. Plovidba Kupom

bila bi onemogućena jedino u ekstremnim uvijetima kada bi rijeka, za izrazito sušnih razdoblja, gotovo presušila ili se zimi tijekom ekstremnih minusa, potpuno, ali relativno kratkotrajno, zaledila. Redovitim jaružanjem riječnog korita takve situacije svedene su na minimum, čime se značajno smanjila i eventualna gospodarska šteta koja bi nastala stajanjem tereta postrance. U prvo vrijeme, jaružanje se provodilo u isključivo gospodarske svrhe, međutim, kako su se razvijale nove kulturne, nacionalne i društvene ideje, jaružanje, dotada isključivo tehnička podrška u brodarenju, postat će zanimljiv aparat i za arheološka istraživanja.

Godine koje slijede (ratno i međuratno razdoblje), predstavljaju gospodarsko i kulturno zatišje i zasićenost ratnim događanjima, no poslijeratno stanje traži brzu prilagodbu novom državnom uređenju.[24]

Novo vrijeme postavlja imperativ iznalaženja novih načina vođenja i komercijalizacije poslovanja. Novonastali sloj društva pokušava kopirati višu klasu s kraja XIX. stoljeća koja je početkom Prvog svjetskog rata nestala, ali za tu investiciju traži, i u mogućnosti je, izdvojiti mnogo manja materijalna sredstva. Poratna inflacija dovela je do porasta količine kruna u opticaju pa ih je bilo nužno brzo pretvoriti u nekretnine, što znači da je graditeljskih investicija puno, no one više nisu onakve kvalitete kao u prethodnom graditeljskom zamahu. To ujedno znači da se ne grade objekti s dubokim podrumima, čime se smanjuje mogućnost pronalaska arheoloških artefakata, a i zemljišta na kojima se novonastali objekti izgrađuju nisu više onoliko atraktivna i mahom se nalaze na širem gradskom području, a ne više unutar perimetra nejadašnje Siscije *intra muros*.

Ovo razdoblje pripada, u sisačkoj klasifikaciji vlasti, tzv. trećoj eri - Valentekovićevoj. [25]

2. KONTINUITET URBANITETA

[24] Opširnije u : Slukan.Altić 2004: 97-115. Za bolji uvid u gospodarski, politički, društveni i kulturni život Siska u međuratnom razdoblju, vidi ediciju *Godišnjaka Gradskog muzeja Sisak 1-10*.

[25] F. KOVAČ, *Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetogodišnjici*, Sisak, 1925: 11; Aleksandar VALENTEKOVIĆ (Jastrebarsko, 1878 – Zagreb, 1960), bio je podupiratelj aktivnosti Grge Tuškana. U dva mandata obnašao je dužnost gradonačelnika Siska, i to od 1916 – 1920, te od 1920 – 1924, kada odlazi u Zagreb. U godinama Prvog svjetskog rata uspješno organizira opskrbu grada, dok se u poslijeratnom razdoblju ističe po inicijativi za izgradnju sisačke Gimnazije, kao i po drugim kapitalnim projektima onodobnog Siska.

Kompleksno pitanje koje se opetovano nameće u razjašnjavanju stanja arheološke očuvanosti terena antičke Siscije odnosi se na stupanj prvotno izgradnje, a onda i stoljetne devastacije antičkog grada kroz stoljeća koja su prethodila devetnaestom.
U samom urbanom razvoju antičke Siscije pratimo tri faze izgradnje:

1.) vrijeme vojnog logora koje donosi tragove drvene arhitekture i pilotažu terena čime će se koristiti i kasnije naselje civilnog tipa, a čiji su ostaci i danas sveprisutni na terenu;
2.) ranocarski period, od Tiberija do prerastanja Siscije u koloniju
3.) carsko razdoblje, od 2. stoljeća, u kojem arhitektura od opeke niče na temeljima od lomljenog kamena vezanog žbukom (BUZOV 2000: 112-116).

Svaka od tih faza pretpostavljala je devastaciju faze prije nje, bilo u smislu rušenja i ravnanja terena ili u smislu nadogradnji i prenamjene objekata, što je značilo gubljenje prvotnih i originalnih karakteristika, kako građevina tako i prostora (VUKOVIĆ 1994: 155).
Sve to ukazuje na stupnjeve izgradnje i devastacije uslijed širenja i razvijanja urbanog tkiva, no devastacije terena Siscije događale su se i uslijed, prvo građanskih ratova u Rimskom Carstvu, a potom i u ratovim, a s mnogobrojnim barbarskim plemenima.
Presudnu ulogu u oba slučaja imala je kovnica novca u Sisciji koja je ovo područje učinila posebno primamljivim. Osnovana u vrijeme cara Galijena, preciznije između 259. i 262. godine (CAH XII 1956: 186; MOCSY/PWRE 1962: 566, 693; BARKOCZI/ARP 1980: 100; BUZOV 2000: 177), egzistirala je do 5. stoljeća. Vjerojatno je bila uzrokom većine ratova u siscijanskom zaleđu, što će implicirati i destrukciju samoga grada u većem ili manjem opsegu.[26]
Nakon Dioklecijanove administrativne podjele Rimskog Carstva i uvođenja tetrarhije, te preustroja Siscije u središte Panonije Savije (*Pannonia Savia*), urbana jezgra grada poprima novi sjaj, sukladno funkciji koja joj je povjerena, što znači da je i opet došlo do građevinske intervencije u prostoru *intra muros*. Ovo možemo smatrati pozitivnim primjerom razvoja urbane jezgre jednog grada.

[26] Razdoblje koje je prethodilo ovome već je više puta obrađeno i opisano u literaturi (BARKÒCZY 1964, 1980; BRUNŠMID 1908-1909; BUZOV 2000; HOTI 1992; MIGOTTI 1994, 2001, 2005, 2007; MÒCSY 1962; VRBANOVIĆ 1981; VUKOVIĆ 1994 itd) te je izostavljeno iz tog razloga.

Međutim događaj na široj političkoj sceni, sukob između Konstantina i Licinija, dovesti će 314. godine do njihova sukoba pred Siscijom, kada će Konstantin, zbog kovnice novca koja je u njoj smještena, uvidjeti važnost Siscije u svojim rukama (HOTI 1992: 150).

Za pretpostaviti je da tada nije došlo do većih razaranja samoga grada, s obzirom da se Licinije povlači iz Panonije, a izvori ne navode bitke podno Siscije. Konstantin svoju pažnju usmjerava na obnovu panonskih gradova, koji moraju poprimiti reprezentativan karakter radi boravka cara u njima. Moguće je dio tog pothvata bila i Siscija.

Ratna razaranja ne zaobilaze Sisciju ni prilikom borbi Konstantinova sina Konstancija II. i uzurpatora Magnencija, kada se Konstancije povlači u Sisciju, gdje su 353. godine izvedene ratne operacije. Nakon što Konstancije u bitci pobjeđuje i odlazi u Cibalae, Siscija je pak prepuštena na milost i nemilost Magnenciju, koji ju razara i odnosi iz nje "veliki plijen" (ZOSIM, 2.46.1.; BUZOV i NENADIĆ 1990: 114; HOTI 1992: 150-152; GRAČANIN 2010: 43-44). Kako znamo da je Siscija tada i biskupsko sjedište, smatramo da je taj plijen uistinu bio golem.

Uslijedilo je stanje opće dekadencije, emigracije, dugog i mukotrpnog oporavka, o čemu najbolje svjedoči Amijan Marcelin opisujući loše stanje gradova u Panoniji kroz vijest kako caru Valentinijanu I. (364. – 375.) nisu mogli pronaći pristojnu zgradu za smještaj prilikom posjeta Panoniji (HOTI 1992: 151). To znači da se Siscija ni više od deset godina nakon Magnencijevog pljačkaškog pohoda nije oporavila u visoko-urbanom smislu.

Kada uzurpator iz Britanije Magnus Maksimus zauzima Galiju i Hispaniju, Teodozije I. žuri do Siscije u kojoj i dalje djeluje kovnica novca, kako bi spriječio Maksima da je preotme. Maksim i Teodozije sukobljavaju se kod Siscije, i, iako Maksim već ulazi u Sisciju, na poslijetku se, prema izvorima, predaje. Možemo samo pretpostaviti stupanj razaranja koji Siscija tada trpi. Teodozije već tada uviđa rizik postojanja kovnice novca u Sisciji, pa će ju Teodozije II. (408. – 450.) i ugasiti (BÌRÓ-SEY 1980: 345; BUZOV 2000: 176-181).

Nakon podjele Rimskog Carstva, u Panoniju provaljuje sve više barbara, Siscija u tom kaosu više nije strateški važna, i Huni je do neke mjere razaraju 441. godine prilikom Atilina pustošenja ovih prostora. Međutim, ostrogotski vladar Teodorik će učiniti stanje na ovom području snošljivim onoga časa kada postaje službenim vladarom Panonije. Slijedom tradicije i infrastrukture koja mu je bila na raspolaganju Teodorik Panonijom, između 507. i 511. godine, vlada iz Siscije (MIRKOVIĆ 1971: 42-48; ŠAŠEL 1974: izvor br. 28, 738). Općenito, arheološki nalazi iz Siska, i to oni koje označavamo kao kasnoantičkima i

barbarskima, ukazuju nam na kontinuitet stanovanja na ovom prostoru sve do dolaska Avara i Slavena u međurječje Save i Drave (VINSKI 1970: 45-46).

Posljednji spomen Siscije kao kasnoantičkog grada u pisanim izvorima je onaj iz 533. godine kada prilikom Justinijanova rata s Gotima grad opet teško stradava.

Nakon Langobardskog odlaska u Italiju, apsolutni gospodari Panonije postaju Avari koji na svom osvajačkom pohodu razaraju i Sisciju oko 600.-te godine. Ne zna se povijesno točan datum ovog događaja, no smatramo da se avarsko razaranje Siscije dogodilo nakon pada Sirmija (582. godine), a prije pada Salone (614. godine), s obzirom na smjer kretanja avarskih osvajačkih prodora (HORVAT 1954: 93; VINSKI 1970: 45).

Do svog antičkog pada Siscija je živjela kao grad s odlikama kasnoantičke urbane sredine s izmiješanim stanovništvom, što potvrđuju numizmatički ostaci (novac Teodorika, Alariha, Justinijana). Možemo pretpostaviti da, iako materijalno razorena, ona nastavlja živjeti i u Avariji, ne više kao urbani centar, već više središte okupljanja ostatka stnovništva koje je u potrazi za bilo kakvom infrastrukturom i teži ka nekom obliku pripadnosti zbog što lakšeg opstanka. To stanovništvo sada se prilagodilo ruralnom načinu života, i ne teži brzoj urbanoj obnovi (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 25).

Činjenica da se očuvao kontinuitet imena, ukazuje i na kontinuitet naseljenosti, pa ne čudi što srednjovjekovno stanište na istom mjestu postaje centar otpora Ljudevita Posavskog. Dokaze urbaniteta, ako ga izuzmemo iz cijelog onog povijesnog konteksta, daje činjenica da mu gradeški patrijarh Fortunat, u znak potpore, šalje graditelje da utvrde njegov kaštel i sam grad, no nejasno je u kojoj je to mjeri grad i na čemu je uopće izrastao Ljudevitov "kaštel".[27]

Prilično sigurno je to da su se i graditelji Ljudevita Posavskog poslužili ostacima razorene antičke Siscije, i tada počinje ozbiljno narušavanje onoga što je nekad predstavljalo antičku urbanu jezgru, s obzirom na promjene u načinu života primjerene ranosrednjovijekovnom poimanju stanovanja i zajednice uopće . Ono što bilježe franački anali za područje utvrđenog onodobnog Siska jest da je ono *Siscia civitate* (RAČKI 1877: 327; VITA HLUDOWICI imp. 35. Pertz II, 626). Ovom se naselju izričito navodi ime, pa pretpostavljamo da je jedno od značajnijih u Panonskoj Hrvatskoj.

[27] Opširnije: bilješka 5, str. 14.

Ono što, na temelju izvora možemo utvrditi, a da nam ujedno može poslužiti i kao vodilja za stvaranje slike o stupnju kontinuiteta i razvoja naselja i njegove demografske slike, upravo je crkvena povijest Siska i okolice. Širi kontekst ovih nalaza ukazuje na snažne gospodarske i kulturne veze Panonske i Dalmatinske Hrvatske u razdoblju srednjeg vijeka, čime i potvrđuje pretpostavljeni kontinuitet urbaniteta.[28]

Arheološki ostaci potvrđuju jake veze srednjovjekovnog naselja na ovom prostoru iz 10. stoljeća, s matičnim područjem nastanka ranohrvatske države. Za Sisak tako s povijesnom sigurnošću možemo utvrditi da je pripadao dijelu ranofeudalne države Trpimirovića.

To nam mnogo govori o kontinuitetu urbaniteta srednjovjekovnog Siska, jer je više nego izgledno da je tradicija korištenja gradskog prostora u ranom srednjem vijeku u Sisku u potpunosti preuzeta iz kasnoantičkog razdoblja.

Mišljenja sam da se kroz to može prepoznati razlog malog broja graditeljske arheološke ostavštine ranosrednjovjekovnog perioda. Gradski život, s velikom je vjerojatnošću, nastavljen na kasnoantičkoj graditeljskoj baštini s minimalnim arhitektonskim intervencijama.

Iz ovog razdoblja imamo i dokaze o snažnoj obrtničkoj proizvodnji na nekadašnjem rimskom provincijalnom tlu, koja se preko starosjedilačkog stanovništva nastavila u većim utvrđenim naseljima s gradskim obilježjima slavenskih došljaka (VINSKI 1970: 50-51), a što definira kontinuitet urbaniteta ovog prostora.[29]

Poznato je da se provalom Avara i kolonizacijom južnih Slavena nakon 600.-te godine na panonskom i dalmatinskom provincijalnom tlu u velikoj mjeri prekida dotadašnji kasnoantički, posebice urbani način života. Za prvog avarskog kaganata, kao nikada do tada, vrlo je intenzivno urbano "rastakanje", no u Sisku je, sudeći prema arheološkim nalazima, ipak ostao dio starosjedilačkog romaniziranog i kristijaniziranog stanovništva. Ono je bilo malobrojno, ali je svojim kvalitetnijim obrtničkim proizvodima moglo mnogo ponuditi došljacima, u smislu ponude i potražnje kvalitetnih obrtničkih proizvoda. Ta "suradnja" održala se i tijekom i nakon avarske dominacije, kada nastupa faza izrazitijeg suživota ovih zajednica (domicilne i došljačke).

Na ranosrednjovjekovnom kamenom kalupu za lijevanje nakita[30] stilski se očituje trag znatno ranije zlatarske tradicije (VINSKI 1970: 52-53). Ovaj kalup nam naznačava i neposredan

---

[28] Opšitnije vidi u poglavlju: *Povijesni pregled i geografsko-gospodarske odrednice*, 16-17.
[29] Opšitnije vidi u poglavlju: *Povijesni pregled i geografsko-gospodarske odrednice*, 17-18.
[30] Opšitnije vidi u poglavlju: *Povijesni pregled i geografsko-gospodarske odrednice*, 18.

utjecaj Bizanta na ovo područje, koji je u 11. stoljeću vladao Srijemom (1018.-1071.) i jasan je indikator kako je ovo područje još izvan dohvata ugarske dominacije (VINSKI 1970: 56-79).

Iz navedenih razloga, koji svakako upućuju na intenzivan i bogat obrtnički život, a time i trgovinu, održavajući prostor u kojem obitavaju na razini središta regije, vjerojatno se interveniralo u gradski prostor koji je sada prenamijenjen za potrebe srednjovjekovnog grada.

Radi promjene koju donosi feudalno-vlastelinska organizacija privrede onemogućen je razvoj značajnog srednjovjekovnog gradskog naselja na lokaciji antičke Siscije (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 26), ali se ono u svojoj skromnijoj varijanti, od one antičkoga grada, najvjerojatnije poslužilo njenom građom. Tako je dio nalaza potpuno uništen kao posljedica kontinuiranog života naselja kroz vjekove.

Sisačko vlastelinstvo i njegovi podložnici živjeli su uglavnom od obrade zemlje, što znači da su podalje od preostalih popločenih ulica Siscije i svega onoga što je ondašnji način života predstavljao.

U kolovozu 1544. godine otpočinje izgradnja sisačkog kaštela u svrhu obrane od učestalih turskih napada, pri čemu je velik dio građe korišten s ruševina antičke Siscije (LASZOWSKI 1902: 183 – 184).

Borbe s Turcima oko Siska između 1591. i 1593. godine opustošile su sisačko vlastelinstvo, što će za posljedicu imati napuštanje sisačkog naselja, da bi ono zatim bilo i potpuno uništeno (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 42).

Mirom u Žitvi 1606. godine sisački kraj ima i dalje velik vojno-strateški značaj, što koči razvoj civilnog naselja. Život je koncentriran unutar utvrde. Stanje dodatno pogoršavaju i seljačke bune u 17. stoljeću koje pridonose devastaciji ovog područja.[31]

Povratak stanovništva u prostor na kojem je nekad živjela Siscija, čime se ostvaruje i daljnji kontinuitet urbaniteta vidljiv je od sredine 17. stoljeća.

Nakon stoljetnih razgradnji, devastacija i destrukcija, Marsigli je 1726. godine kao predsjednik Komisije za razgraničenje između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije, na području Siska zatekao vidljive ostatke antičkog grada. Još i tada vidljiv mu je bio čak i vanjski rub obrambenih zidina (MAROEVIĆ 1998: 48).[32]

---

[31] Opširnije vidi u poglavlju: *Povijesni pregled i geografsko-gospodarske odrednice*, 19.

[32] Opširnije vidi u poglavlju: *Povijesni pregled i geografsko-gospodarske odrednice*, 21-22.

Pitanje što se dogodilo s građevinama Siscije u razdoblju srednjeg vijeka djelomično bi mogli razjasniti i ako uzmemo u obzir često tipološko brkanje kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza na pripadajućim terenima.

Činjenica da se Siscija razvila na topografski najvišem dijelu terena između Kupe i Save govori u prilog tezi o logičnom odabiru lokacije i kasnijih naselja. Dio antičkih građevina u tim kasnijim razdobljima korišten je za stanovanje ili je jednostavno ostao ignoriran, pa se, ukoliko nije razoren i njegov materijal razvežen okolo za novovjeke izgradnje, antički materijal Siscije *intra muros* uvelike sačuvao do polovine 16. stoljeća (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 52).

Razvojni zamah Siska realizira se kroz 18. i 19. stoljeće, što implicira veći stupanj buduće izgradnje, a time i devastacije antičke građe na terenu.

Krajem 18. stoljeća još su uvijek vidljivi ostaci zidina stare Siscije *in situ*, no širenje grada zahtjevati će i novu gradsku regulaciju, čijom realizacijom će konačno nestati vidljivih arheoloških ostataka u urbanoj strukturi Siska.[33] Ostaci antičkih bedema ustupiti će mjesto suvremenim urbanim strukturama, a arheološka arhitektura postati će vidljiva tek tijekom arheoloških istraživanja (slučajnih ili planiranih).

Ta slučajna arheološka istraživanja ostvaruju se kopanjem dubljih temelja za njihove objekte, što je u konačnici poprilično oštetilo arheološki materijal koji se nalazio u dubljim slojevima zemlje.

Iz svega navedenoga jasno je koliko je zapravo kontinuitet urbaniteta bio štetan za očuvanje, rekognosciranje, a posredno i za prezentaciju arheoloških terena antičke Siscije i danas ga ističemo kao najveći, ali realan problem sisačkog arheološkog terena.

[33] Opširnije vidi u poglavlju: *Povijesni pregled i geografsko-gospodarske odrednice*, 25.

3. ISTRAŽIVANJA SISAČKIH ARHEOLOŠKIH TERENA SREDINOM I KRAJEM 18. STOLJEĆA

Prve relevantne podatke za arheološko poznavanje Siscije u razdoblju razvijenog novovjekovlja donio je Adam Baltazar Krčelić.[34] Njegovi suvremenici smatrali su ga

[34] ADAM BALTAZAR KRČELIĆ (Šenkovec, 5. veljače l715.- Zagreb, 29. ožujka l778.) Školovao se u Zagrebu kod isusovaca, a nastavio u biskupskoj gimnaziji. Isticao se nadarenošću, te je poslan u Beč, u Hrvatski kolegij, a zatim u Bolognu u Ilirski kolegij, gdje je ostao četiri godine. Studij je završio doktoratom iz filozofije i teologije. Kad se vratio u domovinu, postavljen je za kapelana crkve sv. Martina pod Okićem, imenovan je zatim župnikom u Selima kod Siska. Ubrzo je zatim imenovan prefektom zagrebačkoga sjemeništa, a zatim i kanonikom. Biskup Branjug ga je nakon toga imenovao rektorom Hrvatskoga kolegija u Beču (l747.). Kad je na Zagrebačku biskupijsku stolicu došao Franjo Ksaver Klobušicki, imenovao ga je svojim najbližim suradnikom, pobočnikom, ali dolaskom Franje Thauszy na čelo zagrebačke biskupije, za Krčelića su došli teški dani. Novi biskup ga je ometao u znanstvenom radu, u napredovanju u crkvenim službama, u častima i prihodima. Stoga je on svoju bogatu knjižnicu oporučno ostavio Kraljevskoj akademiji i ona čini temelj današnje Sveučilišne i

„modernim“ istraživačem, jer je, kada je riječ o istraživanju sisačkih arheoloških terena, kao župnik u Selima kraj Siska, obilazio potencijalne arheološke terene, služivši se hodološkom metodom u donošenju arheoloških pretpostavki. Uz „terensko“ rad Krčelić piše i rasprave o odnosu predrimske Segestike i rimske Siscije (KRČELIĆ 1770: 11-12), a u četvrtom i petom poglavlju svoje *Povijesti Zagrebačke biskupije* raspravlja i o Sisačkoj biskupiji (KRČELIĆ 1770: 12-18). Ono čemu on, kao prvi „moderni“ istraživač sisačkih terena svjedoči, je da se stalno „iznova“ pronalazi novac, koji, prema njegovoj pretpostavci, svjedoči da je Siscija imala više kovnica. Često je kao službeno lice, u vidu obrazovana župnika, nazočio i iskopavanjima sarkofaga ili pogrebnih stela u Sisku ili njegovoj blizini. Prisustvo na takvim pothvatima Krčelić bilježi, a najbolji je primjer za korisnost tih terenskih bilješki, kada 1739. sudjeluje na iskapanju više sarkofaga kod kraljevskog žitnog magazina (kraljevske žitnice).[35] U svojim bilješkama dokumentirao je i kako je tražio od lokalnog stanovništva da ga tijekom suše odvedu do ostataka pretpostavljenog siscijanskog rimskog mosta, čime nam je zapravo dao podatak da je rimski most još u svojim ostacima vidljiv i do polovine 19. stoljeća! Na žalost, nije smatrao važnim pobliže opisati lokaciju tog mosta.

---

nacionalne knjižnice u Zagrebu (NSK). Umro je 29. ožujka 1778. Adam Baltazar Krčelić bio je pristalica prosvijećenoga apsolutizma.

Sve se to dade otčitati iz njegovih memoara *Annuae sive Historia – Zapisi po godinama ili Povijest, od uključivo 1748. i slijedećih (do godine 1767.) na znanje potomstvu*. Djelo je ostalo u rukopisu, a nakon određenoga vremena koje je moralo proteći da se može čitati, posebno je povjerenstvo pročitalo rukopis i na dvadesetak je stranica gustim crnilom prekrilo ona mjesta koja bi mogla sablazniti čitatelje. Ni danas se ne može pročitati ono što je bilo napisano. Djelo je prvi put objavljeno na latinskom l901. Krčelić je napisao nekoliko vrlo važnih knjiga na latinskom i na hrvatskom jeziku: *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis - Povijest Zagrebačke stolne crkve (1770.)*. Koristeći se ostavštinom zagrebačkih kanonika Tome Kovačevića i Jurja Marcelovića, on ih u crkvenoj povijesti nadopunja i nadograđuje, a u političkoj misli slijedi svoj uzor – Pavla Rittera Vitezovića. U drugom dijelu on opisuje povijesna i crkvena zbivanja od biskupa Šimuna Bratulića do Petra Petretića. Drugo veliko njegovo djelo je *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares - Prethodne bilješke o kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji (1770.)*, u kojem je želio dokazati da nasljednici ugarske krune, tj. Habsburgovci, imaju pravo na krunu u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, ali i Bosni i Srbiji. Pod imenom Adalberta Barića (Barits) objavio je na latinskom, u Varaždinu, knjižicu o hrvatskim piscima od l4. stoljeća do kraja 17. stoljeća, tj. od biskupa Augustina Kažotića do Pavla Vitezovića. Na hrvatskom je napisao knjižicu o zagrebačkom biskupu Augustinu Kažotiću – *Življenje blaženoga Gazotti Augustina, zagrebačkoga biskupa (l747.)*

[35] Širu raspravu o tome vidi u poglavlju: *Značaj Severilinog sarkofaga*.

Najvećom zanimljivošću u ovom njegovom djelu možemo smatrati sudjelovanje u otkopavanju nadgrobne stele u selu Odra sjevero-zapadno od Siska, na neposrednom ulazu u grad, 1745. godine. To je, naime, vjerojatno prvo nadzirano otvaranje takve cjeline zabilježeno u hrvatskoj literaturi (KUNTIĆ-MAKVIĆ 1994: 268). Danas se ne zna sudbina ovoga spomenika. No, s obzirom da ga nakon Krčelića spominje i Ivan Krstitelj Tkalčić iznijeti ćemo njegove specifičnosti. Krčelićev prijepis glasi:

F. P. AEL. MARCIANO. FLAM.....PRAEF. AN. XX. AVVAE. MAXIMI.....
Identičan je i Tkalčićev prijepis u *Severilli* (TKALČIĆ 2003: XVIII).

Prijepis u CIL-u preuzet je iz Farlatijeva *Illyricum sacrum* (5,318) i glasi:
F. P. REL. MARCIANO. FLAM.....
PRAEF. AN. XX.....
AVVAE. MAXIMI.....(CIL III/3979)
Gentilicij je tu slabije pročitan, nego kod Krčelića i Tkalčića, a Tkalčić jasno naznačuje da je to jedan od onih spomenika koji se više ne nalaze u Sisku. Hoffiller i Saria (1938.) ne uvrštavaju ovaj natpis u siscijanski spomenički korpus.
Krčelić je ovaj natpis smatrao važnim, jer je, prema njegovu nahođenju, donio podatak o postojanju određenog svećeničkog reda, čiji je *flamen* prefekt Publije Elije Marcijan. Istog je stava i Tkalčić (TKALČIĆ 2003: XVIII), no Bruna Kuntić-Makvić smatra da u ovom slučaju treba biti vrlo oprezan u čitanju i interpretaciji spomenika (KUNTIĆ-MAKVIĆ 1994: 266).

Krajem 18. stoljeća Matija Petar Katančić[36] obilazi sisačke arheološke terene. Tada stvara prvi povijesno-arheološki vodič Siskom (KUNTIĆ-MAKVIĆ i ŠEGVIĆ 1992: 165), dok svojim zaslugama u arheološko-istraživačkim postavkama, kojima se općenito bavio, stječe

[36] Matija Petar Katančić (Valpovo, 12. kolovoza 1750. - Budim, 24. svibnja 1825.), hrvatski književnik i latinist, sveučilišni profesor poetike, arheologije i numizmatike te knjižnički kustos. Studirao je bogoslovlje i estetiku u Budimu. Kao mlad ušao je u franjevački red. Dugo je godina bio profesorom u Osijeku, Zagrebu i Pešti. Na potonjem je sveučilištu predavao arheologiju. Prevoditelj je prvog cjelovito tiskanog Svetog pisma na hrvatski jezik. Prijevod je prvi put objavljen 1831. Katančić je u književnosti bio predstavnik kasnoga pseudoklasičnog pjesništva. Tvorac je prve arheološke rasprave u Hrvata: *Rasprava o miljokazu* (*Dissertatio de columna milliaria*), u kojoj opisuje rimski miljokaz pronađen kod Osijeka.

laskavu titulu začetnika hrvatske arheologije. U svom djelu *Specimen/ philologiae et geographiae/ Pannoniorvm/ in qvo de/ origine lingva et literatvra/ Croatorvm/ simvl de/ Sisciae indavtonii/ Neviodvni Poetovionis/ urbivm in Pannonia olim celebrivm/ et his interiectarvm/ via militari mansionvm,* Zagreb, 1797., Katančić se, uz spomen ostalih antičkih naselja, referira i na Sisciju, posvečujući joj zapravo najviše pažnje. U poglavlju *De Sisciae positu opinio recentinorum* (KATANČIĆ 1797: 144-152) i *Situs urbis auctoritate veterum ostenditur* (KATANČIĆ 1797: 152-155) raspravlja o položaju antičke Siscije dajući naznake onodobnog razmišljanja koje je konfuzno uspoređivalo sisačku utvrdu na utoku Kupe u Savu s rimskim gradom. Katančić to odlučno demantira i daje točnu lokaciju antičke Siscije. Uz to on bilježi dimenzije gradskih bedema za koje navodi da su širine 5 stopa te da opisuju potpuni gradski perimetar.[37] U opisu bedema bilježi i četvora gradska vrata. Južna gradska vrata naziva Savskima, a uz njih opisuje uređenu nekropolu s grobnom arhitekturom u neposrednoj blizini, smatrajući da su ono što je imao prilike vidjeti grobni spomenici „plemenitih" obitelji. Danas je to dio velike južne siscijanske nekropole mikrolociran na širem području oko gradske Gimnazije i dalje prema sisačkom gradskom stadionu „Segesta", gdje formira jugoistočnu nekropolu.[38] Mišljenja sam da su se južna gradska vrata nalazila negdje na izlasku iz današnje Kranjčevićeve ulice koja svojim položajem u južnom dijelu grada čini otklon od uobičajenog ortogonalnog uličnog rastera. Put koji vodi iz te ulice nastavlja se u Tomislavovu ulicu, koja pak vodi direktno prema Savi, a duž nje, s obje strane detektirani su kasnoantički (južna nekropola) i ranosrednjovjekovni grobovi.[39] Prisutna je i toponimijska tradicija također. Naime, čak do 1925. godine na planovima grada Siska ovaj izlaz iz grada vodi prelo tzv. Savske ceste. Tek od 1930. pratimo promijenu imena ove ulice u Ulicu kralja Tomislava.[40] A opis terena i predmeta zatečenih na terenu, prema Katančićevu viđenju, svakao bi odgovarao upravo ovom prostoru.

---

[37] Obilazak terena Katančić je upriličio 28. kolovoza 1790. godine.

[38] Za siscijanske nekropole vidi i BURKOWSKY 1993., Nekropole antičke Siscije, *Prilozi*, 10/1996: 69-80; BUZOV 2000., *Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine* (Disertacija), 155-171; WIEWEGH 2003., *Jugoistočna nekropola Siscije*; VUKELIĆ 2006., Prilog istraživanju antičke Siscije-Prvi pisani spomen Severillina sarkofaga u ranom novovjekovlju i pokušaj rekonstrukcijenjegovog izvornog nalazišta, *VAMZ,* XXXIX, 201-216; VUKELIĆ 2009., Sarkofag Maksimijane Emilije iz Siska, *VAMZ,* XLII, 393-420.

[39] O ranosrednjovjekovnim ukopima vidi str. 17.

[40] Usporedi: ALTIĆ 2004: 168-195; VUKOVIĆ 1994: 168-169.

Istočna vrata Katančić naziva Malima. Zanimljivo je da Katančić ne opisuje dvoja istočna vrata, kako ih primjerice Marsigli vidi, no moguće je da je Marsigli zapravo neskladno približio gradske ulaze/izlaze. Iako je ulični raster Siscije apsolutno dozvoljavao dvoja gradska vrata u smjeru istoka, sklona sam vjerovati da toga ipak nije bilo.[41] Mišljenja sam da su se istočna vrata na koja se referira Katančić nalazila na potezu današnje ulice Ivana Kukuljevića Sakcinskog (u neposrednoj blizini hotela "Panonija"), u smjeru istoka. Naime, slijedom okolnih arheoloških nalaza, kao i dijela bedemske fortifikacijske arhitekture možemo naslutiti jedan od glavnih uličnih pravaca (istočni krak *decumanusa*).[42] Naime, prilikom kopanja temelja za zgradu tadašnjeg Socijalnog osiguranja (danas ispostava HZZO za Sisak) 1950.-te godine na tome mjestu (danas Ulica Franje Lovrića 2) su pronađeni kasnoantički olovni sarkofazi (HORVAT 1954: 100), što upućuje na nekropolu na tom potezu, u smjeru Save. Bedemska arhitektura definirana je nalazom dijela istočnog bedema, kule i kontrafora (BAĆANI, ŠKRGULJA, TOMAŠ-BARIŠIĆ 2009: 73-75). Uzmemo li analognim primjer jugozapadne kule i jugozapadnog bedema ispred sisačke Katedrale, a čiji izlazak iz grada vodi preko rijeke Kupe u smjeru Petrinje, ova tvrdnja može se uzeti kao polazišna.

Katančić donosi mnogo detalja o tzv. Zapadnim vratima koja su vodila na most preko Kupe. Izgleda da su i Katančiću, baš kao i Krčeliću, bili vidljivi i ostaci rimskoga mosta, uz one gradskih bedema. Uz Zapadna se vrata nalazio njemu uočljivi prostor za stražu, kao i ostaci pločnika na cijelom potezu uokolo.

Iako sam prvo smatrala da je riječ o krivoj terminologiji i da je došlo do zabune te da je riječ o jugozapadnom prijelazu preko Kupe u neposrednoj blizini sisačke katedrale koji je kao cjelina uklopljen u reprezentativan arheološki park *Siscia in situ*, a u kojem se posebno ističe dio gradskih bedema i stražarska kula s popratnom infrastrukturom, proučavanjem Sztariczkijeve Karte Siska[43] iz 1783. godine, dobila sam uvid u novo tumačenje. Čini se da je uistinu riječ o

---

[41] U slučaju podržavanja teze o dvama istočnim vratima, točnije je reći da su jedna bila istočna, a druga jugoistočna.

[42] Postoje i druga promišljanja, tako primjerice Domagoj Vuković "Mala vrata" pozicionira na potezu današnje Gupčeve i Lovričeve ulice, što je zapravo za insulu sjevernije od lokaliteta koji je gore u tekstu spomenut kao pretpostavka. Vidi više u VUKOVIĆ 2010: 6.

43 Verbesserter Ideal Plan eines k[aiserlich] k[öniglichen] Wasser Com[m]issions von A[nn]o 1773 von dem Sau Strome / Mathias v. Sztariczky Méretarány: [Méretarány nélkül] Készítés: [S.l.], 1783. Terjedelem/fizikai jellemzők: 1 térkl., ms., kézi szín. 37,3 x 173 cm Leírás: Száva. Vízrajzi térkép. Ábrázolt terület: a Száva folyó Zágráb és Belgrád közötti szakasza. Melléktérk.: Sziszek, 1:7200. Betű- és színmagyarázattal. Domborzat csíkozással. Települések nagyság szerint jellel, névvel. Proven.: Széchényi F;

Zapadnim vratima lociranima na samoj kupskoj obali, negdje na području današnje sisačke šetnice. Otuda je mogao voditi rimski most u drugi dio antičkoga grada, onaj s desne strane rijeke Kupe. To bi značilo da su postojala dva mostovna prijelaza preko Kupe u antičko doba. Jedan sa zapadne i jedan s jugozapadne strane antičkoga grada. I danas je za niskog kupskog vodostaja s lijeve strane zidanog sisačkog mosta vidljiva drvena konstrukcija koja bi mogla ukazivati na ostatke temelja rimskog mosta. Da nije riječ o drvenome mostu koji je u 19. stoljeću (1862.-1934.) povezivao Civilni i Vojni Sisak[44] znamo pouzdano, jer se taj most nalazio s desne strane današnjeg zidanog mosta.[45] Osim toga, niz arheoloških predmeta, o čemu će biti riječi u kasnijim poglavljima, pronađen je upravo na prostoru eventualnog silaska s mosta i to na potezu od današnje Žitne ulice u smjeru Ulice J.J. Strossmayera, što daje naslutiti pravac glavne prometnice na području tzv. Novog (nekad Vojnog) Siska.

U odnosu na Marsiglijev plan iz 1726. godine Sztariczkijeva karta iz 1783. godine preciznije prikazuje oblik siscijanskih bedema. Jasno je vidljivo odstupanje od Marsiglijeve apsolutne linijske organike. Sztariczki ucrtava zaobljenja, ali i lomove ravnih linija bedema s pravolinijskim nastavcima. Posebno je zanimljiva pravilna voluminozna istaka u istočnom dijelu gradskog zida. Dok je na starijoj karti autor bio koncentriran isključivo na položaj bedema u odnosu na Kupu i potoke oko bedema, karta iz 1783. godine prikazuje i druge bitne kartografske elemente zatečenog stanja (antički bedem, gradski jarak, sakralne objekte, ulice, poteze izgradnje, poljske i druge putove, mostove, prekokupske magazine, vrtove, poljoprivredna zemljišta, vegetaciju i drugo). Na Marsiglijevom planu označena su troja gradska vrata, a na Sztariczkijevom nacrtana su i označena četvora vrata. Pri tomu se na oba plana poklapaju sjeverna „Velika vrata“ i jedna istočna vrata nazvana „Mala vrata“. Plan iz 1783. godine prikazuje jugoistočna vrata / vrata prema rijeci Savi na poziciji ulaza u današnju Kranjčevićevu ulicu koja su kod Marsiglija prikazana sjevernije. Posebno je važno uočiti zapadna vrata smještena na obali Kupe kao rijetku zabilježbu zapadnih vrata na povijesnim planovima. Na Marsiglijevom planu ova vrata nisu zabilježena. Tek sam naknadno uočio istu zabilježbu svih bedemskih propusta, kao i kod Sztariczkog, na hidrografskoj karti koja je izrađena u bliskom vremenskom periodu. Donekle ostaje dilema jesu li kartografi prikazivali vrata antičkog grada koja su prepoznali na terenu ili su prikazivali i zatečene proboje bedema u funkciji saobraćaja u 18. stoljeću. Jedino arheološka istraživanja na prije navedenim lokacijama mogu potvrditi radi li se doista o gradskim vratima antičke Siscije. Arheološkim istraživanjima dosad je potvrđen položaj „Velikih vrata“ (B) na sjeveru antičkog gradskog areala. Ostala prikazana vrata imaju svoje nasljeđe u tvarnim elementima današnjeg grada. „Mala vrata“ (C) su pozicionirana nešto sjevernije od sjecišta Gupčeve i Lovrićeve ulice suvremenog Siska. Jugoistočna vrata (E) su približno mjesto dodira Kranjčevićeve i Tomislavove ulice. Zapadna vrata (D) nemaju presliku u današnjem rasteru ulica no postoji položajna poveznica s obalom Kupe te mogućim povijesnim poveznicama riječnih obala. Između bedemskog otvora i korita rijeke nacrtana je jednostavna linearna građevna struktura. Iako se možda radi o dijelu gradskog bedema kojeg nije uputno banalno uspoređivati s propustima u obrambenim nasipima noćnih logora rimske vojske, nacrtana struktura podsjeća na tip tajnog prolaza zvanog *tutulus*. Mnogi rimski gradovi u Panoniji baštine svoj položaj od rimskih vojnih logora. Ova činjenica zrcali analogije u mnogim sastavnicama antičkog grada pa tako i u bedemskom sustavu. Rimska vojska u pokretu gradila je logore kao „utvrđena stražišta“. Takva su stražišta bila obrubljena jarkom i nasipom od zemlje koja je izbačena na površinu tijekom kopanja jarka. Detaljan opis karte u: VUKOVIĆ 2010: 121-144.

[44] Do 1874. godine Sisak je razjedinjen na dva upravno-politička naselja. Jedno se nalazi na desnoj obali Kupe, potpada pod Bansku krajinu, pod vojničkom je upravom i naziva se Vojni Sisak, dok se na drugoj, lijevoj, obali rijeke nalazi naselje pod civilnom upravom, razvija se brže i naziva se Civilni Sisak.

[45] Za detalje vidi: RUPČIĆ, JAGAČIĆ-BORIĆ 2009: *Stari most u Sisku (pre)poznavanje.*

Sjeverna vrata, koja Katančić naziva Vratima sv. Kvirina, danas imaju i arheološku potvrdu (BAĆANI, TOMAŠ 2008: 7-10; BAĆANI, ŠKRGULJA, TOMAŠ-BARIŠIĆ 2009: 60-63).

Katančić još spominje i mnogobrojne natpise s cijelog terena unutar gradskih zidina (KUNTIĆ-MAKVIĆ i ŠEGVIĆ 1992: 166).

Natpisi koje Katančić donosi:

1.
IMP ANTONINI
AVG
RESPVBL
SISCIANORCOL SEPT SISC A NOR
VRB COND VIXIT
(KATANČIĆ 1797: 169; Usporedi: CIL III/1, 3968).
Theodor Mommsen[46] drugačije čita natpis, iako naznačuje da se služio i Katančićevim i Blaškovićevim bilješkama. Spomenuto je i kako je ovaj spomenik pronađen u temeljima crkve sv. Kvirina.
U CIL-a ga tako čita:

//////////////////
//////////////////
AVG
//////////////////IMP. ANTONINI
AVG. /

[46] MOMMSEN, Theodor Christian Matthias (Garding, 30. studenog 1817. - Charlottenburg, 1. studenog 1903.), njemački povjesničar i pravnik Najveći je klasični povjesničar 20. stoljeća. Studirao je pravo i klasične znanosti od 1838-43. godine, a poslije nekoliko godina provedenih u Francuskoj i Italiji te kratke novinarske karijere, postao je sveučilišni profesor. Politički je bio angažiran u revoluciji 1848-49. što je rezultiralo otpustom iz profesorske službe. Godine 1958. dodijeljena mu je ***Katedra za povijest starog vijeka*** na Sveučilištu u Berlinu. Bio je stalni tajnik Pruske akademije znanosti i umjetnosti, te aktivan i istaknuti član pruskog parlamenta. Godine 1902. dobio je Nobelovu nagradu za književnost za djelo ***Povijest Rima***.

RES. PVBL
SISCIANOR
(CIL III/1, 3968).

2.
COLONIA
SEPTIMIA
SISCIA
AVGVSTA
(KATANČIĆ 1797: 170; Prijepis u CIL-u je identičan ovome, CIL III/1, 4193). [47]
Prema Katančiću kamen je to viđen na kući Franje Martinkovića, a nađen kod sela "Perent kod Savarije" (danas Szombathely).

3.
S.I.M
PRO . SAL
IMP. CAESAR
M. AVR. ANTO
NINI. P.F. AVG
AVR. EVTYC (F F)
EX VOTO
(KATANČIĆ 1797: 170; Prijepis u CIL-u je identičan, CIL III/1, 3958).
Mommsen se poziva isključivo na Katančića pri obradi ovog natpisa. Navodi i kako ga je Katančić vidio na steli na nekom nasipu gdje se Kupa ulijeva u Savu. To je zapravo značilo da je spomenik bio uzidan u unutrašnjem dijelu sisačke utvrde, a Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu (danas AMZ) poklonio ga je tadašnji vlasnik utvrde Jakob Planer 1899. godine.[48]

---

[47] U CIL-u također stoji da je natpis iz sela Perenth blizu Savarije te da ga se uzalud potražuje. Mommsen se referira i na Orellija (4993).

[48] Akt 32, 1899. godina, Dossier Siscija, *Sisak od 1936 – 1959*, 42/26, AMZ.

4.

IN MEMORIAM AVREL
RVFINNE CONIVGI OBSE
QVENTISSIMAE AD // PV
DICISSIMAE ET INNOCEN
TISSIMAE AIRFINICAN
/ER////VNICV////
/////
D X V OBN
OSVIT
(KATANČIĆ 1797: 170; Usporedi s: CIL III/1, 3983).

I kod ovog natpisa Mommsen se poziva na Katančića, čitajući natpis neznatno drugačije, dajući nam i naznaku da se radi o natpisu na mramoru. Nadgrobni je to spomenik Aurelije Rufine za koji Katančić navodi da se više ne nalazi u Sisku.

IN MEMORIAM AVREL
RVFINNE CONIVGI OBSE
QVENTISSIMAE Adq PV
DICISSIMAE ET INNOCEN
TISSIMAE AuRel NICAN
dER////VNICV////
/////
D X V OB memoriam
pOSVIT
(CIL III/1, 3983).

5.

D D
C VRBICI FIRMIT// EX
COL SEPTNSISC A NOR

VRB COND VIXIT///
(KATANČIĆ 1797: 170; Usporedi s: CIL III/1, 3976). U CIL-u su neznatne izmjene u čitanju natpisa, a Mommsen se pri tome poziva na Blaškića i Katančića:

D D
C VRBICI FIRMI T// EX
COL. SEPT .SISC. A. NOR
VRB. COND. VIXIT///
(CIL III/1, 3976)

6.
ABEAS IO
VEM PRO
PITIVM
(KATANČIĆ 1797: 171; Prijepis u CIL-u je identičan, CIL III/1, 3945). Mommsen se poziva na Katančića, objašnjavajući da je spomenik pronađen kod ranarnika Antolčića *trans Colapim*, što bi imalo značiti da je pronađen na području Novog Siska. Katančić napominje da ga više nema na području Siska.

7.
LIBERO PATRI
ET
DOM AVREL
QVINT BF COS
VSLM
(KATANČIĆ 1797: 171; Usporedi s: CIL III/1, 3957). Mommsen se opet referira isključivo na Katančića. Donosi podatak da je natpis pronađen u temeljima neke kuće. Čitanje natpisa u CIL-u je neznatno izmijenjeno:

LIBERO PATRI
ET [Silvano]
D.O. M AVREL
QVINT BF COS
V.S.L.M
(CIL III/1, 3957).
Katančić navodi da se niti taj spomenik više ne nalazi u Sisku.

8.
C SEMPRON SEVERO COR
NICVL LEG XIII ET XXXXI
IVLIA FLORENTINA CON
IVGI CARISSIMO VIVENS
FEC
(KATANČIĆ 1797: 172; Prijepis u CIL-u je identičan, CIL III/1, 3972). U CIL-u je kao jedina referenca naveden Katančić, uz opasku da se ovaj nadgrobni spomenik nalazi u muzeju (AMZ). Katančić ga je vidio na putu prema istoku (valjda uz istočne gradske ceste/puteve) s desne strane stotinu koraka od Save.

9.
HVIC ARCAE INEST SEVE
RILLA FAMVLA XPI QVAE
VIXIT CVM VIRO NOVEM
CONTINVIS ANNIS CVIVS
POST OBITVM MARCELLIANVS SE
DEM HANC VIDETVR CONLOCASSE MARI
TVS

(KATANČIĆ 1797: 173; Prijepis u CIL-u je identičan, CIL III/1, 3996).[49]

10.

IOM
FVLM FVL SACR
FL VERVS METROBANVS
PROC AVG M PRAEPOS
SPLEMDIDISSIM VECT FERR
PER ASCLEPIADEM
AR( ) STAT
SISC
V S L M

(KATANČIĆ 1797: 174; Usporedi : CIL III/1, 3953). CIL donosi neznatno drugačije čitanje ovog natpisa, dok se Mommsen sada referira na Katančića, Blaškovića i Orellija (1239=3346). Istaknuto je i da je ovaj spomenik pronađen *e ruinis Sisciae*, pa sam mišljenja da je pronađen na području Siscije *intra muros*.

I.O.M. FVLM FVL
SACR
FL. VERVS. MTEROBA
NVS. PROC. AVG. N. PRAE
POS. SPLEMDIDISSIM
VECT. FERR. PER
ASCLEPIADEM
ARK. STAT. SISC
V. S. L. M
(CIL III/1, 3953).

11.

[49] Detaljna obrada ovog spomenika dana je u 15. poglavlju ove radnje: *Značaj Severillina sarkofaga*.

PALATIVM SISCI

(KATANČIĆ 1797: 168; Natpis nije obrađen u CIL-u). [50] Ovaj natpis spominje i Tkalčić, smatrajući kako je u Sisciji morala biti i carska palača "vavijek spremna za primiti cara, ako bi ga put naneo u Sisak" (TKALČIĆ 2003: XV-XVI).

Katančić iznosi stavove vezane uz postojanje predrimske zajednice s postojanim predrimskim naseljem čiji je opseg bio kao onaj rimske Siscije. Smješta to predrimsko naselje na desnu (današnji Pogorelec), a kasnije rimsko, na lijevu obalu Kupe. Pažnju je posvetio i siscijanskoj numizmatici (KUNTIĆ-MAKVIĆ i ŠEGVIĆ 1992: 169).

Njegovo djelo svakako je vrlo značajno jer daje uvid u stanje očuvanosti arheološke baštine krajem 18. stoljeća na samom terenu, ali nudi i prikaz načina njena istraživanja u razdoblju novovjekovlja, u sam osvit razvoja arheološke znanosti, s naglaskom na prve pokušaje sustavnijeg proučavanja zadane tematike.

Ta Katančićeva sustavnost i ozbiljnost pristupu problematici očituje se i u polemiziranju s Andrijom Blaškovićem,[51] kojemu poručuje da prije donošenja ikakvih znanstvenih arheoloških zaključaka mora rekognoscirati određeni teren i tek onda, na temelju viđenoga, donositi zaključke.[52] Činjenica je da je Katančić upravo takvim načinom rada postavio kvalitetne temelje izučavanja sisačke arheologije i povijesti arheologije, ali i urbanistike uopće. Njegove postavke tako su polazišne točke istraživačima do suvremenog doba.

---

[50] Vidi i: KUNTIĆ-MAGVIĆ, ŠEGVIĆ 1992: 180-181.

[51] Andrija BLAŠKOVIĆ (Ivanić-Grad, 1726.– Zagreb, 1796.), isusovac i predavač na isusovačkoj Akademiji u Zagrebu. Obilazio je arheološke lokalitete u zagrebačkoj okolici i opisivao nalaze. O arheološkoj problematici pisao je u Raspravama (*Dissertationes*) objavljivanim u razdoblju od 1776. do 1794. godine, kada su izdane u zasebnoj knjizi (vidi više u STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ 1982., 15-16.). Ivan Knezović, *Katančićev Andautonij: vrhunac znanstvenog istraživanja arheologije i stare povijesti na zagrebačkom području u 18. st.*, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 40, Zagreb 2008. (11-47).

[52] Vidi više u : KUNTIĆ-MAKVIĆ i ŠEGVIĆ 1992: 168-170; KNEZOVIĆ 2008: 23-37.

4. RAZVOJ ARHEOLOŠKE MISLI U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Početkom 19. stoljeća jača interes za proučavanje arheoloških spomenika na području Dalmacije koja je 1815. godine, odlukama Bečkog kongresa, pripojena Austriji. Da je interes za tu djelatnost bio velik govori i podatak da je organiziran posjet cara Franje I. 1818. godine u Dalmaciju, tijekom kojeg su otkriveni neki arheološki spomenici u njegovu prisustvu. Ti događaji pokrenuli su osnivanje muzeja u Splitu, pa potom i u Zadru, dok je Ljudevit Gaj u program ilirskog pokreta unio ideju o osnivanju Narodnog muzeja (ZANINOVIĆ 1987: 8-12).

Prvi poticaji i inicijative osnutku Narodnog muzeja došli su, mnogo godina prije njegova formalnog otvorenja. Grof Josip Sermage nije uspio u nastojanju da osnuje Narodni muzej, ali je potaknuo građanstvo da donacijama obogaćuje zbirke onoga što je trebalo postati budući Muzej (LINKE 2011: 219). Ljudevit Gaj je nastavio ovaj posao. Tako je na njegov prijedlog Hrvatski sabor 1836. godine donio odluku o osnivanju jednog učenog društva koje bi stvorilo narodnu knjižnicu i muzej. Ovaj zaključak Hrvatskog sabora nije potvrdila austrijska vlada,

no 1841. i 1842. osnovani su Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo i Matica ilirska, kojima pristižu pokloni namijenjeni muzejskim zbirkama. Tajnik Gospodarskog društva Dragutin Rakovec bio je čuvar tih zbirki (ZANINOVIĆ 1987: 10). Prva nacionalna muzejska institucija, odnosno Narodni muzej, s javnim je djelovanjem započela 1846. god., danom otvorenja prigodne izložbe u prostorima tadašnjeg Narodnog doma, reprezentativne gornjogradske palače u Opatičkoj ul. 18, ranije u vlasništvu grofa Dragutina Draškovića.[53] Pravila Narodnog muzeja, s druge strane, odobrena su tek 1866. godine kada ova ustanova postaje Zemaljski zavod pod zaštitom Sabora. Bio je pod upravom Jugoslavenske akademije koja je za prvog ravnatelja imenovala svog člana Šimu Ljubića 1867. godine (ZANINOVIĆ 1987: 10).

Na prostoru kontinentalne Hrvatske zbog loše političke situacije, svi zahtijevi koji su od vlade u Beču tražili konačnu institucionalizaciju raznih kulturno-znanstvenih društava, nisu urodili plodom.

Međutim godine 1853. izdana je "otvorena zapovijed u svrhu unapređenja narodnog duševnog razvitka Mihovilju Sabljaru, c. Kraljevskom majoru u miru, da putuje po Hrvatskoj sakupljajući starine." Zapovijed je izdao ban Josip Jelačić, shvačajući položaj i ovlasti koje su mu njime date, a koje iskorištava u krajnje domoljubne svrhe. Ilirske ideje, koje i dalje tinjaju, promiću ideju o širenju nacionalne svijesti i stvaranju nacionalnog identiteta, što je bilo nemoguće bez stručnog izučavanja narodne povijesti i povijesti prostora na kojoj taj narod obitava. Da Sabljaru omogući nesmetano terensko istraživanje, ban Jelačić pozvao je sve civilne i vojne oblasti u Hrvatskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj granici (Vojna krajina), sve zborove, društva i načelnike da Sabljaru daju svu moguću zakonitu pomoć i "da ga u izvršenju njegove zadaće svojski podupru". Uz ovu otvorenu zapovijed na hrvatskom stoji i njezin prijepis na talijanskom jeziku.[54] Organizaciju oko prikupljanja tog materijala i prijevoza dijela tih

---

[53] Iličić, Mirnik 2008: 343-344.; više o osnutku i djelovanju Narodnog muzeja u Zagrebu vidi u: Bojničić, I. – 1882. Das Kroatische archäologische Nationalmuseum. Kroatische Revue. Berichte über die socialen und literarischen Verhältnisse der südslavischen Völker (Agram), 1/1882: 129–141, 199–203. – 1899. Der Adel von Kroatien und Slavonien. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, IV,13. Nürnberg, 1899. – 1996. Hrvatski narodni arheološki muzej. Muzeopis 1846–1996. Zagreb, 1996: 56–64.; Ljubić, Š. 1996 –Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. Muzeopis 1846–1996. Zagreb, 1996: 41–47.; Mirnik, I. 1996 – Arheološki muzej u Zagrebu. Zagreb Archaeological Museum. Muzeopis 1846–1996. Zagreb 1996: 17–39.; Vukotinović, Lj. 1996 – Kratka historija Narodnoga hrvatskoga muzeja. Muzeopis 1846–1996. Zagreb, 1996: 50–55.

[54] *Otvorena zapovijed bana Josipa Jelačića* od 24. lipnja 1853., Dossier Siscija, *Sisak od 1936 – 1959*, 42/26, AMZ.

predmeta u muzejske zbirke u Zagrebu, kao i njihovu stručnu valorizaciju dao je Ivan Kukuljević Sakcinski.

Dakle, do druge polovine 19. stoljeća uznapredovala je svijesti o značenju arheologije u proučavanju povijesti i kulture. Sve to dovelo je i do formiranja nastave arheologije i povijesti umjetnosti, koju je u Zagrebu organizirao Izidor Kršnjavi[55] 1878. godine. Te je godine održao je i nastupno predavanje na Mudroslovnom fakultetu pod naslovom "Znamenovanje poviesti i arkeologije umjetnosti". Nešto kasnije, 1893., Kršnjavi je odvojio studij arheologije od studija povijesti umjetnosti te se ta godina uzima kao stvarni početak studija arheologije u okvirima tada utemeljenog Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta, koji postoji i danas.

---

[55] KRŠNJAVI, Izidor Isidor Kršnjavi (Našice, 22. travnja 1845. - Zagreb, 3. veljače 1927.), hrvatski slikar, povjesničar umjetnosti i političar.Prvu likovnu poduku dobija u Osijeku, a potom u Beču studira povijest i povijest umjetnosti. Već u vrijeme studija piše u hrvatskim časopisima filozofsko-estetičke članke. Kao stipendist studirao je slikarstvo na akademiji u Münchenu, a potom od 1872. do 1877. boravi u Italiji studirajući i kopirajući stare majstore.Posredovanjem Strossmayera postaje profesor povijesti umjetnosti i arheologije na zagrebačkom Sveučilištu. Već slijedeće godine daje poticaj za osnivanje *Društva umjetnosti* kojemu je niz godina tajnik i ideolog, a bio je prvi ravnatelj *Strossmayerove galerije* slika. Pod upravom Društva, u suradnji s Hermanom Bolleom, osniva *Obrtnu školu* i *Obrtni muzej* (Muzej za umjetnost i obrt). Zaslužan je i za hrvatsku izložbu u Budimpešti. Postavio je i Strossmayerovu zbirku u palači Akademije znanosti i umjetnosti te je postao ravnatelj galerije.Godine 1884. dolazi u sukob sa Strossmayerom i njegovim pristašama, te ulazi u mađaronsku *Narodnu stranku* putem koje je izabran za narodnog zastupnika. Od 1887. do 1891. studira pravo, postaje predstojnik Odjela za bogoštovlje u Khuenovoj vladi, a 1897. vraća se na Sveučilište. Kasnije je pristupio Čistoj stranci prava. Živo je sudjelovao u izgradnji Zagreba - njegovom su inicijativom izgražene mnoge bolnice, knjižnice, škole i spomenici te osnovana brojna društva. Isto tako, financirao je tiskanje udžbenika i modernizirao školstvo.Slikarstvom se bavio u ranoj mladosti i nakon I. svjetskog rata. Kao likovni kritičar Kršnjavi je aprioričan s jakim sklonostima prema estetiziranju, historicizmu i tradicionalnosti. 1925. godine objavio je roman *Božji vitez*, a 1926. i njegov nastavak, *Božji sirotan*. Preveo je i Danteovu *Božanstvenu komediju*, a taj je prijevod i sam ilustrirao. Također je pisao i pjesme, koje su bile objavljivane u suvremenim časopisima, putopise te memoare; Za detalje o njegovom političkom i društvenom djelovanju vidi i: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, WAGNER 2010: 273-314.

4.1. Sisak u 19. stoljeću - razdoblje intenzivnog i ubrzanog razvoja grada

Razdoblje druge polovine 19. stoljeća i prve polovine 20. stoljeća vrlo je značajno za gospodarsko-politički i društveni razvoj Siska. On postaje jedno od političkih žarišta tadašnje Hrvatske i najznačajniji gospodarski centar regije, što znači da u njemu dolazi i do snažnog protoka ljudi i ideja. Uz one kompleksnije lokalne probleme: političke i ekonomske, u Sisku se nazire i pokušaj realiziranja ilirskih ideja u društvenom i kulturnom smislu.

Sve se to velikim dijelom odrazilo i na kulturu stanovanja, koja je zaseban društveni fenomen, a nama ključan za objašnjenje naše daljnje rasparve. Nakon donošenja urbane legislative Siska, a potom i ubrzane suvremenije izgradnje gradske jezgre, na površinu devetnaestostoljetnog mjesta počinju izlaziti ostaci rimske civilizacije koja je na području starovjekovne Siscije doživjela svoj zenit, ali i propast.

Idealna podloga za to bile su sve veće graditeljske intervencije u gradskom urbanom arealu/prostoru koji se sada prilagođavao novim gospodarskim potrebama (u taj kontekst svakako treba staviti izgradnju željeznice u Sisku 1862., čime je gospodarski značaj grada višestruko uznapredovao). Time, na žalost, dolazi i do krajnjeg iskorištavanja antičke arheološke građe u svrhu izgradnje novovjekih zgrada velikih dimenzija bogate novodoseljene trgovačke elite. Bila je to većinom elita inozemnog podrijetla pa je tako niz vrijednijih starina, ako nisu uzidavane u kuće, što je bila uvriježena praksa, odnošen van hrvatskih granica, bez ikakvih zabilješki o mjestu i okruženju pronalaska i njihova opisa.

Bio je to društveno-politički problem, jer investitori nisu siscijanske starine doživljavali svojom tekovinom te nisu shvaćali važnost čuvanja i objedinjavanja spomenute građe. Na taj način je nepovratno nestala bitna dimenzija u razjašnjavanju povijesti Siscije i direktan je razlog danas tako siromašne epigrafske ostavštine Siska (u usporedbi npr. sa Salonom).[56]

[56] Više o toj problematici vidi u: KUNTIĆ-MAGIĆ i ŠEGVIĆ 1992: 165-181 i MATIJAŠIĆ 2002.

4. 2. Pioniri arheologije – 19. i 20. stoljeće

Pojačanom izgradnjom i dubljim kopanjem temelja za kuće novonastale buržoazije dolazi do prvih pokušaja vođenja sustavne arheološke evidencije o slučajno pronađenim starinama, a nešto kasnije i do traženja formalnih rješenja tog problema.
Intenzivnija promišljanja o antičkoj povijesti hrvatskih krajeva započinju sa 19. st., što je bilo plodno tlo za novu generaciju znanstvenika. Nekolicina njih posvetila je velik dio svog istraživanja upravo razjašnjavanju pitanja topografije antičke Siscije i njenoj arheološkoj baštini. Riječ je o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Mijatu Sabljaru, Ivanu Tkalčiću, Šimi Ljubiću, Josipu Brunšmidu i Viktoru Hoffilleru.
Stjecajem tih okolnosti, upravo Kukuljević, Sabljar, Tkalčić, Ljubić i nešto kasnije Brunšmid dobivaju priliku provoditi prva sustavna arheološka istraživanja na tom velikom sisačkom gradilištu. Oni sada na terenu djeluju kao prvi profesionalni arheolozi koji vode istraživanja s ciljem bilježenja, konzervacije, pa i prezentacije zatečene arheološke baštine. No, kako su po zvanju i povijesničari upuštaju se često i u povijesne rasprave o važnosti i značaju Siscije, koje su sada dodatno potkrepljene stručno obrađenim arheološkim artefaktima. Na tom tragu, iako u mnogo skromnijem obimu, iz razloga već formirane gradske jezgre i smanjenog intenziteta izgradnje, nastaviti će svoje istraživanje i Viktor Hoffiller i Josip Klemenc, no njihova istraživanja biti će isprekidana ratnim godinama, da bi suradnja s generacijama zagrebačkih arheologa u drugoj polovini 20. stoljeća bila bitno smanjena.

U radnji se i koncentriramo isključivo na period prije sredine 20. stoljeća, jer do tada ne postoji zakonska obveza objavljivanja terenskih arheoloških istraživanja, pa su nam podaci o tome rasuti po mnogim arhivima, institucijama i među osobnom korespondencijom, te su iz tog razloga nepoznata široj znanstvenoj zajednici.
Dakle, sve do 1950.-tih, kada se istraživanja s arheoloških terena počinju permanentno objavljivati u znanstvenoj i stručnoj periodici, nema objedinjenje i kvalitativno, ali i kvantitativno valorizirane objavljene dokumentacije, pa u suvremenim arheološkim istraživanjima arheolozi nailaze na mnoge poteškoće u ocjeni arheoloških terena, jer često nemaju saznanja jesu li oni već arheološki tretirani ili je riječ o prvi puta sondiranom terenu.

Stručnija arheološka istraživanja na sisačkom području (kao i drugdje na tlu Hrvatske), popraćena stručnijom valorizacijom i obradom, započela su tek u 19. stoljeću. Do tada je bogatstvo arheološkog materijala negdašnje Siscije iskorištavano za izgradnju novovjekih građevina velikog formata, kao što je to slučaj sa sisačkim kaštelom, ili je taj antički građevni materijal razvažan po okolnim selima gdje je služio kao nosiva građa u izgradnji drvenih objekata.

Osim tih namijena često bi se događalo i da malobrojni turisti ili „dobronamjerni“ historici u svom kratkotrajnom boravku u novovjekom Sisku uoče raznolikost i bogatstvo arheološke građe na plitkom terenu, koju onda kao suvenire raznašaju po svim dijelovima Europe.

Moguće je zamisliti ogromne kamene spomenike kako strše iz neobrađene zemlje na prostoru duž kojeg se nekad prostirala Siscija, tim više što do 19. stoljeća ne postoji sisačka urbana jezgra, što znači da na tom terenu nema sustavne i planske izgradnje. Tek kada novovjeki Sisak bude poprimio konture urbanog središta, započeti će i osviješten pristup arheološkim pronalascima.

Polovinom 19. st. jača svijest o lokalnoj pripadnosti, pa pojedinci stvaraju zbirke starina i, uz domaće patriote manjeg financijskog potencijala (Dragutin Jagić), iniciraju osnivanje lokalnog arheološkog društva „Arheologično društvo Siscija“ koje će biti u direktnoj sprezi i pod nadzorom zagrebačkih stručnjaka (Šime Ljubić, Josip Brunšmid). Uspostavlja se i institucija muzejskih povjerenika, koji nakon gašenja rada „Siscije” (kraj 19.st.) preuzimaju ulogu sabirača starina. Njihov rad nije dijelom hrvatske znanstvene literature, ali nam je presudan u stvaranju širih arheoloških zaključaka, jer je često pedantan i cjelovit, a pronalaske starina ponekad smješta u katastarsko-geodetske i gruntovne okvire, koje je uz pomoć gruntovnih napisnica i starih gradskih zemljovida, iako vrlo teško, ipak moguće rekognoscirati.

Prestankom njihova djelovanja, ratnim nedaćama, općom neimaštinom i turbulentnim društveno-političkim mijenama, sve je manje interesa i sve manje arheoloških istraživanja na području Siska, uz izuzetak 30.-tih godina 20.st. (Viktor Hoffiller, Josip Klemenc).

Stanje se pokušalo promijeniti 1942. (osnivanjem Muzeja i knjižnice grada Siska), no ratne prilike nisu pogodovale društvenom radu, pa ozbiljniji pomak u tom smjeru, a pogotovo po pitanju arheološke problematike treba tražiti nakon 2. svjetskog rata. Ono što karakterizira taj period je nova generacija lokalnih istraživača (Stjepan Vrbanović) s čijim odlaskom stoljetna

veza s Arheološkim muzejem u Zagrebu i njegovom bogatom arhivskom ostavštinom ulazi u najduži period stagnacije.
Arheološki rad na terenu iz razdoblja 19.st. potpuno je zaboravljen i zanemaren, iako predstavlja bogato vrelo informacija, čime je lokalno arheološko djelovanje s kraja 20. svedeno gotovo na početke, što bitno otežava stvaranje topografije antičke Siscije.

Stoga smo si za cilj ovog istraživanja postavili kronološko objedinjavanje i znanstveno utemeljenje relevantne arhivske građe arheološke tematike, te utvrđenje uloge pionira sisačke arheologije u kontekstu hrvatske arheologije.

Uz već navedene ličnosti, značajni su nam i njihovi povjerenici u Sisku, koji su svojim poznavanjem sisačke prošlosti davali smjernice za pojedina arheološka istraživanja i bili ključan faktor u rekognosciranju arheoloških terena. Mahom su to bili cijenjeni Siščani koji su prigrlili ideje o važnosti brige za naslijeđe. Njihova izvješća također su neiscrpan izvor informacija za stanje arheološke očuvanosti Siska na prijelazu stoljeća.

Ova radnja treba utvrditi tijek istraživanja najznačajnijih arheoloških terena u razdoblju od 16. stoljeća do 1941. godine, odnos prema starinama, ali i gospodarske, društvene i kulturne posljedice proizašle iz cijelog procesa. Stoga ona predstavlja novo polje proučavanja, a to je povijest arheoloških istraživanja, u zadanim okvirima.

4.3. Ivan Kukuljević kao utemeljitelj arheološke znanosti u Hrvatskoj

Društvo koje se sredinom 19. stoljeća najviše trudi zaštititi i u cijelosti sačuvati starine pronađene na hrvatskom tlu je „Družtvo za jugoslavensku poviestnicu i starine.“ Ivan Kukuljević Sakcinski[57] je 1850. godine dao inicijativu za osnivanje ovoga društva, koje je

[57] KUKULJEVIĆ, Ivan (*Varaždin, 29. svibnja 1816. + Puhakovec, Hrvatsko Zagorje, 1. kolovoza 1889.), hrvatski povjesničar, književnik i političar. Školovao se u gimnaziji u Varaždinu i Zagrebu, te na Vojnoj akademiji u Kremsu. Tijekom školovanja počeo je pisati na njemačkom jeziku. Godine 1833. stupio je u vojsku, a tri godine kasnije (1836.) postao je oficir u Beču. Od 1837. godine, kada je upoznao Gaja, oduševljen je ilirac.

okupilo brojne hrvatske intelektualce.[58] Na prvoj društvenoj sjednici Kukuljević je izabran za prvog društvenog predjednika. Cilj svih članova bio je sakupljanje, otkrivanje, čuvanje i proučavanje svih vrsta spomenika: pisanih, materijalnih, kulturno-povijesnih, arheoloških, etnografskih itd. Pokrenut je i časopis *Arkiv za povestnicu jugoslavensku* (prvi broj je izašao 1851., a posljednji 1875.). Organiziranjem ovoga društva Kukuljević je utro put i Hrvatskom arheološkom društvu (GREGL 2008: 100-102).

Osim te vrlo zahtijevne funkcije Ivan Kukuljević je prikupljanjem i publiciranjem podataka u *Arkivu za povestnicu jugoslavensku* stvorio osnovni fond podataka o počecima hrvatskih arheoloških istraživanja. Bio je prvi, iako formalno neškolovani, terenski istraživač u sjevernoj Hrvatskoj, koji je među prvima počeo darivati arheološki materijal tadašnjem Narodnom muzeju, odnosno njegovom "Arkeologičnom odjelu".

Godine 1850. osnovana je u Beču Centralna komisija za istraživanje i održavanje građevinskih spomenika, koja je u u svim krunskim zemljama imenovala konzervatore. Za Hrvatsku i Slavoniju konzervator je imenovan je tek 1855. Bio je utjelovljen u osobi Ivana Kukuljevića (GREGL 2008: 100-101).

Godine 1840. dobio je zapovjed za premještaj u Milano. Godinu dana kasnije (1841.) podnio je ostavku na oficirsku službu i vratio se u Hrvatsku i uključio se u politički život boreći se protiv mađarizacije i cenzure. Postao je jedan od vođa Ilirskog pokreta. Godine 1845. postao je veliki sudac Varaždinske županije, a 1861. Veliki župan zagrebački. Šest godina kasnije (1867.) smijenjen je i od tada se više nije bavio politikom.

Kukuljevićeva politička djelatnost obuhvaća dva različita perioda: do 1850. godine i od 1860. do 1867. godine. Pod Bachovim apsolutizmom (1851. - 1860.) bio je onemogućen politički rad, pa je u tom periodu bio politički neaktivan. U prvom je razdoblju radikalni pobornik oslobođenja Hrvatske od Austrije i Mađarske i beskompromisni ideolog južnoslavenskog ujedinjenja revolucionarnim putem. Smatrao je kako se oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena može ostvariti samo borbom, pa je s tim ciljem agitirao među Hrvatima i Srbima u Vojnoj Krajini. Privrženi njegovoj ličnosti graničari u svojim Narodnim zahtijevanjima u proljeće 1848. godine traže da se sloboda i jedinstvo južnoslavenskih naroda ostvare na osnovi njegovih ideja. Unatoč obratu u drugom razdoblju njegovog političkog djelovanja, njegovi stihovi, naročito budnice i povijesne pjesme (iz prvog razdoblja njegovog političkog djelovanja) izvršile su golem utjecaj na hrvatski narod. Osnivanjem „Društva za povjesnicu jugoslavensku", uređivanjem časopisa „Arhiv za Povjesnicu jugoslavensku", te objavljivanjem svojih vrijednih monografija postavio je temelje moderne hrvatske historiografije. Prikupio je i izdao brojna vrela za hrvatsku povijest, napisao je biografski leksikon sa 800 životopisa umjetnika, a smatra se i pionirom hrvatske znanstvene bibliografije. Ogromnu biblioteku i brojne vrijedne rukopise ostavio je tada Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, čiji je bio počasni član. Preminuo je 1. kolovoza 1889. godine u dvorcu Tuhakovec.

[58] Osnivačka skupština održana je 1. listopada 1850. godine.

Ionako permanentno angažiran po pitanju sisačkih starina, sada još više skrbi za problem njihova kvalitetnog zbrinjavanja, pa 1861. godine, kao veliki župan, apelira na Vjekoslava Staudaura, velikog suca Kotara sisačkoga i mjesnog suca Vladita Zorca[59], da spriječi "raspačavanje" starina iz Siska, jer se dotada sve što se takvim smatralo odvozilo u Beč, dok se pogotovo mnogo starina "razvuklo" prilikom gradnje željeznice (1854.–1862.), što je bilo u tijeku.[60] Zorcu nalaže da se pobrine da ako u Sisku itko pronađe starine, ove ne pošalje u Beč ili "u tuđe zemlje" (kao što se netom prije dogodilo s Leburninim spomenikom koji je završio u Budimpešti), nego da ih prikupi za Narodni muzej.

Svoj veliki interes za razdoblje antičke povijesti na prostoru kontinentalne Hrvatske Kukuljević je sažeo i 1873. godine objavio kao opsežnu raspravu *Panonija rimska.* Znakovito je da je to do danas jedina sinteza o toj temi tiskana na hrvatskom jeziku. U njoj Kukuljević detaljno opisuje granice rimske provincije, pokušava latinska imena naselja i drugih geografskih pojmova točno locirati na karti, pišući pri tome i o običajima , obtu, umjetnosti i zanatima stanovništva. Posebno poglavlje u ovoj raspravi posvećuje antičkim itinerarima s vrlo preciznim podacima o trasama glavnih cesta, npr. Emona – Siscia – Sirmium, Poetovia – Mursa, Poetovio – Siscia, Senia – Siscia itd. Već je tada ispravno ubicirao *Andautoniu* u Ščitarjevo, *Aquae Iasae* u Varaždinske Toplice, *Neviodunum* u Drnovo kod Krškog i slično. Kao konzervator objavio je i dva rada u kojima piše o Sisciji (KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI 1857: 81-83).

Kukuljević je prikupljao podatke o arheološkom i drugom materijalu te je oformio svojevrsnu bazu podataka o potencijalnim lokalitetima. To mu je pošlo za rukom nakon što je u Dodatku *Arkiva* objavio "Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povestnice".

Neka od tih pitanja bila su:

- Ima li u vašoj okolici na gori ili na polju, malih okruglih brežuljaka, koji su od ljudskih rukuh nanešeni? Ima li stećakah ili humkah?
- Jesu li se ikada u vašoj okolici, podaleko od navadnoga groblja, slučajno izkopale kakove kosti, i koje veličine?
- Ima li u vašoj okolici starih zidinah nad ili pod zemljom? Oda šta su sagrađene, kada i od koga?

---

[59] ZORAC, Vladovit (Sisak, 30. travnja 1819. – Sisak, 10. lipnja 1867.). Bio je odvjetnik i gradski sudac u trgovištu Sisak, a od 1861. i povjerenik obrtnog zbora. Poznat je kao glumac, pjesnik i satiričar.

[60] Dopis Ivana Kukuljevića od 30.lipnja 1861., *Dossier Siscija*, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

- Nalaze li se kod vas stare opeke (cigle) sa kakovimi urezanimi znakovi?
- Bavi li se tkogod u vašem kotaru sabiranjem ili popisivanjem starinah? itd....

Zamoljava na kraju da svaki prijatelj starina i povijesti, a osobito članovi "Družtva za povestnicu jugoslavensku", odgovore na što više postavljenih pitanja i to pismeno i na kojem god jeziku žele, a njihova imena biti će sa zahvalnicom objavljena u novinama i njihovi sastavci pročitani na društvenoj skupštini (GREGL 2008: 101).

Zbog ograničenih financijskih sredstava ovo društvo 1878. godine odlučuje suziti djelovanje i izučavati samo arheologiju i probleme vezane za tu granu povijesne znanosti. Tako se ono i preimenovalo u "Hrvatsko arkeologičko družtvo" iste te godine, a prvi njegov predsjednik postao je opet Kukuljević. Obnašao je tu dužnost sve do smrti. S novim društvom pokrenuto je i novo glasilo *Viestnik Hrvatskoga Arkeologičkoga družtva*, čiji je prvi broj objavljen u Zagrebu 1879., a izlazi još i danas kao *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*.

Zoran Gregl dodatno objašnjava Kukuljevićev značaj. Ističe naime, kako terenskim arheološkim istraživanjima prethode pripremni radovi koji se provode, bilo po arhivima, bilo prikupljanjem podataka od lokalnog stanovništva, toponomastičkim istraživanjima, opažanjima i podacima koje daje konfiguracija tla – rekognosciranjem. Tek na osnovi ovakvih sveobuhvatnih podataka donose se odluke o tome gdje se nalaze potencijalni arheološki lokaliteti koje treba istražiti, kako bi se proučili i zaštitili od propadanja. Upravo je dobrim rekognosciranjem terena Ivan Kukuljević stvorio teoretski kvalitetne polazišne točne za arheološka istraživanja koja su tek trebala započeti.

Tako je, primjerice, prve rezultate svog rekognosciranja iznio je nakon istraživanja zone oko podsljemenskih sela sjeveroistočno od Zagreba gdje je oko 1854. pronašao dijelove rimske ceste (Trnava Markuševečka). Odmah je pretpostavio da ta cesta preko Markova Polja kraj Sesveta vodi prema Ščitarjevu i Sisku (GREGL 2008: 102-103).

Stavljajući ga u kontekst istraživanja sisačkih starina povezujemo ga s reprezentativnim nalazom iz Siska, koji predstavlja kameni reljef Kauta, a danas je izložen u lapidariju Arheološkog muzeja u Zagrebu, i koji je bio upravo Kukuljevićev poklon. Riječ je o dijelu reljefa boga Mitre pronađenom 1863. godine (GREGL 2008: 103).[61]

[61] O samom nalazu će biti više riječi u daljnjoj raspravi.

4. 4. Prve objave o starinama iz Siscije u periodici

Prva polovina 19. stoljeća iznijedrila je, u arheološkom smislu, nalaz važan za shvaćanje postojanja Siscije kao urbanog središta kasne antike. *Agramer Zeitung* iz 1839. godine donosi vijest o pronađenom rimskom kovčegu na kojem su urezana imena: Constantinopol, Carthaga, Nicomedia i Siscia (CIL III/1, 3969; AIJ 565/261). Popis urbanih središta na tom kovčegu nesumnjivo naznačuje četiri velika urbana centra Rimskog carstva, a spomen Siscije rasvjetljava njenu ulogu u kasnoantičkoj Europi pod rimskom upravom i dokaz je postojanosti urbaniteta Siscije.[62]

Ovaj natpis izdvojili smo kao jedan od općenito važnijih nalaza za opis kasnoantičkog razdoblja Siscije, a zapravo je prvi zabilježen u periodici. Riječ je o natpisu na drvenoj kutiji od cedrovine, reljefno ukrašenom brončanim limom. Mommsen je smatrao mogućim da je kutijica izrađena upravo u Sisciji. Natpisima su pridruženi geniji, kao alegorijski prikazi spomenutih rimskih gradova. U sredini na prijestolju sjedi Roma kojoj se svi ostali obraćaju. Kutijica je 1838. godine pronađena negdje u Hrvatskoj,[63] a od 1852. godine nalazi se u Mađarskom nacionalnom muzeju u Budimpešti. Možemo je okvirno datirati u period između 330. godine (kad je Bizant nazvan Konstantinopolom) i 358. godine (kada je Nikomedija razorena u potresu) (HOTI 1992: 151).

Primjer je ovo izučavanja jednog vrlo značajnog nalaza, no bez poznavanja konteksta njegova pronalaska, što zapravo bitno otežava zaključivanje o značaju artefakta, i stvaranje šire slike kulturno-povijesnih događaja.

---

[62] *Agramer Zeitumg*, 5. veljače 1839.

[63] Lokaciju njena pronalaska nenadano će nam donijeti Ferdo Hefele 1895. godine. On tada za ovaj nalaz kazuje da je prije 30-40 godina pronađen u Pokupskom. Da se radi o ovom predmetu potvrđuje Hefeleov opis spomenutog predmeta: dobro sačuvana daščica i na njoj 5 "kovnih utisaka (figurah)". Od tih pet utisakah srednja medju njima jest "Siscia"."Ta daščica nalazi se danas u peštanskom muzeju." Proučavajući sisačku povijest Hefele je kod nekog pisca arheologa (ne navodi kojega) naišao na podatak da je ta daščica komad ili stranica bogato urešenog kovčežića u kojem su se čuvali rimski novčići, a čiji ukras "bijahu trinaest kovnih utisaka (figura), a pod svakom figurom ime grada gdje se kovao rimski novac; Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 14. srpnja 1895., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Agramer Zeitung donijeti će 1853. godine i prve numizmatičke vijesti o pronađenom novcu sa sisačkog terena s oznakama: SISCIA AVG i SISCIA PROBI AVG., kao i personifikacijom grada Siscije u obliku žene koja se nalazi između dvije rijeke u muškom obliku.[64]

5. ULOGA MIJATA SABLJARA U VALORIZACIJI SISAČKIH ARHEOLOŠKIH TERENA

Nakon burnih godina vezanih uz "proljeće naroda" u Europi, Hrvatskog nacionalnog preporoda i svih posljedica proizašlih iz toga, druga polovina 19. stoljeća početak je konkretnih arheoloških istraživanja na sisačkom području.

Već smo spominjali „Družtvo za jugoslavensku poviestnicu i starine" i ulogu koju je u njegovu osnivanju imao Ivan Kukuljević Sakcinski.[65] No, ne manje važnu ulogu vezanu uz osnutak i rad toga društva imao je i Mijat Sabljar.[66] Bio je ujedno i društveni tajnik.

---

[64] *Agramer Zeitung*, 1853., br. 138.

[65] Vidi str. 55-56.

Osim u tom društvu, Sabljar je sudjelovao i u formiranju Narodnog muzeja u Zagrebu, institucije koja će odigrati najveću ulogu u sabiranju i klasifikaciji sisačkih starina. [67]

Najznačajnija godina, koja je usmjerila arheološko djelovanje Mijata Sabljara na Sisak je 1853. Tada je izdana "otvorena zapovijed Mihovilju Sabljaru, c. Kraljevskom majoru u miru, da putuje po Hrvatskoj sakupljajući starine".[68]

---

[66] SABLJAR, Mijat (*Dubica, 5. svibnja 1790. +Zagreb, 1865.). Pučku školu pohađao je u Dubici, a od 1799. do 1809. god. školovao se u Bečkom Novom Gradu u glasovitoj Terezijanskoj vojnoj akademiji. Već 1809. god. sudjeluje u ratovima s Napoleonom I, a 1813. vraća se sa svojim bataljonom pod austrijsko zapovjedništvo i ratuje po Italiji. Između 1814. i 1816. god. nalazi se sa svojom jedinicom u Dalmaciji, poslije služi u Kordonu, 1819. god. u okolici Trsta, god. 1821. u Glini, a od 1827. god. u Lici, gdje se razvija njegova ljubav prema starinama i gdje on počinje sabirati. U mirovinu je pošao 1840. god. sa činom majora. Tada su se očitovale njegove sabiračke i muzealne sposobnosti. God. 1842. postaje, na kraće vrijeme, čuvarem velikog i vrijednog muzeja grofa Lavala Nugenta od Westmeatha na Trsatu. Istodobno se, zajedno sa svojom braćom Matijom i Antunom zalaže za što hitnije osnivanje Narodnog muzeja u Zagrebu. God. 1843. je u Zagrebu, u Narodnome muzeju, osnovanom 1836. god. Prvi mu je zadatak bilo sređivanje numizmatičke građe, koja se darovima rodoljuba sabrala u Narodnoj (Ilirskoj) čitaonici, a njoj je pridodao i svoju vlastitu zbirke. Uopće nema ni u Arheološkomu muzeju, Hrvatskom povijesnome muzeju, a ni u Hrvatskom prirodoslovnome muzeju ni jedne zbirke kojoj Sabljar nije bio osnivačem, ili barem najvećim darovateljem u njihovim počecima. Sabljar putuje 1852. i 1853/54. godine po Dalmaciji i za muzej sabire starine, knjige i prirodne rijetkosti. Valja spomenuti da je on, zajedno s Ivanom pl. Kukuljevićem-Sakcinskim, Vjekoslavom Babukićem, Mirkom Bogovićem, Nikolom Vakanovićem, Dragutinom Rakovcem i Ferdom Žerjavićem osnovao to društvo, pokrovitelj kojeg je tada bio hrvatski ban barun Josip Mačić Bužimski, a koje danas postoji (od 1878. god.) kao Hrvatsko arheološko društvo. Zbog neslaganja s Ljudevitom pl. Farkašom Vukotinovićem Sabljar je 1855. god. napustio Zagreb, ali se nakon Vukotinovićeva imenovanja za Velikog župana križevačkog vratio u Narodni muzej. Do smrti predano radi na obogaćivanju muzeja. Opširnije vidi u: IVAN MIRNIK: Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji, *VAMZ, 3.s.* XXXIV, 2001., 205-215.

[67] Arheološki muzej u Zagrebu jedan je od izravnih sljednika nekadašnjeg Narodnog muzeja, najstarije muzejske ustanove u Zagrebu. S javnim je djelovanjem započeo 1846. god., danom otvorenja prigodne izložbe u prostorima tadašnjega Narodnog doma, reprezentativne gornjogradske palače u Opatičkoj ul. 18, koja je bila ranije u vlasništvu grofa Dragutina Draškovića. Prvim "čuvarom" muzeja imenovan je bio Dragutin Rakovac, a nakon njega tu je dužnost obnašao Mijat Sabljar. Godine 1869. upravu nad Muzejom preuzima Šime Ljubić, prvi obrazovani stručnjak, a potom i prvi školovani arheolozi, najprije Josip Brunšmid, a zatim Viktor Hoffiler. Poticaji osnivanju ove ustanove u Zagrebu, stariji su od navedenog datuma i u najvećoj mjeri ih je moguće pripisati specifičnom ozračju što su ga stvarali "ilirci", hrvatski narodni preporoditelji, koji su u osnivanju ustanove takvog profila vidjeli jačanje i afirmiranje ukupnog hrvatskog kulturnog identiteta.

S obzirom na učestalost pronalaska starina, sada i sa službenom zapovijedi, Sabljar odlazi upravo u Sisak gdje ih neko vrijeme istražuje. „Putujući po Hrvatskoj, Sabljar, kao neobično vješt crtač, smjesta bilježi i skicira crteže svega zanimljivoga što vidi. Po danu skicira u bilježnicama olovkom, a navečer u svratištu, uz svijeću, on izvlači sve u crnoj tinti. Sabljarove bilježnice su neprocjenjive vrijednosti za svakog arheologa, povjesničara umjetnosti i konzervatora"(MIRNIK 2001: 208).

Iz njegove rukopisne ostavštine, doznajemo da je kao tajnik „Družtva za povjestnicu i starine Jugoslavenah", prema Kukuljevićevom nalogu, sudjelovao na arheološkim iskapanjima u Sisku od 24. listopada do 2. studenoga 1858. godine. [69]

Boravku u Sisku prethodio je niz događaja koji započinju kada tadašnji kustos Narodnoga muzeja Ljudevit Farkaš-Vukotinović[70] dobiva financijsku potporu od 100 forinti bana Josipa Šokčevića[71] za iskapanje starog groblja u Sisku.[72] Farkaš-Vukotinović sredstva proslijeđuje

---

[68] *Otvorena zapovijed bana Josipa Jelačića* od 24. lipnja 1853., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.; Vidi više: str. 34.

[69] Akt 169/1858 „Družtva za jugoslavensku poviestnicu i starine od 29. prosinca 1858. i Nalog Ivana Kukuljevića Sakcinskog Mijatu Sabljaru od 20. listopada 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[70] VUKOTINOVIĆ, Ljudevit Farkaš (Zagreb, 13. siječnja 1813. - Zagreb, 17. ožujka 1893.), hrvatski književnik i političar. Veliki župan križevački od 1861. do 1867.J edan je od hrvatskih preporoditelja. Okušao se kao pjesnik, novelist i dramatičar, a bavio se i botanikom i mineralogijom. Za života bio je članom mnogih društava i akademija u Hrvatskoj i u Europi te redoviti član JAZU; Vidi više u: ŠEBEČIĆ, Berislav, O hrvatskim domoljubima Ljudevitu Farkašu Vukotinoviću, prirodoslovcu i Ladislavu Kukuljeviću Sakcinskom, rudarskom poduzetniku, *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, vol. 21, Zagreb, 2009. 113-117.; Vidi i u: Balabanić, Josip, *Ljudevit Farkaš Vukotinović- Na iskonima moderne Hrvatske*, Zagreb, 2005.

[71] ŠOKČEVIĆ, Josip (Vinkovci, 7. ožujka 1811. - Beč 16. studenog 1896.), hrvatski ban, podmaršal, barun. Rođen je u obitelji graničarskih časnika u Vinkovcima. Nakon pučke škole i dva razreda realne gimnazije, 1823. odlazi iz rodnog grada na vojnu akademiju u Bečko Novo Mjesto, koju završava 1830. godine. Brzo je napredovao u vojnoj karijeri, počeo je službu kao zastavnik u pješačkoj pukovniji, u ljetu 1848. već je pukovnik i zapovjednik 37. pješačke pukovnije u Lavovu, s njom opsjeda i osvaja Veneciju te slama talijansku protuaustrijsku pobunu krajem godine. U 38. godini već je general bojnik, dok u 46. godini svoga života postaje podmaršal, te ga sa slavonske Vojne granice premještaju u Vrhovnu vojnu komandu u Graz. Budući da je obolio Josip Jelačić (1858.), tadašnji hrvatski ban, car Franjo Josip I. imenuje ga banskim zamjenikom i šalje u Zagreb. Nakon smrti bana Jelačića poslan je za zapovjednika Banatskog generalata (sjedište u Temišvaru). 1860. uz brojna vojna odlikovanja koje je dotad dobio, uzdignut je u plemićki red dobivši titulu baruna.

Kukuljeviću, točnije njegovu "Družtvu za povjestnicu i starine Jugoslavenah", a ovaj posao arheološkog istraživanja terena povjerava majoru Sabljaru.[73] Jasno je da su sisačke starine od časa utemeljenja ove ustanove postale predmetom interesa šire društvene i znanstvene zajednice.[74]

Po tom nalogu Sabljar će početi s istraživanjem sisačkih arheoloških terena, koja su do tada zapravo vezana uz inicijative pojedinaca i uz tradicijsku usmenu predaju o mogućim nalazištima.

Sabljar, u prosincu iste godine, podnosi Narodnome muzeju godišnje izvješće o radu Društva, iz čega je vidljiv i njegov rad na terenu u Sisku. On tom prilikom opisuje teško stanje očuvanja sisačkih starina, jer napominje kako ih se veliki broj "razvozi" po Beču, ali i drugdje. Svakako ga je zanimao nastavak istraživanja ovog područja, pa najavljuje početak arheoloških iskapanja u Sisku za proljeće kada bude ljepše vrijeme. Isto izvješće objavljeno je i u *Narodnim novinama*.[75]

Pregled Sabljarova rada u Sisku „Družtvo" je predalo Muzeju i u obliku izvješća u prosincu iste godine.[76]

Detaljan opis boravka u Sisku 1858. godine Sabljar pak donosi u korespondenciji s Ivanom Kukuljevićem. Iz nje doznajemo da je od 24. listopada kao tajnik „Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah" boravio u Sisku. Prvi dan njegovih arheoloških istraživanja bio je neuspješan, jer se nije uspio sastati s lokalnim župnikom i kanonikom. Idući dan sastao se s župnikom i predao mu Kukuljevićevo pismo namjere te su, slijedom tih molbi, dogovorili terenski obilazak župnog zemljišta.

Župnik mu je tom prilikom spomenuo arheološka iskapanja Kukuljevića i "mnogih drugih" poslije njega u „onoj jami kraj druma." Mišljenja sam da se tu kao "teren" izdvojilo područje tzv. Fulline grabe, tj. područje na kojem se danas nalazi kompleks zgrada: gradski bazen, starački dom i dječji vrtić, s obzirom da znamo da je to bila jedina gradska "jama" koja se

---

[72] Dopis bana Josipa Šokčevića Ljudevitu Farkašu-Vukotinoviću od 13. listopada 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[73] Dopis Ivana Kukuljevića od 20. listopada 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[74] Dopis bez potpisa br. 40 od 13. listopada 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[75] *Narodne novine* 1858., br. 290 i 291.; Dopis načelnika Društva za istraživanje i iskapanje starinarskih spomenika Ivana Kukuljevića i tajnik Mijata Sabljara, br. 169/1858., od 29. prosinca 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[76] Izvješće Mijata Sabljara od 29. prosinca 1858., akt 169, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

nalazila na raskrižju puteva, odnosno graničila je neposredno s gradskim bedemom i uz nju je tekao barem jedan pretpostavljeni istočni izlazak iz grada.[77] Na toj lokaciji pronađen je u prethodnim istraživanjima, prema župnikovim navodima, olovni sarkofag koji je potom smješten ispred zgrade Magistrata (nekadašnje Gradske vijećnice, danas Ulica S. i A. Radića). Sarkofag je bio bez natpisa, a sastojao se od više komada privezanih žicom koja je propala, pa su se komadi rastavili. Sabljar je smatrao da bi Magistrat taj sarkofag mogao pokloniti zagrebačkom Narodnom muzeju, uz opasku da bi trebalo misliti na njegovu veliku težinu, a time i na otežane mogućnosti prijevoza.

Ponukan ovom pričom i nalazima i Sabljar je 26. listopada počeo u "toj grabi pokraj puta, pak onda u vrtu kanonikovom" s arheološkim radovima. Tom prilikom pronašao je "7 sanduka od pjeskovita kamena i 3 od pečena kamena", koji su svi već bili devastirani i bez natpisa. Samo jedan sarkofag "od cigle" bio je čitav, "s licem k suncu po slavjanskoj navadi obrnut" i s pokrovom od rimske cigle (bio je specifičan upravo radi krova sazidanog od rimske cigle). Pokojnik, čiji su skelet našli, bio je bez glave, dok se ispod grobnice nalazio ciglom popločen "pod" s žlijebovima za vodu. Mišljenja sam da ipak nije riječ o nekom "slavenskom" ukopu, nego prije o kasnoantičkom, kada je očito da nekropola "ulazi" u grad, točnije s unutrašnje strane gradskih bedema, moguće uz neki sakralni, ranokršćanski objekt. Time smo spomenuli i mogućnost postojanja upravo takve građevine na ovoj lokaciji.[78] Isto tako, u ovom slučaju, možemo isključiti i bilo koji oblik novovjekovnog ukopa do 19. stoljeća, iako se zna da je upravo u tom razdoblju na području oko sisačke katedrale egzistiralo gradsko groblje.[79]

---

[77] Vidi str. 26.

[78] Za problematiku ranokršćanskih ukopa i problem odnosa antičkih i ranokršćanskih nekropola, kao i detekciju sakralnih ranokrešćanskih objekata vidi: MIGOTTI 1994: 41-69; MIGOTTI 1995-1996: 127-157.

[79] U kanonskoj vizitaciji iz 1696. godine stoji podatak kako je pod župne crkve popločen opekom, no kako je neravan zbog pokapanja mrtvih u crkvi. Navedeno je i da se pokraj crkve prostire groblje koje je dosta veliko i ograđeno hrastovom ogradom s vratima na zapadnoj strani. U kakonskoj vizitaciji iz 1744. nailazimo na podatak da se ukopi stanovnika Siska i dalje vrše oko crkve (današnje katedrale) i u samoj crkvi. Isti dokument iz 1804. godine kazuje da se mrtvi ukapaju na groblju sv. Kvirina, što bi značilo da se gradsko groblje "preselilo" na tu lokaciju oko 1800.-te godine. Međutim, na tom prostoru vršeni su ukopi i prije 18. stoljeća, ali kako se čini samo za stanovnike tog dijela grada, dakle nema službeni "status" groblja, o čemu svjedoči kanonska vizitacija iz 1700.-te godine. Ukop je na groblju sv. Kvirina, kao na gradskom groblju, vršen do 1960.-tih godina. Od 1896. godine i groblje sv. Marije u Novom Sisku uređeno je za ukop stanovnika tog dijela grada. Podaci preuzeti iz: BUTURAC 2006: 252-254.

Veliki problem Sabljaru je predstavljao pronalazak radnika za iskapanje sarkofaga, obzirom na to da su tražili velike dnevnice, jer je još uvijek trajala sezona poljskih radova. Pomogao mu je, kako navodi, neki Talijan (pretpostavljam Linassi ili Fulla) koji mu je nabavio radnike kod ciglane za manje novca. [80]

S obzirom na spomen "nekog Talijana" vjerujem da je riječ o gore pretpostavljenom lokalitetu/zemljištu. Naime, na istome je mjestu, i to upravo u drugoj polovini 19. stoljeća, Fulla imao ciglanu, pa je lako mogao svoje radnike poslati na arheološka iskapanja koja je vodio Sabljar.

Kako je potonji u izvješću sam naveo, prvo je arheološki istražio "jamu", a potom i kanonikov vrt, pa se čini zapravo da je samo prešao cestu/puteljak u blizini pretpostavljenoga rimskoga istočnoga gradskog izlaza, i započeo istraživanja na današnjem Trgu hrvatskih domobrana, inače kaptolskom zemljištu sve do 1874. godine,[81] na kojem se nalazi početni krak istočne siscijanske nekropole (BURKOWSKY 1999: 78; WIEWEGH 2003: 10; VUKELIĆ 2007: 357).

Lokalitet je često spominjan i kao Colussijev vrt, no o tome nazivu možemo govoriti tek od 1882. godine, kada Kaptol prodaje to zemljište Antonu Colussiju. [82]

Za trud iskazan na arheološkom iskapanju u Sisku Kukuljević pohvaljuje Sabljara.[83]

Sabljar svom izvješću prilaže i cjelovit troškovnik radova, uz opasku da će platiti prijevoz jedne male statue bez glave koju mu je neki gospodin Brkić poklonio te ciglu s natpisom SISC ("prevrnutim") koju je iskopao na groblju (vjerojatno misli na tadašnje gradsko groblje, tj. ono oko kapele sv. Kvirina). [84]

S Kukuljevićem vodi polemiku oko daljnjih radova po sisačkim arheološkim terenima i kao najveći problem ističe problem prijevoza iskopanih starina do Zagreba, koji je u ono doba bio

---

[80] Pretpostavljam da bi se moglo raditi o pripadniku obitelji Fulla. Ovo je, naime, obitelj ciglarskih obrtnika, koja je imala prvu sisačku ciglanu i to upravo na prostoru tzv. Fulline grabe. Jedini za kojega još imam informacije da se bavio nekom građevinskom djelatnošću sredinom 19. stoljeća, a talijanskog je podrijetla je bio Jakob Linassi, no za njega nemamo biografskih podataka. Znamo samo da je bio dobar cehovski majstor-učitelj.

[81] Gruntovni uložak 315, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[82] Gruntovna napisnica br. 391, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[83] Dopis Ivana Kukuljevića Sakcinskog br. 169, od 29. prosinca 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

[84] Dopis Mijata Sabljara Ivanu Kukuljeviću od 27. listopada 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

vrlo skup i kompliciran. Uslijed toga želja mu je bila vratiti se u Sisak s "voršpanom", odnosno konjskom zapregom, jer bi tada mogao nešto od iskopina prevesti u Zagreb. Htio je, usput, pokupiti i neki "kamen" koji su pronašli u selu Vukovini[85], a koji im je bio zanimljiv zbog pečata kojega na žalost ne opisuje.[86]

Iz Sabljarove rukopisne ostavštine doznajemo i da je tijekom ovih arheoloških radova u listopadu 1858. pronašao sarkofag i u "jami u župnikovom dvorištu".[87] Držim da je sada riječ o predjelu današnjeg župnog dvora uokolo katedrale Svetog Križa i to iz više razloga. Jasno je da Sabljar terminološki razlikuje vrt i dvorište te da razlikuje kaptolsko i župnikovo zemljište. Kao što je već spomenuto, zemljopisne karte grada Siska iz 19. stoljeća [88] prave između ta dva pojma jasnu razliku te je kaptolsko zemljište krajem istoga stoljeća obilato prodavano, dok je župnikovo/župsko zemljište i dandanas homogeno te je njegova površina i cjelina netaknuta zadnjih 200 godina.[89] Što se razlikovanja termina tiče, termin "dvorište" se odnosi na dio zemljišta okružen nekakvim zidovima ili ogradom, što je župnikovo dvorište i bilo do velikog potresa koji je zadesio Sisak 1909.[90] godine. S druge strane "vrt" je veća zemljišna parcela, najčešće bez zidanih međa, što je kaptolsko zemljište koje se protezalo duž cijele parcele današnjeg Trga hrvatskih branitelja, i bilo. S obzirom da je župnikovo dvorište predstavljalo teren koji je graničio s ostacima tzv. Tiberijevog opkopa, učestalost „propadanja" zemljišta bila je razmjerno učestala pojava na koju se župnik Sabljaru požalio, a Sabljar znalački zaključio o čemu bi mogla biti riječ, pa je na temelju tih izjava i inicirao početke arheoloških radova na tom terenu.[91]

Prema rukopisu, izgleda da je Sabljar autor i jednog popisa na kojemu su rednim brojevima navedeni nasumični numizmatički nalazi iz siscijanske kovnice. Navedeno je u spisu da se

---

[85] Selo Vukovina smješteno je na glavnoj prometnici Sisak-Zagreb.

[86] Dopis Mijata Sabljara Ivanu Kukuljeviću od 27. listopada 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[87] Dopis Mijata Sabljara od 27. listopada 1858., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[88] Najbolji i najsveobuhvatniji pregled gradskih planova i karata u boji daje Mirela SLUKAN-ALTIĆ 2004: 174-191.

[89] Podatak sam dobila uspoređujući sve dostupne planove grada Siska, a navadeni su pod referencom 61.

[90] *Spomenica* Župne crkve Uzvišenja Svetog Križa, 406-407.

[91] Dopis Ivana Kukuljevića Sakcinskog br. 169, od 29. prosinca 1858. Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

opisana numizmatika nalazi u „mojoj zbirki i u mom ormariću“. Pod brojem 204 nalazio se novac s oznakom Fl. Val. Severus, od broja 208-210 pratimo oznake Gal. Val. Maximianus II, 219 Val. Siscianus Licinius, od 234, 235, 238, 239, 240, 242, 248 i 249 Constantinus M, 256,257, 259 Crispus, 263, 271 Constantinus II, 276,279, 280-282, 284, 285 Constans.[92]

Njegov spis bez datuma, pretpostavljam iz ovoga razdoblja, donosi mnoštvo podataka o još nekim arheološkim spomenicima. Tako npr. donosi prijepis natpisa, kao i cjelokupan crtež stele pronađene u erarijalnoj školi u Jasenovcu. Iz crteža je jasno da je riječ o spomeniku koji je zabilježen u CIL-u pod brojem CIL III/1, 3985. Sabljar navodi da je ta stela bila uzidana (valjda u kući) kod kapetana Natterhirna, a ovaj ju je pronašao prilikom gradnje nasipa u Civilnom Sisku. Posebno je istaknuta 1787. godina, no nije jasno što se tada dogodilo, je li tada stela prebačena u Jasenovac ili je taj kapetan tada otkrio stelu prilikom izgradnje nasipa. Dopisan je naziv Stružnicer, kao mjesto izgradnje nasipa.[93] Ovaj naziv nema nikakve veze sa selom Stružec koje se nalazi na glavnoj cesti istočno prema Popovači. Naime, Stružec je i naziv za savski rukavac u blizini gradskog predjela Crnac (SLIKAN-ALTIĆ 2004: 26), pa se opis Sabljarova lokaliteta odnosi vjerojatno na to područje. Ne odbacujem kao mogućnost da se moglo raditi o području na kojemu je sve do 1925. na gradskim planovima redovito ucrtavan tzv. Rimski prokop (Schanzel) na području Novog Siska kod Capraga (jugozapadno od gradske jezgre i Siscije *intra muros*). Prokop je to kojega vidimo na gradskim planovima još od 1783. godine (moguće je vidljiv i na kartama iz ranijeg razdoblja koje nisam imala prilike vidjeti), zaključno, dakle, s 1925. (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 169-194-kartografski prilozi).

Detaljan opis stele, od okolnosti mjesta nalaska, opisa, tipološkog i radioničkog podrijetla, epigrafičke, paleografičke i onomastičke analize natpisa, međusobnih odnosa i društvenog položaja prikazanih osoba, datacije, do simbolike izraza i prizora, dali su Branka Migotti i Zoran Gregl u radu “Nadgrobna stela iz Siska (CIL III 3985)”, *VAMZ*, 1999.-2000., 119-164.

---

[92] Dopis je bez nadnevka i bez potpisa. Prema stilu pisanja i oblicima slova smatram da ga treba pripisati Sabljaru i datirati ovom godinom, jer je tada jedino on, od zagrebačkih stručnjaka, boravio u Sisku, a samim time je bio i najbolje upućen u probleme i događaje vezane uz sisačke starine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[93] Dopis Mijata Sabljara, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Ova stela nam je dokaz, da je sve što je Sabljar tada vidio i čuo na terenu zabilježio, pa nam je tako ostavio i niz prijepisa s epigrafičke građe.

Bilježi natpis koji se još raspoznaje od alabastra na crkvici sv. Kvirina:

IMP ANTONINI
AVG
RESPVBL
SISCIANOR (CIL III 3968).[94]

Natpis su vidjeli i Blašković (1794: 7/14) i Krčelić (1797: 169), kao i Theresa von Artner (1830: 17).[95]

Donosi i prijepis zavjetnog natpisa (žrtvenik):

I O M
CINIO COLN
SISCITRIAS
M.IVL.VEIMS
-VNLICAIPI
CIM…..
(CIL 3951)[96]

---

[94] Sabljar je u prijepisu ispustio treći red odozgo: AVG. Prva dva i četvrti redak su nečitki/oštećeni.

[95] Ovdje je zapravo riječ o dijelu cjelovitog natpisa. Ono što se dodatnim čitanjem utvrđuje je da je to dio cjeline: CIL III 3968 + 10850: [FVLVIAE] [Fulviae] [PLAVTILLAE] [Plautillae] [AVG] [Aug(ustae)] [SPONSAE]. Natpis posvetnoga karaktera nalazi se na bazi za kip carice Fulvije Plautile od bijeloga mramora koji je dala postaviti siscijska općina u caričinu čast. Ime carice i njezin status naknadno su eradirani. Natpis datira iz 202. godine. Fulvija Plautila – punim imenom Publija Fulvija Plautila – bila je
supruga Marka Aurelija Antonina Karakale, starijega sina cara Septimija Severa, a kći prefekta pretorija Gaja Fulvija Plaucijana. Vjenčanje se odigralo 9.-15. travnja 202. godine ali je naslov Auguste Fulvija Plautila možda nosila otprije, još od zaruka, na što upućuje i sintagma u natpisu (Augusta sponsa imperatoris Antonini). Nakon očeva pada i smaknuæa razvedena je od Karakale i prognana (205.), a 211. godine ubijena je i nad njom je izrečena damnatio memoriae, na što upuæuje brisanje njezina spomena u natpisima i uklanjanje njezinih spomenika. Ovo je jedan od rijetkih sačuvanih natpisa
počasnoga karaktera iz Siscije. Nije slučajno da se u njemu spominje upravo Fulvija Plautila. Siscijci su imali dosta razloga da budu zahvalni caru Septimiju Severu, a natpisom su odali poèast i carevu najbližem suradniku Plaucijanu (Hoffiler-Saria 1938., 258, br. 560; Brunšmid 1906/7., 141-142, br. 278; Zaninović 1981., 206; Gračanin 2004: 21-22).

[96] Izgleda da je natpis danas izgubljen. U CIL-u u napomeni stoji kako je Sabljar natpis poklonio Arheološkom institutu.

Navodi kako je kamen (žrtvenik) pronađen pored kuće gospodina Jude u Sisku,[97] u žućkastom pjeskovitom mekom tlu.[98]

Imao je prilike vidjeti i "prelijepi rimski arhitektonski komad" (dio stupa) dorskih stilskih značajki, u desnom uglu voćnog magazina Vase Kotura, u Civilnom Sisku, za koji navodi kako se već dugo vremena tamo nalazio.[99] Značilo bi to da je ovaj spomenik iskorišten prilikom gradnje samog magazina kao građevinski materijal i, usudila bih se reći, dekoracija. Spominje i rimsku opeku koja se nalazila na istom terenu, a koju je Kotur odavdje prevezao na svoje imanje Šipak (pola sata od Draganića kod Jaske).[100]

Iz Starog grada donosi sljedeće prijepise kamenih natpisa:

S.I.M.
PRO.SAL.
IMP. CAESAR
M.AVR.ANTO
NINI. P. F.
AVR. EVTYC.F.F.
EX VOTO (CIL 3958). [101]

Riječ je o natpisu posvećenom Nepobjedivom Solu i Mitris žrtvenika od vapnenca čiji su svi profili bili otučeni kad se kamen prirađivao za "gradbeni" materijal. Bio je uzidan u unutrašnjem dijelu tvrđave, a Narodnom muzeju ga je darovao Jakob Planer 1899. godine.[102]

---

[97] Vjerojatno misli na trgovca Vida Judu, koji je naveden kao jedan od 67 prvih vlasnika kuća u trgovištu Sisak sa građanskim pravom. Kuća o kojoj je ovdije riječ zatvara ugao današnje Kranjčevićeve ulice i Trga bana Josipa Jelačića, a upisana je pod adresom Trg Josipa Jelačića 4. Ova kuća, građena je 1815. godine i poznatija je pod nazivom "kuća Welenreitter". Čini se da je još u drugoj polovini 20. stoljeća u dvorištu ovoga objekta bilo rimskih sarkofaga. Vidi više u: KOVAČ: 2008: 125; MAROEVIĆ 1998: 156.

[98] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[99] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[100] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[101] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ; više o natpisu: CIL III 3958; Brunšmid, Kameni spomenici, KS 239.

[102] Spomenik je opisao i Katančić; Vidi str. 43.

U Starom gradu vidio je i nadgrobni spomenik Aurelije Rufine:

IN MEMORIAM AVREL..
RVFINNE CONIVGI OBSE
QVENTISSIMAE AD ..PV
DICISSIMAE ET INNOCEN
TISSIMAE AIREINICAN
.....ER.....VNICV...
.....
D XV OBN.....
....OSVIT..... (CIL III 3983).[103]

Tkalčić ga stavlja u skupinu spomenika koji se danas više ne nalaze u Sisku, ali navodi da ga spominju još i Blaškić, Katančić i Krčelić.

Sabljar je na istome mjestu vidio još natpisa:

D D
C. VRBICI FIRMIT..EX
COL. SEPT. SISC. ANOR.
VRB. COND. VIXIT.... (CIL III 3976).

Nema ga danas u Sisku, a spominju ga i gore navedeni pisci.
Navodno u drugom dijelu natpisa slijedi natpis:

ABEAS IO
VEM PRO
PITIVM

Čini se da je imao prilike vidjeti i natpis koji imenuje trećim njegovim dijelom:

LIBERO PATRI
ET

[103] Spomenik je opisan; Vidi str. 43-44.

D.O.M. AVREL
QVINT. BF . COS
V. S. L. M. (CIL 3957).[104]
Donosi i moguća čitanja samoga natpisa:

Libero patri
et
Diis omnibus Aurelius
Quintus, Beneficiatus Consulis
Votum solvit libens merito.

Za sve te spomenike zajedničko je da se više ne nalaze u Sisku, a i Domagoj Vuković smatra mogućim da su bili dio istog natpisnog komada (VUKOVIĆ 1994: 84).

Istoj grupi rukopisa pripada i dio prijepisa rimskih natpisa s kuća gospodina kapetana Bitroffa i gospodina kapetana Kerna. Ovi natpisi mnogo su puta obrađeni u znanstvenoj literaturi i predmetom su višestoljetnih arheoloških interesa.[105]
Sabljar donosi sljedeće natpise:

SEPTVMIAE MARCELLI
QVE VIXIT ANN XX CASSIA
CANDIDA FILIE KARISSI...(CIL III, 3992)

Pretpostavljam da mu je natpis s tog sarkofaga bio vidljiv do toga reda. Donosi i dimenzije slova, kao i crteže erota u nišama prednje strane sarkofaga. Na crtežu eroti imaju neprirodno podignute noge, koje križaju čak u samome koljenu.[106]

Slijedi i prijepis sarkofaga:

---

[104] Sabljar napominje da umjesto Katančićeva BF u Agramer Zeitungu stoji BE, A. Z. , 1853., br. 183

[105] CIL III, 3981; CIL III, 3992; Vidi više u: Branka Migotti, Rimski sarkofazi Siscije, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 7*, Sisak, 2007: 7-30.

[106] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

D M V(iva) F(ecit)
AELIA FILIA MATRO
NA SIBI ET SVIS.(CIL III, 3981).[107]

Potom donosi crteže Dioskura, također sa spomenika uzidanih u temelje ovih kuća.[108]
Donosi i crtež neke štukature za koju kaže da se nalazila uzidana u dijelu magazina čiji je vlasnik gospodin Mundorfer. Skica djeluje nedovršeno, a jedino se prikaz nekog ženskog lika daje jasno naslutiti. Pored nje nalazi se još jedna osoba, no bez jasnih obilježja i bez istaknutih očiju, usta, nosa i slično.[109]
Sabljar donosi i prijepis poznatog nadgrobnog natpisa koji se danas nalazi u Budimpešti, a koji se u vrijeme njegova boravka u Sisku još nalazio *in loci*. Spomenik je u Peštu poslao sam Bitroff, prema čemu možemo i datirati ove Sabljarove spise.
Prijepis natpisa bilježi na sljedeći način:

POSITVS EST HIC LEBVRNA
MAGISTER MIMARIORVM
QVI VIXIT ANNOS PLVSMINVS
CENTVM ALIQVOT IES MORTVVS
SVM SED SIC NVNQVAM OPTO
VOS AD SVPEROS BENE.....
.....IERAE.(CIL III, 3980).[110]

Isto je i s prijepisom natpisa:

URBICI FIRMIT

---

[107] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[108] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[109] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[110] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ; Ovaj spomenik je 1823. pronađen u Bitroffovom vinogradu i njegovom dozvolom prenesen u Mađarski narodni muzej u Budimpeštu; vidi i: Therese von Artner, *Briefe über einen Theil von Croatie und Italien*, Pesth, 1830: 12

(čini se da je Sabljar donio samo prijepis prvog reda iz natpisa CIL 3976). U CIL-u je navedeno kako je i ovaj natpis "već nestao. Spominju ga Katančić i Blaškić, a čini se i neli župnikovi zapisi.

Kao što je i bilo planirano, Sabljar u proljeće iduće 1859. godine vodi arheološka iskapanja u Sisku. Prema njegovom opisu vidljiva je loša ekonomska situacija na sisačkom području, odnosno nedostatak sredstava s kojom se na terenu susreće i mnoštvo problema koji iz toga proizlaze, pa je Kukuljeviću koji ga je poslao u Sisak, uputio niz dopisa o troškovima radova, puta i slično. Uz to, velike financijske probleme izazvala je i promijena valute 1859(?).[111]
Te godine Sabljar postaje upraviteljem Narodnoga muzeja u Zagrebu, no i dalje se posvećuje iskapanjima starina u Sisku. U želji da završi spomenuti posao s lokaliteta iz župnikova dvorišta organizira prebacivanje još na jesen pronađenog sarkofaga u Zagreb, pri čemu mu logistički pomaže i Kukuljević.[112]

Jedan rukopis bez potpisa i nadnevka, čiji je autor prema rukopisnim osobitostima Sabljar, a koji je bio dio arhive Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, donosi podatak da je na "župnikovoj sjenokoši" pronađeno mnogo olovnih sarkofaga koje je župnik Volović "prodavao u Tursku" (pretpostavljam da misli na područje Bosne, tada još sastavni dio Osmanskog Carstva) preko Kostajnice. Tome je navodno svjedočio i Josip Jilk, koji je kao dječak vidio spomenute sarkofage.[113] S obzirom na tip i kvantitetu nalaza, a slijedom gore navedenih terminoloških specifičnosti uz njihovo pojašnjavanje, smatramo da je riječ o terenu preko puta sisačke katedrale, van gradskih zidina, koji je predstavljao prednji krak istočne nekropole, odnosno Trg hrvatskih domobrana danas.

Sabljar donosi i prijepis zavjetnog možebitnog ranokršćanskog natpisa [114] koji je navodno bio uzidan u kuću trgovca Georga Vranyczanya:[115]

---

[111] Dopis Mihaela Sabljara od 25. travnja 1859., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[112] Izvješće Mijata Sabljara od 25. travnja 1859., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[113] Rukopis je bez potpisa i nadnevka. Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[114] Sabljar navodi da je služio je kao zavjet čuvanju zdravlja te da je posvećen "Spasitelju svijeta", što nedvojbeno upućuje na kršćanski kontekst u natpisu.

SALVATOR MVNDI
SALVA NOS
ET ALABIIS INIQVS, ET ALINVA DOLCA
LIBERA NOS [116]

Navodi i natpis s okruglog kamena u "kaldrmastoj ulici" ispred franjevačke crkve (prema Tkalčiću ova se nalazila jednim svojim dijelom u današnjoj Rimskoj ulici):

INCOLATVS RESTAVRA
STAANO DOMINI
MDCXXXIV [117]

Sabljar dalje spominje "žaru Kaja Sempronija" koja je duga 2`, široka 1`4``i visoka 1`4``, pronađenu na istočnom putu oko 1000 koraka od Save (vjerojatno misli na istočni dio grada uz savsku obalu, otprilike Tomčev put). Dala mu ju je supruga načiniti još za života. Sempronio je bio pobočnik (ađutant) 13. i 41. legije:

C. SEMPRON. SEVERO COR
NICVL LEG XIII ET XXXXI
IVLIA FLORENTINA CON
IVGI CARISSIMO VIVENS
FEC.[118]

---

[115] Možda se može pretpostaviti da se zapravo radi o tzv. Vranjicani kući u Novom Sisku. Taj objekt bio je u vlasništvu Mihaela Čaića, supruga Francisce Vraniczany. No, Francisca je bila sestra Ambroza Vraniczaniya, dok se Georg u sisačkim kronikama ne spominje.

[116] Bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine. Natpis nije zabilježen u CIL-u.

[117] Bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine. Očito se natpis odnosi na nešto datirano 1634. godinom i vjerojatno je religijskog karaktera. Natpis nije zabilježen u CIL-u.

[118] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Uz neke različite navode Katančić ga je vidio oko 1800. u Sisku uz cestu prema Savi, a to bi značilo da nije premiještan do Sabljarova dolaska. Spominje ga Tkalčić i ostali (CIL III 3972 i CIL III 10855).[119]

Sabljar donosi i prijepise natpisa s opeka:

MTL
E. SAT

Zadnji kameni spomenik koji spominje je navodno nađen u Sisku 1746.:

I. O. M.
FVLM. FVL. SACR.
FL. VERVS METROBANVS
PROC. AVG. M. PRAEPOS
SPLENDIDISSIM . VECT. FERR
PER ASCLEPIADEM
AR.OC. STAT.
SISC
V. S. L. M. (CIL III, 3953). [120]
Prijepis ovog žrtvenika posvećenog Jupiteru donose i Katančić i Blašković.[121]

Imao je prilike proučiti i numizmatiku, pa donosi i neke natpise s rimskog novca, dajući vlastito objašnjenje navedenih oznaka:
SMSXXIB: Societas mercatorum Sisciensium vicesimae primae secundum tributum
ASIS: Primum Sisciensium tributum
PSIS: Primum Sisciensium tributum
ASISC: na jednom novcu od gracijana
B SIS: Secundum Siscia tributum

---

[119] Spomenik je opisan; Vidi str. 45-46.

[120] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[121] Detaljnije str. 46.

SIS. B: Secundum Siscia tributum

B SISCAE: na jednom novcu od Valentius Augustusa, ovdje je AE prevrnut

Γ SIS Tertium Sisciae tributum

Δ SIS Quartum Sisciae tributum

Δ SSIS Quartum Sisciae tributum na novcu Gracijana

8 SIS Quintum Sisciae tributum

S SIS Sextum Sisciae tributum

A SIS . a Primi omnium Siscienses pendunt quintum tributum

SISC.PS Siscienses permissu Senatus

SISC.Z. Siscii officina septima, na novcima Valentiniana.[122]

Početkom novoga desetljeća u arheološka istarživanja Siska vrlo aktivno se uključuje i Ivan Tkalčić. On u Sisak dolazi kao obnašatelj kapelanske službe, a s obzirom na stečena znanja i afinitete sisačka arheološka baština ostati će predmet njegova stručnog interesa i u nadolazećim godinama.

5. 1. Povjerenička suradnja Mijata Sabljara i Ivana Tkalčića

Ivan Tkalčić [123] dolazi u Sisak 1861. godine. Kako je kapelanskom dužnošću bio svakodnevno orjentiran na rad s ljudima, iskazaviši im vlastite interese vrlo brzo stječe njihovu naklonost u smislu usmene predaje o stanju starina na sisačkom terenu.

---

[122] Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[123] TKALČIĆ, Ivan, (Zagreb, 4. svibnja 1840. - Zagreb, 11. svibnja 1905.), hrvatski povjesničar. Tkalčić je po završetku studija bogoslužja prvo službovao od 1862. do 1867. kao kapelan u Sisku, potom je bio župnik u Zagrebu. Od 1882. do 1896. bio je službenik arhiva i knjižničar tadašnje Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Zaslužan je za izdavanje mnogih povijesnih radova. Radio je na povijesti grada Zagreba i zagrebačke nadbiskupije. Tijekom pet godina (1862.-1867.) provedenih u Sisku proučavao je povijest starorimske Siscije, kako na temelju pisanih knjiga, tako i na temelju arheoloških nalaza koje je sam našao i prikupio. O svojim

Tako je već po samom dolasku bio u prilici vidjeti neki kameni sarkofag bez natpisa s "dva uklesana anđela"[124], za kojega kaže da je sličan onome koji se nalazi ispred župne crkve (o kojem ne daje dodatne informacije). Sarkofag kojeg je vidio je pronađen je na putu prema Odri [125] te potom premješten u perivoj sisačkog Kolodvora.[126]

Od 1863. godine kapelan Ivan Tkalčić, sada i kao povjerenik „Družtva za povjestnicu i starine Jugoslavenah" u Sisku, sudjeluje na arheološkim iskapanjima.

Poklopilo se to s kanoničkom službom u Sisku, koju je vršio od 1862. do 1867. godine. Njegove bilješke s terena, baš kao Katančićeve, Krčelićeve ili Sabljarove, također su vrelo podataka o siscijanskim starinama.

U svojim nam bilješkama tako donosi prijepis natpisa za koji navodi da je iskopan 1863. na oranici između Kolodvora i groblja:[127]

TI CLAVDIO
PONTIO
LEG.XV.A.P.O.
AN.XXXV
H..RES. (CIL 10853)[128]

---

istraživanjima objavio je nekoliko rasprava: "Grad Sisak", "Crta o bivšoj sisačkoj biskupiji", "Sisačke starine u pogibelji", "Rieč o godini Kvirinove smrti" i "Tri nova obretena rimska groba u Sisku", te je napisao povjesničku pripovijest "Severilla ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku". Po navedenim djelima, osobito po ozbiljnosti u raščlambi i zaključivanju, Tkalčić spada među zaslužne i istaknute arheologe naše hrvatske kulturne povijesti.

[124] Vjerojatno je riječ o erotima.

[125] Tamo je locirana sjeverna gradska nekropola; Vidi WIEWEGH 2003: 10.

[126] Dopis Ivana Tkalčića od 30. lipnja 1861., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[127] Misli na Kvirinovo groblje, jer je samo ono u blizini Kolodvora, a i u ono dobra samo je to područje/groblje imalo funkciju gradskog groblja; vidi bilješku 79.

[128] Vidi još i: Graillot 1912: 487; Selem 1980: 201f, br. 8; Toth 1980: 10.

Dodaje da su slova u zadnjem redu oštećena kod iskapanja, te da je cijela riječ pisana kao HAERES.[129] Vuković dodaje da je natpis pronađen na zemljištu Mavre Reisa (VUKOVIĆ 1994: 83).

Navodno je na istom zemljištu imao prilike vidjeti natpis s mramornog kamena koji je vrlo oštećen, ali se odlikuje „lijepo usječenim slovima“:
GEN. SISC
IN MEMORIAM
A. PVPI. A. FOVIR
RVFINI D....
CO` [130]
Natpis nije dio korpusa CIL-a.

Slijedi prijepis još jednog natpisa, bez objašnjenja okolnosti nalaza, koji, izgleda, nije objavljen:
D. M.
M. M. VAVIO [131]
Natpis nije dio korpusa CIL-a.

Da se stanje očuvanosti starina u Sisku nije bitno popravilo od vremena Sabljarovih i Kukuljevićevih komentara i apela, ni tijekom njegove službe, Tkalčić je posvjedočio izvješćem o nekom gospodinu dr. Alexanderu Volpiu, sveučilišnom profesoru u Pavii, koji se „mota po Sisku” i kupuje starine, navodno za muzej u Splitu ili za biskupa Strossmayera u Đakovu.[132] Sve zapravo navodi na kompleksniji pristup obrade problema protupravnog odnošenja antikviteta sa sisačkog područja.

Mijat Sabljar korespondirao je s Tkalčićem, sada u svojstvu ravnatelja Narodnoga muzeja, prema povjereniku „Družtva za povjestnicu i starine Jugoslavenah“, dužnosti koju je Tkalčić

---

[129] Tkalčićeva knjižnica u rukopisu *Museum Sisciense*, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[130] Tkalčićeva knjižnica u rukopisu *Museum Sisciense*, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[131] Tkalčićeva knjižnica u rukopisu *Museum Sisciense*, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[132] Izvješće Ivana Tkalčića od 27. srpnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

toga časa u Sisku obnašao. Opisao mu je kako je prije više godina u Vojnom Sisku u dvorištu kuće pokojnog „Miška“ (Mihajla) Čaića, bivšeg vrlog „domorodca“, vidio jedan rimski sarkofag s velikim natpisom i isklesanim reljefima na prednjoj i bočnim stranama. Sarkofag je kasnije od mraza pukao, pa je zamolio Tkalčića da ode kod “udove” Čaić i zamoli je za predaju sarkofaga Narodnom muzeju. Dalje ga traži da to isto učini gdje god i kod koga god bi to bilo moguće. Donirane starine bi se adresirale na: Narodni muzej Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Svi darovi, odnosno starine bili bi pod imenom darovatelja u *Pozoru, Narodnim novinama* i “*Agramerici*” objavljeni.[133]

Početkom studenoga 1863. kapelan Tkalčić javio je Sabljaru kako će poslati vlakom nekoliko starina darovanih za Muzej te da će otići do razlupanog sarkofaga “kod Čaičke” i pokušati “dobiti njegov natpis”, odnosno prednju stranu sarkofaga s natpisnim poljem, što im je bilo najvažnije.[134] Obišao je i još neke moguće arheološke lokalitete, no nije naveo točno o kojim se terenima radilo.[135]
Korespondencija o spomenutom sarkofagu kod “Čaičke” rezultirati će vrlo uzbudljivom arheološkom sagom, na žalost bez pronađenog sarkofaga na kraju.[136]

Sabljar je još uvijek fasciniram sisačkom arheološkom baštinom, pa Predstojniku Kraljevskog kotarskog graditeljskog ureda Milanu Malinariću od Silbergrunda početkom 1864. godine piše iz Zagreba da je istraživao siscijanske starine tijekom 1858. te da je tada zamolio “Družtvo za povjestnicu jugoslavensku” da se izradi jedan plan u „ekonomičnoj“ mjeri “varoši Sisak” u koji bi se trebali svi “od vremena do vremena” pronađeni bedemi stare Siscije ucrtati, kako bi se zadobila “prava slika izgleda ovog rimskog grada”.[137] No tada je ta

---

[133] Dopis Mijata Sabljara ivanu Tkalčiću , „Poviereniku histor. Družtva u Sisku“, od 18. lipnja 1863., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[134] Dopis Ivana Tkalčića Mijatu Sabljaru, od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[135] Dopis Ivana Tkalčića Mijatu Sabljaru, od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[136] Detaljan opis i obradu ovog sarkofaga vidi u poglavlju: *Sarkofag Maksimijane Emilije iz Siska – najduži nadgrobni natpis siscijanskih sarkofaga.*

[137] Rukopis je potpisan samo inicijalima M.S., no obzirom na spominjani period boravka u Sisku na arheološkim iskapanjima koji odgovara Sabljarovom, i upućenost u problematiku, uz komparaciju rukopisa i uočenu

molba ostala neuslišena. Stoga je on novonastalu situaciju pozdravio i izrazio zadovoljstvo što je upravo Malinarić postao Predstojnik graditeljskog ureda, pa ga, kao ravnatelj Narodnog muzeja Kraljevine Dalmatinske Hrvatske i Slavonske, moli da taj plan u katastarskoj mjeri "od jednog palca na hvat" sastavi te da u njega ucrta sve zidine Siscije (evidentno još vidljive u terenu) crvenom bojom, a postojeće stanje gradskih ulica i međa da označi žutom bojom te da onda taj nacrt pokloni Narodnom muzeju. Sugerira da bi se tu mogao naznačiti i stari most preko Kupe koji vodi u "Krajiški Sisak" (Vojni Sisak) i tunel ispod Kupe za kojega je 1810. godine od pokojnoga majora Natterhirna[138] čuo da još postoji, da je pun „gliba", nadsvođen opekom s perom i žlijebom. "Jedni mu rekoše da taj tunel počinje u pivnici kuće od Jude".[139] Obzirom na spomenutu mikrolokaciju, pretpostavljam kako je taj "tunel" zapravo dio velikog kanalizacijskog kolektora pronađenoga u današnjoj Kranjčevićevoj ulici, čiji je otpadni sustav vodio prema Kupi (VRBANOVIĆ 1981: 196; BURKOWSKY 1999: 45-46).
Kao zanimljivost navodi i podatak da je još 1838. čuo od jednog tamošnjeg "zemljomierca" (moguće Ivana Fistrovića, koji je izradio plan regulacije Starog Siska 1822.-1828.) da je na jednom mjestu u gradu bilo i rimsko "znojno kupalište" (očito *thermae*) sa šupljim podom i stupićima (očito *hipocaust*), zasigurno misleći na termalni gradski kompleks.
Čuo je i da kod Magistrata (zgrada ondašnjeg Gradskog vijeća, danas sjedište Županije u ulici S. i A. Radića) ima jedna "mrtvačaka olovna škrinja" (sarkofag) pa pita Malinarića može li taj sarkofag transportirati u Zagreb. Vjerojatno je riječ o sarkofagu za koji je čuo još dok je 1858. godine boravio u Sisku. Moli ga na kraju da sve što se od starina pronađe pošalju u Zagreb.[140]

Sabljar opet donosi prijepis natpisa uzidanog u crkvu Sv. Kvirina, ali sada se usuđuje napisati i njegovu transliteraciju:
IMP ANTONINI
AVG

---

jednoličnost i podudarnost, obzirom na njegove ostale potpisane rukopise, sa sigurnošću možemo ovaj rukopis pripisati upravo njemu.

[138] Dotičnog majora, kojeg naziva i kapetanom, Sabljar spominje još 1858. godine u kontekstu nalaza nadgrobne stele uzidane u erarijalnu školu u Jasenovcu: CIL III/1, 3985.

[139] Judina kuća nalazila se na uglu današnje Kranjčevićeve ulice i Trga bana Jelačića; Vidi bilješku 96.

[140] Izvješće Mijata Sabljara, Dopis br. 2, od 2. siječnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ. Sa strane rukopisa stoji opaska da ga je vidio i Kukuljević.

RESPVBL
SISCIANOR (CIL III 3968)
Čita ga:
Imperatoris Antonini
Augusti
Respublica
Siscianorum.[141]

Ivan Tkalčić predano radi na problematici sisačkih starina. Rukopis za kojeg je nejasno kome je upućen, no s obzirom da je u njemu rečeno kako je od „njega“ primio nalog kako postupati sa starinama za Narodni muzej, zaključujem da je dopis adresiran na Sabljara.[142] Izvještava da je prilikom odluke sisačke Općine o iskapanju na državnoj cesti u Galdovu pronađen niz rimskih grobova. Nije jasno naznačeno misli li na Kaptolsko ili Erdetsko Galdovo, no obzirom na tip nalaza koji ovdje spominje mislim da je riječ je o jugoistočnom kraku velike jugoistočne siscijannske nekrople (VRBANOVIĆ 1981: 198; WIEWEGH 2003: 9-14).
Opisuje i neke događaje vezane uz pronalaske starina, važne jer vjerodostojno odražavaju odnos prema starinama. Tako primjerice, spominje kako su u travnju 1859. godine težaci pronašli „olovni grob” (sarkofag), razbili ga sjekirama i odvezli do kuće ranarnika Ivana Šmidta u podrum. Na grobu/sarkofagu nije bilo natpisa. Naknadno ga je upravitelj Magistrata Ferdo Švaicer (otada djelujući u Karlovcu) prodao trgovcu Mati Berkiću u Kostajnicu, dana 29. travnja iste godine. Ovaj je grob “kupio za 36 forinti u korist općinske blagajne”.
Dodaje da se nitko u Sisku nije pobrinuo oformiti neku zbirku starina doli Franje Diericha, trgovca koji se preselio u Beč, a čija je zbirka siscijanskih starina u vrijeme Tkalčićeva pisanja ovog dopisa već kupljena za Narodni muzej. [143]

Sabljar opet donosi prijepis žrtvenika:

I O M

---

[141] Opis spomenika dan je na str. 67.

[142] Iako je potpis u dopisu relativno nečitak i glasi otprilike: Ivan Tkianičić (bilježnik pi….ski) po načinu oblika pisanja slova d, koji je specifičan, može se zaključiti da je autor rukopisa upravo Tkalčić.

[143] Dopis Ivana Tkalčića dopis od 27. srpnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

CINIO COLN
SISCITRIAS
M.IVL.VEIMS
-VNLICAIFI
CIM….. (CIL 3951)[144]

Još jedan nepotpisani rukopis, zbog rukopisnih i stilskih značajki možemo ga pripisati Sabljaru, opisuje uzidanu glavu nekog kipa ili slično u neko suvremeno zdanje, što smatra ruglom i iznosi potrebu postojanja lokalnog muzeja. Kao poznate kolekcionare numizmatike spominje dr. Schmidta i Brucknera i Antona Berkića.[145]
Prvi puta se spominje i lokalitet "Rimska pivnica" za kojeg je navedeno da se nalazi kod kuće obitelji Janošić.[146]

Cijelu 1863. godinu Ivan Tkalčić u stalnom je kontaktu s Mijatom Sabljarom i često djeluje prema njegovim napucima. U dogovoru s njim trebao je vlakom poslati i nekoliko starina za Muzej, što je postao uobičajeni način prijevoza starina u Zagreb.[147]
Sabljar nije zaboravio probleme na koje je nailazio kada je sam vršio iskapanja u Sisku, kao ni praktična rješenja koja je pokušao ostvariti Jedno od tih rješenja odnosilo se na onu izradu plana Siska u koji bi se ucrtali „svi od vremena do vremena pronađeni bedemi stare Siscije", kako bi se zadobila prava slika izgleda tog rimskog grada, no žali se Tkalčiću kako do realizacije ovog projekta još nije došlo.[148]

---

[144] Vidi str. 68.

[145] Rukopis pripisujemo Mijatu Sabljaru, a s obzirom na činjenicu da se nalazio među njegovim ostalim rukopisima iz 1864. godine, možemo ga datirati u isto doba. Čini se da je korespondirao s Tkalčićem o datoj problematici.

[146] Isto; Ovaj lokalitet detaljno je opisan u poglavlju: *Godina 1868. i istraživanje lokaliteta "Rimska pivnica" - primjer istraživanja antičke monumentalne građevine javne namjene u drugoj polovici 19. stoljeća.*

[147] Dopis Ivana Tkalčića Mijatu Sabljaru, od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ

[148] Dopis Mijata Sabljara, br. 2, od 2. siječnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ. Sa strane rukopisa je opaska da ga je vidio i Kukuljević.

6. GODINA 1868. I ISTRAŽIVANJE LOKALITETA "RIMSKA PIVNICA" - primjer istraživanja antičke monumentalne građevine javne namjene u drugoj polovici 19. stoljeća

Prvi spomen lokaliteta „Rimska pivnica" vezan je uz drugu polovicu 19. stoljeća, prije 1868., i jedan nepotpisani rukopis. Zbog okolnosti u kojima je rukopis pronađen tj. činjenice da se nalazi u arhivskom omotu s drugim rukopisima Mijata Sabljara, a usporedbom stilskih i rukopisnih značajki, možemo rukopis pripisati upravo Sabljaru.[149]

U njemu se prvi puta spominje lokalitet pod nazivom "Rimska pivnica" za kojeg je navedeno da se nalazi u blizini kuće obitelji Janošić.[150] Vjerojatno je Sabljar tu mislio na Janušić Franju, koji je još 1835. godine naveden kao kućevlasnik na području Civilnog Siska s građanskim pravom, ali bez bližeg objašnjenja o mjestu njegova posjeda.[151] Sabljar tada ne pokreće nikakva srheološka istraživanja na tom lokalitetu, bilo zbog loše financijske situacije nadležne

[149] Rukopis bez potpisa i nadnevka, prema rukopisnim značajkama autorstvo je Mijata Sabljara, a datacijski je stavljen u razdoblje prije 1868. zbog kontekstualnih navoda, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[150] Isto.

[151] Kulturno-povijesna zbirka, *Rukopis Fabijana Kovača*, inv. br. 27, Gradski muzej Sisak (dalje GMS)

mu institucije, bilo zbog činjenice da je zemljište na kojem se nalazio lokalitet bilo u vlasništvu Prvostolnog kaptola, pa nije postignut konkretan dogovor o istraživanju na tom terenu između "Družtva za povjestnicu jugoslavensku"" i Kaptola.

Crtež, odnosno tlocrt cijelog kompleksa donio je mjesni župnik Franjo Schloissnigg, [152] a popratio ga je objašnjenjem u kojem je opisao etape iskapanja/istraživanja i karakteristike pronalazaka. Naveo je da su krajem travnja 1868. godine započeli prvi opsežniji radovi na iskapanju zidina kod „Rimske pivnice" koje je pokrenuo vlasnik zemljišta - Prvostolni kaptol zagrebački.

Bilo je mišljenje mnogih Schloissniggovih suvremenika, kao i njega samoga, da je ova građevina stajala na nekom prirodnom brežuljku ili da je brežuljak umjetno napravljen u svrhu izdizanja građevine na njemu od okolnog terena, kako bi ona dobila na važnosti/značaju i u urbanističkom smislu. Iz toga se izveo zaključak da je ovdje bila riječ o nekoj znamenitoj građevini i to rimskoj ili možda čak predrimskoj, ali svakako nekoj javne namjene. Teoriju o više graditeljskih slojeva podupire tlocrt građevine koji Schloissnigg donosi, gdje je vidljiv njen dvostruki apsidalni sklop, i to jedan manji starije građevine i onaj veći iz kasnijeg razdoblja, koji je izgrađen na ostacima postojećeg starijeg objekta. [153]

Smatram da je kod starijeg građevinskog sklopa ipak riječ o nekoj ranocarskoj građevini, s obzirom da do sada nemamo potvrda o keltskim nastambanma tog tipa (kamene strukture velikih dimenzija) na navedenom terenu (*Siscia intra muros*). Proširenje ili nadogradnja kompleksa vidljiva na tlocrtu lako se moglo dogoditi prilikom potvrde statusa kolonije Sisciji za vrijeme vladavine Septimija Severa ili kasnije, jer znamo da je Siscija dugo uživala privilegij antičkog urbanog središta u punom smislu te riječi.

Kopačima koji su iskapali navedeni teren „odmah je bilo jasno" da se ovdje radilo o nekoj monumentalnoj građevini, jer su zidovi na koje su naišli bili "značajnih"/velikih dimenzija. Bili su "i po 4 stope debeli". Monumentalnost zidina posebno je zainteresirala sve uključene u

---

[152] SCHLOISSNIGG, Franjo (?, 23. svibnja 1807. – Sisak, 24. veljače 1869.). Do dolaska u Sisak službovao je u nekoliko župa u Hrvatskoj. U Sisku je službovao od 1859.–1869., a za to vrijeme u župnoj crkvi Uzvišenja sv. Križa obnovljeni su oltari, nabavljene nove orgulje i klupe te je postavljen novi pod. Uz pomoć iščitavanja starih kanonskih vizitacija počeo je pisati župnu *Spomenicu* u kojoj je opisao povijest Siska od rimskoga doba pa do svojih dana.

[153] Dopis Franje Schloissnigga od 28. srpnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

radove, pa je župnik odlučio pažljivo nadgledati i bilježiti sve aktualnosti i pronalaske. Svaku promjenu, uz točnu mjeru svih pronalazaka svakodnevno je bilježio, pa čak, kako sam ističe, i onu vezanu uz najmanji zidić. Tako je upravo on prvi spomenuo preklapanje građevinskih slojeva i mišljenje o predrimskoj građevini u dubljim slojevima. Smatrao je da je ponegdje vidljiva i troslojnost u izgradnji zidova, različitosti u debljini i dubini temelja te povezanosti s glavnim/nosivim zidovima. Neki su naime zidovi bili nepovezani s nosivim zidovima najmlađeg sloja.

U nosivim zidovima naišli su na uzidane "lijepo izrađene bijele kamene natpise" (valjda mramorne ploče s posvetnim natpisima ili bez njih), a koji su bili "dugi 9, 4 i 2 stope i po 3 i 2 stope široki". Pretpostavljalo se da su oni bez natpisa „u davnini", odnosno u ranocarsko doba, služili kao dovratnici ili ures neke zgrade u blizini ili kod same „Rimske pivnice".

Dragocjen nam je prijepis tih natpisa (riječ je zapravo o fragmentima natpisa s arhitekture), kao i njihove dimenzije:

CV

NE (2' visine i 1' 4" širine)

N O

I I O E (1' 6" visine i 2' širine)

RIS (9" visine i 2' širine)

TVSINOV

FILIOV (1' visine 3' dubine i 3' širine)

LIOV...

SIORVM (ne navodi dimenzije)

FRAT

ICVN(1' 6" visine i 2' širine)

REN (ne navodi dimenzije)

AMA

DECV (ne navodi dimenzije)

Najznačajniji od pronađenih natpisa na ovom lokalitetu onaj je posvećen caru Trajanu. Od bijelog je mramora i vjerojatno je služio kao podnožje za carev kip.
Dimenzija je 30" visine i 18.5" širine. Njegov natpis glasi:

IMP. CAESARI.
DIVI. TRAIANI.
PARTHICI. FIL.
DIVI. NERVAE.
NEPOTI.
TRAIAN. HADRIAN
AVG. PONT. MAXIMO.
TRIB. POTEST. VIII.
COS. III. P.P.
L. TITIVS. PROCVLVS. (CIL III, 3968a)
U CIL-u je naznačeno da je spomenik "ugledao svjetlo dana" u svibnju 1868. godine te da je pronađen na lokalitetu „Rimska pivnica", a da se otada nalazi u zagrebačkom muzeju.
Josip Brunšmid ga čita:

Imp(eratori) Caesari
divi Traiani
Parthici fil(io),
divi Nervae
nepoti,
Traian(o)Hadrian(o)
Aug(usto), pont(ifici) maximo,
trib(unicia) potest(ate) (octavum),
co(n)s(uli) (tertium), p(atri) p(atriae),
L(ucius) Titius Proculus.

Smatra da je spomenik već u samoj „Rimskoj pivnici“ bio upotrijebljen kao građevni materijal, jer su pronađeni ostaci „maza“ na prednjoj i na lijevoj strani tog kamena. Muzeju ga je darovao “providnik” zagrebačkog Prvostolnog kaptola u Sisku Josip Jilk 1869. godine. Zabilježene dimenzije su mu: visina 0, 815 cm, širina 0, 59 cm i „dubljina“ 525 cm, a kao značajno je navedeno to što je spomenik od bijelog mramora.[154] Baza ovog spomenika ima oblik pravokutnika sa širokim profiliranim okvirima na četiri strane. Natpis je pisan “lijepim pravilnim slovima”, međutim im je visina različita, pa su slova u prvom redu očekivano najveća, dok su primjerice slova u osmom i devetom retku manja. Spomenik je datiran brojem tribunske vlasti koju je Hadrijan (117.-138.) 10. prosinca svake godine obnavljao. To bi značilo da osma *tribunicia potestas* obuhvaća period od 10. prosinca 123. do 10. prosinca 124. godine. Treći je put bio konzulom 119. godine, dok kasnije tu čast nije ni prihvaćao. Naslov *pater patriae* prvotno je službeno odbio, dok ga je službeno prihvatio tek 128. godine, iako mu neki spomenuti naslov pripisuju i ranije.

Dedikant Lucius Titius Proculus, kojeg natpis imenuje, vjerojatno nije ni u kakvoj vezi s Titijem Proculom spomenutom na jednom nepotpunom natpisu iz Baalbeka u Siriji (CIL III 14387). U Sisciji je obitelj Titijevaca, a sudeći prema ovome spomeniku, morala zauzimati visoki društveno-politički položaj. Potvrđuju to još i ulomci velikog građevnog natpisa nađenog na istom lokalitetu u zidu. Ti ulomci također spominju Titijevce, a među njima jednog s imenom (*praenomen*) Gaius (BRUNŠMID 1908/1909: 140-141).

Ti fragmenti u CIL-u su navedeni sljedećim redosljedom:

a

AM. C. TITI(?)///

FLAMEN

b

A M A

DECV

c

[154] Za odnos mramornih i vapnenačkih spomenika Siscije vidi više u: DJURIĆ 1991: 34-36.

FRAT
OICVN

d
SLC. I QVI
SIORVMET

e
IN YRE

f
S. FILI.
TVS. IN

g
ITIV
AGEL//
h
QV
I. QV

i
N Q V
ISIO E (CIL III/1, 10856).

Dijelovi su to građevnih natpisa s raznih javnih ustanova od kojih su neke očito bile podignute potporom nekih članova iz obitelji Titijevaca. Neki od fragmenata iskopani su na lokalitetu „Rimska pivnica“ 1868., a neki 1903. godine, s time da je naznačeno da je dio fragmenata označenih slovima od c-h darovan Zagrebačkom muzeju 1869., a kao darovatelj je naveden Josip Jilk. Fragmenti označeni slovima a i b dar su ovoj ustanovi od sisačkog Gradskog poglavarstva 1906. godine (BRUNŠMID 1908/1909: 156). Svi su ti ulomci od iste vrste vapnenjaka, a visina im varira između 0, 51 i 0,535 cm, pa su prema Brunšmidovoj procjeni

mogli služiti kao epistelne grede na pročelju i začelju jedne te iste zgrade, tim više što su i slova na pojedinim ulomcima istih dimenzija, no toj pretpostavci oprečan je sadržaj fragmenata koji jasno upućuju na to da je riječ o natpisima s više različitih zgrada, različitih namjena (BRUNŠMID 1908/1909: 157).

Fragment koji je Brunšmid označio s A nije zabilježen u CIL-u, jer je riječ o fragmentu pronađenom tek 1903. godine i poklonjenom zagrebačkom muzeju 1906.:

R.PRO

LICAM

S obzirom da se kao graditelji spominju Titijevci, a na bazi kipa cara Hadrijana nađenoj na istom lokalitetu kao dedikat je zabilježen neki L. Titius Proculus, Brunšmid sugerira sljedeće čitanje natpisa:

(? L(ucius) Titius ....f(ilius) Qui]r(ina) Pro[culus....

.....? basi]licam [.....? sua pecunia fecit.....

Niti drugi fragmenat, kojeg označava s B nije zabilježen u CIL-u iz istog razloga kao i A:

.....RI. S

UBLI,

što čita:

ri s

[resp]ubli[ca] (BRUNŠMID 1908/1909: 157-158).

Sljedeći fragmenat u CIL-u je označen kao a, a kod Brunšmida C. Potonji ga čita:

.....am....C(aius) Titi...[us...

.....flamen.

Dalje su fragmenti koji u CIL-u nose oznake f i h kod Brunšmida spojeni u D i on ih čita:

.....C(aii) fili(i) Qu[ir(ina)....

.....tus in qu.....

Fragment g u CIL-u kod Brunšmida je E. Čita ga:

.....T]itiu[s.....f(ilius) Quir(ina).....

.....?m]acel[lum.....

Ulomak koji u CIL-u ima oznaku c, Brunšmid je označio s F i čita ga:

.....frat[res.....

.....por]ticum.....

Dio natpisa koji je u CIL-u označen slovom e, a kod Brunšmida slovom G, ovaj čita samo kao ....yre....

Ulomak H izdvojio je i čita ga kao ....in...., (BRUNŠMID 1908/1909: 158), dok je očito da je isti u CIL-u dio ulomka e.

Kao sasvim novi natpis Brunšmid navodi fragmenat tj. komad s epistila neke zgrade koju je podigao Gajev sin, a koji je u CIL-u označen s d. Izdvojio ga je iz one grupe ulomaka iz razloga što je veličina slova na ovom ulomku manja. Čita ga:

.....C(aii) f(ilius) Quir(ina)

.....nsiorum et.

Dodaje kako je tribus Quirina i s drugih spomenika poznata kao tribus grada Siscije (BRUNŠMID 1908/1909: 158-159).

Dodatak ovim natpisima je također natpis na gredi od sivog vapnenca, pronađen kod lokaliteta "Rimska pivnica" 1913. godine.

Riječ je o ulomku:

SER(gius)....(MOCSY 1962: 260).

Sve spomenuto navodi na zaključak da je u Sisciji u Hadrijanovo doba obitelj Titijevaca zauzimala ugledno mjesto. Osobito je zanimljiv spomen *flamena,* kao spomen osobitog svećenstva određenog za jedno božanstvo, a koje je uživalo velik ugled.[155]

Natpisi su značajni i zbog toga što se u njima spominju građevine javne namjene koje su očito egzistirale u Sisciji, a koje još nisu potvrdila suvremena sustavna arheološka istraživanja. Spominju se: bazilika, neki portik, kurija i *macellum* (tržnica mesa) (VUKOVIĆ 1994: 73).

Zabilježen je i niz fragmenata natpisa s istog lokaliteta s arhitekture, zapisanih u *Spomenici* sisačke Župne crkve Uzvišenja sv. Križa, a koji su nešto drugačiji od onih koje je Franjo Schloissnigg u vlastitom prijepisu slao u Zagreb:

G. V.

N. P.

/...../REN/...../

---

[155] Bili su ograničeni mnogim ceremonijama te nisu npr. noću smjeli ostajati van gradskih zidina, nisu smjeli vidjeti oružanu vojsku, niti su smjeli ikoga vidjeti da na praznik radi. Sklapali su brakove konfareacijom (najstariji i najugledniji način rimske ženidbe), što je značilo da su bili nerazrješivi. Ako je flamenova supruga preminula, on se morao odreći vlasti. (VUKOVIĆ 1994: 73)

CV

NE
/...../NO

/...../IIOE
/...../RIS [156]

Slovom A Schloissnigg je označio zidove obložene velikim rezanim kamenima.
S B označava zidove pokrivene kamenom na koje su naslonjeni zidovi od cigala.
Slovom C poslužio se da označi okna natkrita s kamenom, a s D da prikaže tarac iz tesanog kamena, koji je jako oštećen i 5 „cipeljah“ pod nivoom. Slovom E prikazuje bolte na vrhu koje su dosta oštećene (moguće prozorska okna), dok slovom F označava mjesto gdje je pronašao kamen s natpisom posvećen caru Trajanu, “gdje leži u zemlji”. Prostorija označena s G prikazuje komade uglađenog, raznobojnog mramora, “koji su pod zidom nađeni”. Slovom H označava stariji zid nađen u zemlji, a slovom I stariji tarac iz velikih kamenih dijelova.[157]
Schloissnigg na kraju svog izvješća dodaje da su zidovi građevine bili „8 cipeljah debljine i 8 cipeljah i više visine“ (2,43 metra) te se čini da su bili prekriveni jednim tanjim slojem zemlje, stvarajući zapravo tako privid brežuljka u pejsažu. Kaže da je dužina cijele zgrade bila „16 fazi 4 stope“ (oko 50 metara, u koliko uzmemo da je stopa 10. dio faze, odnosno decimalno niža mjerna jedinica), dok joj se širina nije mogla točno odrediti, jer uz samu zgradu stoji kuća trgovca Kotura, čime nam je zapravo omogućena ubikacija spomenutog lokaliteta.
Kuća Vase Kotura nalazila se na česticama 1170/1 i 1170/2, a građena je polovinom 19. stoljeća (MAROEVIĆ 1998: 168-169). Danas je to kuća u Rimskoj ulici broj 6. Područje Rimske ulice b.b. i Rimske ulice 5 (K.Č. 1172) zapravo je prostor na koji lociram „Rimsku pivnicu“.
Ivo Maroević navodi da su se u podrumu ove zgrade nalazile antikne spolije i komadići rimskog mozaikalnog poda od šesterotrukih i osmerokutnih kockica od pečene zemlje. Obilaskom terena za potrebe ovoga rada od jednog od vlasnika spomenutog podruma saznala

[156] *Spomenica* Župne crkve Uzvišenja sv. Križa, 1854.-1862.-1903., Sisak

[157] Tlocrt u boji „Rimske pivnice“ Franje Scloissnigga, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

sam kako je cijeli prostor „zaliven“ betonom radi njegove prenamjene i iznajmljivanja. Potvrđeno mi je, doduše, da su se na ovome mjestu nalazile „neke“ starine. Za kuću koja se nalazi na adresi Rimska b.b. i graniči s Rimskom 5 tipično je da jedina na cijelom tom uličnom potezu nema podruma i djeluje više kao svojevrsna prigradnja, kako se ne bi narušio dio kontinuiteta izgradnje kuća u nizu, no svakako bez osnovne stambene ili skladišne namjene, što je isto tako atipično za Rimsku ulicu. To može značiti da se nije htjelo ili nije moglo rušiti postojeće antičke temelje i zidove na terenu, jer do danas cijeli ovaj prostor čini predio rekreativnog sadržaja za djecu (dječja igrališta unutar stambenog bloka) i nikada na njemu nisu građeni veći zidani objekti, čija realizacija bi tražila dublji iskop temelja ili podrumskih prostorija.

Schloissnigg donosi i podatak da je na ovome mjestu, prema nekoj njemačkoj povijesnoj knjizi (ne navodi kojoj), stajao jedan samostan još 1662. godine, a čije su „kaludjere Turci porobili“, a samostan opljačkali i razorili.[158] Čini se da je preko puta ovog samostana bila i jedna crkva.[159] Schloissnigg navodi da „Rimska pivnica“ jednim zidom stoji na toj zgradi. [160] Mišljenja sam da je tu riječ o pretpostavljenom franjevačkom samostanu.

Josip Jilk bio je svojevrsni “voditelj” arheoloških iskapanja na ovom lokalitetu. Kao takav također je komentirao i opisivao iskopani materijal, uz obećanje da će sve spomenike koje pronađe poslati kao poklon u zagrebački Narodni muzej.[161] Uskoro Jilkov trud, predanost i zasluge rezultiraju njegovim imenovanjem za sisačkog muzejskog povjerenika. I u narednom periodu Jilk svjedoči iskapanju nekih rimskih starina pronađenih u blizini „Rimske pivnice“. Kao najveći problem s kojim se susreće ističe problem prijevoza tih starina u Zagreb te zaključuje da ih neće slati željeznicom, jer mu je to preskupo.[162] Zanimalo ga je i može li

---

[158] Usporedi sa stranicom 73 i bilješkom 117., vezano uz Sabljarov prijepis natpisa pronađen očigledno na ovoj lokaciji ili u njenoj neposrednoj blizini.

[159] Nije jasno misli li na onu čiji su ostaci ugledali svjetlo dana 1854. i to na zemljištu Antuna Nerada, a gdje je tada bila izgrađena kuća trgovca Welenteirea.

[160] Dopis Franje Schloissnigga od 28. srpnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[161] Dopis Josipa Jilka do 31. svibnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[162] Dopis Josipa Jilka od 11. srpnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

uštedjeti na troškovima transporta na način da od kamenih blokova samo odlomi dijelove s natpisom i onda pošalje u Zagreb samo njih.[163]

Šime Ljubić[164] potvrđuje Jilkovo imenovanje za muzejskog povjerenika i primitak njegova dopisa vezano uz prijevoz starina.[165]

Važnost lokaliteta „Rimska pivnica“ posvjedočen je i kada je Josip Jilk javio Muzeju o pronalasku natpisa iz “bijelog kamena” (mramora) s tog lokaliteta. Poslao im je prijepis natpisa te sugerirao zamolbu prema Kaptolu da im se taj natpis daruje, kao i dvije prethodno pronađene statue.[166]

Ljubić koji je zaprimio izvješće, o svemu je obavijestio Akademiju koju je naveo na dogovor s Kaptolom oko primopredaje starina. [167]

Šime Ljubić mu je zahvalio na trudu i požrtvovnosti, malo pompozno navodeći da je svojim djelima zadužio sve hrvatske domoljube i odgovarajući mu da ako na kamenim gromadama na kojima se nalaze i natpisi nema drugih ukrasa isti može odlomiti tako da sačuva natpise te ih pošalje u Narodni muzej u Zagreb.[168]

Uskoro sisačkim muzejskim povjerenikom postaje i Škender (Aleksandar) Bobek,[169] trgovac u Sisku. Zaprimio je dekret o imenovanju za muzejskog povjerenika 12. siječnja 1869.

---

[163] Dopis Josipa Jilka Akademiji od 11. srpnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[164] LJUBIĆ, Šime, (Stari Grad na Hvaru, 24. svibnja 1822. - Stari Grad na Hvaru, 19. listopada 1896.), župnik, hrvatski arheolog, povjesničar i biograf. Studirao je teologiju u Zagrebu, a povijest i slavistiku u Beču. Bio je upravitelj Arheološkog muzeja u Splitu, a boravio je u Mletačkim arhivima gdje se skupljao građu koju je kasnije objelodanila JAZU. Kasnije je bio ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu. Osnovao je Hrvatsko arheološko društvo i pokrenuo njegovo glasilo "Viestnik hrvatskoga areheologičkoga družtva". Pisao je radove iz antičke numizmatike, o prepovijesnim i rimskim nalazima, skupljao građu za Narodni muzej, objavio srednjevjekovne statute Budve, Skradina i Hvara, te radove o odnosima Dubrovnika i Venecije, o Makantunu Dominisu, Petru Hektoroviću. Sudjelovao je u narodnom preporodu u Dalmaciji, a bavio se i književnim radom.

[165] Dopis Šime Ljubića od 2. lipnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[166] Dopis Josipa Jilka Muzeju od 13. svibnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[167] Dopis Šime Ljubića Akademiji od 2. lipnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[168] Dopis Šime Ljubić kao odgovor Josipu Jilku od 13. srpnja 1868., br. 74, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[169] BOBEK Aleksandar, (Sisak, 19. studenoga 1843. – Sisak, 23. studenoga 1876.). Bavio se trgovinom, a kasnije se posvetio kulturnom i političkom životu grada. Bio je potpisnikom 1872. prilikom razvojačenja Vojnog

godine. Ta funkcija povjerena mu je na temelju preporuka Antuna Polića,[170] koji je odselio u Rijeku, a bio je društveno vrlo utjecajan i u Zagrebu.
Prvi povjerenički zadatak bio mu je poslati nacrt iskopina s lokaliteta „Rimska pivnica“. On je zadatak izvršio tako da je na to obvezao Josipa Jilka i kanonika Schloissnigga.[171]

U rukopisima koji kronološki slijede vidi se pokušaj dogovora oko predaje iskopanih starina s ovog lokaliteta između zagrebačkog Kaptola i Akademije, odnosno Narodnoga muzeja. Naime, Muzej se nadao kako će im Kaptol ustupiti sve starine koje su se pronašle na njegovom zemljištu. U tom duhu je i početak Ljubićeva dopisa Jilku od 5. srpnja 1868. godine. Cijela situacija je na kraju krajnje povoljno riješena za Muzej, jer je Kaptol pristao darovati im sve već pronađene starine i one koje se tek imaju na tom lokalitetu iskopati. Stoga je Ljubić zamolio Jilka da im osigura neko mjesto/prostor/depo u kojem bi se te starine predodređene za Muzej pohranile. Tu bi se, kako sugerira, mogle smjestiti i starine privatnih pojedinaca koji bi ih za Muzej darovali. Što se tiče prijevoza starina do Zagreba, moli ga da sačeka odluku bečkog Željezničkog društva koje je Akademija zamolila da im dozvoli prijevoz muzejskih predmeta po dvostruko nižoj cijeni.[172]

Siska i prilikom spajanja dvaju gradskih sisačkih općina u jednu 1874. Bio je i jedini načelnik Općine Sisak Novi.

[170] POLIĆ Antun živio je kao trgovac u Sisku. O tome svjedoči njegov vjenčani list: „24. studenog 1866. vjenčani su u Rijeci: Antun Polić, sin Jurja i Jakobine Milošić, trgovac iz Dalmacije, nastanjen u Sisku (Slavonija), star 28 godina i Gemma Gerbaz, kći Antuna i Marije Gerzmann, iz Rijeke, stara 19 godina“ (Državni arhiv u Rijeci, Matične knjige K 4, Arhivski fond). Imao je u Senju, Sisku i Rijeci brodarska poduzeća, a sisačko riječno brodarsko poduzeće funkcioniralo je do prijelaza stoljeća. Barbara Marković radila je kao pralja i pomoćna službenica u raznim sisačkim tvrtkama, pa i u onoj Ante Polića. Djetetu koje je rodila dala je svoje ime, pa ipak je Josip Marković, uz obilnu pomoć bogata donatora završio osnovnu školu u Sisku, srednju graditeljsku u Zagrebu i konačno arhitekturu u Beču. Za projekt i realizaciju Austro-Ugarske ambasade u Parizu nagradio ga je car Franjo Josip I, medaljom za osobite zasluge. Josip Marković morao je znati tko mu je otac-Antun Polić, jer inače kako objasniti da se čovjek koji živi na relaciji Pariz-Zagreb-Sisak-Beč došao vjenčati u obiteljsku crkvu Polićevih na Trsatu, crkvu u kojoj su Ante i Gemma Polić krstili djecu: Janka, Milku, Antona, Nikolu, Milutina...Osim jednog nepriznatog sina, Antun Polić hrvatskoj je javnosti zanimljiviji kao otac Janka Polića Kamova.

[171] Dopis Škendera Bobeka od 19. siječnja 1869., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[172] Dopis Šime Ljubića Josipu Jilku od 5. srpnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Mladi Ivan Tkalčić i dalje je bio vrlo angažiran oko nabave siscijanskih starina za Narodni muzej, iako više nije boravio u Sisku. U travnju 1868. došao je vlakom u Sisak i obišao lokalitet „Rimska pivnica“, što govori o značaju spomenutog lokaliteta. Tijekom obilaska tog terena primijetio je da se iskapanja ne vrše prema pravilima struke, jer se zidine, čim se na njih naiđe odmah iskopaju, bez da im se zabilježi dimenzija. Temelje lokaliteta izmjerio je na dubini od dva “hvata”, zaključio da su od kamena i opeke, koji su tako čvrsti da se jedino “željezom mogu razbiti”. Smatrao je da su u pitanju neke “stijene” građene kamenom i velikom rimskom opekom koju malter čvrsto spaja. Na istom lokalitetu, pre,a njegovim navodima, pronađen je novac iz 4. i 5. stoljeća, dva kamena kipa od kojih je jedan uzidan u građu i sobe popločene ciglom u kojima se u tom času (kada je on obilazio teren) držalo vino. Vidljivi su mu bili krnji ostaci rimskih „rezbarija“, te veliki kamen s natpisom RIS, za koji Tkalčić smatra da je pripadao franjevačkom samostanu iz 16. stoljeća, koji se navodno nalazio na istome mjestu kao i spomenuti lokalitet (i Schloissnigg je to spomenuo).
Navodi kako su tu prije nekoliko godina “obreli” olovne cijevi i “slikarije na fresco”, te upozorava da će se, ako se iskapanje nastavi, naići na “izmaljanu” sobu.
Zamolio je tadašnjeg sisačkog kanonika, nekog Mikovića, da naloži pisaru Karmanu da izmjeri duljinu pronađenih zidova, a kada ih izvade i njihovu dubinu. Spominje kako je čuo da je župnik Schloissnigg izmjerio zidine do sada iskopane, pa ga je i tražio preslik tih nacrta, no Schloissnigg mu je molbu odbio uz obrazloženje da će sam poslati nacrte gdje bude trebalo. Takvo ponašanje i međusobnu komunikaciju Tkalčić komentira: „Žalim vrlo da je zagrebačko povjestničko družtvo takovoga nehajnika imenovalo svojim povjerenikom za sisačke starine, dočim bi čast revnije obnašao kaptolski providnik Josip Jilk.“
Iskazao je ukor i mjerniku Malinariću i njegovom pomoćniku Kučenjaku, jer im je prije četiri godine Namjesničko vijeća strogo naložilo da brinu o starinama, što oni, prema njegovu nahođenju, nisu izvršavali. [173]

I Šime Ljubić na kraju je obišao ovaj lokalitet. Posvjedočio je da su na njemu pronađeni ogromni zidovi od cigle i četverouglih stijena te je pretpostavio da su se na tom mjestu nalazile terme, pogotovo stoga što su u blizini lokaliteta pronađene i olovne cijevi. [174]

---

[173] Dopis Ivana Tkalčića od 27. travnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

Istraživanja u blizini ovog lokaliteta nastavljena su i kasnijih godina. Kada je 1883. godine sisačko Gradsko poglavarstvo odlučilo urediti i podići lijevu obalu rijeke Kupe te očistiti korito rijeke, uređenjem kupske obale ispred „Rimske pivnice“ naišlo se na velike zidine i na okrugle i četverougle zidane pilote, međusobno udaljene oko pola metra. Dragutin Jagić[175] je na tom mjestu pretpostavio rimsku parnu kupelj *caldarium*, a mogući nastavak cijeloga kompleksa – možda *tepidarium* ili *frigidarium* – vidio je na potezu prema „Rimskoj pivnici“. Već je tada napomenuo da je cijela ova ulica (danas Rimska) bila puna takvih nalaza.[176] Čišćenjem riječnog korita ispred ovog lokaliteta pronađeno je mnoštvo amfora. Dalje su pronađeni ostaci neke drvene zgrade od tesanih hrastovih dasaka s mnoštvom stupova uokolo (vjerojatno je riječ o drvenim hrastovim pilotima koji su služili kao statička potpora na terenu).[177]

Kao zaključak poglavlju možemo reći ono što je sigurno, a to jest činjenica da je „Rimska pivnica“ bila građevina javne namjene, čemu u prilog govore njene dimenzije i opća monumentalnost, kao i smještaj unutar gradskog areala. S obzirom na arheološke artefakte pronađene tijekom arheoloških iskapanja koja su uslijedila, a provedena su u neposrednoj blizini ovog lokaliteta i uzevši u obzir sve segmete rimskog stanovanja uopće, najvjerojatnije je ovdje riječ o dijelu rimskih termi, tj. o dijelu velikog rimskog termalnog kompleksa koji se protezao duž sjevernog i južnog dijela današnje Rimske ulice uz kupsku obalu. O tome nam svjedoče mnogi nalazi na širem području današnje Rimske ulice: iskop rimskih zidova i kanala (Ulica A. i S. Radića 5),[178] nalaz rimskog hipokausta ispred „Rimske pivnice“,[179]

---

[174] Dopis Šime Ljubića od 30. travnja 1868, br. 29, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[175] JAGIĆ, Dragutin (Varaždin, 28. srpnja 1846. – Zagreb, 14. svibnja 1902.). Klasičnu gimnaziju završio je u Zagrebu, gdje je 1868. diplomirao pravo. U Sisak je došao 1875. na dužnost podžupanijskoga perovođe. Učinio je mnogo na prikupljanju rimskih starina na području Siska. Od 1896. bio je tajnik u vladinu Narodno-gospodarskom odjelu u Zagrebu. Bio je brat poznatog hrvatskog jezikoslovca Vatroslava Jagića.

[176] Dopis Dragutina Jagića Milanu Šipušu od 25. rujna 1883., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[177] Dopis Dragutina Jagića Milanu Šipušu od 25. rujna 1883., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[178] Gradski muzej Sisak, Antička zbirka, inv. br. 179.

[179] *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, VI/1884., 125.

iskop rimskih zidova, kanala i hipokausta (Rimska ulica).[180] Najnovija istraživanja ubicirala su dio termalnog kompleksa i u Rimskoj ulici 25 (BAĆANI, ŠKRGULJA, TOMAŠ-BARIŠIĆ 2009: 69-71).

Problematičan i zbunjujući bio je jedino naziv samog lokaliteta: "Rimska pivnica", koji otvara prostor za determinaciju nekog novovjekog skladišnog prostora na tome mjestu. Tome u prilog ide i terminologija iz 2. polovice 19. stoljeća. Ivan Krstitelj Tkalčić je priređujući zbirku izvora *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Zagrabiensis*, (sv. I-XI), u uvodnoj studiji prvome svesku (Zagreb, 1889.), objašnjavajući strukturu Zagrebačkog kaptola naveo:

"Isti dan, kada je kaptol birao svoga dekana, birao je takodjer izmedju sebe kmetskoga župana, a njegova zadaća bijaše za vremena berbe paziti, da se iz skupnih kaptolskih vinogradah pobere grožđje i šira dopremi u Zagreb u skupnu pivnicu."

Isto tako navodi i: "Nad skupnom kaptolskom pivnicom bijaše postavljen kaptolski ključar, koji je morao svaki dan dati pojedinome kanoniku od skupnoga vina jednu mjericu, a ne više, i to samo kanonikom, koji su prisustvovali bogoslužju i molili časoslov." (TKALČIĆ 1889: CXIX.). Iz oba se citata vidi da je Tkalčić pod „pivnicom" podrazumijevao podrum, iako je jasno da se u njemu očito nalazilo vino, ali i ono što je Kaptol ubirao kao poreze u naturi od svojih podložnika. Inače, kaptolski ključar se u Statutima zagrebačkog Kaptola iz 14. stoljeća naziva *cellerarius*, što tada označava pivničara ili podrumara. Dakle, vrlo je vjerojatno da se mislilo općenito na podrum, iako se kao termin koristila riječ "pivnica".[181]

[180] Gradski muzej Sisak, Antička zbirka, inv.br. 101/3 i 101/4.

[181] Na razjašnjenju ove problematike zahvaljujem se kolegi Marku Jerkoviću.

7. ULOGA ŠIME LJUBIĆA I IVANA TKALČIĆA U ARHEOLOŠKIM ISTRAŽIVANJIMA SISKA

Vjerojatno je najistinitiju, a svakako najzanimljiviju rečenicu o stanju očuvanja starina na hrvatskim prostorima sredinom 19. stoljeća izrekao upravo Ivan Tkalčić: „Da, što još više, ako nam zemlja plugom il motikom uvriježena, pokaže u svojoj utrobi slijede stopa rimskih, to se malo ili ništa na njih ne obazira, već takove spomenike kao kakove krivce rinu iz tmine u veću tminu, da i mnoge je mrak zaboravnosti zauvijeke prikrio“ (TKALČIĆ 2003: VI) Posebno ga je problem odnosa prema starinama opterećivao dok je boravio u Sisku i istraživao sisačke arheološke lokalitete.

Osim rukopisne ostavštine vezane za tu temu, Tkalčić je pokušao rekonstruirati povijest Siscije iščitavajući stare antičke autore koji su o njoj pisali. Tako dolazi do niza zanimljivih zaključaka, od kojih mnogi i danas imaju historiografsku vrijednost te se rado i često interpretiraju. Vjerujem da je svoju viziju razvoja Siscije mogao kvalitetno napraviti upravo zato što je niz godina boravio u Sisku, mjestu toliko kompleksnog razvoja, pod različitim državnim upravama, nejedinstvenog katastarskog plana, urbanistički tek definiranog i toliko mnogo puta kroz povijest devastiranog. Kanonička dužnost koju je obnašao sigurno mu je u

ovom slučaju bila od velike koristi, jer je preko ljudi i njihove otvorenosti i spremnosti za komunikaciju s crkvenim dužnosnikom mogao doći do mnogih relevantih informacija usmenom predajom, koja je tada bila ključna i glavni indikator za sustavnije arheološke radnje, odnosno rekognosciranje arheoloških terena.

Proučavanje Siscije na Tkalčića je ostavilo izniman trag. Rezultat toga je objava njegove *historične pripoviesti iz četvrtoga stoljeća*: *Severila, ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku* i to već 1866. godine. Prenoseći rimske pisce, on u ovom svom djelu daje i vlastito pojašnjenje nastanka Siscije. Objašnjava kako je Oktavijan nakanio zauzeti Sisciju samo zbog vojnog uvježbavanja vojnika i iskorištavanja tuđeg dobra (referira se na Dion Kasija), no kao važno navodi i područje nastanka buduće Siscije, jer ono postaje „vrata Panonije“ (referira se na Apijana). Plovnost Kupe i Save vjerojatno su Oktavijanu bili od presudne važnosti za pohod na Dačane i Bastarne na dunavskim obalama. Sigurno da je i eksploatacija bila bitan faktor, jer Apijan svjedoči da je Panonija bila napučena stanovništvom u plemenskom uređenju, koje je porobljeno moglo poslužiti u novooformljenim augzilijarnim vojnim redovima i držati zaleđe mirnim (TKALČIĆ 2003: X). Došavši pred panonsku Segestku Oktavijan je zatražio peregrinsko stanovništvo da primi njegovu posadu, da im daju stotinu taoca i da saberu što više žita za potrebe opskrbe hranom rimske vojske. Po hijerarhiji „više“ stanovništvo navodno je pristalo na te uvjete, no „prostiji puk“ nije na njih pristao, pa je Oktavijan dao sagraditi most preko Kupe i načiniti opkop oko panonskog grada, kako bi ga osvojio vojnim putem. Pozvao je i rimsko brodovlje iz Mezije, preko Dunava i Save do Segestike, koja je sada bila i s rijeke opkoljena. No, Segeščani su u plovidbi bili spretni na svojim monoksilima, tako da su u par navrata suzbili veliko rimsko brodovlje, koje nije imalo mnogo manevarskog prostora. Tom prilikom lišili su života Seksta Pompeja. Na kopnu su Segešćani očekivali pomoć drugih panonskih plemena, no Oktavijan ih je ili rastjerao ili dočekao u zasjedi. Nakon 30 dana opsade Segešćani su zamolili mir, na što je Oktavijan, ganut njihovim molbama i izdržljivosti, pristao i to na način da nikoga nije istjerao iz grada niti dao pogubiti. Primio je od njih novčanu naknadu te zidom razdijelio grad. U jedan dio smjestio je 25 rimskih kohorti (10500 vojnika), dok je drugi ostavljen Segešćanima na uživanje. Vrativši se u Rim dobio je vijest da su mu Segešćani „satrli“ posadu, pa se već iste zime vratio u grad s namjerom ponovno pokoriti peregrine. Tada im je oduzeo sve slobode koje su još uživali, podvlastivši ih u cijelosti (TKALČIĆ 2003: XI-XII).

Da bi svladane narode držao u pokornosti Rim je u porobljene gradove slao određeni broj rimskih i italskih obitelji kao osnivače općina (*municipiae* i *coloniae*). Oni su, prema običaju, dobivali 1/3 općinskog posjeda i oformljivali koloniju. Kolonija je ime dobivala prema imenu utemeljitelja (cara) ili prema legiji čiji isluženi članovi su je oformili. Domicilno stanovništvo nije sudjelovalo u diobi vlasti. Kolonijalni ustroj bio je jednak onom u italskim gradovima.
U doba kasne republike i ranog carstva, a ono je predmetom našeg najužeg interesa, obzirom na datum osnutka siscijanske kolonije, deducirali su se najviše u provincije veterani i isluženi vojnici (TKALČIĆ 2003: XII). Tako je primjerice Tkalčić u *Predgovoru* svog velebnog djela *Severila*, nastalog pod očitim golemim utjecajem boravka u Sisku, poimao nastanak Siscije.
U istom djelu, kombinirajući različite antičke izvore i nalaze koje je sam vidio na terenu, ispričao je kratku povijest ovog znamenitog antičkog grada. Samo djelo posvetio je ipak glavnoj junakinji kršćanki Severili, dokazu vlastite fascinacije Siscijom.[182]

Uz Tkalčića, najstručnija osoba koja istodobno prati novosti na sisačkim arheološkim terenima je Šime Ljubić. On često obilazi sisačke arheološke terene, a najbolji pokazatelj toga su nam njegova putna izvješća. Jedno takvo putovanje u Sisak dogodilo se 27. travnja 1868. godine, a putno izvješće o njemu dostavio je Akademiji. Razlog posjeta Sisku opravdava nabavom starina za Narodni muzej, bilo kao poklon pojedinaca, bilo kupnjom.
Akademija s njim u Sisak šalje "Tkalca", koji je o tome pisao u svojoj *Spomenici* (!). Obišli su lokalitet „Rimska pivnica" na kojem su se uvjerili da arheološke radove na tom lokalitetu vodi gospodin Jilk. Kako su tamo pronađeni ogromni zidovi od cigle i "četverouglih stijena", pretpostavili da su se na tom mjestu nalazile antičke terme, pogotovo stoga što su, navodno, u neposrednoj blizini pronađene i olovne cijevi.
Ljubić je tada zamolio Akademiju da Jilku da pismeno priznanje za svoj rad.
Kako su radovi na lokalitetu napredovali Josip Jilk javio je Muzeju o pronalasku natpisa iz bijelog (mramora) kamena kod "Rimske pivnice" sugerirajući Muzeju da zamoli Kaptol da im daruje taj natpis kao i dvije prethodno pronađene statue.[183]

Prema CIL-u Tkalčić je donio i prijepis natpisa koji je otada u zagrebačkom muzeju:
HERCVL

[182] Više vidi u: TKALČIĆ 2003.

[183] Dopis Josipa Jilka Muzeju od 13. svibnja 1868.

G . INGENVI
VS G. FIL QVR
RVFINIANS
DEC. COL. S. S.
AVG. QVAEST
R. P. PRAEF. C. C.
ET. INGENVI
A . RVFINA
CVM. SVIS D D (CIL III/1, 10836).[184]
Čita ga:
Herculi
G(aius) Ingenuius G(aii) fil(ius) Quir(ina tribu)
Rufinianus
dec(urio) col(oniae) S(eptimiae S(iscianorum)
Aug(ustae), quaest(or)
r(ei)p(ublicae), praef(ectus) c(olegii) c(entonariorum)
et Ingeni
a Rufina
cum suis d(ederunt) d(edicaverunt).

Žrtvenik je to posvećen 13. kolovoza nepoznate godine Herkulu od strane Gaja Ingenuja Rufinija, Gajeva sina iz Quirinskog tribusa, vijećnika septimijske kolonije Siscije, gradskog blagajnika i predstojnika vatrogasne zadruge, i od Ingenuje Rufine s užom obitelji.
Od bijelog je mramora i služio je kao baza nekoj većoj figuri s okruglim podnožjem. Kao zanimljivost pojavljuje se Brunšmidova opaska da je na postolju "do prije 12 godina bila usađena jedna (sada skinuta) figura iz Solina."[185] On dalje navodi da su u sva četiri ugla veće četverouglaste izdubine, gdje su vjerojatno nekad bili stupići neke *aediculae* u kojoj je stajala Herkulova figura. Smatra da su dedikanti bili brat i sestra, jer uz isto gentilno ime imaju i sličan kognomen. S obzirom da je navedeno da je Rufinij bio iz tribusa Quirina, može se, uz

[184] CIL III 10836; Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VHAD* 1906/1907, KS 197.
[185] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik HAD-a*, 1906/1907, 87.

već iznesene činjenice, zaključiti da je Siscija, baš kao i Sirmium bila u quirinskom tribusu. Spomenik je indikativan jer navodi da je Siscija bila kolonija, a čini se da je taj status dobila od Vespazijana, što bi trebala potvrditi i činjenica da je quirinski tribus i tribus flavijevskih careva. Proglašenje kolonije moglo se dogoditi negdje nakon perioda premještanja stalnog vojnog logora iz Siscije na Dunav (RADNAN-LIVAJA 2010: 190-198). Iako postoje različite interpretacije antičkih autora, prilično je nesigurna ona Cunztova prema Pliniju (III, 148) o tome da je još Oktavijan proglasio Sisciju kolonijom isto kada i Emonu.[186] Za to nema materijalnih dokaza. Štoviše, na mnogim spomenicima u Rimu, Siscija je imenovana flavijskim imenom (npr. CIL VI, 2644, Sex. Julius Sex. f. Flavia Augurinus Siscia; 32523 b 19 T. Flavius T. f. Fl. Provincialis Siscia).

Češće se na sačuvanim kamenim spomenicima Siscija naziva colonia Septimia Siscia (CIL III 3973 i 3976) i colonia Septimia Siscia Augusta (CIL III 4193), što bi imalo značiti da je car Septimije Sever učinio nešto značajnije za Sisciju kada se kolonija prozvala njegovim gentilnim imenom. Naziv *res publica* koristi se na još jednom sisačkom spomeniku (CIL 10850). U ovom natpisu jasno je da je *quaestor reipublicae* imao upravu gradske blagajne.[187]

Tkalčić je zabilježio i natpis:

IVNONI
REGINE
MO. D. V
L M . S (CIL III/1 10838).

Mommsen napominje da je spomenik "upravo pristigao u Narodni muzej". Brunšmid daje njegov opis, objasnivši da je riječ o žrtveniku posvećenom Junoni Regini od nekog Moderata.

Čita natpis:

Iunoni
Regin(a)e
Mod(eratus) v(otum)
l(ibens) m(erito) s(olvit).

---

[186] Jahrb. Suppl. XVII, 517

[187] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, Vjesnik HADA, 1906/1907, 88.

Po karakteru slova smatra da natpis nije stariji od 3. st.[188]

Prilikom ovog obilaska Siska, Tkalčić je obišao i Vojni Sisak [189] kako bi pogledao četiri sarkofaga uzidana u temelje tzv. Bitroff kuće, tada u vlasništvu Rosalije Khern. Iz spisa je jasno da je Tkalčić iste sarkofage vidio i četiri godine ranije kada je i prepisao sadržaj s njihovih vidljivih stranica:

D. M. (CIL 3973)
M. MVLVIO. NARCISSO. AN. LX. TE. M
MVLV. NARCISSIANO. AN. XXVI. AVG. COL. SEPT. SISC.
MVLVIA. FVRNIA. MARIT. TE FIL. KARISSIM. V. TE.

D. M. (CIL 3974)
PONTIO. LVPO. AVG. COL.
SISC. SCRIBAE. MVNIC. FAVST.
PONTIA. VICTORINA. SOROR
TE DOM(III) CRE.SCENS. S.AD. F.

D. M. (CIL 3992)
SEPTVMIAE MARCELE
QVE VIXIT. ANN. XX. CASSIA
CANDIDA. FILIE. KARISSIM

D. M. V. F. (CIL 3981)
AELIA I FILIA. MATRO

---

[188] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, Vjesnik HAD-a, 1906/1907, 89.

[189] Do 1874. godine Sisak je razjedinjen na dva upravno-politička naselja. Jedno se nalazi na desnoj obali Kupe, potpada pod Bansku krajinu, pod vojničkom je upravom i naziva se Vojni Sisak, dok se na drugoj, lijevoj, obali rijeke nalazi naselje pod civilnom upravom, razvija se brže i naziva se Civilni Sisak.

NA. SIBI. ET. SVIS [190]

Dodaje da su na tri od ta četiri sarkofaga tugujući geniji, te da su sa strane jednog sarkofaga uzidana dva izdvojena kamena na kojima su sa svake strane geniji držeći dvozub u jednoj ruci, a drugom konja. Smatra da su te dvije ploče odlomljene od nekog drugog sarkofaga.
Osim sarkofaga u kući se nalazio i uzidan reljef koji prikazuje morsku ljušturu, u čijoj sredini je isklesana pećina a na njoj gola čovječja prikaza za koju kaže da ne zna je li muška ili ženska. Pod nogama joj je dupin, s lijeve strane sirena, a s desne krilata četveronožna zvijer s kjlunom. Žali što je reljef čestim ličenjem kuće izgubio prvobitan oblik. Reljef je udova Khern odbila ustupiti muzeju. U dvorištu spomenute kuće nalazio se još jedan sarkofag bez natpisa i „vajarstva".
U Vojnom Sisku Tkalčić je još posjetio i Gjuru Kozjaka (danas kuća Marić)[191] koji mu je poklonio olovnu cijev navodno dugu čak 230 metara (!) i nešto rimskog novca. Isti je u zid imao uzidana dva komada od rimskog sarkofaga koji polomljen leži u njegovu dvorištu.
Tkalčić je još obišao i kuću Andrije Bobeka[192] kod kojeg se nalazi spomenik s natpisom i slikom u dvorištu kod zdenca, no Bobek[193] je objasnio kako mu taj spomenik predstavlja uspomenu na djeda, pa se ne može od njega rastati, ali ga je obećao dati za Narodni muzej ako ga zamijene kakvim drugim kamenim natpisom.
Postojeći je glasio:

M. AVREL. GLABRIO
VET.LEG.XIIIIG.E.X.B.F.
COS.VIVVS.SIBI.ET
SEPTIMIAE MATRONAE

---

[190] Vidi više u: Branka Migotti, Rimski sarkofazi Siscije, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 7*, Sisak, 2007: 7-30; vidi i ovdje: 70-71.

[191] Danas Lađarska obala 29; više u MAROEVIĆ 1998: 306.

[192] BOBEK, obitelj. Trgovac Antun i supruga mu Ana rođena Kopp, utemeljitelji su jedne od najstarijih sisačkih obitelji. Kuća koju su sagradili u prvoj polovini XIX. stoljeća u Novom Sisku, na samom križanju Lađarske i Mažuranićeve ulice, poznata je danas i kao "Hatićeva kuća". (SBL)

[193] Vjerojatno Tkalčić misli na Antuna Bobeka, jer u Vojnom Sisku nemamo zabilješke o postojanju Andrije Bobeka. Antun Bobek otac je Škendera Bobeka, povjerenika Narodnog muzeja. Vidi u: SBL 2006 i u: ČAKŠIRAN 2009: 97-98.

CONIVGI FECIT. (CIL III/1 3970).[194]

Potom je Tkalčić s pratnjom[195] otišao kod Mije Antolčića, jer je na tom mjestu u prosincu 1866. otkopan okrhnut sarkofag[196] s natpisom:

AVREL.VERERIAE OB.H. VXORI
TE. FLORAE. IVVENI (SI)BI
MORTE. OCCVPATAE. MIRIFN
VIRGINI. AEL.IVLIANVS
EX.NVM.COLLEG.DENDRO.
V.E. (CIL III/1 10858).[197]

Za taj spomenik Ljubić je izjavio da nema osobite vrijednosti te da ga se ne isplati dopremati u Zagreb, no da bi bilo dobro "otpiliti" natpis i taj poslati u Zagreb.

Uz ovaj, tu se u zemlji nalazio još jedan sarkofag od "kamena pjeskovca" (vapnenca), ali od male vrijednosti. [198] O njima je bilo pisano i 1867. u *Pozoru*.[199]

---

[194] CIL III 3970; Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VAMZ 1909*, KS 343; U CIL-u stoji napomena da je spomenik s natpisom još 1804. vidio župnik Volović. Detaljna obrada u: Migotti 2007: 15-16.

[195] Prema putnim nalozima jasno je da je s njim bio Šime Ljubić.

[196] Detaljan opis u: Migotti 2007: 17

[197] U CIL-u postoje razlike u prijepisu te on tamo glasi:

AVREL. VERERIAE OB HON.
TE. FLORE. IVVENTV /// SVBI
MORTE. OCCVPATA. MIPIENT
VIRGINI. P. AEL. IVLIANV///
EX. NVM. COLLEG DENDRO
V F

Kalinka i Swoboda donose objašnjenje natpisa: *Aurel(iae) Veneriae ob hon(orem) et flore(m) iuventu[tis], subit(a) morte occupatae, mi (=mihi?) pient(issimae) virgini P. Ael(ius) Iulianu[s] ex num(ero) colle*(gii) *dendro(phorum) v(ivus) f(ecit)*. Napomenuto je da je spomenik iskopan na zemljištu dr. Mlykovskog.

[198] Dopis Ivana Tkalčića Narodnom muzeju od 27. travnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[199] *Pozor* , br. 9, 1867.

Kad su se vratili u Civilni Sisak pred župnom crkvom sv. Križa su vidjeli Severillin sarkofag, dok je u župnom stanu pronađen "korniž" (kapitel) sa slikama iz lovačkog života, za što Tkalčić izražava želju da se isti otpremi u Zagreb. Odmah kod uličnih vrata (nažalost ne navodi kojih, možemo samo pretpostaviti da se radi o "vratima" u blizini današnje katedrale, s obzirom na to da su netom otamo izašli, a Tkalčić ovo "putovanje" opisuje dosta detaljno i pedantno) pronađena je krnjasta, tj. oštećena ploča s natpisom TICA. On je to interpretirao kao SEGESTICA te je pretpostavio da je bio smješten na gradskim vratima. Nažalost, ne znamo što je bilo dalje s tim natpisom.

Tkalčić je tada doznao da "Stjepan Velnreiter" posjeduje dva sarkofaga bez natpisa i bez slika.[200] Vjerojatno je jedan od ta dva sarkofaga danas dio zbirke Gradskog muzeja Sisak, inv.br. 3022.[201]

Na sisačkom kolodvoru nalazio se sarkofag s pokrovom, bez natpisa, s dvije gole slike, valjda u nišama i u vlasništvu je željezničkog društva. Moguće je riječ o neobjavljenom sarkofagu, čiji opis prva donosi Branka Migotti.[202]

Oko njega se nalazi više rimskih spomenika od kojih i jedan posvećen Cereri:

CERERI
AVG. SAC.
Q. IVLIVS
MODERATVS
B. PROC
V. S. L. M. (CIL III/1 3942)

Kaže kako je prijepis ovog spomenika donio već Jakob Tkalec u svojoj sisačkoj *Spomenici*, no krivo.

Ti spomenici nisu bili vlasništvo željezničkog društva, već ih je tu smjestio kaptolski providnik kao ukras za željezničku postaju. To bi značilo da su pronađeni na kaptolskom

---

[200] Riječ je vjerojatno o Stephanusu Wellnreiteru, koji se s ocem Joachimom bavio trgovinom u Sisku. Tako da u ovom slučaju možemo zaključiti da je riječ o cjelini koja je nekada predstavljala tzv. Judinu kuću na samom uglu Trga bana Jelačića i Kranjčevićeve ulice! Vidi bilješku 139 i 96; Vidi i: MAROEVIĆ 1998: 156.

[201] Opis u: BURKOWSKY 2001: 79/br. 36.

[202] MIGOTTI 2007: 14.

zemljištu, ako su bili u njihovom vlasništvu. Na to aludira i sam Tkalčić kada kaže da bi upravo Kaptol trebalo tražiti za dozvolu da te spomenike pošalju u Zagreb.

Poslijepodne su uz pomoć trgovca Pavla Fabca, koji im je ponudio svoju „karucu“, otišli u selo Odra gdje im je seoski sudac Lovas obećao dati “stećak” (žrtvenik) s natpisom:

I. O. M. C.
I. O. O. SOLI
GENIO. LOC
AVR. ANTIO
CIANVS
V. P. (CIL III/1 10841)[203]

koji je u njegovu vlasništvu, u zamjenu za neki drugi kamen, odnosno spomenik.[204] Tako ga je Josip Jilk odveo na lokalitet „Rimska pivnica“ da tamo izabere neki kamen s kojim bi bio voljan zamijeniti svoj “stećak”. Lovas je obećao prenijeti natpis do Siska, no to nije ucinio.[205] Žrtvenik je to posvećen Jupiteru, Junoni, Solu i mjesnom Geniju od Aurelija Antiocijana, a prema Brunšmidovu mišljenju najvjerojatnije prenesen iz Siska u Odru. Nije isključeno da je služio kao žrtvenik na nekom obližnjem imanju tipa *villa rustica*, kojih je zasigurno bilo na cestovnoj trasi prema Andautoniji.

Brunšmid ga čita:
I(ovi) o(ptimo) m(aximo) c(onservatori)
I(unoni) o(ptimae) o(mnipotenti), Soli,
Genio loci
Aur(elius) Antiocianus
v(otum) p(osuit).[206]

---

[203] Prijepis u CIL-u (str. 1743) identičan je ovome, uz napomenu da se spomenik nalazi u zagrebačkom muzeju te da ga je njegov prijepis donio Ivan Tkalčić, a objašnjenje čitanja Mommsen, koji navodi da je ono nepouzdano.

[204] Vidi i: Vuković 1994: 66-67.

[205] Iz CIL-a je jasno da je žrtvenik ipak naknadno prebačen u zagrebački Muzej.

Jilk mu je na kraju u zamjenu ponudio nešto iz svoje zbirke, što je značilo da je i sam imao oveću zbirku starina.

Odvezli su se potom u Sela kod Jilka gdje su pregledali "dvije slike" (dva reljefa) iskopane kod lokaliteta "Rimska pivnica". Obje su bile od bijeloga mramora: jedna je predstavlja čovjeka koji u lijevoj ruci drži štap i *cornu copiae*, a pored nogu mu se ovila zmija. Čovjek nema glave ni desne ruke te je stajao na podlošku. Druga "slika" predstavlja Merkura koji s lijevom rukom drži štap, bez desne ruke je i bez, dok su mu noge ispod koljena "satrte". Rekao je kako će obje "slike" (reljefa) donijeti u Muzej. Jilk je Narodnome muzeju poklonio i 120 komada željeza i stakla, a obećao je i još dio starina iz svoje zbirke ustupiti Muzeju.

Tkalčić zaključuje kako su istraživanja na sisačkom području dosta slaba, jer je teren već prekopan prije 15 do 20 godina, kada su sve pronađene starine razvezene u vanjske muzeje. Smatra da bi još imalo smisla kopati na župnikovoj zemlji, tzv. „Magazinu", gdje je pronađen Severillin sarkofag, kao i mnogi drugi olovni lijesovi.[207]

Potom je svratio na gradilište Martina Pruknera[208] od kojeg su dobili svjetiljku s 8 "ognjah".

Idući dan trebali su ići vlastelinu Kukoviću u Topolovec, jer ovaj posjeduje dva kamena odavna dopremljena iz Siska, jedan posvećen Jupiteru, a drugi Silvanu, i u Prelošćicu kupiti rimski spomenik navodno posvećen Herkulu kod seljaka Hajdinaka, no zbog lošeg vremena nisu otišli. Kukovića Tkalčić u posebnom pismu moli da spomenike preda u Narodni muzej, dok se za ovaj spomenik kod Hajdinka obraća direktno preloškom župniku Krizmaniću, da se "pogodi" sa seljakom oko cijene koju traži za spomenik te da mu se na posljetku javi cijena.

Naredni dan proveli su u Sisku, obilazeći iskapanja kod "Rimske pivnice" i Pruknerovo gradilište, gdje su pronašli komadić rimske freske "žuto bojadisane", ogromni čavao, jelenje rogove i nekakvo mjesto za koje pretpostavlja da je na njemu stajala peć.[209]

---

[206] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VAMZ 1909*, 97.

[207] Dopis Ivana Tkalčića Narodnom muzeju, 28. travnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ; vidi i: VUKELIĆ, Prvi pisani spomen Severillina sarkofaga...*VAMZ*, XXXIX, 2006., 201-216.

[208] Teško je reći o kojoj je zemljišnoj čestici točno riječ, s obzirom na činjenicu da je Prukner bio vlasnik zemljišta koje je Južna željeznica morala otkupiti prilikom izgradnje kolodvora i popratnih željezničkih zgrada i kolosijeka. Bilo je ono uz državnu cestu. Mišljenja sam da je riječ o zemljištu koje se nalazilo negdje na potezu sjevernog dijela današnje Rimske ulice, Ulice kralja Zvonimira s granicom na sjeveru u vidu Kvirinove ulice.

Tkalčić navodi da je pokojni župnik Josip Volović[210] trgovao olovnim ljesovima sa zemljišta na kojem je pronađen Severillin sarkofag, prodajući ih na funte.[211]

Nekako u istom razdoblju Ljubić korespondira i s muzejskim povijerenikom, Polićem, glede nekih Kuševićevih darova, što znači da je Polić istodobno kada i Josip Jilk obnašao funkciju muzejskog povjerenika te da ih je na terenu bilo onoliko koliko je Akademija smatrala da ih je potrebno.[212]

8. ALEKSANDAR BOBEK I JOSIP JILK KAO MUZEJSKI POVJERENICI

Aleksandar (Škender) Bobek[213] postaje sisačkim povjerenikom Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu početkom 1869. godine. Bio je trgovac s izučenom realkom, a zanimao se za starine, te je na temelju preporuka Antuna Polića, koji je odselio u Rijeku, a bio je društveno vrlo utjecajan i u Zagrebu, i postao povjerenikom. Službeno imenovanje Bobeka

---

[209] Na Pruknerovu zemljištu navodno su provedena i arheološka iskapanja i to pretpostavljam baš tada tijekom izgradnje na njemu. Tada se pronašla rimska peć, no svi vrijedniji nalazi, prema iskazu vlasnika, prekopani su već prije 15-20 godina i razneseni u vanjske muzeje.

[210] VOLOVIĆ, Josip (18. – 19. st.). U Sisku se pojavljuje kao kapelan 1804. godine. U vrijeme njegova djelovanja u Sisku je boravila Napoleonova vojska (1809.-1813.) i Sisak je proglašen trgovištem (1838.)

[211] Izvješće Ivana Tkalčića od 27. travnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[212] Dopis Šime Ljubića Josipu Jilku od 5. srpnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[213] BOBEK Aleksandar, (Sisak, 19. studenoga 1843. – Sisak, 23. studenoga 1876.). Bavio se trgovinom, a kasnije se posvetio kulturnom i političkom životu grada. Bio je potpisnikom 1872. prilikom razvojačenja Vojnog Siska i prilikom spajanja dvaju gradskih sisačkih općina u jednu 1874. Bio je i jedini načelnik Općine Sisak Novi.

povjerenikom došlo je od strane Akademije, koja muzejom upravlja, a na prijedlog Šime Ljubića 9. siječnja 1869. godine,[214] što implicira nužnost povjereničkog djelovanja u Sisku. Naime, u Sisak često parobrodom dolaze arheološke iskopine s raznih terena iz Slavonije, te ih je bilo potrebno ovdje preuzeti i uspješno vlakom ili drugačije prevesti do Zagreba, odnosno Narodnog zemaljskog muzeja.
Tako doznajemo da je povjerenik iz Mitrovice, Živko Ugjić, 9. siječnja 1869. godine privatnom lađom poslao neke predmete u Sisak i zamolio Škendera Bobeka da ih preuzme za Narodni muzej.[215] Suradnja s gospodinom Ugjićem ponoviti će se i 14. siječnja iste godine.[216]

Siščani Bobeku, kao muzejskom povjereniku, rado izlaze u susret i nude starine, pa je od gospodina Miroslava Nürnberga dobio je dva ogromna zuba "po svoj prilici od živinčeta ogomnoga" (3-4 palca dužine i 1 palac širine). Zubi su iskopani 1868. kod "Rimske pivnice". Kod spomenutog gospodina nalazi se i neka "starinska" sablja, za koju ovaj tvrdi da je pronađena 1860. kod izgradnje željezničkog kolodvora u jednom kamenom sarkofagu, koji je tom prilikom ondje iskopan.[217] Bobek doduše sumnja u to, jer da je sablja jako dobro sačuvana, pa smatra da je vjerojatnije da je sablja iz srednjeg vijeka. Sablja (vjerojatno bodež) ima ukrašene korice sa tri pločice od neke žute kovine, no ne zna se gdje se danas nalazi.[218]
Bobek obavještava Šimu Ljubića o iskopinama na lokalitetu „Rimska pivnica" te o bilješkama i nacrtima koje su u tu svrhu napravili kaptolski gruntovnik (risač) Josip Jilk i kanonik Franjo Schloissnigg, također povjerenik „Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah" za sisačke starine.[219] S navedenog lokaliteta Bobek u Zagreb otpravlja arheološke predmete koje

---

[214] Akademijino imenovanje Škendera Bobeka muzejskim povjerenikom Narodnog muzeja od 9. siječnja 1869., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ

[215] Dopis Živka Ugjića Škenderu Bobeku od 9. siječnja 1869., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[216] Dopis Živka Ugjića Škenderu Bobeku od 14. siječnja 1869., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[217] Zanimljiv nam je ovo podatak, jer razjašnjava moguću južnu granicu sjeverne siscijanske nekropole. Prema ovom podatku, ona se protezala sve do željezničkog kolodvora.

[218] Dopis Škendera Bobeka od 14. siječnja 1869., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[219] Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 12. siječnja 1869., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

detaljno ne navodi niti ne opisuje. S istog lokaliteta u Zagreb je otpravljen i veliki mramorni kamen s natpisom.[220]

Uz Bobeka i Jilka dužnost muzejskog povjerenika još je povremeno obnašao i Antun Polić kojemu Narodni muzej refundira sredstva koja je ovaj u ime te ustanove u Sisku potrošio.[221]

Ipak, najplodniju povjereničku suradnju s Narodnim muzejom, u ovom razdoblju, ostvaruje upravo Bobek. On 1871. javlja, da nema puno nalaza starina u Starom Sisku, no navodi da „naše brdo“ u Novom Sisku obiluje starinama. Tamo je, prema njegovom pisanju, u jesen 1870. župnik Dragutin König [222] u svom vinogradu naišao na mnoge rimske cigle, bez natpisa i na rimski kanal.[223]

Bobek navodi mnoštvo starih spomenika pronađenih u kolodvorskoj bašći, kao i činjenicu da često mora apelirati na grobare, koje koristi kao radnu snagu prilikom arheoloških iskapanja, da mu jave ako naiđu na koju starinu.[224]
U listopadu 1871. javlja Ljubiću da će novi župnik König konačno predati Severillin sarkofag Narodnom zemaljskom muzeju, uz još jedan mali iskopan u župnom dvorištu.[225] Ljubić vrlo zadovoljno odgovara neka se sarkofag što prije pošalje u Zagreb.[226]
Bobek mu odgovara kako će Severillin sarkofag dopremiti u Zagreb čim se “pogodi” s radnicima koji su trebali donijeti potrebne alatke kako bi se sarkofag uopće negdje prebacio.

---

[220] Dopis Škendera Bobeka od 31. svibnja.,1869., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[221] Dopis Šime Ljubića od 26. studenoga (godina nečitka, mislim 1869., obzirom na Jilkovo povjereničko imenovanje), br. 131, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[222] KÖNIG, Dragutin, (Zagreb, 16. listopada 1822. – Sisak, 4. ožujka 1903.). U Sisku boravi od 1845. do 1854., no vraća se 1869. nakon Schloissniggove smrti i ostaje tu kao župnik do umirovljenja 1900. godine. Obnavlja župni dvor, nabavlja vrijedne kipove, te intenzivno sudjeluje u kulturnom i društvenom životu Siska. Pridonio je povezivanju Vojnog i Civilnog Siska 1874. i bio je snažnom podrškom sisačkom gradonačelniku Franji Lovriću.

[223] Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 20. listopada 1871., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[224] Dopis Škendera Bobeka iz 1871., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[225] Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 20. listopada 1871., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[226] Dopis Šime Ljubića Škenderu Bobeku od 24. listopada 1871., br. 129, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Raspitivao se i koliko košta karta za parobrod. Spominjao je i neke lijepe spomenike koje je izgleda sam Ljubić zamijetio u kolodvorskoj bašći i kaže kako će se raspitati tko njima raspolaže i može li ih dobiti na poklon za muzej.[227]

Ove je godine Škender Bobek pisao Ljubiću i o nekom razlupanom sarkofagu kod gospođe Hočevec (ili slično) čije je natpisno polje bilo toliko razlupano da su od cijelog sarkofaga samo pojedina slova ostala, no ne donosi nikakve detalje koji bi nam omogučili mikrolociranje ovog spomenika.

Donacije starina sa sisačkog područja su Narodnome muzeju dolazile s različitih strana, uglavnom od solidarnih pojedinaca. Tako je dr. Josip Malinarić, Carski kraljevski Zemaljski Mađarski savjetnik u miru, 1873. godine poklonio 20 komada novca pronađenih prilikom jaružanja Kupe "kod Šlojsnika". Kaže da se vadi dosta starina, no djeca ih raznose na sve strane, jer nema u gradu vještaka, odnosno stručnjaka, koji bi se brinuo za starine. Zanima ga je li išta što je poslao uopće vrijedno te moli opis poslanih "kovnina". [228]
Taj događaj i ta godina su nam znakoviti, jer nam donose prve podatak o arheološkim predmetima koji su jaružanjem Kupe izašli na svjetlo dana i bili poklonjeni Narodnom muzeju u Zagrebu. Tada je još, naravno, riječ o jaružanju Kupe u svrhu produbljenja riječnog korita, a u sklopu redovnog održavanja plovnog puta. Tu još nema govora o jaružanju u arheološke svrhe. To je proces koji će tek uslijediti.

Izgleda da je te godine (dopis nema datuma, ali prema slijedu događaja i slijedom kasnije dokumentacije ovaj dopis svakako je prethodnik onoga iz prosinca 1874.) Škender Bobek pisao Ljubiću o nastojanju da ishodi "ploču" s natpisom od Tome Dutzmana, a "ploča" o kojoj govori je moguće prednja strana sarkofaga Romanije Nevije, iako je to zapravo nalaz

[227] Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 25. studenoga 1871., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[228] Dopis Josipa Mlinarića Narodnom muzeju od 4. rujna 1873., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

koji će javnim postati tek 1882. godine.[229] Isto tako, možda je riječ i o nekom žrtveniku, no nikakvih daljnjih podataka o ovome nalazu nemamo, pa je teško procijeniti. Ono što se može zaključiti je to da je cijelo ovo područje (današnje Šetalište Vladimira Nazora, iza katedrale Uzvišenja svetog Križa, područje s druge strane tzv. Tiberijevog opkopa prema jugu/ Vrbina) moglo, kao dio siscijanskog suburbija, obilovati ovakvim nalazima.
Uz to s ovog terena (Dutzmanovo dvorište) sakupio je dvije šuplje rimske cigle, od kojih je jedna s natpisom (napominje da su poput cijevi, pa je moguće da je i bila riječ o cijevima) i dobio obećanje gospodina Vučkovića o darovanju dva dobro sačuvana korniža, odnosno kapitela, za koje čak misli da su "korintički" (korintski valjda).[230]

U danom periodu, izvrsna povjerenička suradnja Narodnog muzeja odvijala se i preko Josipa Jilka. Početkom 1874. godine on izvještava upravu Narodnog muzeja o novom jaružanju Kupe prilikom kojeg su pronađeni koplja, mačevi, buzdovani i druga ratna oprema, što se sve brzo „razvuklo", a pogotovo je u tom činu sudjelovao Josip Malinarić, koji je vršio jaružanje i tražio i "okupirao" starine. On je postavio vlastitog nadzornika da provjerava eventualni pronalazak starina, pa tako do Jilka nisu došle nikakve informacije o pronalascima. Sugerira upravi muzeja u Zagrebu da ga traže pronađene starine, jer da bi u suprotnome sve mogle završiti u Pešti. Osim tih pronalazaka kaže da se u prošloj godini nije puno iskapalo, pa čeka da se sakupi još veći broj starina da ih onda zajedno pošalje. Govori o mnogim lakomim ljudima u gradu koji starine odmah pograbe i po nekim trećim osobama šalju.
Spominje samo jedan pronađeni kamen s natpisom u 4. ulici kraj „Ringmauern" (danas Franje Lovrića) koji planira poslati u Zagreb, no ne daje i njegov opis, kao ni prijepis natpisa. [231]

Škender Bobek također potvrđuje da je godina „bila loša" što se pronalaska starina tiče, pa nije bio u prilici tijekom cijele godine ništa za Muzej poslati. Kaže da je jedan od uzroka za to

---

[229]Dopis Škendera Bobeka, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ. Detaljna obrada: Branka Migotti, Sarkofag Romanije Nevije iz Siska, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 2*, Sisak, 2001: 37-88; vidi i: Migotti 2007: 13.

[230] Dopis Škendera Bobeka izgleda iz 1873. ili 1874., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ ; Moguće je nastavak ovog dopisa, rukopis na kojem je kao nadnevak naveden 25. studenoga, bez godine, ali u kojem se opisuje upravo ova tipologija nalaza: Dopis Škendera Bobeka Narodnome muzeju od 25. studenoga, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

[231] Dopis Josipa Jilka Šimi Ljubiću od 6. siječnja 1874. Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

i slaba izgradnja u gradu. Kaže da je „brdo“ u Novom Sisku prepuno tragova, no ništa se ne kopa pa nema konkretnih pronalazaka. Ponavlja kako je prethodne jeseni König u svom vinogradu (koji nije imao gdje drugdje biti nego u Novom Sisku, vjerojatno negdje oko današnje Vinogradske ulice), iskopao mnogo lijepih rimskih cigli bez natpisa i rimski kanal koji je zatrpan.
Sugerira i da upravo župnika traže starine koje se znaju iskopati na groblju (misli na Kvirinovo groblje).
Ono što trenutno od starina ima svodi se na nekoliko novčića, jednu rimsku ciglu koja je čini mu se ili vodovodna ili kupališna jer je žljebasta, jedan komad mozaika i dva korniža (kapitela) od stupova koje mu je, kako je i obećao, poklonio gospodin Vučkovića i jedan mali sarkofag bez natpisa koji se nalazi kod Königa.
Dodaje kako se nada da će dobiti nešto od prijatelja iz Bosne, a prenosi i razgovor s Josipom Kerausom koji mu je rekao da ima nešto starina za muzej. Kaže da gosp. Antolčić ima nekakvu diplomu ali čini mu se iz prošloga stoljeća. Spominje da je dobio samo jedan broj Muzejskog *Viestnika*, te da se preporuča za iduće izdanje.[232]

Iz jednog vrlo nečitkog dokumenta čiji potpis nije raspoznatljiv, vidljiva je Ljubićeva opaska sa strane dopisa u kojoj je navedeno da je dopis primio, da je gosp. Josipu Kerausu zahvalio, dajući kratak sadržaj dopisa, vidljivo je da je autor dopis upravo Keraus. Njegovo ime sada se spominje u kontekstu privatnog darovatelja Narodnog muzeja starinama iz Siska.
Keraus započinje dopis opisujući predaju tri komada starina na željeznicu za Muzej u Zagrebu: jednu rimsku „nadgrobnicu“ s natpisom koji je bio jako dobro čitljiv i jednu rimsku kamenu posudu s poklopcem koju je pronašao na svojem zemljištu kod paromlina koji je tik Siska (ne daje opis lokacije) i to prigodom kopanja jedne jame za gašenje vapna.[233]

---

[232] Dopis Škendera Bobeka od 20. prosinca 1874., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[233] Uvidom u Colussijev plan Siska iz 1897. godine (plan je u vlasništvu Vlatke Vukelić) jedan gradski paromlin ucrtan je na području današnje Zagrebačke ulice koja vodi iz grada prema selu Odra. Paromlin se nalazio negdje u blizini “vile Popović” (Maroević 1998: 275) na samom početku Zagrebačke, gotovo na sjecištu s Čuligovom ulicom, što bi odgovaralo Kerausovom navodu da mu se paromlin nalazio izvan, no tik grada. Kako je u blizini ove ulice s desne strane locirana sjeverna nekropola, a u njenom nastavku sjeverozapadna gradska nekropola, ovaj tip nalaza zapravo ne iznenađuje; vidi: Wiewegh 2003: 10.

Kod vađenja nadgrobne ploče, uz najveću pažnju otkinuta je njena „glava“, no on je mišljenja da je ova još uvijek zanimljiva i ništa manje vrijedna. Smatra i da je šteta „popravljiva“.
U kamenoj posudi nalazile su se neke sitne košćice (vjerojatno je bila riječ o urni), koje su radnici odstranili, a da nisu njega pitali. Na kraju spiska moli ravnateljstvo Narodnog muzeja da mu pošalje opis poslanih predmeta.[234]
Ubrzo će i Kerau biti imenovan muzejskim povjerenikom, a njegova prva povjerenička ideja bila je omogućiti povoljniji transport starina iz Siska u Zagreb, pa je u tu svrhu javio Narodnome muzeju kako će od sada iskopine slati u Zagreb putem sisačkog kirijaša Franje Juraka.[235]

Koliko je sisačke arheološke građe razneseno po raznim terenima svjedoči i grobna ploča pronađena 1875. godine u kaptolskom marofu na zagrebačkom Ribnjaku za koju je Josip Brunšmid odmah pretpostavio da je podrijetlom iz Siscije.[236]

Jedan dokument iz 1875. godine koji je, prema rukopisu i potpisu “Lj.”, napisao Šime Ljubić navedeno je kako je neki Gjuro Kundrić ili Nundrić obavljao kod Hrvatskog narodnog zemaljskog muzeja službu muzejskog podvornika i to od 1. listopada 1873. do 31. listopada 1875.[237] Čini se kao da je spis nastao u dokumentacijske svrhe ili kao svojevrsna potvrda/preporuka. Isti kasnije nije naveden kao član „Siscije“.[238] Ne vidim neku posrednu vezu sa Siskom, jer to izrijekom nije navedeno u spisu, no na istom dokumentu ispod potpisa dopisano je Sisak, a isti se spis nalazi u Dossieru Siscija.

U istoj godini Šime Ljubić išao je u dva navrata u Sisak, a po pitanju rimskih starina i to u pratnji tada već akademika Ivana Tkalčića, kako bi pokupili ili barem popisali starine u rukama privatnih osoba. Nekoliko starina uspjeli su dobiti na poklon za Muzej i to neki lanac i

---

[234] Dopis Josipa Kerausa Šimi Ljubiću od 6. studenoga 1874., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[235] Dossier Siscija od 17. travnja 1877., Sisak od 1851 – 1935, 42/25

[236] Dopis Josipa Brunšmida od 31. listopada 1875., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[237] Dopis Šime Ljubića od 31. listopada 1875 br. 89.

[238] Imenik članova „arkeologičkoga družtva Siscija“ od 30. lipnja 1882., Zbornik građe...260.

neku veliku rimsku opeku s kurzivnim pismom, dok su mnogi obećali pokloniti starine po muzejskom povjereniku Škenderu Bobeku.

9. "SISCIJA – DRUŠTVO ZA ISKAPANJE I SAKUPLJANJE RIMSKIH STARINA U SISKU"

Godine 1874. dolazi do konačnog ujedinjenja Civilnog i Vojnog Siska,[239] što znači da su stvoreni preduvjeti za šira društvena djelovanja unutar jedinstvene gradske zajednice. Otada se ova dva dijela sada istoga grada nazivaju Sisak Stari i Sisak Novi.

[239] Zapisnik sjednice zastupstva Novog i Starog Siska od 11. veljače 1874. godine, HDA, fond Unutrašnjeg odjela Zemaljske vlade, kut. 47, 2758/1872; Vukelić, 130 godina ujedinjenja Vojnog i Civilnog Siska, *Pučki kalendar SMŽ,* 2005: 118-124.

Tako je oslanjajući se na infrastrukturalnu logistiku i povoljnije društvene prilike, 1876. godine ustanovljena „Siscija – društvo za iskapanje i sakupljanje rimskih starina u Sisku“. Ovo je društvo u hrvatskim prilikama nastalo relativno rano, ali u prilikama i stupnjevima devastacije antičke Siscije, vrlo kasno.
U svrhu zaštite, sustavne obrade i adekvatne prezentacije arheološke građe koja se još nalazila na mnogobrojnim lokalitetima u Sisku, prvi akti „Siscije“[240] naglašavaju njenu čvrstu sponu s Narodnim muzejom u Zagrebu, kako u pokroviteljstvu, tako i u zaštiti, ali i pravu na preuzimanje arheološke građe iz Siska.

Prvi tajnik ovoga društva Dragutin Jagić [241] navodi kako ga je često pronalaženje rimskih starina po Sisku prilikom iskapanja svakakvih jama i temelja kuća ponukalo ustrojiti u Sisku društvo za iskapanje i sakupljanje rimskih starina.
Kako bi lakše realizirao svoju ideju za pomoć se obratio Josipu Kerausu, predstojniku carine i Lavoslavu Goričkom, kotarskom ranarniku. Njih trojica pozvala su “nekolicinu poznatijih rodoljuba” u gostionicu Ferstnerovu u 3 sata poslije podne, dana 26. ožujka 1876. Odazvalo se 16 “rodoljuba, koji izabraše Mavru Milčića za privremenog predsjednika, odvjetnika i kraljevskog javnog bilježnika, a za perovođu samoga Jagića”. Milčić je tada pozvao Jagića da objasni svoju ideju o društvenom osnutku te pročita “kostur” budućih društvenih pravila. Nakon što su svi prihvatili njegovu ideju o društvenom nazivu “Siscija”, prešlo se na “pretresanje” same osnove pravila od paragrafa do paragrafa. Tu su osnovu s manjim preinakama i potvrdili. Izabrali su i privremeni odbor čija je zadaća bila da odobrena pravila Visokoj kraljevskoj zemaljskoj vladi pošalju na odobrenje, a dotada su rukovodili društvenom upravom. U odbor su izabrani: Mavro Milčić, Dragutin Jagić, Josip Keraus, Lavoslav Gorički i Franjo Šteidle. Na kraju sjednice prisutni su pohvalili Jagićevu inicijativu.[242]

---

[240] Društvena pravila odobrila im je Kraljevska hrvatsko slavonska dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove 19. listopada 1876., dopis bana Živkovića pod brojem 20.043

[241] JAGIĆ, Dragutin (Varaždin, 28. srpnja 1846. – Zagreb, 14. svibnja 1902.). Klasičnu gimnaziju završio je u Zagrebu, gdje je 1868. diplomirao pravo. U Sisak je došao 1875. na dužnost podžupanijskoga perovođe. Učinio je mnogo na prikupljanju rimskih starina na području Siska. Od 1896. bio je tajnik u vladinu Narodno-gospodarskom odjelu u Zagrebu. Bio je brat poznatog hrvatskog jezikoslovca Vatroslava Jagića. (SBL)

[242] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 31. listopada 1885., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Članovi "Siscije"su odmah po osnutku započeli s arheološkim iskapanjima. Imamo izvještaje o iskapanju tog tipa u bašči Fersterove gostione,[243] koji je i sam bio "Siscijin" član. Tijekom arheoloških iskapanja[244] pronađen je rimski tarac, novac Konstantina, Valensa, Gracijana i Vespazijana, mramorni uresi te prstenje i bodeži, uz napomenu kako su "slikarije"[245] tako dobro sačuvane da izgledaju kao da su danas slikane.[246]

Već početkom srpnja 1876. Ljubić je, kako iz spisa doznajemo, razgledao arheološka iskapanja "Siscije" u Sisku, što znači da ih se niz i vrši, te članove poučio kako vršiti takva istraživanja na određenim nalazištima. Izgleda da su istraživanja dobro napredovala, jer izvješća govore o više pronađenih sarkofaga sa srebrnim prilozima.[247] Nažalost spisi nam ne govore i gdje se iskapanja točno izvode. Možemo samo pretpostaviti da su prvi svoja zemljišta za iskapanje ponudili sami članovi "Siscije".
Prva skupština društva održala se 13. kolovoza 1876. u 17 sati u prostorijama Gradske vijećnice (BURKOWSKY 1990: 1).
Niz dokumenata koji se danas čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu svjedoči o načinu na koji su se arheološka istraživanja provodila u 19. stoljeću. Tako mnogo podataka crpimo npr. iz obračuna putnih troškova, jer je istraživačima bilo potrebno dostaviti izvješća o svrsi putovanja, što je nama poslužilo kao predmet obrade.[248]

O velikim simpatijama koje je društvo uživalo u hrvatskoj javnosti svjedoči i podatak o Miličićevom i Jagićevom primanju kod bana Ivana Mažuranića, koji je tada istaknuo da mu je

---

[243] S obzirom na to da sisački kroničari navode lokaciju Ferstnerove gostionice, smatramo da je potrebno i ovdje razjasniti navedenu mikrolokaciju: Sisak Novi, nekadašnja Pivovara, danas prepoznatljivo kao jedno od bivših žitnih skladišta na desnoj obali Kupe po samom silasku sa starog sisačkog mosta s desne strane; Obala Ruđera Boškovića; vidi više u: *Rukopisna ostavština Fabijana Kovača*, Gradski muzej Sisak, 2010.

[244] Naravno da je ovdje riječ o iskapanjima koja nisu niti sustavna niti dovoljno stručna, no idejno se odnose isključivo na arheološka istraživanja, tj. arheologija i arheološki artefakti su im cilj.

[245] Pretpostavljam mozaici.

[246] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 24. lipnja 1876., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[247] Putni nalog Šime Ljubića Akademiji od 19. srpnja 1876., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[248] Putni nalog Šime Ljubića Akademiji od 19. srpnja 1876.

osobita čast biti pokroviteljem "Siscije", jer je njena svrha na korist cijele domovine.[249] Svoju naklonost ban je potvrdio i novčanom donacijom (BURKOWSKY 1990: 3).

"Siscija" je vršila i iskapanja oko župne crkve "kod budućeg perivoja", odnosno na potezu između današnjeg Šetališta Vladimira Nazora i apside crkve Uzvišenja sv. Križa. Tamo je pronađeno raznovrsno rimsko posuđe, svjetiljke, malene žare, nešto novca i debele zidine od klesanog kamena.[250] Spominju se i nalazi iz Kratečkog, iskopani prilikom izgradnje savskog nasipa: rimski plug, rimske cigle i više komada zlatnog i srebrnog novca, a koje su radnici odmah prodali "njekome izraeličanu iz Kutine".[251]

Dragutin Jagić vodi obilnu korespondenciju s Ljubićem, pa mu šalje izvješće u studenome 1876. o arheološkim iskapanjima, no ni tada ne navodi gdje su provedena, te kako se pronašlo 200 komada rimskih novca. Od toga ih je 60 komada dobro sačuvano. Uz novac pronađen je i srebrni prsten Božice pobjede koja stoji na dvoprežnim kolima s lovorikom u ruci i lav vrlo jednostavne izrade od „tuča". Još se našlo i više igala od „tuča", kamenje, kosti, dva okrajka kamena s natpisima, lampice i lončići.
Na prvom kamenom čita njegov gornji desni ugao:

IL
IB
P.P.
QVILEIA,
a na drugom središnji dio lijeve strane natpisne ploče

T ATTIV
TERNVS.
U potonjem slučaju bila je riječ o žrtveniku sljedećeg natpisa prema CIL-u:
SACR
T. ATTIVS

[249] *Sisački viestnik*, 24. rujna 1876.
[250] *Sisački viestnik*, 15. listopada 1876.
[251] *Isto*.

TERNVS

NON (CIL III/1, 10848).

Žrtvenik je ovo posvećen nekom božanstvu od Tita Attija Paterna i kao dar poklonjen zagrebačkom Muzeju od arheološkog društva "Siscija". Brunšmid ga čita:

.....

sacr[um].

T(itus) Attius [Pa]ternus [? et]

Non[ia ?.....

Bitno je napomenuti da je ovaj žrtvenik bio od bijelog mramora. [252]

Jagić napominje da za mnoge stvari ne znaju čemu su služile, te da mnogim novcima ne mogu odrediti dataciju, što svjedoči o lošoj sačuvanosti predmeta, ali i o (ne)znanju kojim su raspolagali. Pita Ljubića kada bi došao u Sisak, uz opasku da sisačko arheološko društvo još nema novca kako bi tiskalo svoja izvješća. Ipak, šalje mu prijepis društvenih pravila kako bi ih objavili u *Narodnim novinama*.[253]

Šime Ljubić u izvješću bez nadnevka, ali s vidljivim brojem akta (br. 76) javlja Viskokoj Kraljevskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu da je već oko 500 arheoloških predmeta sakupljeno preko „Siscije", što potvrđuje dobru suradnju, ali i obim antičkog nalazišta.[254]

Koliko su ruševine rimske Siscije bile bogato arheološko nalazište svjedoči niz dokumenata.

Šime Ljubić obratio se Akademiji u siječnju 1877. s molbom da se Dragutin Jagić ne premjesti iz Siska u Križ, što je Visoka Kraljevska zemaljska vlada odlučila, apelirajući poglavito na bana. Glavni argumenti toj molbi su mu Jagićeva požrtvovnost i sposobnosti organiziranja rada "Siscije". Napominje i da poglavito cijeni bansku financijsku i logističku pomoć "Sisciji", a koja je vrlo izdašna, jer je ban vrlo blagonaklon njenom djelovanju. Dodaje: "Tako je još žalibože kod nas, da višeput o jednoj osobi visi uspieh ili neuspieh

[252] Josip Brunšmid, Kameni spomenici, 131 i Šime Ljubić, *Viestnik I*, 1879., 71, br. 8.

[253] Dopis Dragutina Jagića od 2. studenoga 1876., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[254] Dopis Šime Ljubića Akademiji, siječanj 1877./ br. 76, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

jednom pothvatu." [255] Očito smatra kako je Jagić nezamjenjiv na toj funkciji, pa biranim frazama pokušava bana pridobiti za svoju ideju.
U želji da ga zadrže u Sisku, iste godine Franjo Rački i Šime Ljubić šalju Jagiću molbu da primi imenovanje za muzejskog povjerenika. Smatraju ga dovoljno vještim da čak ne treba dodatnih naputaka o vršenju te dužnosti. Obrazlažu kako je Narodni muzej 1866. stavljen pod Akademijinu upravu, no kako niti jedna od te dvije institucije ne može djelovati bez "sudjelovanja svih prijatelja ovoga zavoda" te kako se ne mogu bez toga razviti "kako to nauka i narodna korist iziskuje". Dodaju da su praksu muzejskih povjerenika razgranali duž cijele "naše domovine" Definiraju i detalje oko isplate otkupa starina te način njihova slanja u Zagreb.[256] Vidljivo je koliko su nesebičnog iskustva i znanja razvili ovi pojedinci, shvaćajući kako institucije nisu same sebi svrhom te da su bez kvalitetnih ljudi koji s njima usko surađuju samo cigla na cigli.

Prvu redovitu skupštinu "Siscija" je sazvala 21. siječnja 1877. godine s dnevnim redom: 1.) tajnikovo izvješće o društvenom radu, 2.) blagajničko izvješće, 3.) imenovanje začasnih članova, 4.) izbor pregledatelja računa, 5.) izbor predsjednika i odbora i 6.) prijedlozi o iskapanjima u 1877.
Kao predsjednik i odbornici potvrđeni su privremeni obnašatelji tih funkcija.

Tijekom arheoloških istraživanja u tekućoj godini Jagić je naišao i na arheološke ostatke keltskih starina i to ispod sloja rimskih ostataka. Ti ostaci pronađeni su na većoj dubini u pepelu u obliku primitivne keramike i srebrnog keltskog novca na aversu s prikazom glave s biserom i vinovom lozom ovjenčanom, a na reversu s prikazom konja. Daljnja iskapanja spriječilo je nadiranje vode.[257] Nažalost, ni tu nemamo podataka o točnoj lokaciji iskapanja, no možemo potvrditi očito postojanje preklapanja arheoloških slojeva. Daljnji zaključci bili bi pretjerani, s obzirom na to da ne znamo čak ni jesu li se iskapanja izvodila na području Starog ili Novog Siska.

Na trećoj glavnoj društvenoj sjednici održanoj 10. ožujka 1878. podneseno je izvješće o radu.

---

[255] Dopis Šime Ljubića Akademiji od 27. siječnja 1877.

[256] Dopis Franje Račkog i Šime Ljubića od 15. siječnja 1877.

[257] *Obzor*, 16. lipnja 1877.

Opet se kopalo u blizini kolodvora i u vrtu gostionice Ferstner. Kod kolodvora su pronađeni zidovi, a ispod njih drveni piloti, fibule, igle i ulomak kopče s glavom Merkura.
Građanstvo je poklonilo niz arheoloških artefakata, dok se pri izgradnji zgrade Gradskog magistrata/vijećnice (danas zgrada županijske uprave u ulici S. i A. Radića) naišlo na rimski bunar sastavljen poput svrdla, i u njemu bakreni vrč, pozlaćeni pehar i narukvica od crnog jantara te 127 komada novca iz razdoblja od Augusta do Arkadija.[258]

"Siscijino" djelovanje pomogli su biskup Ivan Kralj, Ljudevit Vranycany, veletrgovac Mavro Mlau, Ivan Kukuljević, križevački odvjetnik dr. Josip Vuščić, veletrgovac Alfons d` Hereanz i Antun Divich.[259] Društvo je tada brojilo 173 člana – 101 domaćih, 59 stranih, 9 začasnih i 8 podupirućih (BURKOWSKY 1990: 8).
Theodor Mommsen izjavio je tom prilikom: "Osobito me raduje, što se sada napokon i jedna od metropola rimskoga carstva opeta iz vlastitih sredstva i vlastitom snagom, daje na istraživanje slavne svoje prošlosti, te u buduće ne budemo više vezani za ono, što stranci putujući onuda na kratko odmjereno vrieme izvide".[260] Društvu se javio i grof Aleksej Uvarov Sergijević, predsjednik arheološkog društva u Moskvi obećajući im pomoć. Za "Sisciju" kaže da je: ...."toliko krastna i koristna pa arheologiju svih slavenskih naroda".[261]

Jednim od dopisa, onim iz 1878. godine, Šime Ljubić je potvrdio primitak iskopanih i u sedam željezničkih vagona poslanih starina iz Siska. Napominje kako su pristigle starine plod iskapanja od 1877. godine koji je očigledno "premašio sva očekivanja".[262]
Te je godine, kako se čini, pronađen i žrtvenik koji je Marko Julije Ingenuo posvetio Silvanama od Marka Julija Ingenua
Natpis glasi:

SILVA
N IS

---

[258] *Viestnik Hrvatskog arheološkog društva*, IV, 1882., 62

[259] *Obzor*, 15. ožujka 1878.

[260] *Isto*.

[261] *Obzor*, 16. ožujka 1878.

[262] Dopis Ljubića, br. 123, od 28. srpnja 1878., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

MI. ING

V S L M (CIL III/1, 10847).

Opis ovog spomenika Mommsenu je dao Tkalčić, dok je prvu objavu donio Ljubić.[263]

Brunšmid čita natpis:

Silva

nis

M(arcus) I(ulius) Ing(enuus)

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Komentira da ime u množini vjerojatno označava Nimfe (Silvane) kojima su bila posvećena raskršća cesta i to poglavito u šumovitim krajevima. Za dotični spomenik pretpostavlja da je iz Siska, iako ga je Jagić pronašao u Topolovcu, gdje mu je vlasnik žrtvenika rekao kako je donesen iz Budaševa (sela nadomak Siska).[264] Ne bi trebalo isključiti mogućnost da je žrtvenik prvotno položen upravo na takvom nekom izvangradskom raskršću, a na obali Save prema Budaševu i pošumljenim predjelima siscijanskog suburbija.

Iz spisa je vidljivo da je 1879. godine pokušano neko društveno spajanje i to "Siscije" i nekog društva koje se tek trebalo u Zagrebu osnovati. Povodom toga Josip Keraus, muzejski povjerenik i potpredsjednik "Siscije", u odnosu na Jagića beznačajna figura, izražava mišljenje da je prerano o svemu govoriti članovima "Siscije" te da se prvo sačekaju potvrđena nova društvena pravila, pa će se onda pristupiti spajanju društava, koja su, koliko je iz spisa vidljivo, trebala nastaviti rad "Družtva za povjestnicu Jugoslavensku". U tu svrhu, ako do osnivanja takovog društva dođe, Keraus predlaže imenovanje lokalnih muzejskih povjerenika u Sisku.[265] U istom periodu Josip Keraus šalje Ljubiću dopis vezan uz preuzimanje parobrodom poslanih starina iz Slavonije. Naime, izgleda da muzejski povjerenik Bogatić iz Županje nije bio sklon starine predati Kerausu, pa ovaj moli Ljubića da ubuduće sve starine budu naslovljene na njega.

U nizu poslanih dopisa navodi se i onaj iz kojega je vidljivo da je Jagić, unatoč zabrani Kerausa, slao opise nekih starina bratu Vatroslavu u Berlin (BURKOWSKY 1990: 8-9). Time

---

[263] Šime Ljubić, *Viestnik I*, 1879., 68, br. 3.

[264] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VHAD* 1906/1907, KS 260

[265] Dopis Josipa Kerausa od 8. siječnja 1879. , Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ

nam je zapravo otvoren još jedan, od mogućih u nizu, arhivski fond za proučavanje sisačkih starina.

Te je godine, dana 7. kolovoza, u blizini gradskog željezničkog kolodvora pronađen mali žrtvenik koji je Herkulu posvetio Lucije Spurije Restutian. Benjamin Zeininger, zagrebački posjednik, darovao ga je Narodnome muzeju.
Natpis glasi:

HERCULENI
AVG . SAC
L . SPVRIVS
RESTVTIANVS

Brunšmid ga čita:
Herculeni
Aug(usto) sac(rum).
L(ucius) Spirius
Restutianus. (CIL 10837) [266]

I sam Keraus šalje starine u Zagreb, među inim predmetima, kamen s natpisom što je bio uzidan u kapeli sv. Kvirina[267] i dvije olovne grobnice (vjerojatno upravo s ovog lokaliteta) s poklopcima.[268]
U prosincu 1880. konačno je i sama "Siscija" predložila Jagića za muzejskog povjerenika.
U napomeni stoji da su svi na terenu pronađeni predmeti poslani u Narodni muzej, osim novca koji "nije mnogo vrijedan" te ga se planira poslati s nalazima iz nadolazeće godine.[269]

---

[266] CIL 10837; Šime Ljubić, Vijestnik II., 1880., 74; Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu ,*VHAD* 1906/1907, KS 198.

[267] U CIL-u nije navedeno tko su darovatelji natpisa 3968 i 10850, pa ne možemo tvrditi da je natpis u kojem se spominje Plautila upravo preko Kerausa došao u Narodni muzej, no i to ipak ostaje kao jedna od mogućnosti.

[268] Dopis Josipa Kerausa od 14. srpnja 1880., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[269] Dopis „Siscije" br. 4 od 16. prosinca 1880., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ

Ove godine Jagić u Zagreb šalje mramorni sarkofag koji se nalazio uzidan u kapelici sv. Kvirina, jedan od značajnijih sisačkih arheoloških nalaza zbog uklesanog natpisa: RES. PUBL. SISCIANOR. (CIL I 3968).[270]
U istoj pošiljci našle su se i dvije rimske olovne grobnice. Jednu od njih poklonio je Mauro Reiss, sisački trgovac koji je kopajući jamu od pola metra dubine uz Galdovačku cestu, pronašao grobnicu s kosturom i par zlatnih naušnica, bakreni Bakhov kipić, ruku i bakreni prst od nekog kipa te svjetiljke sa slikama.[271] Nekadašnja sisačka Galdovačka cesta jednim svojim dijelom doticala je jugoistočnu nekropolu Siscije, te stoga ne čudi ovakav tip nalaza (WIEWEGH 2003: 10).

Te godine najviše se prostora posvetilo problemu koji se pojavio s izgradnjom željeznice od Siska do Hrvatske Kostajnice. Tada nailazimo na niz apela o prosljeđivanju pronađenih starina tijekom radova na pruzi „Sisciji“ ili direktno u Zagreb. Ljubić takve obavijesti objavljuje u *Narodnim novinama* i *Obzoru*, a izrazitu zahvalu u pronošenju vijesti o prosljeđivanju starina ističe barunu Filipoviću, koji je u tome dosta pomogao. Oko cijele stvari angažirali su se i poduzetnik Ivan Šlenker iz Karlovca, te ban Pejačević.[272]

Odnosi unutar društva „Siscija“ više nisu stabilni pa se traži da se Jagića opet imenuje muzejskim povjerenikom.[273] Za to je postojala realna potreba, s obzirom na Jagićevo iskustvo, i znanje, jer su na širem sisačkom području započinjali radovi na produženju željezničke pruge od Siska do Kostajnice i Novog. Tako je Jagić ponovno imenovan muzejskim povjerenikom, ovlaštenim za nadgledanje radova na pruzi.[274] Uprava Narodnog muzeja u Zagrebu poslati će i banu Ladislavu Pejačeviću dopis kojim traže da sve arheološke iskopine koje će se pronaći prilikom izvršenja radova budu predane „Sisciji“, koja će ih naknadno proslijediti u Zagreb.[275] „Siscija“ je, naime, tražila pravo da prvi dobiju iskopane

---

[270] Viestnik HAD-a, III, 1881., 27

[271] Dopis Dragutina Jagića od 14. srpnja 1880., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[272] Dopis Šime Ljubića, br. 1769, od 3. lipnja 1881., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[273] Dossier Siscija od 16. prosinca 1880., br. 4, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[274] Dopis “Siscije” od 23. travnja 1881., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[275] Dopis uprave Narodnog muzeja Banu Ladislavu Pejačeviću od 17. travnja 1881., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

starine na uvid, pa da ih naknadno proslijede u Zagreb. To su opravdali činjenicom da su tijekom izgradnje željezničke pruge Sisak-Zagreb sve mnogobrojne iskopane starine odnesene u privatne zbirke i u muzeje u Italiji.[276] Ban Pejačević odgovorio je pozitivnim rješenjem.[277]

Godine 1881. javlja se i veći interes za rekonstrukcijom pitanja vodoopskrbe antičke Siscije, a jedno od prvih konkretnih rješenja ponudio je inženjer V. Lapaine. On je naveo kako se između mjesta Pračno, Mošćenica, Češko Selo, Petrinja, Taborište, Budičina i Klinacgrad nailazi na ostatke građevina iz rimskog doba, te da svi teku jednim pravcem, a da su u poljima uokolo pobacani komadi cigala. Tvrdnju opravdava vrelima vode koja se nalaze u Budičini i Klinacgradu.[278]

Dragutin Jagić javlja da je 1881. godine kod Antolčića (valjda Mije), koji je dozvolio istraživanja na njegovom zemljištu, nađeno puno starina (današnja Strossmayerova ulice s desne strane negdje između kućnih brojeva 20 i 24).[279] Antolčić je uvjetovao provođenje arheoloških istraživanja s time da mu se svi pronađeni predmeti ostave.[280]

Tijekom 1882. godine Dragutin Jagić traži čije dvorište „Siscija“ može arheološki istražiti, a nalazi koje društvo sada obrađuje često su upravo sa zemljišta njihovih članova.

Nalaz koji je oplemenio cijelu godinu pronađen je na zemljištu Tome Dutzmana. Riječ je o sarkofagu Romanije Nevije o čemu je sam Dutzman obavijestio Narodni muzej uz opasku da još ne zna što će s njime učiniti, tj. hoće li ga pokloniti ili prodati Narodnome muzeju ili što treće.[281]

Šime Ljubić piše vrlo bijesan i ljutit, iako, kako navodi u prijateljske i nadasve osobne svrhe, dopis uredniku nekog domaćeg časopisa, koji je kako se iz njegovih riječi može iščitati donio

---

[276] Dopis “Siscije” od 15. travnja 1881., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[277] Dopis bana Ladislava Pejačevića upravi Narodnog muzeja od 21. travnja 1881. i 7. srpnja 1881., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[278] *Viestnik* HAD-a, III, 1881: 60/61.

[279] Detaljniji opis zemljišta i razmišljanja vezana uz to vidi na str. 139.

[280] Dopis Dragutina Jagića, bez nadnevka, 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[281] Dopis Tome Dutzmana Šimi Ljubiću od 26. travnja 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

vijest pretpostavljam o pronalasku sarkofaga Romanije Nevije, krivo prepisavši natpis unutar natpisnog polja i komentirajući kako lokalno društvo "Siscija" ništa ne poduzima vezano uz eventualna daljnja iskapanja na tom terenu. Ljubić to žustro demantira, objašnjavajući da Dutzman inzistira na samostalnim arheološkim iskapanjima, što na kraju i biva potvrđeno Dutzmanovim dopisom samome Ljubiću. Isto tako, taj neki dopisnik napao je "siromaštvo" Narodnoga muzeja, a Ljubić razlaže da je to stoga što nije vidio grčke i egipatske nalaze u njemu, no objašnjava i da Narodni muzej, i to upravo zahvaljujući "Sisciji" ima numizmatičkih rijetkosti kakvih nema u British Museumu. Dodaje da je arheološko iskapanje u Sisku vrlo teško jer se ponekada mora ići u puno dublje slojeve zemlje da bi se uopće došlo do rimskog sloja i to ponekad do 8 metara dubine, što nam je, zapravo, vrlo vrijedan podatak. Zahvaljuje "Sisciji" na predanosti i poklonima i kaže kako je do 1876. Narodni muzej bio mnogo skromnijeg predmetnog obujma, dakle dok "Siscija" nije osnovana.[282]

Napori Šime Ljubića u prikupljanju starina vidljivi su i kroz ostvareni kontakt s Tomom Dutzmanom. Ljubić ga moli da sarkofag preda Narodnom muzeju, no Dutzman odgovara kako i dalje misli kopati na zemljištu, te da još ne misli raspolagati s navedenim sarkofagom, a da će vidjeti kad sve završi hoće li isti darovati u Zagreb.[283]

Obvezu prema Narodnom muzeju, kao prema pokroviteljskoj ustanovi jednog sisačkog uglednog društva, osjećao je i sisački gradonačelnik Franjo Lovrić, koji obavještava navedenu ustanovu kako su od rimske cigle sazidane sisačke crkve sv. Križa i sv. Kvirina, crkva Blažene djevice Marije u Selima, kaptolski žitni magazin (danas srušen, nekada da kupskoj obali na području današnje Rimske ulice), kaptolska gostiona (danas Mali kaptol), te ceste koje okružuju Sisak.[284]

---

[282] Dopis Šime Ljubića od 29. travnja 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[283]Dopis Tome Dutzmana Šimi Ljubiću od 26. travnja 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[284] Gradsko poglavarstvo Sisak, br. 3090 Narodnome muzeju, od 12. lipnja 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Opet je dio starina transportiran u Zagreb što je potvrđeno, s druge strane, Jagićevim izvješćem Ljubiću o vlakom poslanim starinama iz Siska u Zagreb, uz koje je priložen njihov detaljan popis, s molbom da mu se primitak s potpisom potvrdi i vrati.[285]
Uz tu građu, Jagić u Zagreb šalje i tri kostura u jednom sarkofagu koji je još 14. kolovoza 1876. nađen na Köningovu zemljištu.[286]

Iako suradnja na relaciji Jagić-Ljubić izvrsno funkcionira, problem koji nastaje odnosi se na samu unutarnju strukturu funkcioniranja "Siscije". Društveni blagajnik tako obavještava ravnateljstvo Narodnog muzeja o teškoj situaciji u "Sisciji" glede uplate članarina i to do te mjere da više ne zna koga uopće staviti u popis društvenih članova.[287]
Entuzijazam je u lokalnim okvirima očito splasnuo.

9.1. Franjo Lovrić i njegova uloga u arheološkoj valorizaciji sisačkih terena

[285] Ovi detalji su nam važni za shvaćanje funkcije muzejskih povjerenika na terenu i načina primopredaje starina za Narodni muzej.
[286] Dopis Dragutina Jagića od 10. ožujka 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[287] Dopis nečitko potpisan Muzeju od 5. srpnja 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

Mnoge podatke o stanju istraženosti sisačkih starina donosi gradonačelnik Franjo Lovrić. [288] On u svom dopisu iz lipnja 1882. ravnateljstvu Narodnog muzeja navodi što je sve na sisačlom području sazidano od rimske cigle: jedna kaptolska gostiona (vjerojatno misli na "Mali kaptol", s obzirom da je to jedina kaptolska građevina te namijene u Sisku), privatni magazini (pretpostavljam da misli na mnoge žitne magazine koji su se tijekom 19. stoljeća izgradili duž lijeve i desne kupske obale) i kaptolski magazin, kao i temelji mnogih sisačkih cesta (velika komunalna i infrastrukturalna obnova sisačkih ulica izvršena je u drugoj polovini 19. st.). Dodaje kako „nema više ni pedlja zemlje gdje nije ili dublje ili pliće tražila čovječja koristoljubna ruka". U Sisku su, kako navodi, starine istraživali Talijani, jer su znali da to mogu prodati, a ono što je danas ostalo, ostalo je slučajno. Spominje zbirke u Pešti, Beču, po Njemačkoj i Italiji te kako je sam bio svjedokom stotinama iskapanja arheološkog tipa, čak i na vlastitom zemljištu kojima je sam rukovodio. Pod time vjerojatno misli na zemljište u današnjoj Rimskoj ulici br. 7 (k.č. br. 1168), na kojem je sagradio kuću 1856. godine. Objekt je građen u dvije faze, s time da je prva faza građena 30-tih godina 19. st. i znakovita je po tome što podrumski dio tog dijela izgradnje ne postoji (MAROEVIĆ, 171-172).

Kao što se već utvrdilo na primjeru lokaliteta "Rimska pivnica", investitori su naišavši na zidine većih dimenzija jednostavno odlučili novonastali objekt izgraditi bez podruma. Bilo da se radilo o pronađenim zidinama velikih dimenzija koje nije bilo moguće porušati ili o nečem drugom, možemo zaključiti da se i na ovome dijelu nalazio neki ibjekt, što i ne čudi, s obzirom na neposrednu blizinu "Rimske pivnice".

Lovrić time zapravo odgovara na zahtjeve ravnateljstva Narodnog muzeja koje želi ponovno arheološki istražiti gradski trg (danas trg Ljudevita Posavskog). Smatra kako se tamo ne bi ništa važno od starina pronašlo, te da bi dovoz pijeska kojim bi se nanovo zakopao trg, što bi bilo nužno nakon istraživanja, stajalo više no što bi bila vrijednost pronađenih starina. Stoga

---

[288] LOVRIĆ, Franjo (Sisak, 1815. – Sisak, 1910.). Nakon školovanja bavi se trgovinom žitom i drvima, što mu daje kredibilitet za putovanje na prvom hrvatskom riječnom parobrodu „Sloga" prilikom njegove prve vožnje u Hrvatskoj. Zauzimao se za izgradnju prvih željezničkih pruga i mostova te razvoj riječnog brodarstva. Politički je aktivan i 1835. godine pristaje uz ilirski pokret. Prijateljuje s Lj. Gajem, S. Vrazom i D. Demetrom. Biran je u tri mandata za zastupnika u Hrvatskom saboru, 1848., 1861. i 1865. Za načelnika Civilnog Siska izabran je 1849., a najpoznatiji je po činjenici da je izabran za prvog gradonačelnika ujedinjenog (Vojnog i Civilnog) Siska 1874. godine. Na toj dužnosti ostaje do 1902. godine, a tijekom svog mandata poduzima mnoge akcije komunalnog uređenja grada.

traži da Muzej prije početka "otkapanja" osigura 1200 kubika kupskog pijeska te ih pita pristaju li na takav dogovor.[289]

Povodom tog iskapanja razvila se vrlo živa prepiska između Šime Ljubića i gradonačelnika Lovrića. Lovrić je i dalje smatrao da su iskapanja na tome mjestu neisplativa, dok je Ljubićev argument za dokazivanje suprotnog bio taj da se i u samome tadašnjem Rimu još mnogo toga iskopa, čak i nakon višestoljetnih mnogo sustavnijih arheoloških istraživanja. Tako on ne vidi razloga zašto to ne bi bio slučaj i sa Siskom, tim više što se u neposrednoj blizini Novoga trga (tadašnji njegov naziv) nedavno pronašlo mnogo starina do tada netaknutih.[290] Zanimljivo je da je korespondenciju o ovoj stvari s Ljubićem vodio i Jagić koji je već desetak dana ranije obavijestio Ljubića da će se sisačko Gradsko poglavarstvo pozitivno očitovati o njegovim potraživanjima. Čak je znao koji će vijećnici glasati za tu odluku, a koji protiv nje.[291]

Na kraju Lovrić ipak dozvoljava iskapanja, ali ne točno na navedenom prostoru. On naime dozvoljava arheološko istraživanje od Šipuševa plota u širini 8 metara do plota gospodina Tomišića prema Lađarskoj ulici (danas ulica S. i A. Radića).[292] Zbrku u ovakvo terensko određivanje unose podaci o tadašnjim vlasnicima nekretnina i posjeda u sisačkoj gradskoj jezgri. Naime, Šipuši prvotno posjeduju kuću u današnjoj Rimskoj ulici br. 15 (k.č br. 1143), a tek 1902. godine kupuju objekt u Ulici S. i A. Radića 42 (k.č. 982), koji gleda na sam Trg Ljudevita Posavskog. Obzirom na datum korespondencije jasno je da se ovom prilikom mislilo na istraživanje vjerojatno dvorišnog dijela Šipuševa posjeda iz Rimske ulice a prema ulici S. i A. Radića, što jest u blizini spomenutog trga, ali ne onakvoj za kojom je žudio Ljubić. To bi vjerojatno i objasnilo činjenicu da nemamo zapisa s terena o iskapanjima na tadašnjem Novom trgu i mogu to zapravo samo sa žaljenjem utvrditi, obzirom na pretpostavku da je Kukuljević negdje na tom širem potezu 1854. navodno pronašao ranokršćansku baziliku (FABER 1973: 151; NENADIĆ 1987: 78; VUKOVIĆ 1994: 173; MIGOTTI 2011: 57). Jesu li i koliko pionori arheologije intervenirali na prostoru trga nije poznato.

---

[289] Dopis Franje Lovrić Šimi Ljubiću od 12. lipnja 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[290] Dopis Šime Ljubića br. 69 od 4. srpnja 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[291] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 12. srpnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

[292] Dopis Franje Lovrića br. 3090 od 24. srpnja 1882., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Kasniji podaci navode da je trg nasipan je izjaružanim kupskim pijeskom i urešen nasadima 1885. godine, stoga to možda i ne treba apsolutno odbaciti. [293] Svakako zbunjuje to što nema navoda o pronađenim arheološkim artefaktima, no nije isključeno da su oni samo negdje zagubljeni.

10. KORESPONDENCIJA DRAGUTINA JAGIĆA I ŠIME LJUBIĆA

[293] Gradski muzej Sisak (dalje GMS), Fabijan KOVAČ, *Izgradnja ulica parkova i građevina,* rukopis: KH-A/K1,inv.br.7/1.

Tijekom 1883. prilikom uređenja kupske obale, odnosno gradnje obaloutvrde (što je bilo prijeko potrebno obzirom na gust i intenzivan riječni promet i transport pristiglih roba s brodova na željeznicu), pronašlo se preko puta gostione zvane „Rimski podrum“ „silne“ rimske zidine, no zbog „okresivanja“ obale nije se ništa više dalo razabrati.[294]

„Rimski podrum“ bio je objekt u kaptolskom vlasništvu i izgorio je 1900.-te godine. To gradilište naknadno kupuje Gradska općina i na njemu gradi zgradu Kotarske oblasti. Danas je to zgrada Gradske vijećnice u Rimskoj ulici 26 (k.č. 956) (MAROEVIĆ, 186. I KOVAČ, 134).

U rujnu su se iskapanja nastavila i to u dubinu kada se naišlo na tri kanala, pločnik od cigala četiri puta tolikih kolike su obične rimske pravokutne cigle. Na tom pločniku stajali su zidani „pilovi“ jedan od drugoga udaljeni pola metra. Neki četverouglasti, a neki okrugli (*caldarium* pretpostavlja). Ljudi koji dolaze pogledati radove pričaju da je sva kupska obala i cijela Prva ulica (danas Rimska) puna takovih pregrada, pa Jagić misli da bi bilo dobro i dalje ondje kopati, te zove Ljubića da dođe pogledati teren.[295]

Čišćenjem/jaružanjem riječnog korita pronađeno je mnoštvo amfora.[296] Dalje je pronađena drvena zgrada od tesanih hrastovih dasaka s mnoštvom stupova uokolo.[297]

Iduće godine Jagić mu javlja kako se urušila zemlja pred župnom crkvom pored župnog stana, na metar dubine kada se otvorila „uska škulja“. „Župnik König, bojeći se da konji koji onuda prolaze dovozeći građu za župničku gradnju, ne slome nogu dade odmah školju zatrpati s ciglama i sljunkom. No isti dan poslijepodne opet se sve to uruši i nastane još veća škulja“.

Suradnja Andrije Colussija, člana „Siscije“, i ravnateljstva Narodnog muzeja obrađena je kao posebna tema, pa ga ovdje treba samo spomenuti u kontekstu pojedinih nalaza u kronološkom pregledu. Krajem 1883. godine on je kupio župnikovu bašću na kojoj je odmah započeo s radovima iskapanja. Iskapanja su pokazala da se i na ovom terenu nalaze ogromne zidine

---

[294] Dopis Dragutina Jagića, od 25. rujna 1883. Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[295] Dopis Dragutina Jagića, od 25. rujna 1883. Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[296] *Viestnik HAD-a*, V, 1883.

[297] Dopis Dragutina Jagića od 25. rujna 1883., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

koje, prema njegovom nahođenju, mogu pripadati ili rimskom hramu ili bedemu.[298] Radovi vezani uz arheološka iskapanja na ovom terenu potrajali su čak godinu dana.

Još 1878. započelo je veliko preuređenje župnog dvora te su se radovi očito protegnuli i u spomenuti period (MAROEVIĆ, 152). Župnik je stoga dozvolio „Sisciji" da tamo kopa, jer se na tom mjestu još nikada nisu vršila arheološka iskapanja, izuzev Sabljarovih pokusnih 1858. godine. Jagić je zato zamolio Ljubića ako može doći u Sisak pogledati teren i nadgledati iskapanja.[299] Pretpostavljam da je tijek upravo tog iskapanja opisan u Jagićevom dopisu od 15. travnja iste godine, obzirom na vremensku podudarnost (umanjenu za period uskrsnog slavlja koje Jagić spominje), i ne navođenje lokaliteta na kojem se iskapanje vršilo, ali je dam njegov opis.
Jagić tada svjedoči pronalazak tri zida. Prvi se pronašao na 30 cm dubine, a bio je izgrađen od rimske cigle, drugi je pronađen na dubini od 110 centimetara i bio je napravljen od samog neklasenog kamena, a sloj je to koji je išao i dublje u zemlju, dok je treći zid od rimske cigle pronađen tik do njega, ali na dubini od 155 centimetara i stajao je na nekim ruševinama. Kraj trećeg zida na dubini od 2 metra pronađen je u ruševinama dječji grob, obložen ciglama i dobro zatvoren. U njemu su pronašli dječje kosti, bez ikakvih drugih priloga. Ispod groba bila je ilovača zasuta ciglom. Jagić je iznio tezu da bi drugi zid mogao predstavljati „okolišni rimski zid", odnosno gradski bedem.[300] Suvremena istraživanja pokazat će da je bio u pravu (LOLIĆ, 2001: 95-99). Očito je ovdje riječ o arheološkom lokalitetu *Siscia in situ* na današnjem Trgu bana Jelačića ispred katedrale Uzvišenja sv. Križa.

Jagić u istom izvješću Ljubiću napominje kako se Kupa neprestano jaruža te da je poduzetnik koji to najviše obavlja Andrija Colussi. On prema uputama "Siscije" izdaje stroge naloge svojim djelatnicima kako da se ponašaju u slučaju pronađenih starina, ali neki od radnika

---

[298] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 16. listopada 1883. i 12. srpnja 1884., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[299] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 3. travnja 1884., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AM Z

[300] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 15. travnja 1884., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

znaju i zatajiti takav pronalazak, pa Jagić predlaže posebnog pazitelja koji bi se nalazio na licu mjesta u nadgledanju radnika, a kojeg bi plaćala "Siscija".[301]

Iako nije predmetom ove rasprave, treba napomenuti kako se sada prvi put kroz korespondenciju spominju pojedinci koji su svojim djelovanjem posebno obogatili tzv. "Sisačku zbirku" Narodnog muzeja. Temelj te zbirke činila je kupljena kolekcija starina trgovca Franje Diericha iz Siska,[302] a nadopunjavana i oplemenjena je predmetima što ih je iskapalo i sabiralo lokalno arheološko društvo "Siscia" u Sisku.

I Sisački dimnjačar ponudio je svoju bašću za arheološka iskapanja, što se Jagiću učinilo vrlo zanimljivim, jer se ova nalazila iza strojarne željezničke stanice "kraj bivše kovnice novca" (širi krug željezničkog kolodvora). To je lokacija koja će se često spomenuti u raspravama o potencijalnim arheološkim istraživanjima, kao i pretpostavka da se baš tamo nalazila jedna od oficina siscijanske kovnice novca. Jagić navodi i da se tamo nikada nije kopalo. Pita i gdje je "Siscijin" alat za iskapanja, jer je "Siscija" alat posudila za iskapanja u Ščitarjevu. Kaže i da se razumije samo po sebi da će i on sam (Ljubić) doći nadgledati iskapanje te da će tada biti njegov gost, što bi njemu i njegovoj supruzi bilo vrlo drago.[303]

Iste 1884. godine „Siscija" započinje s opsežnijim istraživanjima arheoloških terena pod vodstvom Narodnog muzeja, obzirom da sama nije raspolagala dovoljnim sredstvima, iskustvom, logistikom, a ni znanjem.
Detalje o lokalitetima donosi Šime Ljubić te navodi da su iskapanja vršena ispod zgrade Gradske općine (danas Ulica S. i A. Radića 36, k.č. 1126) (MAROEVIĆ 1998: 206), gdje je navodno pronađeno veliko arheološko blago. Na žalost opis tog "blaga" Ljubić ne donosi (MAROEVIĆ 1998: 197-198).

---

[301] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 15. travnja 1884., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[302] Brigu o toj zbirci do prodaje Narodnom muzeju vodio je lokalni historičar, župnik Frane Schloissnigg, povjerenik za sisačke starine Povijesnog društva zagrebačkog, a ista se čuvala na njegovom zemljištu prema odredbi I. Kukuljevića Sakcinskog.

[303] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 10. veljače 1884., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Vršena su i iskapanja u "bašći" nasuprot zgrade Gradske općine (pretpostavljam tzv. kuća Berte Špeljak, Ulica S. i A. Radića 33, k. č. 1133, jer je na toj parceli sagrađen objekt tek krajem 19. st., a i nakon izgradnje zadržao je sve do druge polovine 20. st. oveću bašću u funkciji ugostiteljskog objekta) (MAROEVIĆ 1998: 197-198).

I u Novom Sisku vršena su iskapanja i to na brežuljku udove Agneze Javornikove (vjerojatno udova pekara Antuna Javornika),[304] i to je zapravo jedini topografski navod koji u tu svrhu imamo. Moguće se radilo o području gornjeg dijela današnje Mažuranićeve ulice u Novom Sisku, s obzirom da se tamo kao toponim opetovano na svim gradskim planovima iz 18. i 19. stoljeća pojavljuje naziv "Brdo".[305] Sigurno je samo da se radilo o jednom od povišenih terena na području Novog Siska.

Dalje navodi kako se radilo i u bašći "gospodina Milikovskog". Smatram da je ovdje jednostavno došlo do *lapsus calami,* jer u Novom Sisku je živio dr. Mlikovsky[306] i to također u današnjoj Gundulićevoj ulici br. 8 (k.č. 497) (MAROEVIĆ 1998: 309) kupivši taj objekt od Paulusa Bitroffa koji je u vrtu iza te kuće pronašao glasoviti sarkofag rimskog glumca Leburne, koji je potom dao otpremiti u peštanski muzej.

Ljubić dalje spominje da se istraživalo na više mjesta u bašći i dvorištu gospodina Antolca. Pretpostavljam da misli na nekog pripadnika obitelji Antolčić ili Antolić. Za prvospomenute trag zemljišnog vlasništva nalazimo na karti Vojnog Siska iz 1790. godine, no ipak treba uzeti u obzir stoljetni odmak od trena kada su oni imali zemljišta u posjedu do trena pisanja Ljubićeva izvješća. Krajem 18. st. oni posjeduju sljedeće čestice: Georg Antholchich gotovo cijelu insulu pod rednim brojem 1 s lijeve strane današnje Žitne ulice (danas otprilike područje Obrtničke škole, kuće u Žitnoj ulici br. 2, kao i svih objekata do početka Strossmayereve ulice) , dok Jakob i Matko Antholchich posjeduju čestice pod brojevima 30 i 31 u prvoj polovici današnje Strossmayereve ulice s njene desne strane (otprilike kućni brojevi 22 i 24) (SLUKAN ALTIĆ 2004: 171). Otkriveno je mnoštvo građevina, kupelji, vodovoda i drugih kanala, sarkofaga itd. Neki od pronađenih predmeta jako su važni, kao npr.

---

[304] Vidi više u: Vlatko Čakširan, *Vojni Sisak*, GMS, 2009., 34.

[305] Vidi više i u: *Rukopisna ostavština Fabijana Kovača*, GMS, 2008., 132.

[306] MLIKOVSKY, Miroslav, liječnik i ranarnik (?, 6. prosinca 1837. – Sisak, 25. siječnja 1907.). U Sisak se doselio sredinom 19. st. i bio je među prvim liječnicima i ranarnicima u trgovištu Sisak. Uveo je liječenje rana pomoću otopine karbonalne kiseline te liječenje rana i prijeloma prema Listeru. Za zasluge i hrabrost u bitci kod Montebelle dobio je orden Zlatni križ 1859. (SBL).

kalup grobnih svjetiljki i prvotno su ostali u zbirci arheološkog društva „Siscija“ da ih se u Sisku izloži, ali će naknadno biti doveženi u Narodni muzej. Na žalost, Ljubić ne donosi podatak i gdje je točno taj kalup grobne svjetiljke pronađen, iako u grubo možemo zaključiti da su grobni prilozi svakako pronađeni na nekropoli u Novom Sisku, jer duž cijele Gundulićeve ulice, a i u dijelu Žitne ulice čija dvorišta gledaju prema jugu i spajaju se na bašće iz Lađarske ulice koja je na nju okomita i proteže se duž kupske obale, nailazimo na iskopane sarkofage, odnosno nekropolu koju egzistira od ranocarskog do kasnoantičkog perioda.[307]
Iskapalo se/jaružalo i u koritu rijeke Kupe, no kako je vrijeme tijekom iskapanja bilo promijenjivo, ona nisu vršena svaki dan u cijelosti, pa su radnici u skladu s time i plaćeni, uz opasku da su dosta skupi. Za prvi tjedan su tako dvojica najstarijih i najiskusnijih „Siscijinih“ radnika, neki Kactner i Cvietnić dobili svaki po 1 forintu. No, kad se Kupa povukla i „sva svjetina počela na tom mjestu na svoju ruku iskapati“, nije se ni za više novca moglo pronaći radnika za iskapanja.[308]

U međuvremenu, količina i kvaliteta pronađene arheološke građe stvorili su zametak muzejskog djelovanja u Sisku, pa je tako prvom kustosicom dotadašnje sisačke zbirke 1885. godine postala supruga Dragutina Jagića.[309]

Vjerojatno na Ljubićevo inzistiranje Jagić mu sada piše o zametku “Siscije”. Navodi kako ga je često pronalaženje rimskih starina po Sisku prilikom iskapanja svakakovih jama i temelja kuća ponukalo ustrojiti u Sisku društvo za iskapanje i sakupljanje rimskih starina.[310]
Dalje Jagić govori kako je preuzeo neke starine iz Mitrovice s lađe na kolodvor, gdje ih je poslao za Muzej. Kaže da ove godine nisu ništa kopali te da će morati “Sisciju” reorganizirati, jer je nemarom društvenog blagajnika društvo sasvim “zaspalo”. Kaže da će mu još neke

---

[307] Za detaljan uvid u funkcioniranje nekropola/e u Novom Sisku vidi: Tino Leleković, *Antičke nekropole Siscije i Murse*, disertacija, 2011.

[308] Dopis Šime Ljubića Visokoj Kraljevskoj Zemaljskoj Vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu, br. 80, od 12. Srpnja 1884., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, Arheološki muzej Zagreb

[309] Dossier Siscija od 1885., sisak od 1851 – 1935, 42/25

[310] Dateljnije vidi u poglavlju: “*Siscija – društvo za iskapanje i sakupljanje rimskih starina u Sisku*”.

predmete zajedno s Dutzmanovim sarkofagom slati na kolima.[311] Iz toga vidimo i da je Dutzman ipak pristao pokloniti sarkofag Romanije Nevije Narodnome muzeju i na taj si način ovjekovječiti ime kada je riječ o siscijanskim starinama.

I idućih godina dolazi do plodne suradnje između pojedinaca, a na relaciji muzejski povjerenik-ravnateljstvo Narodnog muzeja, pa tako 1886. godine Jagić upozorava Ljubića da je neki preparator Gasteiger izravnao 17 bronsanih posuda za 6 forinti, te on sada kod sebe ukupno ima 30 posuda, od toga 28 od bronze i bakra i dvije od pečene zemlje. Kaže mu i kako je riječno jaružalo otpremljeno u Caprag (prigradski dio Siska prema Petrinji), te da zbog toga nema arheoloških nalaza u koritu Kupe, no radnici „Siscije" upućeni su na iskapanja u dvorište Malog kaptola gdje su već naišli na antičko "tesano kamenje" i 2 zlatna novca Vespazijana i Maximusa.[312]

Najveći problem predstavlja mu pokušaj zaštite starina, pa ogorčen zaključuje:" …ta me stvar najviše jedi i razžestjuje! Kako i nebi, kad svaki čas doznadeš: to i to je iskopano ili iz Kupe izjaružano a nedobiješ skoro ništa u ruke." Ipak, društvo „Siscija" dobilo je i neke brončane predmete, čiste i bez patine, „kao da je danas kovano". Za donacije društvu najviše se zahvaljuje Miličiću, gradonačelniku Lovriću, i poduzetniku Colussiju, koji mu „vrlo na ruku ide".[313]

Posredstvom izvjesnog Pileka, bilježi otkup dva "dukata" za 15 forinti, te napominje kako ga najviše muče financije zbog otkupa i slično. I pored toga, hvali se kako je zbirka siscijanskih starina svakim danom sve veća. Posebno se osvrće na vrijednost brončanog zvonca izjaružanog iz blata uz novac M. Agripe. Javlja da je u bašći "Maloga kaptola" dao odstraniti sitne kamene ploče i kopati ispod njih. Na dubini od 4 i pol metra naišlo se na izgorjelu zemlju, ugljen i pepeo, te na ostatke prekrasnog posuđa od zemlje i stakla. Uz navedeno, vidljiv je postao i zid od velikih opeka, pa je planirao povećati dubinu iskopa na 6 metara, uz obrazloženje da se tamo obično nalaze prethistorijski predmeti.[314] To je zapravo dosta neobična, no ne i nevjerojatna konstatacija obzirom na opće uvriježeno mišljenje o prostiranju

---

[311] Dopis Dragutina Jagića od 31. listopada 1885., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[312] Piše Maximus, no nije jasno o kome je riječ, vjerojatno je pogriješio u čitanju; Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 6. lipnja 1886., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[313] Dopis Dragutina Jagića, 19. svibnja, 1886., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[314] Dopis Dragutina Jagića, 9. lipnja 1886., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

prethistorijskog naselja s druge obale Kupe. Iako, smatram da i po tom pitanju treba napraviti revalorizaciju pronalazaka i podataka te promotriti problematiku u njenom širem kontekstu.
Tijekom arheoloških iskapanja u bašći Malog kaptola pronađene su ogromne oklesane kamene ploče, prelijepe posude od zemlje, stakla i bronze, te lijepi zid od velikih opeka.[315]
Dodaje da su sve stvari kod njega izložene te da je kustosica muzeja njegova supruga. Navodno je predmete posjetila sva "sila posjetitelja" koji se dive "množini i ljepoti predmeta".[316]

Nastavlja se suradnja Jagića s Colussijem koji je tada, očito, jedini slušao Jagićeva upozorenja o tome kako čuje sa svih strana koliko mnogo arheoloških predmeta biva pronađeno u Sisku, a ništa od navedenoga ne dolazi do „Siscije".[317] Poradi toga Jagić i, tadašnji predsjednik „Siscije", Milčić interveniraju kod sisačkog gradonačelnika Lovrića koji 17. svibnja 1886. godine izdaje proglas Gradskog poglavarstva kojim se najstrože zabranjuje prodavanje i kupovanje rimskih starina koje se u korist Narodnog muzeja moraju predati „Sisciji".[318] U tu svrhu postavljena su i tri gradska stražara kao kontrole. Jagić predlaže Ljubiću da taj (pr)oglas objavi i u nekim novinama. Predlaže i javnu pohvalu za poduzetnika Ivana Šlenkera koji se zauzimao da niti "jedan komadić" starina ne propadne. Njegovom brigom je iskopana i jedna sasvim netaknuta i potpuno cijela žara.[319]
Postojali su i primjeri pojedinačnih donacija, pa je tako sisački trgovac Josip Pilek poslao na poklon Muzeju rimski kotao, lavicu s natpisom APHRODITE, fibulu i ključ.[320] Na žalost o spomenutom trgovcu nisam uspjela pronaći niti jedan biografski podatak.

Tijekom obilježavanja desetogodišnjice društva 29. kolovoza 1886. sazvana je glavna skupština u dva sata poslijepodne u Gradskoj vijećnici u Sisku. Na toj svečanoj sjednici bio je prisutan i Šime Ljubić (BURKOWSKY 2000: 66).

---

[315] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 9. lipnja 1886., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[316] Dopis Dragutina Jagića od 6. lipnja 1886., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[317] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 19. srpnja 1886., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[318] Gradski muzej Sisak, Kulturno-povijesna zbirka, original, inv.br. 127

[319] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 2. lipnja 1887., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[320] Dopis g. Pileka Šimi Ljubiću od 13. siječnja 1887., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

O daljnjoj intenzivnoj suradnji između „Siscije“ i Narodnog muzeja govori i popis predanih predmeta koje je „Siscija“ 1887. predala Narodnome muzeju. Popis je predan preko Miličića i tajnika Köröskenya (?), a zapravo je služio kao osiguranje da je isti broj starina koji je poslan iz Siska došao do Zagreba. Čini se da je predmete primio i pregledao Šime Ljubić koji je komentirao da se među darovanim predmetima nalazi i dio onih što pripadaju razdoblju srednjeg vijeka.[321] Možemo samo ustvrditi da je to zapravo očekivana situacija, no kako nedostaje arheološka obrada i objava tih navodnih srednjovjekovnih predmeta, a koja bi mogla biti od velike važnosti prilikom slaganja kronološkog mozaika iz perioda sisačkog srednjovjekovlja. [322]

Kako je bilo još mnogo posla na održavanju željezničke pruge, bilo je potrebno i službeno naglasiti da se svi iskopani predmeti pronađeni tijekom radova na željeznici imaju predati željezničkoj upravi, odnosno nadzorniku Fischeru koji je tu upravu u Sisku predstavljao, koji ih, kada ih sakupi određeni broj, treba proslijediti Jagiću. Jagić podsjeća i kako predsjedniku društva „Siscija“ Milčiću godi kada se njega ili barem „Sisciju“ javno pohvali, pa predlaže da se uz Šlenkera spomene u nekom novinskom članku i to društvo, jer bi mu tada posao bio mnogo lakši.[323] Posredstvom nekog gospodina Truskog Jagić konačno i preuzima arheološke predmete od Fishera i Šlenkera. Od potonjega preuzima: 2 zemljane žare, 6 većih i 8 manjih zemljanih posudica, 6 grobnih svjetiljki, 5 staklenih suznica, 2 medene (valjda mjedene) narukvice, 1 srebrnu i 1 staklenu zdjelicu, 2 željezne sjekire, 1 željezni kotlić, 2 željezna ključa, 28 komada željeznih i mjedenih predmeta i uresa, te 50 komada bakrenih i mjedenih, ali potpuno oštećenih novčića. To su sve bile iskopine dobivene od željezničkih graditelja. Kaže da nije došao do nekih staklenih šalica, no doznao je da se one nalaze kod inženjera baruna Rozenzweiga, za kojeg smatra da će šalice predati, jer je „čovjek vrlo ugledan i fin“, pa smatra da u toj stvari ne treba posrednika.

---

[321] Dopis Šime Ljubića od 17. lipnja 1887., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

[322] Komparacije radi, vidi: SVETI TRAG - devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije - 1094.-1994., Zagreb, 1994.

[323] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 2. lipnja 1887., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

Najinteresantnijim nalazom Jagić pak smatra (kasnije kao mjesto pronalaska navodi grobište, tako da je moguće da se spomenuti nalaz pronašao uokolo Kvirinova groblja), bez ikakva kamenog ili zidanog groba, otkosnicu (valjda skelet) samo u zemlju položen, i pripadajuću pronađenu lubanju u koju su bila zabijena dva željezna velika čavla. Na prsima je taj ženski kostur imao lijepu fibulu, na rukama srebrne narukvice, na vratu srebrnu „žicu“ sa amanetom, a oko tijela u sredini rasuto 10 jako dobro sačuvanih srebrnih novaca: Julije Auguste (Oktavijanove žene), Vespazijana, Trajana, Faustine, *Caesar Imperat.*, Antonina Pija, Aurelija Komoda, Gete, Julije Mamee (majka cara Severa) i Severva Pija Augusta. Od cijelog skeleta Jagić kaže da je mogao spasiti samo dva komada lubanje i čeljust, koja i dokazuje da je riječ o ženskom kosturu. Navodi da je osoba bila mlada jer još nije imala probijene kutne zube. Pretpostavka je da je ubijena.

Čini se kako se ubrzo neočekivano na drugom mjestu u gradu otvorilo novo nalazište starina. Naime, grad Sisak je u Novom Sisku u Petrinjskoj ulici (danas J.J. Strossmayera) dao produbiti odvodne kanale, pa su radnici tom prigodom naišli na rimske grobove. Našlo se mnogo razbijenih i četiri cijele staklene boce od „osobite vrsti“, 2 lijepe grobne svjetiljke, tri glave dioskura „od zemlje“ i bakreni novac cara Nerve. Pronađene su i tri zemljane posudice, te velika staklena žara s olovnim poklopcem, ali razbijena. Sve pronađene starine bile su odmah „razgrabane“ i raznesene, što znači da nije proveden nikakav stručni nadzor prilikom provođenja navedenih radova. Gradski načelnik za to je doznao od nekog gospodina Blinje pred čijom su kućom te stvari nađene (nema točnih podataka o lokaciji njegove kuće), te je „bez duše“ (bez daha), odmah isto dojavio Jagiću, pa su njih dvojica i Miličić krenuli „u potjeru“ za starinama, „dok ih sve do jednoga komada ne dobismo!“ One su tada smještene u „Siscijinu“ zbirku. Dragovoljno su ih prepustili g. Blinja, „kancelista kod Gradskog poglavarstva“, neki g. Milhofer mlađi i Mijo Antolčić (u ranijem navodu kod iznošenja pretpostavki o lokaciji Antolčićeva zemljišta, sada barem znamo da se u ovoj situaciji radilo o predjelu današnje Strossmayerove ulice s desne strane negdje između kućnih brojeva 20 i 24).[324] Mijo Antolčić obećao im je prepustiti i cijelo svoje dvorište za iskapanje, za koje Jagić pretpostavlja da je bogato starinama. U tom smislu moli zagrebački muzej i financijsku pomoć za taj pothvat.

[324] Navedeno bi trebalo značiti da je kopano pred njihovim kućama.

Spominje još i gospodina Liebharota, građanina koji je odbornik „Siscije“, koji je drštvu za Narodni muzej predao: 78 komada bakrenih rimskih novaca, 2 srebrna rimska novca cara M. Antonina i Maksencija (?), 3 srebrna ugarska grošića, 4 grobne svjetiljke, jednu sa tri, a drugu s dva “plamena”.

Spominje i zanimljivost o navodnom kanalu koji je u staro doba vodio iz prve kule staroga sisačkog kaštela (Stari grad) ispod Kupe do Hrastovice čiji se “hodnik” u ulazu u kuli vidio, navodno, još i u njegovo vrijeme. Stari grad krajem 19. st. vlasništvo je „rodoljuba“ vlastelina Gjure Pajanovića,[325] pa Jagić sugerira „našim historikom“ da stvar malo bolje prouče. Pretpostavljam da je riječ o dijelu vodoopskrbnog sustava Siscije i to vjerojatno nekom kolektoru koji je na tom dijelu “prešao” Kupu, naravno ako ipak nije riječ o nekoj novovjekoj gradnji nastale u arhitektonskom sklopu samog sisačkog kaštela.

Sve navedeno Jagić je htio u obliku izvješća, kao tajnik „Siscije“ i povjerenik Narodnog muzeja napisati za *Obzor* ili *Narodne novine*, i to najviše kako bi istaknuo zahvalu gospodi koja se „za našu stvar zanimaju“.
Žali se da je poslom silno opterećen od kada su uzeli drugog perovođu u podžupaniju, pa mora raditi prekovremeno, što mu se odrazilo na zdravlju, pa je morao uzeti tjedan dana dopusta. Zna da je i Ljubić opterećen poslom, ali ga indirektno i krajnje skromno moli da mali isječak ovog izvješća u nekom časopisu ipak objavi, jer bi to dobro utjecalo na javno mnijenje Siščana spram „Siscije“, te bi oni onda radije davali svoj doprinos „na žrtvenik domovine“. Spominje i bolesnu suprugu koja se oporavlja u nekim zagorskim kupkama. [326] Čini se. kako krajem 1887. ili tijekom 1888., Jagić napušta Sisak i odlazi vezan poslovnim odlukama u Veliku Goricu na mjesto kotarskog predstojnika. Tada zamire i rad “Siscije”.

U ovoj godini zanimljiva je i i korespondencija s Antunom Cuvajem, koji se kao ravnatelj građanske učione zahvaljuje ravnateljstvu Narodnog muzeja na poslanoj numizmatici koja je imala biti stalno pohranjena i izložena u školi, što nije neuobičajeno.[327]

---

[325] Kupio ga je od zagrebačkog Kaptola i imao u vlasništvu do 1892., vidi više u: *Rukopisna ostavština Fabijana Kovača*, GMS, 2008., 25.

[326] Dopis Dragutina Jagića od 23. lipnja 1887., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[327] Dopis Antuna Cuvaja od 3. lipnja 1887., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Iduće veliko sisačko "arheološko nalazište" otvorilo se u rujnu 1890. Tada Mirko Vukelić javlja ravnateljstvu arheološkog muzeja da je Kupa kod Siska presušila, te da Ličani[328] i drugi radnici kopaju na „sav mah starine", koje potom prodaju po gradu strancima ili domaćim ljudima.[329] I Ljubić je, u svom dopisu Odjelu za bogoštovlje i nastavu Visokoj hrvatskoj zemaljskoj vladi, zaključio da je „čitav grad krenuo iskapati i razvlačiti i prodavati" pronađene starine. Najbolji „komadi" završili su kod Mosesa, Tukanca i Colussija.[330]

Te vijesti potvrdio je i javni bilježnik Mavro Milčić, predsjednik „Siscije" koji je isti dan došao u Zagreb, priopćiti ih ravnateljstvu Narodnog muzeja. Uslijed toga, tadašnji privremeni upravitelj muzeja dr. Ivan Bojničić [331] brzojavno je zamolio Gradsko poglavarstvo u Sisku neka zabrani daljnja iskapanja, a dotadašnje iskopine zaplijeni. Iste večeri sam je otišao u Sisak proučiti "stvar" na licu mjesta. Dan poslije uspio je prikupiti/povratiti 8 noževa, 5 ključeva, 33 igle od kosti, bronce i željeza, željezni lokot, 16 fibuli od bronce, željeznu narukvicu, 185 bakrenih i 9 srebrnih rimskih i grčkih novaca i još drugih raznih predmeta od manje vrijednosti. Od nekog zlatara Jurandića otkupio je zlatnu rimsku naušnicu za 3 forinte, a društvo „Siscija" izručilo mu je još neke rimske predmete (nož, fibule, igle, novac itd.).

Bojničiću je već tada bilo jasno da ima malo nade za bolji uspjeh iskapanja, te da nema smisla pokrenuti samostalnu arheološku "akciju" od strane Narodnog muzeja, pa je dozvolio radnicima nastaviti kopanje „na svoj račun". Smatrao je da su najvrijedniji nalasci već i prije njegova dolaska prodani ili nekom gospodinu Tukancu, Sigismundu Mosesu[332] ili Andriji Colussiju, ili nekome tko je starine već odnio van zemlje. Zaključuje ojađen: „Tarde venientibus ossa. Tatio, gdje nema pravoga rodoljublja.!"[333]

---

[328] Pod terminom "Ličani" zapravo smatra velik broj snažnih najamnih radnika koji su u Sisku radili na istovaru roba s brodova u željezničke vagone, tzv. šuperaši.

[329] Dopis Mirka Vukelića Šimi Ljubiću od 25. rujna 1890., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AM Z.

[330] Dopis Šime Ljubića Visokoj Kraljevskoj Zemaljskoj Vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 25. rujna 1890., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AM Z.

[331] Pristav arheološkog odjela Narodnog muzeja.

[332] Moses, Sigismund (Žiga), knjigovođa, umro 1902., vidi više u *Rukopisna ostavština Fabijana Kovača*, GMS, 2008., 119.

[333] Dopis Ivana Bojničića br. 192, Visokoj Kraljevskoj Zemaljskoj Vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 9. prosinca 1890., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

Godine 1891. Ivan Ivkanec darovao je zagrebačkom Muzeju žrtvenik posvećen Silvanu od Licinijevaca. Natpis glasi:

SILVANO
DOM SAC
LICINII
V S (CIL III 13407). [334]
Brunšmid ga čita:
Silvano
dom(estico) sac(rum).
Licinii
v(otum) s(olverunt).[335]

Upravitelj sada već Arheološkog odjela Narodnog muzeja postaje Josip Brunšmid,[336] koji se na početku mandata suočio s rjeđim pojedinačnim pronalascima starina u Sisku i potpunim prestankom rada lokalnog arheološkog društva „Siscija". Izgleda da je činjenica da su najreprezentativniji arheološki predmeti "otišli" u ruke trećih osoba, a ne „Siscije", razlogom pasivizacije toga društva.[337]

---

[334] Šime Ljubić , *Viestnik XIV*, 1892., 3, br. 2.

[335] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VHAD* 1906/1907., 127-128.

[336] BRUNŠMID, Josip Brunšmid, (Vinkovci, 10. veljače 1858. godine – Zagreb, 29. listopada 1929.). U Vinkovcima je završio pučku školu i gimnaziju. Nakon završnog ispita 1876. odlazi na studij povijesti i geografije u Beč. Kao gimnazijski profesor vraća se u Vinkovce 1882. i radi sve do 1889. kada prelazi u Zagreb. Godine 1896. je izabran za prvog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na Katedri za arheologiju kao i za upravitelja Arheološkog muzeja. Na toj dužnosti ostaje sve do 1924. godine kada je umirovljen. Preuzeo je i dužnost urednika *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva*, koji je za njegovo vrijeme dobio moderniji izgled i bogatiji znanstveni sadržaj. Znatno je povećao njegove zbirke, znanstveno ih obradio, razvrstao, što i danas ima veliku materijalnu i znanstvenu vrijednost. Objavljivao je svoje arheološke studije iz prapovijesti, antike i srednjovjekovne arheologije u velikom broju časopisa (119 bibliografskih jedinica). Istakao se i na polju numizmatike. Od svojih mladih dana je skupljao stari novac u Vinkovcima, tako da je svojedobno imao jednu od najvrjednijih numizmatičkih zbirki u Europi; ; vidi u: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dictata*, Vinkovci, 1979.

[337] Dopis Josipa Brunšmida od 14. srpnja 1895., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

11. FERDO HEFELE KAO MUZEJSKI POVJERENIK

Očito je trgovanje antikvitetima u Sisku bio vrlo popularan i unosan posao, a izvor starina bio je, činilo se tada, gotovo nepresušan. U nadolazećim godinama pojedinačni pronalasci starina ipak su nešto rjeđi.[338]

Međutim, ostaje činjenica da se muzejsko-povjerenička dužnost pokazala najproduktivnijim oblikom afirmativne suradnje i zaštite, pa ni Brunšmid ne odustaje od tog oblika pomoći na terenu. Tako idućim muzejskim povjerenikom 1895. godine postaje Ferdo Hefele. [339]

Hefele zahvaljuje na povjerenoj dužnosti muzejskog povjerenika i navodi da je već dao precrtati jedan nož iz križarskih bojni. Taj je nađen u Pokupskom i dio je školske zbirke starina.

Prije 30-40 godina pronađena je u Pokupskom i dobro sačuvana daščica i na njoj 5 "kovnih utisaka (figurah)". Od tih pet utisakah srednja medju njima jest "Siscia"." Ta dašćica nalazi se danas u peštanskom muzeju." Proučavajući sisačku povijest, Hefele je kod nekog pisca arheologa (ne navodi kojega) naišao na podatak da je ta dašćica komad ili stranica bogato urešenog kovčežića u kojem su se čuvali rimski novčići, a čiji ukras "bijahu trinaest kovnih utisaka (figura), a pod svakom figurom ime grada gdje se kovao rimski novac unutar Rimskog Carstva". Novija literatura ne spominje mjesto nalaska ovog natpisa, no kako je Hefele bio vrlo pedantan i krajnje informativan tip istraživača nemamo razloga sumljati da je natpis pronađen baš u Pokupskom.[340]

---

[338] Dossier Siscija od 14. srpnja 1895., Brunšmidov dopis

[339] HEFELE, Ferdo, (Bistrac kraj Samobora, 10. travnja 1846. – Sisak, 10. srpnja 1909.). U Zagrebu je završio učiteljsku školu 1868. godine, a u Sisak dolazi 1869. Četrdeset godina radio je u prosvjeti, te je od 1905. čak ravnatelj Više i Niže djevojačke pučke, Šegrtske škole. Izučavao je običaje sisačkog kraja i sakupljao folklornu građu, te započeo pisati povijest grada Siska.

[340] Potječe s drvene kutije od cedrovine, optočene reljefno ukrašenim brončanim limom s genijima kao personifikacijama na natpisu spomenutih rimskih gradova. Sadašnji vlasnik natpisa je Magyar Nemzeti Muzeum Budapest. Stjepan Vrbanović datirao je kovčeg u 4. st., dok je Marina Hoti (.....) dala dodatno objašnjenje ovoj dataciji. Važnost samoga natpisa leži u činjenici da Sisciju stavlja u isti rang s tadašnjim glavnim urbanim

Čuo je i da u Sisku postoji jedan kalup u kojem su kovani rimski novci.

Hefele se općenito nada financijskoj potpori iz Zagreba, jer smatra da bi djeca bolje pretraživala kupski pijesak, a što se često radilo u potrazi za starinama, kada bi znala da će biti novčano nagrađeni za pronalaske. Komentira kako je do sada mnoštvo siscijanskih starina otišlo u bescjenje u tuđinstvo.
Kaže da ga je prošle godine potražio Ernst princ Windischgrätz, putujući iz Srijema u potrazi za starinama. Hefele mu je rekao da će ga izvješćivati o stanju starina u Sisku, no da ne bi bilo patriotski poslati mu neke starine kojih nema npr. u Muzeju, te da bi mu nešto mogao poslati samo u slučaju da naiđe na dva identična komada. Pita i u kojem je stanju "Siscija", iznoseći stav da smatra da je dotično društvo "zaspalo" jer da se o njemu više ništa ne čuje, iako mu je poznato da ono još uvijek ima otvoren bankovni račun. Spominje i neko novo članstvo za ovo društvo, u koliko uprava Muzeja smatra da se ono može revitalizirati. [341]

U ljetnim mjesecima u Kupi, tom velikom "arheološkom koritu", je pronađena olovna "spomen ploča s prikazom rimske pobjede". Ploča je okrugla i ima prazan "revers", a na licu dva su suprotna obraza i među njima božica, a ispod nje junaci na konjima koji gaze "padoše ljude". Ploča je bez natpisa. Još je nađena i jedna "Diva", koja se ne nalazi među Ljubićevim divama. Sve je u vlasništvu brijača Steve Osmeca. [342] Osmec je za otkup tražio 4,5 forinte. [343] Njegov šegrt pronašao je zapravo te stvari, a on mu je sugerirao njihovu prodaju Muzeju. Međutim, tada se pojavio neki krojač Hahn koji mu je rekao da on sakuplja starine i da će mu sašiti najbolje hlače preda li njemu starine. Šegrt se malo pomamio pa je tražio odijelo, no na nagovor Osmeca dozvolio je sve poslati u muzej na procijenu. Osmec mjerodavne tamo moli da starine procijene i, ako ih smatraju vrijednima, otkupe.[344]

---

središtima Rimskoga Carstva. Natpis glasi: CARTHAGO. CONSTANTINOPOLIS. ROMA. NICOMEDIA. SISCIA (CIL III 3969); vidi i str. 58-59.

[341] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 14. srpnja 1895., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

[342] Osmec, Stevo (Sisak, 1866.- Zagreb, 1921.), brijački obrtnik, novinar i društveni djelatnik.

[343] Dopis Ferde Hefela od 3. kolovoza 1896., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25,* AMZ.

[344] Dopis Steve Osmeca od 11. kolovoza 1896, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25,* AMZ.

Gospodin Momčilović poklonio je iste godine jedan maleni žrtvenik posvećen Silvanu od Kvinta Krispija Galikana, koji je i pronađen na njegovu zemljištu. S obzirom da je Momčilović posjedovao više zemljišnih parcela, teško je reći na kojoj je ovaj žrtvenik otkriven, no vjerojatno je pronađen na onom zemljištu iza željezničkog kolodvora, a u blizini Kvirinova groblja, jer otamo potječe najveći broj nalaza s njegova zemljišta.
Natpis glasi:

S. D. S
Q. CRISPIVS
C A I I I C A
N V S (CIL III/2 15181).
Brunšmid ga čita:
S(ilvano) d(omestico) s(acrum).
Q(uintus) Crispius
Ga(ll)ica
nus.
Silvanus domesticus zaštitnik je gospodarstava i žrtvenici posvećeni njemu smještali su se po dvorištima gospodarskih zgrada.[345]

Iduće godine Hefele donosi podatak da je neki kamen, koji je za muzej donio neki g. Cerić, pronađen i opet iza Kolodvora, gdje se „u prijašnja vremena mnogo novaca pronašlo“. Prema pričanju susjeda i onih koji su bili članovi „Siscije“ upravo kod suše Miloša Momčilovićeva[346], „gledajuć ka sjeveru nije kopano zadnjih 50 godina u veliku dubinu, a sudeći po ostalim nalazima s toga mjesta mnogo toga bi se još moglo naći“.[347]
Smatram da je riječ o zemljištu na kojem se danas nalazi veliki tvornički kompleks “Segestica”. Naime, na tome zemljištu (do tada je područje prema Hefeleovoj izričitoj napomeni bilo ledina i stoga pogodno za iskapanja), prvi je zidane objekte podigao zet Miloša

[345] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VHAD* 1906/1907., 127.
[346] MOMČILOVIĆ, Miloš, građevinski poduzetnik i trgovac.
[347] Dopis Ferde Hefela od 30. srpnja 1897., akt 97/1897., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Momčilovića Petar Teslić[348], bez ikakovih navoda da je sam to zemljište od nekoga kupio, što bi moglo značiti da je zemljište iskoristio kao dobiveni miraz. A ako pogledamo prema smjeru sjevera, što se spominje u Hefeleovu izvješću, tamo se nalazilo gradsko groblje sv. Kvirina i pretpostavljeni sjeverni ulaz u antičku Sisciju.[349]

Hefele i dalje plodno surađuje s novoimenovanim upraviteljem Narodnog muzeja Josipom Brunšmidom, pa ga tako izvještava kako su pronađena tri komada rimskih kamena koji leže u vrtu Južne željeznice. "Glavni čovjek" Južne željeznice u Sisku bio je tada I. Laansky(i), koji ga je uputio na ravnateljstvo Južnih željeznica glede predaje ta tri komada starina iz vrta sisačke željeznice.
Spominje nekog trgovca Leitnera koji mu oko starina dosta pomaže. [350]

I dalje pojedinci samostalno predaju starine Narodnom muzeju, pa tako godine 1898. neki satnik Otto, tehnički časnik VII. Domobranskog okružnog zapovjedništva predaje Narodnom muzeju 4 srebrna, 3 brončana i 10 bakrenih rimskih novaca s oznakama od Nerve do Teodozija I. Novci su nađeni kod gradnje sisačke Domobranske streljane u neposrednoj blizini velikog rimskog nasipa u Novom Sisku, u dubini od 2 do 3 metra.[351] Domobranska streljana bila je dio park-šume Viktorovac s gornje lijeve strane današnje Strossmayerove ulice u Novom Sisku.

I sisački župnik König, osobno javlja u Narodni muzej da je u Kupi, na mjestu gdje se vide tragovi nekadašnjeg mosta, za „male vode" nađena olovna pločica, svinuta i probijena olovom (AIJ 1938: 526; cf. BUZOV 2000: 260-261). Dvije su poznate, jedna na latinskom, druga na grčkom, a ova se vijest odnosi na potonju. Pokušali su napraviti otisak, no bezuspješno, a

---

[348] TESLIĆ, Pero (Ostrovica 1883. - Sisak, 1936.), bio je jedan od najuspješnijih, domaćih, sisačkih industrijalaca. Bio je vlasnik Tvornice likera i špirita. Kao član Pribićevićeve Demokratske, pa Samostalne demokratske stranke, političkim, vojnim i privrednim vezama, Teslić je s 200 stalnih i 300 sezonskih radnika vodeći industrijalac Siska sredinom 20. stoljeća.

[349] O detaljima izgradnje Teslićeva postrojenja vidi više u: *Rukopisna ostavština Fabijana Kovača*, GMS, 2008., 97.

[350] Dopis Ferda Hefelea Josipu Brunšmidu od 30. srpnja 1897., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[351] Akt 46/1898., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

primjećuje, s određenom dozom cinizma, i da su toliko neuki da ne znaju je li pisana slavenskim ili kakvim drugim pismom.[352] Dopis ne sadrži prijepis ni opis pločice.

Da vlada veliko zanimanje za siscijanske starine potvrđuje i upit Alexandera Contzea s Arheološkog instituta u Berlina upućen Josipu Brunšmidu o nalazu kamenog reljefa koji se tada nalazio u Narodnome muzeju, a potječe iz Siska gdje je pronađen 1863. godine (*Urbicus Siscianorum*):

VRBICVS
SISCI-ANO
-RVM (CIL III 3977).[353]

Pretpostavka je da je ovo desni dio mitraičkog reljefa, dok je središnji njegov dio trebao prikazivati scenu ubijanja bika, a lijevi kautopata s bakljom okrenutom prema dolje. Neki siscijanski rob Urbik dao je načiniti od reljefa spomenik, metaforirajući Kauta kao genija donjeg svijeta. Ploča je pronađena u Sisku 1863., a Narodnom muzeju poklonio ju je Ivan Kukuljević (VUKOVIĆ 1994: 64; GREGL 2008: 103).[354]
Gospodin Contze pita na kojem je točno mjestu pronađen te je li možda u vezi s mitrejem, s obzirom na to da figura koju reljef prikazuje možda ima frigijsku kapu (gesumkte Fackel – u nekom je segmentu dozvolio prepoznati i baklju).[355] Danas se ovaj spomenik nalazi u lapidariju Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Šira slika međusobne i institucionalne suradnje očituje se kada Hefele opisuje neku tekstilnu ornamentiku i zalaže se za njeno ovjekovječivanje, stavljajući u kontekst i dr. Radića kao vrsnog poznavatellja navedene problematike, no direktan je to pokazatelj da je komunikacija s Brunšmidom bila mnogo šira od arheoloških artefakata. Spominje i Momčilovića i Planera koji svaki imaju po neku sitnicu za poslati u muzej. Momčilović par novčića, a Planer neki

---

[352] Dopis Dragutina Königa Josipu Brunšmidu od 20. rujna 1898., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[353] Vidi i: Brunšmid, *VHAD VIII*, 1905, KS 122; AIJ 556.

[354] Vidi i ovdje str. 57.

[355] Akt 49/1898., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

“kamen”. Zanimljiv je i Colussijev pokušaj ponovnog iskapanja zemljišta na svom “stovarištu” (moguće predio oko tzv. Vile Colussi), gdje je navodno još Ljubić vršio iskapanja, no ništa konkretno se nije po tom pitanju učinilo.[356] U ožujku 1899. Hefeleu nepoznata osoba nudi kipić zlatnog Zeusa na otkup.[357]

Netko ga je upozorio i na jedno mjesto kod gradskog zida koje je odmah iza istočne kule (što je upravo fascinantno da je ta još bila vidljiva u terenu) i to kod “onog dijela okrenutog prema Kupi”, gdje je našao u zidu uzidanu kutiju od “gvožđa” na kojoj je bio urezan križić, za koji je kasnije doznao da je to znak vodostaja, a u zid ga je postavio državni mjernik za vodograđevine.
Osvrće se i na radove koji su se odvijali u Starome gradu, a vezani su za prenamijenu dijela prostorija za salaš za krmke, kada je pronađen rimski žrtvenik s natpisom uzidanim u zidu.
Zbog navedenog nalaza je Brunšmid doputovao u Sisak kako bi sam razgledao teren. Sisački posjednik Jakov Planer, tadašnji vlasnik Staroga grada (stari sisački kaštel), navedeni žrtvenik je u veljači 1899. godine poslao u Narodni muzej, nakon što ga se imenovalo muzejskim povjerenikom, i nakon što je natpis izvađen iz njegovih zidina.[358] Već 6. veljače 1899. spomenik se nalazio u Muzeju.[359]

Natpis glasi:

S. I. M
PRO. SAL
IMP. CAESAR
M. AVR . ANTO
NINI. P. F. AVG
AVR. EVTYC(ies)
EX . VOTO (CIL III/1 3958).

---

[356] Dopis Ferde Hefelea od 3. siječnja 1899., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[357] Dopis Ferde Hefelea od 13. ožujka 1899., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[358] Akt 32, 1899., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[359] Akt 32/1899., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

U CIL-u stoji napomena da je žrtvenik pronađen na mjestu utoka Kupe u Savu kod nasipa. Žrtvenik je posvećen prema učinjenom zavjetu Solu, nepobjedivom Mithri za zdravlje cara Marka Aurelija Antonina (Karakale) od Aurelija Eutycha. Svi profili kamena su otučeni kada se kamen prirađivao kao građevinski materijal.
Brunšmid ga čita:
S(oli) i(nvicto) M(ithrae)
pro sal(ute)
imp(eratoris) Caesar(is)
M(arci) Aur(elii) Anto
nini p(ii) f(elicis) Aug(usti)
Aur(elius) Eutyches
ex voto.
Kult orijentalnog boga Mithre u rimsko je carsko doba dosta raširen po dunavskim pokrajinama, a u Hrvatskoj je do početka 20. stoljeća potvrđen u Prozoru kod Otočca, Vratniku kod Senja, Čakovcu kod Josipdola, Sisku, Topuskom, Iloku, Petrovaradinu i Surduku.[360]
Napominje da je posveta upućena ili Karakali za njegove samovlade (211-217) ili Elagabalu (218-222) koji ima ista imena (BRUNŠMID 1906/1907: 117).
Zanimljivo je da je ovaj spomenik vidio i Katančić prije 100 godina (KATANČIĆ 1795: 170).

Hefele je proširio svoju terensku suradnju i sa grobarom na sv. Mariji, kojem je naložio da bude pažljiv sa starinama prilikom kopanja raka, no odmah dodaje kako se na tom terenu do sada ništa osobito nije pronašlo.[361]

Iste godine planirano je i jaružanje Kupe, i sada Hefele odlučno preuzima na sebe odgovornost oko pronađenih starina, „da ne padnu u krive ruke“.[362]

---

[360] Detaljnije vidi: Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VHAD 1906/1907*., 116.

[361] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 23. siječnja 1899., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25,* AMZ.

[362] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 20. travnja 1899. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

Jedan dokument/izvješće Ferde Hefelea s kraja 19. st. opširnije govori o problematici sisačke utvrde. Hefele kaže da je gradnja tog objekta "zgotovljena" 1586., te da je investitor bio zagrebački Kaptol u svrhu obrane od Turaka i to na utoku Kupe u Savu. Smatra da je "tvrđa" nekada bila bliža Savi, no da je danas upravo suprotno te da je bliža Kupi. Otkada je promatra, a to je, kako navodi od 1869., uviđa kako više ni kola ne mogu proći uz tvrđu sa strane kupske obale, što je nekada svakako bilo moguće. Spominje i neki hrast pod kojim je znao ležati u hladovini a kojem sada nema traga. Po njegovoj računici Kupa se približila Starom gradu za 25 metara, dok je Sava sada 350 metara ispod, dok je nekada bila samo 100 metara. Na kraju izvješća navodi godinu pisanja – 1899.[363]

[363] Izvješće Ferde Hefelea o stanju i očuvanosti Staroga grada sisačkoga, 1899., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

12. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA POČETKOM 20. STOLJEĆA

Početak 20. stoljeća biti će označen suradnjom pojedinaca, poput Hefelea, Antuna Bukvića, Milana pl. Šipuša, braće Colussi i Jakoba Planera, s Arheološkim muzejom, koji će dijelom preuzeti (niti jedno lokalno arheološko društvo više nije aktivno), dijelom nastaviti cijelu dotadašnju arheološku djelatnost na terenu. Poglavito se to očitovalo kroz vrlo kvalitetnu suradnju Josipa Brunšmida i kasnije Viktora Hoffilera s lokalnim muzejskim povjerenicima.

Negdje početkom 1900.-te započinju iskapanja od ugla Kukuljevićeve ulice (u spisu: Kukovićeve ulice, no takva ne postoji niti na jednom gradskom planu 19. ili 20. stoljeća) do ugla kuće Gjure Tomaševića kbr. 151. To bi značilo da je iskapanje vršeno na potezu od sjecišta današnje Kukuljevićeve i Starčevićeve ulice prema jugu, odnosno ondašnjoj gradskoj promenadi, a današnjem Šetalištu Vladimira Nazora, sve do kupske obale. Naime, jedini spomen neke kuće u vlasništvu Gjure Tomaševića onaj je koji je smješta na prostor današnje Vrbine, odnosno kompleksa na kojem se danas nalazi "Kristalna kocka vedrine".[364] Kanal je kopan na dubinama od 2,5 do 4 metra, sve do duboke jame pred kućom M. Špeljaka. U kanalu pred kućom 146 naišlo se na više velikih zemljanih rimskih posuda (amfora), od kojih je jedna sačuvana za Narodni muzej. Pred kućom 148 naišlo se na debeli zid koji se dinamitom razbio kako bi se s druge strane oslobodio odvodni kanalić. Malo dalje naišlo se na stari žrvanj, a odmah za njim nalazila su se dva zida u smjeru sjeveroistok-jugozapad, deblji od metra, teku paralelno na "razdaljini" od 2 metra. Nalazili su se na metar dubine, a bili su izgrađeni od rimske cigle. Između zidova nalazila se tvrda zemlja. Uza zid što je prema sjeveru, našla se jedna baza od stupa, a kod kuće Gjure Tomaševića (151) iskopan je stup od granita, preko metar dug i sasvim okrugao. Pred kućom 157 se našlo više ležećih stupova od istoka prema zapadu. Jedan je izvađen za muzej dok su ostali ostali u zemlji pod kanalom. U

[364] Vidi više u: *Rukopisna ostavština Fabijana Kovača*, GMS, 2008., 126. Tu je navedeno da je na Tomaševićevu zemljištu kasnije bilo sagrađeno Colussijevo kupalište, a ovo je sasvim sigurno bilo na spomenutom terenu.

neposrednoj blizini nađena su i dva kapitela s ornamentima. Hefele izvješću prilaže i nacrt iskopina.[365]

Tijekom rujna 1900. radnici su vršili iskapanja na prostoru tzv. Duge ulice (danas A. Starčevića), prilikom čega su naišli na više žara u zemlji i jedan kapitel kamenog stupa promjera 68 cm na površini. Osim tih nalaza i dio rimskih zidina ugledao je svjetlo dana u tom kanalu, a za jedan dio tih zidina Hefele smatra da su svakako bili dio gradskog rimskog bedema (tamo gdje su najširi). Na tom prostoru uistinu jest definirana istočna granica gradskog bedema (VRBANOVIĆ 1981: 191; VUKOVIĆ 1994: 157-159; BUZOV 2000: 149; BURKOWSKY 2000: 28). Na istom lokalitetu težaci su naišli i na bakrene rimske novce, no Hefele kaže kako su to novci koji "su najmanje vrijedni", jer tih u zbirci imaju najviše. Nadalje spominje neki lokalitet naziva "Prevlaščica" te sugerira upravi muzeja da se pobrinu da stvari pronađene na tom lokalitetu i dospiju u Muzej. Pita i ima li veliku vrijednost neki zlatni *Caesar*, jer da vlasnik istoga već ima ponudu za otkup. [366]

Dana 27. kolovoza 1900., tijekom iskapanja temelja za pregradnju prostorija pivnice kod "Malog Kaptola", u dubini od oko 1,5 metara pronađeno je pet velikih vapnenjačkih ploča s izdubljenim rubom (rigol). Na istoj dubini pronađen je i rimski zid. Hefele je obećao poslati i "tloris" pronađenog objekta Arheološkom muzeju, s točno naznčenim rimskim zidom koji se nalazi u podrumu "Malog kaptola" (sa strane). Taj tloris na žalost nije bio priložen korespondenciji.
Prilikom istog istraživanja na dubini od 3 metra naišlo se i na aru, na doljnjem rubu nepotpunu, od vapnenca, visine 0,42 m, širine 0,40 i debljine 0,205 m, visine slova 0,055, 0,038 i 0,036, sljedećeg natpisa (preostala je samo gornja polovica s natpisom):

I . O . M . TE.
IVNONI . SAC.
PRO. SALVTE. SV
TE COLLATORVM.

---

[365] Dopis Ferde Hefelea, nema dataciju, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[366] Dopis Ferde Hefelea od 21. rujna 1900., akt 162/1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

U CIL-u je naveden sljedeći prijepis:

I. O. M. E
IVNONI. SAC
PRO SALVTE SVA
ET COLLATORVM (CIL III 15179).

Brunšmid ga čita:
I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et
Iunoni sac(rum)
pro salute sua
et collatorum.[367]

Domagoj Vuković spominje i navodni dodatak ploče/teksta te kaže kako je natpis s gornje polovice žrtvenika od vapnenca. Navodno je isti Muzeju darovao sisački gostioničar Ignjat Golenko. Žrtvenik je to posvećen Jupiteru i Junoni, a za osobno zdravlje i nekih osoba koje su nešto u neku svrhu pridonijele. Navodno je natpis s doljnjeg dijela stupa nađen kad se kopao temelj kuće gospodina Goričkog (nije utvrđena lokacija iz dostupnih spisa), a riječ je o zavjetnom spomeniku. Desno od natpisa prikazan je orao stojeći na kugli. Taj spomenik je pronašla i Muzeju poklonila „Siscija“ 1876./1877.
/.....VS ET?
AEL/ius/ . VALERIVS
ET? AEL/ius/ . SECVNDIMVS
MAG/istri/ . D/ederunt. D/edicaverunt/.
(CIL III 10845 – donji dio) (VUKOVIĆ 1994: 66).

Hefele donosi i skice pronalazaka.[368]

---

[367] Detaljnije u: Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik 1906/1907*., 96.

[368] Dopis Josipa Brunšmida od 27. kolovoza 1900. i dopis Ferde Hefelea od 28. kolovoza 1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

U *Vjesniku* se pojavljuje jedna nedoslijednost i mislim da je riječ o *lapsus calami*, naime navedeno je da je žrtvenik pronađen na dubini od 15 metara, dok Hefele izričito navodi da je riječ o metar i pol dubine, što se čini vjerojatnijim, jer su na navedenom lokalitetu artefakti U CIL-u stoji napomena da se spomenik nalazi u zagrebačkom Muzeju.
Hefele spominje i nekakav žrtvenik koji je pronašao kod Krivošića, no kaže da taj ima "jedva nekoliko slova na sebi". Ne znam je li možda riječ o spomeniku koji će iduće godine opisati, sljedećeg sadržaja:

M AVR D ENE
LEG. XIIII. G. SEVER
BF. COS. V. S. L. M (CIL III/2 15181).

Pripremalo se još jedno jaružanje Kupe za koje je bio jako zainteresiran Izidor Kršnjavi. Jaružanje će voditi mjernik Imbro Steingassner koji je već dobio upute o pronalasku i čuvanju eventualno pronađenih starina.
Važnim Hefele smatra napomenuti da Andrija Colussi posjeduje jedan bakreni novčić Romula i Rema (vučica i dva dječaka pod njom).[369]

U listopadu se Brunšmidu javlja Stjepan Burarović, sisački gradski vijećnik. On kaže da se u Sisku opet nakupio priličan broj rimskih starina te da je izgorio i tzv. "Rimski podrum". Navodi i kako sve više posjetitelja pregledava stare topove u Brestu iz 16. i 17. stoljeća te da bi ovi mogli vrlo lako nestati, pogotovo ako seljaštvo shvati kakvu vrijednost ima na dohvat ruke. Spominje i neke vaze koje posjeduje, a koje je namjeravao predati Narodnom muzeju.[370]

Krajem godine Brunšmid odlazi u Sisak kada su se fiksirali ostaci nekih rimskih građevina, za koje navodi da to kasnije više ne bi bilo moguće, pa pretpostavljam da je to zbog nove gradnje nad rimskim objektima. Prilikom istog posjeta navodi da je kupio neke predmete pronađene u najnovije doba (nedavno) koji bi inače bezuvjetno bili izgubljeni za Narodni muzej. Navodi

[369] Dopis Ferde Hefelea od 28. kolovoza 1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[370] Dopis Stjepana Burarovića od 19. listopada 1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

kako je u planu jaružanje Kupe u proljeće 1901. te da je dogovoreno da i Narodni muzej sudjeluje u tom pothvatu.[371]

Početkom 1901. godine Hefele javlja Brunšmidu kako je sve spremno za jaružanje Kupe, pa prenosi poruku riječkog mjernika Imbre Steingassnera koji moli Muzej da mu pošalju broj Visoke naredbe kojim je određeno da se sve starine pronađene jaružanjem imaju predati Narodnome muzeju. To mu je opravdano trebalo kako bi se na istu odluku mogao pozvati bude li ikakvih problema oko "iskapanja" starina na terenu.[372]
Kupa je konačno jaružana, pa Hefele moli ravnateljstvo Arheološkog muzeja da ishodi neku potvrdu kojom će se sve izjaružane starine trebati predati upravo njima, jer da će se u suprotnome dogoditi to da neće dobiti niti jedan predmet.
Spominje i neki plan prigradnje "Maloga Kaptola" do kojega nije uspio doći, jer je poduzetnik neki Talijan, ne navodi koji, koji je bio na zimovanju u Italiji, pa ga čeka da se odatle vrati, kako bi od njega ishodio navedeni plan.[373]

Sljedeći spisi su bez potpisa i bez nadnevka, no prema rukopisnim i stilskim odlikama smatram da je njihov autor Josip Brunšmid. U spisima se spominje pronađeni spomenik, koji je, kako se prema crtežu čini, zavjetni natpis, pronađen u Šipuševoj okućnici (S. i A. Radića ili Predio u vrtu Rimske ulice).[374] Natpis je na kamenu vapnenjaku, koji je oštećen/prelomljen na površini. Prema izradi slova, čini se da je kamen iz 3. st. Dimenzija je: duljina 1,05 (valjda metara), širine 0,40 i debljine 0,16.
Vidljivi natpis glasi:

I O M
A V L P
V....

---

[371] Putno izvješće Josipa Brunšmida od 30. prosinca 1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[372] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 4. veljače 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[373] Dopis Hefelea od 12. ožujka 1901., akt 50/1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[374] Za detalje vidi str. 129.

V S L...[375]

Moguće je ovo natpis pod oznakom CIL III/1 10840:

I. O. M.
M. VLP.
NI(g)RIN
V.S.L.M

U CIL-u također stoji kako je opis spomenika donio još Tkalčić. Natpis je to s žrtvenika posvećen Jupiteru od Marka Ulpija Nigrina (BRUNŠMID 1911: 118, BR. 739; ZANINOVIĆ 1981: 202; ŠEGVIĆ 1986: 96; RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2005: 244, SL. 1; BUZOV 2005: 268). Zaninović ga datira u 2. stoljeće prema gentiliciju *Ulpius*, Vuković navodi kako se spomenik od 1909. godine nalazi u Arheološkom muzeju (VUKOVIĆ 1994: 59).
Brunšmid ga čita:
I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
M(arcus) Ulp(ius)
Ni[c]rin(us)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Ako je natpis sa Šipuševa zemljišta iz ulice S. i A. Radića lako se može povezati s blizinom bazilike urbane i cijelog forumskog kompleksa.

Isti rukopis spominje kuću gospodina Antuna Krivošića kbr. 70, gdje je pronađen natpis od vapnenca visine 0,445, širine 0,47 i debljine 0,26, visine slova 0,054 (valjda) cm.
Dalje u spisu navodi kako je pronađen u svibnju 1900., pa zbog toga pretpostavljam da datacija ili iz te ili naredne godine, kao godine objave, odgovara. Kaže da je iz 3. st., te da je korišten u neke sekundarne svrhe. Dio natpisa glasi:

M. AVREL....ENES
LEG XIIII G. SEVER

[375] Dopis Josipa Brunšmida, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

BB FF COS V S L M (CIL III 15181).[376]

Brunšmid ga čita:

.....

M(arcus) Aur(elius) D[iog]ene[s]

leg(ionis) (decimaequartae) G(eminae) [Sever(ianae)],

b(ene)f(iciarii)co(n)s(ularis) v(oto) s(olverunt) l(ibentes) m(erito).

U napomeni stoji da je eradiran (izbrisan) severijanski pridjevak legije, a po kojemu je spomenik datiran u vrijeme Severa Aleksandra (222-235).[377]

Zavjetni je to spomenik od pješčanika posvećen nepoznatom božanstvu od Marka Aurelija Diogena, vojnika 14. legije Geminae Severinae i konzularnog beneficijara, te jednoga ili više njegovih beneficijarnih drugova. Ovaj spomenik datira se u severskо doba (prva polovica 3. stoljeća) (VUKOVIĆ 1994: 70).

Prema tipologiji sličan je spomeniku Septimije Matrone i Marka Aurelija Glabria, legionara 14. legije *Geminae* (CIL III 3970), koji je pronađen u Novom Sisku 1804. godine na zemljištu Andrije Bobeka.[378]

Maroević navodi da su Krivošići početkom 20. stoljeća bili vlasnici ugaone kuće u današnjoj Ulici S. i A. Radića 20., u kojoj se trenutno nalazi sjedište gradskih političkih stranaka (MAROEVIĆ 1998: 211). I Kovač navodi da su Krivošići imali u vlasništvu objekat u nekadašnjoj Lađarskoj ulici (danas S. i A. Radića) (KOVAČ 2008: 125). Međutim, kako je riječ o zavjetnom natpisu jednog vojnika koji nisu još pronađeni na ovoj lokaciji, ovdje možemo ipak pretpostaviti je riječ o zemljištu koje su Krivošići posjedovali u Novom Sisku. Tome treba dodati u prilog navod kako je natpis pronađen prilikom iskopa za temelje Krivošićeve kuće, a poznat je podatak da kuću u Starom Sisku Krivošić nije gradio sam već ju je kupio od Marka Gothardija, čime smo potvrdili teoriju o lokalitetu u Novom Sisku.

---

[376] Dopis Josipa Brunšmida, svibanj 1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[377] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik 1906/1907*., 132.

[378] Za detalje vidi: Migotti 2007: 15.

U istom rukopisu prijepis je nekog natpisa o kojem nema zabilježenog mjesta pronalaska, već je samo istaknuto da je riječ o ulomku arhitravne grede, visine 0, 47, širine 0, 50 cm i visine slova 0, 17 (valjda cm).
Natpis koji se mogao iščitati je:

RIS PRO
BI. CAN [379]

I u svibnju 1901. jaružala se Kupa s time da je sada postignut dogovor između Ministarstva u Budimpešti i Arheološkog muzeja glede predaje starina od "historijske važnosti" Arheološkom muzeju u Zagrebu. I sisačko Gradsko poglavarstvo, na temelju Visoke naredbe, po uglovima Siska oglasima je građanstvo upozorilo da se pronađene stvari (starine) ne smiju zadržavati ili u inozemstvo prodavati, već se one moraju predavati Gradskom poglavarstvu i to pod prijetnjom globe, pa čak i zatvora, ako bi netko ignorirao ili previdio Naredbu.
I "predsjedniku" Muzeja dr. Izidoru Kršnjavom javljeno je kako je Odbor pouzdanika za pripravu predavanja "Uranije" u Sisku, upravo na njegovu preporuku, preuzeo zajedničku brigu te kako bi se svaki odbornik zasebno trebao zauzeti da se ništa od starina pronađenih u Sisku ne pogubi, već preveze u Zemaljski muzej u Zagreb.

Hefele je i po školi razglasio obvezu prijave pronalaska starina uz naknadu. To je rezultiralo učeničkim donošenjem "zuba živine" u školu, no on je, kako bi im pobudio interes za starine, rekao da je to vjerojatno od neke prapovijesne životinje. Tu donosi i priču o nekom slonu koji je 1833. trebao biti Savom prevezen u Zagreb, no u Galdovu se prevrnula dereglija, pa je slon potonuo. Pet godina poslije seljaci su kod Prelošćice pronašli ostatke, a glava slona od tada se nalazi u zbirci Dragutina Jagića, koji je tada vršio dužnost tajnika Kraljevske zemaljske vlade. Hefele dalje kaže da je Jagić bio tajnik "pokojne Siscije" te da je stvoreno novo društvo u svrhu njene zamijene: "Odbor pouzdanika Uranije u Sisku". Dodaje kako će ubuduće, ako se bilo kakve starine pronađu o svemu obavijestiti i dr. Izidora Kršnjavog, jer je ovaj to izričito naložio tijekom posjeta Sisku. U *post scriptumu* kaže da je Samboleka molio da čuva onaj nadgrobni kamen s natpisom, za kojeg tvrdi da se nalazio na starokršćanskom groblju, ali ga

[379] Dopis Josipa Brunšmida, svibanj 1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

ne locira pobliže.[380] Za točniju ubikaciju može poslužiti jedino Sambolekovo zemljište, a ono se, po svoj prilici nalazilo na mjestu današnjeg tzv. Doktorskog naselja (nekad Stiićevo brdo).

U srpnju iste godine Hefele javlja Brunšmidu ili Ljubiću da je primio dva svežnja *Vijestnika*, no navodi kako ih još ne može početi "raspačavati", jer je "većina prijatelja naše knjige u kupeljima". Izvještava da se jaružalo pod kupskim mostom te da se pronašlo samo tri manje vrijedna predmeta, što gospodin Steingassner čuva dok ih netko iz Zagreba ne pokupi. Kaže i da je čuo da je jedan dječak našao neku malu stvar, te da je čuo i da ju je nekome prodao, pa će probati doznati tko je u pitanju i nabaviti predmet za Narodni muzej.[381]

U kolovozu 1901. Antun Jirončšek iz Zagreba javlja Brunšmidu da je gospodin Nikola Šipuš javio da su u Sisku u Kupi pronađene vodovodne olovne cijevi, ali su prilikom vađenja jako oštećene. Rekao je da smatra kako bi bilo najbolje da sam Brunšmid dođe na nalazište te da se cijevi ne vade dok se ne utvrdi položaj u kojem su se nalazile položene.[382] Dan poslije Hefele piše Brunšmidu po istom pitanju, no značajno je to što odaje i lokaciju iskopanih cijevi – drveni most u gradu Sisku.[383] Kaže da su cijevi isprekidane, te da ih ima različitih veličina od 1 do 3,5 metara, promjera od 20 do 22 cm. Cijevi su bile spajane olovnim kolutima. Navodno je i veletržac Nikola Šipuš tražio Brunšmida po Zagrebu da mu to dojavi, no Brunšmidov zamjenik izvijestio ga je da je ovaj u Kraljevici, ali da će mu javiti o pronalasku. Hefele je tako kroz tri naredna dana svaki dan dočekivao Brunšmida na kolodvoru, no bez uspjeha. U tih par dana Kupa je pala još niže, tj. vodostaj rijeke je pao, pa se nakupilo mnogo "zanimljivih stvari" i to pogotovo kod Colussija. Potonji posjeduje i neki kamenčić s urezanim konjima i "jašiocem", a kupio je i još jedan takav kamenčić s jednim urezanim

---

[380] Dopis Ferde Hefelea od 7. svibnja 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[381] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 19. srpnja 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[382] Dopis Antuna Jirončeka Josipu Brunšmidu od 7. kolovoza 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[383] Očito je da je bila riječ o drvenom mostu koji je spajao Stari i Novi Sisak i koji se nalazio u neposrednoj blizini današnjeg zidanog mosta (s desne strane gledano iz Siska Starog) koji je sagrađen 1934.

konjem (gema?). Na kraju ga moli da mu javi kada će doći jer da je već mnogo znatiželjnika na kupskim obalama.[384]

Jedno od najživopisnijih pisama koje je Hefele uopće uputio Brunšmidu je ono od 1. rujna 1901. godine koje govori o iskapanjima na Kupi prilikom njenog niskog vodostaja, kada su pronađene srebrne žlice, bakrene posude i stilusi, a u tom kontekstu spominje i Colussija koji kupuje dio nalaza od pronalazača, pogotovo mnogo bakrenih novčića. Tu će Hefele opisati i najzanimljiviju, dosada nepoznatu, anegdotu vezanu za Colussija, a posredno i za čitavu priču o sisačkim arheološkim iskapanjima, koja govori o tome kako je Colussi znao doći kod sakupljača starina na Kupu i onda iz vlastitog džepa izvaditi zlatne rimske novčiće koje već od prije posjeduje, te ih baciti u kupski mulj, pa ih "slučajno" pronaći kao prilično vrijedan nalaz, što je kod ostalih sakupljača izazivalo pojačanu jagmu za potragom rimskih predmeta.[385]

Pred kraj rujna Hefele javlja da je jaružalo došlo do stupova na Kupi (piloti), no da ih se još nije počelo vaditi. Dalje nabraja što se sve našlo tijekom 14 dana jaružanja: jedna bakrena posuda koju je odmah preuzeo Steingassner, dok je stvari poput srebrne žličice, stilusa i neke male kosti kupio Colussi. Kaže kako školska djeca nalaze sve više bakrenih i po neki srebrni novčić, no on to ne kupuje, jer je takva uputa od strane ravnateljstva Narodnog muzeja. Kaže da je za tim novčićima nastao cijeli "lov", pa *Sisački Vijestnik* spotiče Odboru ("Uranie" valjda) da se ne brine ispravno za starine. Kaže kako Colussi najviše novca troši na otkup starina te mu za neke otkupe i ne govori, jer zna da je ovaj muzejski povjerenik, pa bi njemu misli, možda starine morao pokloniti za Muzej.[386]

---

[384] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 8. kolovoza 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[385] Pismo Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od. 1. rujna 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[386] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 19. rujna 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Krajem godine Ćiro Truhelka, kustos u bosanskohercegovačkom muzeju u Sarajevu, javlja Brunšmidu da je gotova restauracija sisačke kacige. Restaurirao ju je Grossmann i to kako se čini, s dosta muke, "jer je od ljutog čelika". Ponudio se i za daljnju suradnju.[387]

Zaključujući godinu Hefele kaže kako je od 10 knjiga prodao 6 knjiga dok je jednu poklonio Andriji Colussiju. Bio je kod trgovca Pileka koji mu je pokazao dvije dobro očuvane brončane posude i fragment jedne kamene posude. Rekao mu je da to treba pohraniti u Narodni muzej, no nisu razgovarali o cijeni njihova otkupa, jer nisu bili sami. Opet spominje Colussija koji im je sugerirao iskapanja u dvorištu vojne erarijalne zgrade u Novom Sisku, gdje bi se imalo istražiti kojim smjerom se nastavljaju rimske vodovodne cijevi koje bi mogle biti u spoju s onima u Hrastovici, odnosno s ondašnjim "potokom čiste gorske vode". Dodaje da je prilikom gradnje sisačkog željezničkog mosta preko Kupe pronađeno preko 10 metara pješčane naplave, što daje prostora za mogućnost da je Kupa nekada tekla "nad" Siskom, tj. da nije dijelila Stari od Novog Siska, što bi značilo da su te vodovodne cijevi postavljene u zemlju kada nad njima "nije još voda tekla". Smatra da je ova izjava poticaj drugima da to nekim metodama ili dokažu ili opovrgnu. Kao još jedan pokazatelj drugačijeg riječnog korita u doba rimske vlasti navodi i donju Posavinu koja je u periodu kada piše izvješće često poplavljana, pa se misli da je to tzv. Zaposavje možda nekada bila matica neke stare Save. Toj tvrdnji stavlja upitnik, ali daje poticaja budućim istraživanjima navedene problematike. Smatra da ravnateljstvo Narodnoga muzeja treba što hitnije započeti s istraživanjima smjera vodovodnih rimskih cijevi za početak te da bi im to trebao biti prioritet.[388]

U veljači 1901. izgorio je žitni magazin u Novom Sisku ispod ljekarne. Tamo se nalazila uzidana ploča s natpisom koja svjedoči da se u blizini ovoga mjesta nalazio Cererin hram. Prema dvorištu nad vratima nalazila se druga ploča na kojoj je isklesana žitarica lađa s imenima posjednika žitnog magazina građenog 1803. godine. Vlasnik objekta bio je Marko Postić, što nam ujedno otkriva i lokaciju pronađene ploče s natpisom.[389] I podatak o prvoj ljekarni u Vojnom Sisku, a koji navodi da se nalazila u neposrednoj blizini kuće Paulusa

[387] Dopis Ćire Truhelke Brunšmidu od 4. prosinca 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[388] Dopis Ferde Hefelea od 15. prosinca 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[389] Vidi Projektni plan Vojnog Siska nastao oko 1785. pod brojem 12, u Mirela Slukan-Altić 2004: 170.

Bitroffa i Aleksandra Gleiderera, dokazuje lokaciju žitnog magazina, a time i natpisne ploče.[390] Ne mora biti, kako je to Hefele rekonstruirao, da se točno na tome mjestu nalazio Cererin hram, no on svakako nije bio previše udaljen kada se iskoristio za izgradnju Postićeva magazina. Obje ploče s natpisom Hefele će uspjeti prikupiti za muzej i deponirati ih u dvorište Magistrata do njihovog preuzimanja od strane Arheološkog muzeja. Na istom su se mjestu nalazile već od ranije sakupljene starine koje čekaju primopredaju.[391]

Zasad su u literaturi obrađena dva siscijanska kamena natpisa posvećena Cereri. Jedan pronađen u Civilnom (Starom) Sisku (CIL III 3942) i ovaj pronađen u Vojnom (Novom) Sisku (CIL III 10842), čiji prijepis glasi:

I/ovi/. O/ptimo/. M/aximo/
ET CERERI
C/aius/. VERATIVS
HISPANVS
ET T/itus/. FL/avius/. CAM –
PESTER B/ene/F/iciarii/
[? CO/n/Sularis/] PR[0?..... (CIL III 10842)

U travnju 1901. godine Hefele šalje prijepis natpisa iz Novog Siska koji je uočen iza Ocvarekove kuće:

DOM AET
GAVDEN
FILIO PIISSI / 3 [392]
Prijepis iz CIL-a glasi:

---

[390] Godine 1864. prvu ljekarnu u Vojnom Sisku otvara Aleksandar Vernak i naziva je "Ljekarna k crncu". Nalazila se u neposrednoj blizini kuće Paulusa Bitroffa i Aleksandra Gleiderera na obali rijeke Kupe (danas Lađarska ulica 5-9). Vidi više u: Pajtlar – Grdinić – Sumajstorčić, *Stosedamdeseta obljetnica ljekarništva u Sisku*, Sisak, 2006., 17-18

[391] Dopis Ferde Hefelea od 12. ožujka 1901., akt 50/1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AM Z.

[392] Dopis Ferde Hefelea od 21. travnja 1901., akt 83/1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

DOM/us/. AET[ERNA]
GAVDENTI[VS]
FILIO. PIISSI[MO]
QVI. VIX/it/. AN/nos/. VI/sex/
M/enses/. VI/sex/. D/ies/. X/decem/. H/oras/. N/octis/
.VIII/octo/. FATI. M/unus/. C/omplevit/
(CIL III 15181).
Spomenik se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
Donosi uz prijepis i nacrt "ploče" u omjeru 1:10. Dodaje da je kamen od vapnenca te da je dosta tanak. Brunšmid odmah naznačuje da je riječ o starokršćanskom spomeniku tj. starokršćanskom nadgrobnom natpisu.[393] Navedeno je da je spomenik pronađen na brežuljku povrh Novog Siska na zemljištu Kate udove Ocvarek (Domagoj Vuković dodaje da je riječ o parceli br. 486/V, što bi značilo da ge riječ o predjelu tzv. „Doktorskog naselja"- predio koji vodi iz Žitne ulice ravno gore na brežuljak i siječe Strosmmayerovu ulicu).
U istom dopisu spominje, novo društvo u svrhu zamijene arheološkog društva "Siscija", "Odbor pouzdanika Uranije u Sisku", na čelu s Nikolom Šipušem i samim Hefeleom kao izvjestiteljem. "Urania" i Arheološki muzej su konstituirali odbor s glavnim ciljem da se tijekom jaružanja Kupe ništa ne otuđi.[394]

Kasnije iste godine Hefele šalje upit Arheološkom muzeju jesu li poduzeli što u vezi prekopavanja erarijalne zgrade u Novom Sisku (možda područje oko Domobranske vojarne) kako bi se ustanovilo kojim smjerom su se nastavljale rimske vodovodne cijevi. U istom dopisu spominje i susret s trgovcem Pilekom koji mu je pokazao dvije brončane posude i fragment kamene, te kaže da se nada da će ih dobiti za muzej.[395]

Da su postojali određeni problemi u transportu starina u Narodni muzej svjedoči dokumentacija iz veljače 1902. iz koje je vidljivo da Brunšmid potražuje neke starine koje je u Sisku označio i pripremio za transport, no to se očigledno nije dogodilo. Prema Hefeleovom

---

[393] Izvješće Josipa Brunšmida od 22. travnja 1901., br. 83, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[394] Dopis Josipa Brunšmida 21. travnja 1901., akt 83/1901, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[395] Dopis Ferde Hefelea od 15. prosinca 1901., akt 253/1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

izvješću možemo pratiti postupke pošiljatelja kada Hefele prvo ide do nekog Burazovića, pa s njime do I. Špišića, gradskog baždarskog činovnika, koji je osobno potvrdio da je 5 odabranih komada već prije nekog vremena odaslao u Zagreb za Narodni muzej. Međutim oveći broj starina ostao je u dvorištu Gradskog magistrata, koje je služilo kao deponij starina. Čini se da ih je tako bilo najlakše čuvati.
Hefele nadodaje da uskoro dolazi u Zagreb s darovima koje za muzej šalje I. Pilek i s brončanom glavicom koju kao donaciju šalje Andrija Colussi. Moli Brunšmida da pošalje poslužnika na kolodvor kojem bi mogao predati starine.[396]

Raspitujući se po Sisku gdje bi bio dobar teren za pokusna arheološka iskapanja, Hefeleu je dr. Mlikovsky sugerirao svoje susjedstvo u Novom Sisku. Tamo je, naime, prema njegovim riječima, prije 25 godina Šime Ljubić iskapao sa uspjehom starine. Tamo je početkom 20. st. bilo nekakvo polje, čiji je jedan dio orao Hefeleov bivši đak, koji mu je i rekao da se pod zemljom nalazi mnoštvo rimske cigle te dio rimskih zidina. Sada je to polje u vlasništvu M. Antolčića, koji je zemljište dao u najam, pa Hefele smatra da bi trebalo načiniti posebne ugovore s vlasnikom zemlje, u koliko bi se nešto na njoj i pronašlo. Vraćajući se na dvorište dr. Mlikovskog, Hefele kaže da se u njemu nalazi sarkofag, sada načinjen kao sjedište, poput kanapeja, na čijoj je stražnjoj strani bio natpis, kojeg Hefele više ne može iščitati, a u svom prijevodu glasi: Juliani, koja je spadala društvu djevica – stavlja bratu Titi, građanu tesaru i veteranu 7. Legije ovaj sarkofag (VUKOVIĆ 1994: 89).
Hefele napominje da misli da je natpis s tog sarkofaga zabilježio još "Ivša" Tkalčić dok je bio sisački kapelan i to prije 36 godina.[397]

U svibnju 1902. Hefele donosi zanimljive podatke iz privatnoga života u kojima kazuje kako je poslovno vrlo opterećen te "mi još natovariše privremenu upravu više pučke i niže djevojačke škole".

---

[396] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 26. veljače 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ; Na žalost, nisam pronašla spomenuti prijepis u Tkalčićevim rukopisima.

[397] Dopis Ferde Hefelea od 4. travnja 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Kao aktualnu arheološku temu spominje pokusna iskapanja iza Momčilovićeva vrta, no tražeći sugestije od Colussija i Steingassnera uviđa da mu dva dana iskapanja neće biti dovoljna za konkretne rezultate. Žali se da zapravo nema novca za višednevna iskapanja i kao problem navodi nedostatak vremena. Stoga za istraživanje predlaže period školskih praznika, a nada se i da bi mogao dobiti kojeg gradskog stražara na raspolaganje da mu bude potpora u koliko bi se naišlo na neke starine. Spominje i susret s gospodinom Milosavljevićem koji je kopao tri kilometra novo korito rijeke Lonje ispod Mužilovćice, a Hefele smatra da bi se tu moglo naći ostatke kakvog sojeničkog naselja i slično.
Naznačuje da bi imenovanjem dr. Milana Šipuša za Kr. javnog bilježnika u Sisku, društvo "Siscia" moglo ponovno zaživjeti. Kaže da su njih dvojica i privatno dobri, jer da su zajedno putovali u Carigrad i po Žumberku, no sugerira muzejskoj upravi da ga malo "pobudi" te da će se on u tom slučaju sigurno "zagrijati" za ideju ove društvene obnove. Kaže da bi se članstvo okupilo što zbog njega samoga, što zbog Šipuša, a što zbog Colussija te da bi tada "Siscia" postala 13. Gradsko društvo, jer ih do datuma pisanja ovoga dopisa ima 12, a kao osobito zanimljivo navodi činjenicu da i onako sva društva "padaju na iste ljude".
Na kraju izvješća spominje i neku ornamentiku koju planira poslati u Zagreb čim uzmogne.[398]

Rasprave o vodoopskrbi Siscije postaju češće nakon objave članka ing. Vinka Hlavinke u *Vijestima inžinjera i arhitektah.*[399] Najčešće te rasprave vode Hefele i Andrija Colussi, koji svjedoči da su u rudinama između Siska i Hrastovice pronađeni sifoni rimskog vodovoda.[400]

Hefele želi urediti lokalne zbirke numizmatike u čemu će mu pomoći Adriano Colussi. Čini se da su te zbirke bile čuvane u školi, jer Hefele navodi kako tu radnju mora ponoviti svake godine nakon čišćenja školskih prostorija, kada mu zidari mičući ormare rastepu sve predmete. U razdoblju u kojem piše izvješće ističe kako je Kupa vrlo plitka i pogodna za istraživanje i to pogotovo u smjeru vodovoda, no dodaje da se boji da bi ljudi stavljali zapreke kojima bi sprečavali odvažanje starina bez nagrade. Mišljenja je i da je pogodno vrijeme za

---

[398] Izvješće Ferde Hefelea od 26. svibnja 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[399] *Vijesti inžinjera i arhitektah* br. 3, od 15. srpnja 1902.

[400] Izvješće Ferde Hefelea, akt 177/1902. od 9. kolovoza 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

oživljenje "Siscije", uz sudjelovanje starog Colussija i Šipuša. Kao najutjecajniju osobu u cijelom tom postupku navodi Brunšmida. Spominje kako mu je Colussi rekao da je "Siscija" od Njegovog Veličanstva dobivala godišnju potporu od 500 forinti, no kako općenito društvenim spisima "nema ni traga", tako on ne zna na što se uopće pozvati u sličnim potraživanjima. Dodaje i da će Kupa još više pasti te da bi sada bila idealno dovesti Vinka Hlavinku da nastavi istraživanja o rimskom vodovodu.[401]

Za aktivnosti koje bi trebao vršiti 1903. godine Hefele navodi arheološko iskapanje na bivšem "kršćanskom rimskom groblju", za koje izrijekom navodi da se nalazilo na njivi udove Ocvarek u Novom Sisku (pretpostavljam područje tzv. „Doktorskog naselja").[402]

U istom izvješću spominje i mogućnost da su cijevi pronađene na zemljištu Ivana pl. Šipuša (Stari Sisak) koje se nekad nalazilo, prema njegovim riječima, i uz rimsku sudnicu, a danas kraj tzv. Novog trga, pripadale rimskom kupalištu koje se navodno nalazilo tik uz sudnicu.[403] Sada se vjerojatno misli na Ulicu S. i A. Radića 42, obzirom na činjenicu da su Šipuši to zemljište kupili 1902. godine, a ono je zapravo u neposrednoj blizini tadašnjeg Novog trga (danas Trg Ljudevita Posavskog) (MAROEVIĆ 1998: 205.).

Početkom ožujka Hefele piše krajnje tužno i vrlo intimno pismo u kojem spominje smrt svoje kćeri Micike, koja je preminula od šarlaha u studenome 1902. Taj događaj još mu obuzima sve misli, pa kroz nemili događaj promatra i sisački fašnik. Svoje stanje opisuje: "nadam se, da će se duhovi smiriti, pa ću opet što moći biti."

Od arheoloških novosti kazuje da je čuo da je Colussi kupio "srebrni Vespazijan" za 6 kruna, dok je on za isti nalaz, kao predstavnik muzeja, nudio samo 3 krune. No, odmah dodaje kako

---

[401] Izvješće Ferde Hefelea od 9. kolovoza 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[402] Vuković navodi broj čestice: 486, što je prema regulacijskoj osnovi Siska Lavoslava Hanzlovskog iz 1909. gore spomenuta ubikacija. U razgovoru s gosp. Vukovićem spomenuo je još kao moguću lokaciju područje između današnje ulice Ive Šnidaršića i Keltske ulice, što bi zapravo i odgovaralo širem toponimu tzv. "Doktorskog naselja". Dugujem zahvalu Vlatku Čakširanu na uvid u spomenutu osnovu.

[403] Izvješće Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu, Akt 68/1903, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

će Colussi novčić pokloniti zagrebačkom Muzeju. Zimi nisu poduzimani nikakvi arheološki radovi, a veliki je problem što ljudi zapravo ne znaju što bi i koliko novca tražili za "prekapanje" svojih dvorišta i okućnica.

Spominje Sambolekovu punicu koja je trebala dati orati njivu na kojoj je prethodne godine pronađena nadgrobna ploča s natpisom posvećenom dječaku, Gepidu, koji je živio "6 godina, 2 mjeseca, 6 dana i 2 sata" (navodi da je matpis 1902. poslan u Narodni muzej).

Ovdje je zapravo očito riječ o natpisu iz CIL-a pod brojem 15181[2]:

DOM(us) AET[ERNA]
GAVDENTI[VS]
FILIO. PIISI[MO]
QVI. VIX(it). AN(nos). VI(sex)
M(enses). VI(sex). D(ies). X(decem). H(oras). N(octis)
VIII(octo). FATI. M(unus). C(omplevit) (VUKOVIĆ 1994: 73).

Naime, čini se kako je Hefele krivo "preveo" neke oznake na natpisu, no zanimljivo je kako spominje dječakovo ime (Gepid), dok se u literaturi ono izostavlja, i to iz razloga jer je natpis oštećen, što bi moglo značiti da je Hefele još imao prilike pročitati na natpisu dječakovo ime. Zanimljivo, Vuković navodi kako je ovaj natpis s nadgrobne ploče pronađen na zemljištu Kate Ocvarek, dok ga je Narodnom muzeju darovao 1901. godine Vilim Sambolek. Značilo bi to da je Kata Ocvarek Sambolekova punica!

Hefele još ističe kako bi se potrudio ishoditi dozvolu za dubljim oranjem, pa pita koliko društvenog novca smije za to izdvojiti. Spominje i svoje crteže, koje na žalost nisam pronašla, i dodaje da ako ih u Zagrebu ne mogu ni za što iskoristiti neka mu ih vrate, pa pretpostavljam da se upravo to i dogodilo. [404]

Dana 23. ožujka 1903. Rudolf Fischer (valjda onaj koji je bio nadstojnik željeznice, iako ga ovdje Hefele navodi kao knjigovođu), darovao je jedan bakreni "novčić" Dioklecijana Muzeju u Zagreb.

U kući kod doktora Mlikovskoga na Zibelu kbr. 147 pronađen je sarkofag od vapnenca (Muschelkalk) otesan na način kanapeja duljine 174, visine 0,74, dubine 0,91, valjda

[404] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu, akt br. 43/1903. od 2. ožujka 1903., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ; vidi i u: Vuković 1994: 68-69.

centimetara. Na sarkofagu je natpis u uokvirenoj ploči kojoj su dimenzije: visine 0,56, i valjda širina 1,01 cm. Natpis glasi:

AVREL.VENERIAE.OBH?R
EFLQ EIVVENTA.....BT
MORI..FOCCVPATAE.MI.PIENT
VIRGINI.P.AEL.IVLIANV....I
EX.NVNE.COLLEG.DENDRO
.V.F.[405] (CIL III 10858).[406]

Te dopisi dodatno je potvrdilo posebno Izvješće Josipa Brunšmida o putovanju u Sisak. Iz toga razaznajemo da se putovanje dogodilo u rano proljeće 1903. kada se trebalo na nekom lokalitetu u Novom Sisku utvrditi je li se tamo nalazilo rimsko groblje (pretpostavljam da misli na Ocvarekovo ili Sambolekovo zemljište) i bi li bilo isplativo arheološko istraživanje na tom terenu o muzejskom trošku. Zaključeno je da bi bilo uputno tamo provesti istraživanje i to prvo tijekom dva dana te bi se na temelju tih prvih otkrića vidjela isplativost daljnjeg pothvata. Isto tako, svrha putovanja u Sisak bila je uz pomoć nadničara preokrenuti veliki sarkofag (ne navodi koji) kod dr. Mlikovskog, kako bi se pročitao njegov natpis, što je i učinjeno.[407] Ako je riječ o spomeniku CIL 10858, značilo bi da je on, iako ga je još Tkalčić imao prilike vidjeti, sada ponovno "otkriven".

Na samom kraju godine Hefele javlja u Zagreb kako se on i Colussi trude u otkupu starina i ishađanju za donacije muzeju u Zagrebu. Općenito, pun je lijepih riječi za Colussija i opetovano ga naziva svojim prijateljem. Kaže da ako zna nekoga tko prodaje starine njega šalje Colussiju koji onda otkupljuje starine "za male novce, dok sami komadi vrijede hiljade". Colussi ga redovno izvješćuje o poslovima vezanima uz starine, a kao glavni pokretač svoga djelovanja navodi lijepe edicije koje ravnateljstvo Narodnoga muzeja šalje na njegovu adresu. Stječe se dojam i da je Hefele očaran Colussijevom osobnošću, pa kaže da ne želi vršiti

[405] Dopis Josipa Brunšmida 23. ožujka 1903., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[406] Vidi detaljnije ovdje str. 104; vidi još i: *Pozor* 1867, 9; Kukuljević 1873: 23; Vuković 1994: 79.

[407] Izvješće Josipa Brunšmida Ravnateljstvu arheološkog odjela narodnoga muzeja u Zagrebu od 4. travnja 1903.; Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

pokusna iskapanja bez njegove suglasnosti, jer da bi mu se ovaj u društvu izrugivao kada bi se iskop pokazao "jalovim". Dodaje i da većinu iskapanja financira sam Colussi te da on samo pripomoćno s novcima muzejskog povjerenika sudjeluje u financiranjima takvih pothvata. Nagađa da bi iduća godina, u smislu sakupljanja starina, mogla biti bolja, obzirom na to da je upoznao gospodina nadmjernika Bukvića, s kojim se uz prisutstvo dr. Šipuša dogovorio o istraživanju rimskog vodovoda, čije cijevi pretpostavlja vode iz Hrastovice kraj Petrinje u Sisak. Navodno mu je neki ravnatelj Lovreković ispričao da je kao dječak s djedom lovio rakove u potoku Mošćenica gdje su naišli na vodovodne cijevi, za koje Hefele kaže da su to sigurno one rimske koje su iz Hrastovice vodile u Sisak. Spominje i neke stupove (pretpostavljam pilote) koji vode preko Kupe do željezničkog magazina, a teren će se istraživati 1904. godine. Na kraju ga pozdravlja i čestita Božić i predstojeću Novu godinu.

U veljači 1904. Hefele piše Brunšmidu o lošem stanju sisačke utvrde i kaže da Sava u protekle dvije godine "svom silom upire u svoju desnu obalu" rušeći i samu utvrdu, a početkom 1902. došla je do samoga puta koji vodi do Staroga grada. Dodaje da bi se utvrda kroz par poplava mogla naći na otoku, kao i da bi mogla biti potkopana ako se Kupa i Sava spoje. Navodno je kula do Kupe već pukla. Gradski mjernik predložio je 3 projekta zaštite Galdova (gradska četvrt), koje je također bilo u opasnosti od Save, a najisplativiji bi bio onaj koji donosi trajno rješenje zaštite nasipom, jer bi isti projekt zaštitio i utvrdu i to na način da se Kupa i Sava spoje, ali iznad utvrde. Sisačko Gradsko poglavarstvo upozorilo je o tom problemu i Kraljevsku zemaljsku vladu, a Hefele o svemu izvještava Brunšmida ne bi li ovaj svojim utjecajem i znanjem pomogao u iznalaženju rješenja.[408]

Čini se da su ljetne vrućine i na početku 20. stoljeća predstavljale veliki problem u sisačkoj sparini, jer iako je Kupa početkom kolovoza bila vrlo mala, navodno nitko nije htio po cijeli dan kopati uz rijeku na suncu. Pojedinci poput nekog Franje Košćara (nadimak koji je dobio zbog pobiranja kostiju) i još neki, "zalazili" su u Kupu i prebirali starine, ali samo do 10 sati ujutro. Nisu imali nekog velikog uspjeha, a voda, prema Hefeleu, neće niže pasti, jer je 1903. poduzet neki pothvat kada su "kamene kose u prečac Kupe uredjene, da vodu podržavaju, pa

[408] Dopis Ferde Hefelea od 18. veljače 1904., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

to preći posvemašnja sasušenja". Nekolicina je pak htjela kopati pred kupalištem Steve Pavlice, no ovaj nije dao "mutiti vodu", jer su kupači na kupalištu od jutra do mraka.[409]
Jedino što se pronašlo, prema riječima Adrijana Colussija dio je numizmatike koja je prodana nekom trgovcu Hercegu u Sisku. Navodno su pronađeni po jedan "exempl" (primjerak) novca Konstantina, Konstansa, Galijena i Krispa. Hefele kaže da upravo Adrijano i otac mu Andrija najviše znaju o antičkoj numizmatici i sisačkim starinama uopće te da bi mogli pružiti i logističku pomoć u arheološkim istraživanjima, jer posjeduju i oruđe (lopate, čamac i ostalo). Smatra da bi se njih moglo nagovoriti na neka pokusna iskapanja na Kupi, ali na način da se kupski pijesak ubacuje u čamce, prevaža na obalu i tamo ispire vodom.
Kaže da uvriježena praksa dizanje pijeska na lopatama i trenutno gledanje i to često nevještih u potrazi za starinama, koji najčešće ne vide vrijedne starine, a iskopano samo ponovno bace u vodu, ne daje dobre rezultate. Dodaje i kako se na Kupi još ništa osobitoga nije pronašlo, "bar Pišta ne ima ništa osobita". U međuvremenu je taj "kupski kopač" Pišta Štimac ipak našao nešto zlata na Kupi, a i Šipuš je skupio nešto arheoloških predmeta za Narodni muzej.[410]
Tada prvi puta spominje neki galdovački natpis.[411]

U kolovozu je, naime, Adrijano Colussi u Galdovu vidio veliki antički kamen s natpisom, i iako se čini da je prijepis natpisa poslan u Narodni muzej, u dokumentima koji slijede nema spomena o tome.[412]
Hefele s Adrijanom i Andrijom Colussijem odlazi u Galdovo, a sve prema Brunšmidovoj uputi, kako bi definirali preuzimanje tog antičkog kamena s natpisom. Kaže da su naišli na poteškoće, jer vlasnik artefakta traži 30 kruna za nj, a sam kamen je jako velikih dimenzija, pa bi u kalkulaciju trebalo unijeti i nadničare koji bi ga prebacili na neko prijevozno sredstvo, koje i opet mora biti dovoljno izdržljivo da preveze kamen do odredišta, odnosno Zagreba.

---

[409] Pretpostavljam da se radilo o kupalištu podno svratišta Veliki kaptol (gdje i danas), iako sisački kroničare kao prvog vlasnika tog kupališta pamte tek Lea Fuchsa i to nakon 1910. godine. Kako bilo, ovo je bilo jedino gradsko kupalište na području starog starosisačkog gradskog areala. Vidi više u: *Rukopisima Fabijana Kovača*, 2008: 128-129.

[410] Izvješće Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 13. kolovoza 1904., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[411] Dopis Ferde Hefelea od 6. kolovoza 1904., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[412] Dopis Ferde Hefelea od 10. kolovoza 1904., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Daljnje rečenice otkrivaju da je vlasnik kamena gospodin Logomerac, što nam omogućava približnu lokaciju spomenika. Naime, ova obitelj imala je više posjeda u prigradskom predjelu pod nazivom Kaptolsko Galdovo, koje se sastojalo od plodnog zemljišta koje je prehranjivalo Sisak. Kaptolsko Galdovo bilo je podijeljeno na predio: Misletine, Perekov Čred, Duge sloge i Logomerje. Svakako je ovdje riječ o predjelu grada s ove strane Savskog mosta, koji ne prelazi rijeku Savu.[413] Andrija Colussi savjetuje Brunšmidu da sačeka koji dan, jer da će Logomerac odustati od tako visoke cijene "kamena", koji ga je ionako godinu ranije nudio za otkup po Sisku za 3 forinta. Hefeke dalje izvješćuje da je na kamenu natpis, no ne donosi i njegov prijepis. Kaže kako neće ništa dodatno poduzimati vezano uz transport "kamena" dok muzej ne da svoje konačno mišljenje o tome.[414]

U studenom je, kako se čini, problem sisačke utvrde[415] pozitivno riješen, uz pomoć i intervenciju Arheološkog muzeja, a Hefele sugerira i tzv. kamenomet čime bi se starogradske kule dodatno učvrstile.[416]

Brunšmid donosi podatak da je na području Civilnog Siska, koje naziva Fulac, 1906. godine pronađen žrtvenik posvećen Cereri, no odmah dodaje da se žrtvenik, kada ga spominje, nalazi u kolodvorskoj "bašći".[417] I Mocsy spominje ovaj žrtvenik navodeći da je pronađen "besitze Fula"(MOCSY 1962: 731). To svakako znači da je spomenik izmješten iz svog originalnog stajališta, te da je u kolodvorsku bašću naknadno dovežen i to vjerojatno kao ukras. Što se tiče originalne lokacije ovog žrtvenika smatram da je to bilo područje tzv. Fulline grabe, koja se nalazila uz pretpostavljena istočna gradska vrata. Naime, u doba kada Brunšmid piše svoje izvješće taj prostor svakako već pripada obitelji Fulla, pa je mogao koristiti taj toponim u svom širem objašnjenju lokacije. S druge strane to je područje koje je u antičko doba oplahivao riječni prokop i koje je bilo i brodovima dostupno za moguć istovar roba. Krčelić opisujući teren na kojem je vidio Severillin sarkofag govori o nekropoli na tom području:

---

[413] Vidi više u: Mirela Slukan-Altić, Detaljna regulacijska osnova istočnog gradskog predjela Kontraba, plan nastao oko 1935., 2004: 196.

[414] Izvješće Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 13. kolovoza 1904., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[415] Tadašnji je vlasnik sisačke utvrde Carlo Planer.

[416] Izvješće Ferde Hefelea od 15. studenoga 1904., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[417] Vidi i: Vuković 1994: 77.

“Kršćanskih je bilo i kod korita nazvanog Kocarica, gdje se danas nalazi Kraljevska žitnica....”(KRČELIĆ 1994: 13). S obzirom da je bilo teško u prostoru otkriti gdje se nalazi spomenuto korito Kocarica, kao putokaz mi je poslužila upravo Kraljevska žitnica. Mirela Slukan Altić navodi da je jedna od tada dvije postojeće žitnice na lijevoj obali Kupe izgrađena 1738. godine (SLUKAN-ALTIĆ, 2004: 54).

To se poklapa s godinom Krčelićeva pisanja, pa ovim možemo i potvrditi njezinu pretpostavku da je to bila upravo Kraljevska žitnica. Nepobitnu potvrdu o tome daje plan Maximiliana Freumauta iz 1762. godine, koji je zapravo prijedlog lokacije izgradnju novog žitnog magazina u Sisku, a time bilježi i postojeće magazine na terenu (SLUKAN-ALTIĆ, 2004: 167). Tako je on na svome planu pod oznakom C pribilježio opkop (schanzel) na kojem je stajao “stari” Kraljevski magazin. Lokacija na kojoj je ucrtan magazin odgovara široj lokaciji istočne siscijanske nekropole, dok bi uža lokacija označavala tzv. Fullinu grabu. Usuditi ću se iznijeti pretpostavku o slijedu rimske tradicije novovjekih kraljevskih službenika i graditelja, koji su kao najpovoljniju lokaciju za istovar i skladištenje te daljnji transport roba kod Siska ustanovili upravo na tom terenu. Stanovnici antičke Siscije moguće su koristili istu lokaciju u iste svrhe, s obzirom na svrhovitost Tiberijeva opkopa te upravo možda otuda i pronalazak Cererina žrtvenika na tom pretpostavljenom terenu.

Natpis žrtvenika glasi:

CERERI
AVG.SAC
Q.IVLIVS
MODERATVS
? PROC
VSLM (CIL 3942; AIJ 1938: 241).[418]

Prvi spomen i podatak o tom natpisu donosi Tkalčić.

Brunšmid još napominje da natpis daje naslutiti značajno oštećenje, kao i obraslost travom i mahovinom.

Dalje navodi natpis:

---

[418] Posvete Cereri u Panoniji su rijetke i zapravo se svode na siscijanske žrtvenike.Vidi detaljnije ovdje str. 106.; vidi i: Vuković 1994: 77; Buzov 2000: 234.

MNRD ENE

LEG. XIIII. G.S.//

// FF. COS.V.S.L.M. (CIL III/2 15181[1]).

U CIL-u stoji da je natpis pronađen na zemljištu Antuna Krivošića 1900.-te godine i da se otada nalazi u Zagrebačkom muzeju.[419]

Brunšmid donosi čitanje natpisa:

M(arcus) Aur(elius) [Diog]ene(s),

leg(ionis) XIIII g(eminae) [Sever(ianae)]

b(ene) f(iciarii) co(n)s(ularis) v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito).

Kao napomena stoji da je ime cara Severa Aleksandra izbrisano/uklonjeno/izgrebano.[420]

Krivošićevo zemljište svakako se nalazilo na području Novog Siska i to negdje na potezu između današnje Strossmayerove i Lađarske ulice.[421]

Brunšmid dodaje da je natpis trenutno u Arheološkom muzeju. Kako se čini, natpis je posvećen nekom dobrom bivšem konzulu ili dužnosniku sličnog ranga.

U Novom Sisku u Dolnjoj ulici (kasnijoj Ružmarinskoj, današnjoj Stanka Vraza) u kući pod tadašnjom nomenklaturom br. 212 nađeni su ulomci sarkofaga od vapnenca s poklopcem sa akroterijima i žlijebovima na krovu poput Severillina sarkofaga/poklopca. Brunšmid kaže da je kamenje koje je činilo taj sarkofag vidio "na hrpi", misleći na njegove ostatke. Kaže još i da je vlasnik kuće gdje je sarkofag pronađen bio Marko Orešković, te da je kuća izgorjela u prosincu 1906. U istoj ulici bila je i kuća Milke Ugarković pod br. 214., čije stepenice se nalaze na velikoj kamenoj ploči koja je zapravo bila prednja strana rimskog sarkofaga. Natpis mu je, ako ga je bilo – izlizan. Uz to ploča je bila prelomljena.

---

[419] Vidi još i: Brunšmid 1906/1907: 151-152; AIJ 1938: 253, Zaninović 1981: 205; Vuković 1994: 70; Buzov 2000: 244

[420] *Viestnik n. s.* 5, 122.

[421] S obzirom da ne posjedujem točan podatak, ali iz sudskih spisa koji su pratili kazneni postupak protiv Antunova sina Stjepana 1947. godine, a slijedom kojim su optuženi i drugi Siščani čije se zemljišne čestice nalaze na spomenutom terenu, dok je u arhivskim spisima napomenuto da su bili u susjedskim odnosima, smatram da je barem moguće napraviti lokaciju koja je gore u tekstu navedena.

Iste godine Viktor Hoffiller[422] se zahvaljuje Andriji Colussiju u ime Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu na doniranoj zbirci koja i nosi njegovo ime[423] te spominje kako je Colussi još neke vrijedne komade starina donirao za svoju zirku.[424]
Doznajemo i da je 17. prosinca "kamenje" (starine) iz dvorišta ondašnjeg sisačkog Gradskog poglavarstva (danas zgrada sjedišta Županije, S. i A. Radića 36), točnije 6 izabranih komada, transportirano u Narodni muzej u Zagreb.[425] To potvrđuje i dokument kojim se izražava posebna zahvalnost Gradskom poglavarstvu i gradskom načelniku na ustupljenim predmetima i pomoći prilikom njihova transporta. Dokaz je to korektnih međusobnih odnosa i međusobnog poštivanja institucija.[426]

Godine 1906. Narodni je muzej nabavio dvije brončane kaserole, koje po svojim pečatima potječu iz kapuanskih tvornica. Jedna od njih potječe iz Siska i dar je Andrije Colussija, a nađena je u Kupi i nosi loše otisnuti tvornički pečat CIPI POLYBI (HOFFILLER 1906/1907: 199).

Vjerojatno je najzanimljiviji zapis iz 1907. godine onaj dr. prava Adrijana Colussija upućen, kako se čini, Viktoru Hoffilleru, jer se kasnije u spisu kaže neka taj kojemu je uputio dopis ili Brunšmid dođu u Sisak preuzeti starine pronađene tijekom sezonskog jaružanja.
Spis počinje izvješćem o radovima na jaružalu poduzetim tijekom 2. i 3. rujna, kada je Colussi uz par nadničara riječnomjerničkog ureda dao preslagati neke rimske "ruševine", koje su primatelju izvješća naglašeno poznate. Na žalost, nije dao nikakve druge podatke koji bi

---

[422] HOFFILLER, Viktor, arheolog. (Vinkovci, 19. veljače 1877. – Zagreb, 17. siječanj 1954.) Pučku školu i gimnaziju je završio u svom rodnom gradu. Završni ispit položio je 1895. godine, a zatim se uputio na sveučilište u Zagreb i Beč, gdje je studirao, uz carsku stipendiju, grčku i rimsku epigrafiju i arheologiju. Doktorirao je filozofiju u Beču 1900., nagrađen zlatnim prstenom Franje Josipa I. Vraća se u zemlju 1901. i postaje kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu 1901. Godine 1914. je izabran za izvanrednog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu za klasičnu arheologiju. Poslije umirovljenja Brunšmida 1924. postaje redovnim profesorom na Filozofskom fakultetu i direktor Arheološkog muzeja u Zagrebu sve do 1951. godine. Godine 1930. je postao dopisni član Jugoslavenske akademije, a istovremeno je bio redovni ili počasni član mnogih arheoloških instituta u zemlji i svijetu.
[423] Danas ne znamo koji su predmeti točno činili tu zbirku. Očito je došlo do reorganizacije unutar zbirki.

[424] Dopis Viktora Hoffillera Andriji Colussiju od 17. srpnja 1906., br. 211/1906., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[425] Putno izvješće Viktora Hoffillera o putovanju u Sisak od 18. prosinca 1906., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[426] Dopis Viktora Hoffillera sisačkom Gradskom poglavarstvu od 22. prosinca 1906., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

približno locirali “ruševine”, samo je naglašeno da se ove dobro vide tijekom niskog vodostaja. Za sam kupski vodostaj navodi da je u periodu kada su radovi poduzeti > 0, što je prema svjedočenju gospodina Bukvića najniži vodostaj u posljednjih nekoliko godina. To ga je ponukalo da istraži korito Kupe u najvećim dubinama do kojih je uopće moguće doći. Kaže da su dosadašnja istraživanja bila uglavnom orijentirana na ona površinska, dok se u dubinu rijeke moglo arheološki pristupiti samo primitivnim metodama/sredstvima (“lopate, kojima se služe naši iskapači...”). Svaki iskopač morao se ograničiti na svega polovicu kvadratnog metra tla, stoga što u većim jamama ne bi uopće bilo moguće svladati vodu. Osim toga, iskapalo se na način da se iskopani materijal baci podalje od jame na suho tlo, dok je jedan radnik odokativno pregledavao iskop. Sada su, prema Colussiju, iskapane jame “na dvije etaže”, tako da je u jednoj, nižoj, neprestalno bila voda, dok je druga bila suha i u njoj se neometano vadio materijal. Iz niže jame neprestalno se pumpala voda. Tom se metodom došlo do “poldrug metra dubine”. Kaže da su za ispumpavanje vode koristili “diafragma sisaljku” koja je bila vrlo snažna, pa se moglo kopati i dublje, no za to navodno nije bilo potrebe, jer navodno je ispod dubine 1.30 metara ispod vodostaja samo mulj i pijesak, a navodno dublje ne sežu ni okrajci onih “interesantnih” pilota “kojih bezbroj, posijanih bez ikakva reda i sistema za niskog vodostaja dižu glave iznad vode ili su još pokriti razvalinama....oni su ipak najvidljiviji i bez dvojbe najzanimljiviji spomenik rimske (?) prošlosti grada Siska.” Spominje crtanje njihova tlocrta, no koliko je poznato, to na žalost nikada nije realizirano, iako Colussi kaže da bi se to dalo lako načiniti. Kaže da tu ideju nije dobro odgađati, jer se zna da piloti smetaju parobrodima, pa mjernički ured “ne živi” s pilotima u najboljem prijateljstvu. Tako će se kod sljedećeg jaružanja dio pilota opet povaditi. Materijal koji su izvadili početkom rujna pregledavala su djeca, ispirući ga vodom, prilikom čega je pronađeno otprilike 100 komada sitnog “bakšiša” i to gotovo isključivo Konstansa i Konstantijana, uz pojedinačne primjerke Licinija, Proba i Galijena. Od pronađenih predmeta kaže da je najljepša i najvrijednija jedna gema, ovalna, od crnog oniksa, obične veličine, a prikazuje vojnika u potpunoj ratnoj opremi i u bojnom stavu. Gema je “vrlo fine i pomne radnje”, izvorno dobro sačuvana, jedino se kod vađenja dogodio nemar, pa ju je radnik lopatom “na pola prebio”, no uspješno su je sastavili.
Kaže da je još zanimljiv i jedan lijepo izrađeni odlomak iz bakra, jamačno držak od svjetiljke i jedan lijepo izrezbareni komad mijedi, po svoj prilici spona za kožnati remen. Našao se tu i jedan prsten i jedna ara “broj X (legio X)” te mali zlatni lončić za lijevanje. Ostali predmeti,

prema njegovu sudu nisu bili spomena vrijedni (fibula, nekoliko igala, dvije lampice, jedna razlupana s natpisom TETIVS i jedan vrlo primitivno napravljen lončić).
Bukvić je zastupao stajalište da su piloti u Kupi eventualno ostaci sojenica te je smatrao da je onaj primitivni lončić "iz ranijeg vremena", odnosne prethistorijski. Lončić je napravljen skroz jednostavno, od zemlje gusto ispremješane s pljevom. Prilikom vađenja se razbio, no sakupili su sve dijelove i uspješno ga sastavili.
U Zagrebu je, čini se, veliko zanimanje vladalo za spremnik nekoliko originalnih čavala i spona (žabica). Originalnost njihovu zajamčuju okolnosti nalaza, jer su čavli i spone pronađeni zabijeni u daskama koje su se nalazile u nizu od četiri komada. Našli su ih na dubini od 1 metra poredane jedna pored druge na razmaku od pola metra i položene okomito po duljini. Među tim daskama pronašli su dva rimska ključa, nešto novca, a u blizini i mlinski kamen. Kaže da je čitava naprava činila dojam kanala za pritjecanje vode, pa se čini da sugerira da su to ostaci rimskog mlina, koji je logično, mogao biti smješten na kupskoj obali, baš kao što je kupska obala u razdoblju novovjekovlja bila prepuna mlinova. Ubrzo su pronašli i ljudsku glavu (lubanju) bez čeljusti i mnogo životinjskih kostiju. Kako su za cijelu "napravu" zaključili da je rimski mlin, tako su zaključili i da je spomenuta ljudska glava, mlinareva. Tražili su i glavu mlinarice, no pala je kiša i voda u rijeci je nabujala te preorala nalazište, za koje ne znamo pobliže gdje se nalazilo. Dodaje da se svi nalazi koji nisu toliko vrijedni nalaze kod gospodina Bukvića, dok su oni vrijedniji i kod njega i kod mjernika, no obojica su ih spremni ustupiti muzeju. Bukvić će si jedino prisvojiti gemu, jer želi od nje napraviti prsten, a sam Colussi uzeti će si "bakšiš", odnosno numizmatiku za svoju zbirku. On je posjedovao jednu od najvećih numizmatičkih zbirki sa sisačkog područja.[427]

Za 1908. godinu imamo podatke o iskapanjima u Trećoj ulici (danas A. Starčevića), no prema izvješćima Ferda Hefelea ona nisu bila posebno plodonosna. Nailazilo se na uobičajene sitnice, poput komadića rimske cigle i slično.[428]

Izvješće o pronalasku starina podastrijeti će i Antun Bukvić koji je mišljenja da, iako je vodostaj Kupe u kolovozu bio vrlo nizak, ne treba očekivati značajnije pronalaske, obzirom na sloj u kojem se starine pronalaze, a taj je cca 1 metar ispod površine pruda i na svim

[427] Izvješće dr. Adrijana Colussija od 8. rujna 1907., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[428] Izvješće Ferde Hefelea iz 1908., bez nadnevka., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

mjestima je već prerovan i pretražen. Smatra da bi nalazi na tom terenu sada više bili slučajni.[429]

Da nije bio u pravu pokazati će jaružanje Kupe 1912. godine.

Bez datuma je dopisnica na kojoj Hefele izvješćuje o izgradnji zgrade Kotarskog suda (gdje i danas - Trg Ljudevita Posavskog 5, k.č. 974) i kaže kako je odmah došao na teren prilikom kopanja temelja zgrade, no rečeno mu je da će sve eventualne pronalaske muzeju predati Stevo Momčilović, inače, uz Fullu, graditelj objekta.[430] Hefele dodaje da se upravo toga i boji, pa upozorava na oprez.[431]

Početkom srpnja 1909. godine Bukvić potvrđuje primitak tiskanih izdanja *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva*, što je bila uobičajena praksa za muzejske povjerenike, i govori o postojanju neke olovne ploče u Colussijevim rukama. Ovaj posjeduje i primjerak jednog lijepog zlatnog novčića: *Caesara Augustusa*.[432]

U istom razdoblju Hoffiller upućuje dopis Kraljevskoj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu, u kojem im objašnjava delikatnu situaciju tijekom jaružanja rijeke Kupe u Sisku, pojašnjavajući postojanje drvenih pilota i to negdje na sredini grada u koritu rijeke. Navodi kako se tamo često i obilato prilikom jaružanja nailazi na starine važne za povijest Siska i cijele zemlje te ih umoljava da preko Kraljevskog ugarskog ministra za poljoprivredu ishode dozvolu za jaružanje u arheološke svrhe, prilikom čega bi nadzor nad jaružanjem i izjaružanim starinama bio povjeren Kraljevskom riječko-mjerničkom uredu u Sisku.[433]

Osobno se zahvaljuje Antunu Bukviću, jer je izgleda u srpnju ove godine uslijedila velika akvizicija siscijanskih starina za Hrvatski narodni muzej. Kako izričito navodi, tzv. "Sisačka zbirka" povećavala se najviše darovima požrtvovnih Siščana. Bukvićevom akvizicijom,

---

[429] Dopis Antuna Bukvića od 2. kolovoza 1908., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[430] Zgrada je građena 1909. godine u secesijskom slogu; vidi više u Maroević 1998: 269 i Fabijan Kovač: Izgradnja ulica, parkova i građevina, rukopis, arhiv Gradskog muzeja Sisak, 7/1.

[431] Dopis Ferde Hefelea 1909. godina, bez nadnevka, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[432] Dopis Antuna Bukvića od 6. srpnja 1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[433] Dopis Viktora Hoffillera Kraljevskoj hrvatsko slavonskom dalmatinskoj zemaljskoj vladi od 10. srpnja 1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Sisačka je zbirka znatno porasla. Isti su, prema njegovim riječima, od velikog znanstvenog značaja i dobro konzervirani.[434]

I ove je godine vršeno jaružanje, s tom razlikom što je sada već gotovo automatizmom nadzor nad izjaružanim materijalom, kao i na njegovo preuzimanje, dobio Arheološki odjel Narodnog muzeja. Na dopisu je naknadno dodano, da će odlukom Zavoda jaružanju biti prisutni ravnatelj Brunšmid i lokalni učitelj Tkalčić, koji mu je bio dodijeljen kao ispomoć.[435]
Iz kasnije dokumentacije vidljivo je da su njih dvojica dobila putne troškove za svoj boravak u Sisku.[436]

Krajem godine intenzivna je korespondencija s Antonom Bukvićem. Vidimo da je on za Muzej poslao neke starine: brončani lanac od 25 cm, na doljnjem dijelu sa željeznom kvakom i jednu malu željeznu posudicu i nož. Čuo je i da je netko od radnika prilikom jaružanja pronašao zlatni lančić 13 grama težak.[437] U idućem javljanju kaže da nije uspio ući u trag spomenutom lančiću, jer „svaki kojega za isti ispitujem poriče da je kod njega". No, dana 20. prosinca vodostaj Kupe opet je značajno pao, pa su na površinu izašli već prije izvađeni materijali i u toj hrpi pronađen je još jedan nož, jedan srebrni konzularni novčić i jedan jako lijepi i veliki zlatni prsten bez kamena, težine 12 grama. Bukvić dodaje da je jako sličan onome što ga on sam posjeduje. Otkupio ga je za 2 krune i 50 forinti, smatrajući da ga nije preplatio, jer su obično takvi nalazi prešućivani. Dan poslije, pronađen je jedan brončani bodež, donosi i skicu, koji je bio vrlo dobro sačuvan. Pronađen je prilikom jaružanja kod Dolnice (možda Bolnice???). Kaže da ga je nadziratelj trebao odmah njemu predati, no zaboravio je, pa je sada bodež kod Bukvića čistim slučajem.[438]

---

[434] Zahvala Viktora Hoffillera Antunu Bukviću od 15. srpnja 1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[435] Dopis kraljevskog odsječnog savjetnika Trnskoga od 24. studenoga 1909., br. 27.719/1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[436] Dopis kraljevskog odsječnog savjetnika Trnskoga od 24. siječnja 1910., br. 30.131/1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[437] Dopis Antuna Bukvića od 13. prosinca 1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[438] Dopis Antuna Bukvića od 29. prosinca 1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

O značajnim nalazima govori i Šipuš koji je brzojavom pozvao Brunšmida da dođe čim prije u Sisak, jer je nađeno mnogo divnih predmeta, po čemu pretpostavljam da je mislio na one izjaružane.[439]

Među najljepšim primjercima sačuvanih rimskih starina u Narodnom muzeju ubrajamo figure Atene. Andrija Colussi darovao je jednu od te četiri nakon njena pronalaska u Kupi 1909. godine (BAUER 1936: 10).
Iste godine u Kupi je pronašao i figuru Nike, koju također daruje navedenoj instituciji (BAUER 1936: 21).

Godine 1910. potpisan je zanimljiv ugovor između Adrijana Colussija i Josipa Brunšmida kojim je potvrđeno da je Colussi predao Narodnome muzeju brončanu rimsku vojničku diplomu i za uzvrat dobio 120 komada srebrnih novaca s nalazišta u Sotinu.[440]
Značaj nalaza očituje se i u brzoj Brunšmidovvoj objavi (BRUNŠMID 1911: 23-39).

Funkcionaranje administrativnog aparata, tj. države koja je bila isplatitelj putnih troškova Brunšmidu i Vladimiru Tkalčiću, i samog Brunšmida, loše je i ne konstruktivno, jer upravo kroz razmirice oko putnih troškova i njihovu neisplatu čak 5 mjeseci nakon Brunšmidovih putovanja u Sisak, kao i njegovih stalnih potraživanja refundiranja sredstava, vidljivo je koliko je državna administracija bila troma, a opet za arheološku struku nužna.[441]
Na samom kraju godine Bukvić javlja da su svi predmeti pronađeni te godine poslani u zagrebački Muzej i to s oznakom nalazišta iz Siska.[442]

Brunšmid je smatrao da je prije početka konkretnih terenskih istraživanja potrebno od „domaćih ljudi“ doznati gdje se do sada i s kojim uspjehom iskapalo,[443] ali nije uspio utvrditi mjesto na kojem bi se mogli očekivati neki povoljniji rezultati, osim jednog predjela u koritu rijeke Kupe koji se već par puta jaružanjem eksploatirao.

---

[439] Brzojav Milana Šipuša iz 1909. godine, datum se na žalost na žigu ne vidi., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[440] Ugovor između Josipa Brunšmida i Adrijana Colussija od 9. travnja 1910., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[441] Dopis kraljevskog odsječnog savjetnika Trnskoga od 21. travnja 1910., br. 2.868/1910. i Dopis Josipa Brunšmida od 27. travnja 1910., br. 84-5/1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[442] Dopis Antuna Bukvića od 28. prosinca 1910., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.
[443] Slijedeći očito još Kukuljevićeve upute o rekognosciranju budućih arheoloških terena.

Smatra da bi se na "kopnu" moglo naći prikladnih mjesta za iskapanja, npr. unutar gradskih bedema ili uz trase prometnica izvan grada. Iskapanja u gradu bilo bi teško provoditi, obzirom na veliku naseljenost samog gradskog areala („zataracana dvorišta, pa voćke po vrtovima") koji se, pretpostavlja, nalazi na sloju sadre od oko 2 metra iznad razine rimskoga grada. Povoljnije prilike za iskapanja nalaze se prema njegovom mišljenju na rimskim grobljima na kojima tog sloja nema, dok su se neki grobovi slučajno otkrivali na terenu Novog Siska (navodi primjere zemljišta Kate udove Ocvarek i novijeg nalazišta na zemljištu Viktora Mihelčića, koji graniči sa zemljištem udove Ocvarek).

Brunšmid iskazuje želju za pregledom Mihelčićeva zemljišta čim ovaj za to izda dozvolu. Kada se činilo da je dogovor postignut i kada je Brunšmid s asistentom Vladimirom Tkalčićem došao u Sisak kako bi započeli s iskapanjem, otac g. Mihelčića uskratio im je dozvolu za to u zadnji čas kada su radnici već bili "na zemlji". Da cijela ekspedicija ne bude "jalova" ishodila se na „brzu ruku" dozvola Kate Ocvarek za iskapanje na njenom zemljištu, gdje je onda Tkalčić s 5 radnika kopao 3 dana. Pronašli su jedan intaktan rimski kosturni grob bez priloga, ostatke 4 zidane grobnice i ugao poklopca od velikog kamenog sarkofaga. Zaključilo se da je s obronka ovog brežuljka, koji je očito bio dio rimske nekropole, morao biti u nizinu splavljen sloj zemlje više od 1 metra debljine. Tako su grobovi već prije više stotina godina morali doći na površinu, pa su ljudi kamen, ciglu i razne priloge već prije povadili i razvukli. Uz pretpostavku da se više ništa bitno na navedenom zemljištu neće pronaći Brunšmid obustavlja radove.

Nakon toga se prešlo na iskapanja na rimskom groblju na „Zelenom brijegu" sjeverno od Starog Siska (misli na Kvirinovo groblje), no i tu se ustanovilo da su grobovi već devastirani, pa uspjeh nije bio izgledan, te su radovi obustavljeni. Brunšmid je smatrao da će najbolji uspjeh polučiti slučajni pronalasci koji bi upućivali na netaknute nekropole ili druge predjele rimskog grada.[444]

U drugoj polovini lipnja 1911. u Sisku Novom u Petrinjskoj ulici (danas Strossmayerova ulica) kopao se cestom odvodni kanal. U gornjem sloju bio je sloj ilovače ispod kojeg se počela pojavljivati rimska cigla. Između kuća pekara K. Bende (kbr. 3) i Koste Tomca (kbr. 165) našlo se u 20 cm dubine 3 zida, od kojih su 2 sjeverna valjda sačinjavala jedan ugao.

[444] Izvješće Josipa Brunšmida o iskapanjima u Sisku od 23. listopada 1911.; Izvješće Vladimira Tkalčića od 10. listopada 1911., broj 108/1911, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

Nije jasno koju nomenklaturu kućnih brojeva Brunšmid u opisu donosi. Za Tomčevu kuću pouzdano znamo da se nalazila u današnjoj Žitnoj ulici br. 4 (k.č. 303/1) (MAROEVIĆ 1998: 283). Brunšmid dalje donosi skicu lokaliteta i kaže da su na uglu kod zida označenog kao A pronađena 2 tesana kamena od kojih je jedan imao izdubinu za umetanje vertikalnog nastavka. Kaže i da je u njemu nekada bila željezna šipka. Visine je 1,36, širine 0,55 i debljine 0,40. Kraj toga kamena ležao je drugi otesani kamen, vapnenjak, visine 1,10, širine 0,50, debljine 0,26 m. Smatra da je to bila baza jednog kipa.[445]

Čini se da je iste godine dio slučajnih istraživanja proveden i na "brijegu povrh Petrinjske ulice" (smatram da je riječ o "Doktorskom naselju"). Naime, na parceli Viktora Mihelčića, trgovca, počela se graditi vila u budućem vinogradu, gdje se imao posaditi vrt s američkom lozom. Tom se prigodom naišlo na nekoliko grobova "direktno u zemlji", ali i na ciglom taracane i obložene grobnice rimskog doba. Brunšmid je smatrao da je velik dio tih grobova već ranije diran, "jer je svijet vadio ciglu i kamen u svrhu gradnje itd."No, naišli su i na jedan netaknuti grob u kojem je pronađen grobni prilog: staklena šalica, brončana predica, narukvica i naušnica, što je Mihelčić preko Bukvića poklonio Muzeju. Ostali spomenuti grobovi bili su prazni, te se samo mjestimice naišlo na razbacane kosti. Gospodin Bukvić vidio je i jedan cjeloviti kostur *in situ*, uz koje su bili položeni navedeni grobni prilozi.
Gore na brijegu (valjda najvišoj točki Mihelčićeva zemljišta) vidi se i komad zida od neke manje zgrade za koju je Brunšmid nesigurno pretpostavio da je moguće u pitanju kakva crkvica, što bi bilo moguće u koliko je riječ o kasnoantičkom dijelu nekropole s većinskim ranokršćanskim ukopima. Tu je prije nekoliko godina stari Mihelčić pronašao veliki kamen bez natpisa, te ga je prodao gradskom blagajniku Bobeku za nadgrobni spomenik.
U Školskoj ulici kbr. 207 ispred kuće Ivane Ivšić (danas Mažuranićeva ulica) leži žrtvenik od žutog vapnenca (s većim luknjama) od kamena koji se dobiva iz okolice Blinje, Bednika i okolice (brdo Klobučak), za koje Brunšmid smatra, i to decidirano navodi, da su tamo bili kamenolomi iskorištavani za izradu siscijanskih sarkofaga. Kaže i da je kamen gore i dolje profiliran, a da je natpis, u koliko ga je bilo, izlizan. U dvorištu iste kuće pronađeno je više

[445] Izvješće Josipa Brunšmida iz lipnja 1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

komada klesanog kamenja. Brunšmid donosi dimenzije pronađenog žrtvenika: visina 120 cm i njegov crtež.[446]

Nalaz zapravo i ne čudi, obzirom da je ovo područje dio velike nekropole Novog Siska. Ovaj njen krak proteže se Lađarskom ulicom, dok je Mažuranićeva sijeće, nastavljajući se u svom zapadnom dijelu u Gundulićevoj ulici.[447]

I sljedeće izvješće prati istovrsnu arheološku problematiku. Brunšmid navodi kako je na Bukvićev poziv opet došao u Novi Sisak gdje se prigodom kopanja odvodnog kanala u Petrinjskoj ulici (danas Strosmmayerova) naišlo na temeljne zidove neke rimske zgrade. Tom prilikom pobrinuo se za Mihelčićevu dozvolu da muzej ondje počne provoditi sustavna iskapanja iste jeseni, jer su tada nadničari jeftiniji. U Zagreb je odnio više predmeta rimske vojničke opreme[448] koji su se našli kod jaružanja u Savi kod Gušća i Stare Gradiške te više manjih rimskih predmeta iz Kupe kod Siska. Dodaje da se ne može ni pomišljati na nastavak iskapanja rimskih zidina u Petrinjskoj, jer se protežu ispod državne ceste s jedne i druge strane te gube ispod kuća. Navodno je u Novom Sisku zabilježio i više kamenih rimskih spomenika po raznim kućama, a među njima i ulomke nekog velikog sarkofaga sa skulpturama i natpisom (Maksimijana??), no ne navodi gdje se sve to nalazilo.[449]

I 1911. godine Hoffiller moli Kraljevsku hrvatsko-slavonsko dalmatinsku zemaljsku vladu, Odjel za bogoštovlje i nastavu da im se dozvoli jaružanje u arheološke svrhe uz sve uvjete koji su prethodili prijašnjim takvim jaružanjima.[450]

---

[446] Izvješće Josipa Brunšmida iz druge polovice lipnja 1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[447] Detaljnije kod: Tino Leleković, *Antičke nekropole Siscije i Murse*, disertacija, 2011.

448 Više o rimskoj vojnoj opremi iz Siska u: Ivan Radman-Livaja, *MILITARIA SISCIENSIA – nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 2004.

[449] Izvješće Josipa Brunšmida o službenom putovanju u Sisak iz lipnja 1911., br. 75/1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25,* AMZ.

[450] Dopis Viktora Hoffillera Kraljevskoj hrvatsko slavonsko dalmatinskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 25. srpnja 1911., br. 83/1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

U rujnu Bukvić zove Brunšmida u Sisak da dođe na teren kako bi dogovorili smještaj jaružala za potrebe budućih istraživanja.[451]
Tada su započeli i pregovori s lokalnim sakupljačem Pištom Štimcem o otkupu dijela starina što ih je ovaj posjedovao, a iz spisa je vidljivo kako se dotični nije lako rastao od starina te da mu je za njih isplaćeno 230 kruna.[452] U listopadu je Bukvić od njega otkupio za Narodni muzej neku zdjelicu, nešto zlata i ine predmete.[453]

Iz službene Brunšmidove zahvale jasno je da su se vršila arheološka iskapanja na zemljištu Kate Ocvarek i Miroslava Samboleka. Na žalost nije napisano i je li se što pronašlo na navedenim zemljištima.[454] Izgleda da je na tom zemljištu sa sigurnošću ustanovljeno rimsko groblje, obzirom da je to specifikacija koja je navedena u putnom računu podastrtom Zemaljskoj vladi, a u kojem se samo kaže da su vršili iskapanja na rimskom groblju od 9. do 14. listopada. Prema datumskoj koliziji, izgleda da je riječ upravo o spomenutom lokalitetu, a to bi imalo značiti, kako trenutno pretpostavljam, da se radilo o terenu današnjeg "Doktorskog naselja".
U listopadu su odstranjeni "preostali" rimski piloti iz korita rijeke Kupe koji su se nalazili između 2. i 3. kilometra rijeke, i to u sredini Siska uzduž desne obale. Učinjeno je to prema nalogu Kraljevskog ugarskog ministra za poljoprivredu, uz obvezu Riječkom mjerničkom uredu da sav eventualno izjaružani materijal pri ovom poslu ustupi Arheološkom odjelu Narodnog muzeja.[455]
Bukvić kaže da se očekuje dolazak jaružala u Sisak, da se do tada jaružalo 10 km ispod Jasenovca, no tamo nije ništa pronađeno. Potvrđuje da je posredovanjem dr. Milana Šipuša neki gospodin Orešković pristao ustupiti ulomke nekog sarkofaga bez odštete Narodnom muzeju, međutim dodaje da se jedino na jednom ulomku s figurom i dva slova nešto vidi, dok na drugim ulomcima sarkofaga nema ništa.[456]

---

[451] Dopis Antuna Bukvića od 6. rujna 1911., br. 108/1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[452] Dopis Antuna Bukvića od 11. rujna 1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[453] Dopis Antuna Bukvića od 1. listopada 1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[454] Zahvala Josipa Brunšmida od 26. listopada 1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[455] Dopis Kraljevske hrvatsko slavonskom dalmatinske zemaljske vlade Ravnateljstvu arheološkog odjela Narodnog muzeja od 23. listopada 1911., br. 24.549/1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

[456] Dopis Antuna Bukvića od studenoga 1911., br. 83/1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25*, AMZ.

Vidimo da se i krajem godine jaružala Kupa o čemu Bukvić obavještava Brunšmida, garantirajući mu da se izjaružani materijal neće pregledavati dok on sam ne stigne vlakom iz Zagreba.[457]

Koliko je Sisak bio predmetom Brunšmidova interesa pokazuje isječak iz njegova izvještaja o muzejskim poslovima u Sisku iz 1911. godine, što dokazuje upornost, požrtvovnost i utvrđivanje činjeničnog stanja na terenu koje je uključivalo i ljude oko sisačkih starina: "Davna mi je želja bila, od kad sam preuzeo da upravljam Narodnim muzejem, da provedem intenzivnije sustavno iskopavanje u Sisku, najvažnijem rimskom gradu na hrvatskom teritoriju."[458]

[457] Dopis Antuna Bukvićaod 9. prosinca 1911., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935, 42/25,* AMZ.

[458] Kutija broj 108/1911, Izvještaj Josipa Brunšmida o putovanju u Sisak, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

13. GODINA 1912. – JEDNA OD NAJPLODNIJIH ARHEOLOŠKIH GODINA U SISKU

U ožujku se trebalo započeti s jaružanjem Kupe u arheološke svrhe, no zbog promjenljivog vodostaja, što je zapravo za Sisak uobičajeno, nije se mnogo jaružalo. Jaružanje je odgođeno na travanj i na svibanj.

Iz tog razdoblja značajna je Bukvićeva izjava o mnoštvu pronađenog sitnog materijala i to na mjestu gdje je već toliko puta vršeno jaružanje i gdje nitko više nije očekivao arheološke pronalaske. Po svoj prilici jaružalo je bilo postavljeno u blizini tzv. "pilota",[459] jer se ta lokacije spominje kao ona na kojoj se jaružanje ima nastaviti (desna obala Kupe, nešto južnije od sisačkog Novog mosta, na pola puta do Starog mosta).[460]

Tada su izjaružani sljedeći predmeti:

1. od zlata: taljena kuglica (3 grama), kopčica s malim privjeskom s biserom, polovica naušnice, lančići, potpuna perlica i manji otpaci (ukupno 4 grama);
2. od bronce: ključ, glava (maska-sigurno od fibule), dvije urezane glavice, jedna urezana lavlja glava, 2 cjelovita broša, jedna riba bez igle, jedan prije emajlirani broš bez igle, jedna kuglica s karikom, jedan čavao s ostacima emajla, jedan čavao s figurama, više manjih čavlića, više komada udica, igala i karika, jedan pojasni komad s tragom lijepog emajla itd;
3. od olova: jedna obična čovječja figura, 10 pari plomba, 12 komada raznih ukrasa, ulomak fibule, jedna vrlo lijepa mala zdjelica, jedna mala sjekirica, tri mala čekića i 40 komada pločica s natpisom;
4. od željeza: potpuni čakalj, strelice, 8 komada ključeva, više *stylusa*, jedan lijepi mali prsten s glavom i kacigom, više željeznih prstenova bez oka, jedan potpuni sa staklenom gemom, jedan ulomak s lijepom gemom (gola čovječja figura koja u lijevoj

---

[459] Za detaljan opis lokaliteta vidi: Zoran Wiewegh, *Rimska keramika iz siska s lokaliteta kovnica, Istraživanja iz godine 1985.*, Opuscula archaeologica 25, Zagreb, 2001.

[460] Dopis Antuna Bukvića od 1. ožujka 1912. i 26. travnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

ispruženoj ruci drži kuglu, a u desnoj koja je spuštena dva klasa, na leđima ogrnut zvjerskom kožom);

5. razno: mala zemljana lampica nečitkih oznaka, gema lošije izrade, staklena gema s utisnutom devom i vodičem, 17 komada srebrnih ceta (sisački naziv za novce iz Kupe) Faustine, Sabine, Aurelijana, Vespazijana, Domicijana, Trajana itd., jedna srebrna grčka ceta, mala brončana grčka ceta i 10 komada raznih brončanih ceta.

Bukvić popisu dodaje vrlo zanimljiv komentar, vezan uz mjesto koje sam naziva "prethistoričnim" te kaže kako su tamo pronašli nekoliko komada iz pečene ilovače kakve je sam imao prilike vidjeti "na dužnosti" u Dolini, prema čemu zaključuje da je tu na kupskoj obali definitivno postojalo "prethistorično" naselje.[461] Misli na područje današnjeg Pogorelca, obzirom da je i lokalitet "Piloti" njegov integralni dio, a gdje je utvrđeno postojanje predrimskog naselja, iako na sjevernijem potezu prema Novom mostu. Zanimljivo je upravo to Bukvićevo laičko promišljanje o tom pitanju.

Spominje pronalazak jedne lijepe statuete - gola bradata figura koja u desnoj ruci drži luk, a u lijevoj buzdovan, dok preko leđa, odnosno obaju ramena ima ogrtač poput šala, visine 4,5 cm, zlatnu zmiju plosnata tijela i lijepo izrađene glave, težine 2,1 grama, jedne geme od karneola s prikazom Genija, ne osobite izrade, razne cete, olovne i brončane ukrase, među kojima je i jedna lijepa glava. Olovnih ploča s natpisom pronađeno je čak 60 komada. Kaže da smatra da su služile za radnike, a to smatra zato što su mnoge po više puta korištene. Luknje na njima su služile za nanizavanje i čuvanje do obračunavanja. Idućeg dana je pala kiša koja je prekrila cijeli izjaružani materijal, od kojega je svega trećina bila pretražena.[462]

Vladimir Tkalčić poslan je u Sisak nadgledati pretraživanje izjaružanog materijala i njegovo pismo svjedok je teškog posla koji je morao odraditi. Kaže kako je puno brže i efektivnije kada po 20-30 momaka i momčića pregledava izjaružanu građu, nego kada on to radi s 6-7 radnika, jer zatajivanje nalaza je uobičajeno i kod jednih i kod drugih. Na kraju dodaje da to zatajivanje arheoloških predmeta i "nije tako strašno".

---

[461] Dopis Antuna Bukvića od 12. ožujka 1912., br. 75/1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[462] Dopis Antuna Bukvića od 6. travnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Izvješćuje kako su pronašli jednu zlatnu naušnicu sa smaragdom i biserom, jednu posrebrenu fibulu, jedan brončani 2 cm visoki kipić ovna itd. Inače, pretraživanje su mogli vršiti samo radnici koji su imali za to pismenu dozvolu od Bukvića, a gradski stražar svako malo dolazio je pregledavati tko od kopača ima spomenute dozvole. Od časa kada je i on sam prisutan na iskapanjima, kaže da je siguran da se bolji nadzor ne bi mogao osigurati. Dodaje da predmeti neprestano dolaze i da ih se mora otkupiti. Konkurencije u otkupu se nije bojao, jer je dobro plaćao geme i zlato, a za druge stvari, kako navodi, se drugi ni ne otimaju.[463]

Jaružanje je nastavljeno u svibnju sa polovičnim uspjehom zbog visokog vodostaja, pa su svi tražitelji i kopači čekali povoljnije uvijete za rad.[464]

Tkalčić iznosi vlastita promišljanja o postojanju prethistorijske naseobine koju je imao prilike vidjeti u Sisku, dodajući da je na tom lokalitetu uspio izvaditi i nekoliko ulomaka zemljanih posuda. Iz nalaza je zaključio da se radilo o neolitičkom i kasnijedobnom naselju. Sugerira, a sve prema uputama Bukvića, "skalpiranje" obale, zbog ustanovljavanja kulturnih slojeva, koji sada nisu posve jasno vidljivi. Spominje i neke arhitektonske nalaze u Novom Sisku, no ne donosi konkretne podatke o njima.[465]

U međuvremenu je sakupljen niz predmeta za Narodni muzej: 3 geme, 1 gram zlata, jedna nepotpuna fibula dužine 8,5 cm, komad srpa, 14 komada olovnih pločica, srebrni *stylus*, žlica itd. Tkalčić ističe: "Vidi se da je material upravo neizcrpiv!"[466]

Da se uvriježilo jaružanje u arheološke svrhe svjedoči i dopis od Kraljevskog ugarskog ministarstva poljoprivrede u kojem se kaže da se dopušta takovo jaružanje, da je njegov izvršitelj Kraljevsko ugarski mjernički ured u Sisku te da brigu o istovarivanju i prebiranju izjaružanog materijala preuzima Ravnateljstvo Arheološkog odjela Narodnog muzeja.[467]

---

[463] Dopis Vladimira Tkalčića od 9. svibnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[464] Dopis Antuna Bukvića od 20. svibnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[465] Dopis Vladimira Tkalčića od 13. svibnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[466] Dopis Antuna Bukvića od 30. svibnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[467] Dopis kraljevskog banskog savjetnika Ravnateljstvu Arheološkog odjela Narodnog muzeja od 11. listopada 1912., br. 25.572/1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Od nalaza iz proljetnog jaružanja Bukvić je u Zagreb poslao olovne pločice i to na način da ih je razdijelio u dva omota. U jednom omotu nalazile su se posve čitljive olovne pločice, a u drugom "sve ostale". Na jednoj neprobušenoj pločici ima "mnogo toga napisanog" i Bukvić nije siguran je li ta pločica pripadala istoj "vrsti" kao i ostale. Smatra da su te pločice bile novčane potvrde za radnike (kako sam kaže "poput današnjih"). Kaže i kako misli da robovi nisu dobivali pošiljke na koje bi se plaćala carina ili uvoznina.
Voda, tj. vodostaj Kupe, je opet malo "pao", što se iskoristilo za novo jaružanje, no nalazi su ovoga puta "slabi". Kao obrazloženje uzima činjenicu da je to područje već više puta pretraženo. Našlo se nešto srebrnih komada novca iz razdoblja Hadrijana, ulomci fibula itd. Upravo u vrijeme pisanja izvješća donio mu je jedan "deran" još 5 komada olovnih ploča.[468]

Iz dokumentacije vidimo da je Kupa jaružana i u svibnju, opet uz nadzor Arheološkog odjela Narodnog muzeja.[469] U to doba dolazi do Hoffillerova preuzimanja ravnateljskog mjesta, pa mu Bukvić objašnjava primopredaju starina kakvu je imao s Brunšmidom, opisujući kako je Brunšmid uobičavao doći s crnom torbom u koju bi pohranio sitnije starine za koje bi potom isplatio određenu cijenu. Dodaje kako je dobio jedan nožić, poput "škloce za zatvoriti" s vidljivim pečatom "Laufedi".[470]

Početkom lipnja Bukvić šalje u Narodni muzej zlatni novac Anastasija I. ili II., a posebno ističe neke zlatne komade: naušnicu (6 grama), naušnicu (2 grama), mali zlatni prsten s lošom gemom, nekoliko komada s biserom, a sve zajedno ukupne težine 17 grama. Pronađen je i 41 komad olovnih pločica.[471] Par dana kasnije javlja o pronalasku, kako mu se čini, kositrenog ždrala i brončanog *Antoninusa* i "velikog broja Nerona".[472]

---

[468] Dopis Antuna Bukvića od 19. travnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[469] Dopis Viktora Hoffillera od 7. svibnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[470] Dopis Antuna Bukvića od 2. lipnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[471] Dopis Antuna Bukvića od 3. lipnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[472] Dopis Antuna Bukvića od 6. lipnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Dodatni pregled izjaružanog materijala obavljen je i u lipnju, jer je vodostaj Kupe bio dovoljno nizak, pa se ova radnja mogla uspješno obaviti. Službenu dužnost nadziratelja preuzeo je "pravi gimnazijski učitelj" Vladimir Tkalčić.[473]

Dana 27. lipnja 1912. neki Josip Gallac poslao je neke starine u Narodni muzej, kako navodi: "starine iz naše okolice", no na žalost, ništa nam više o cijelom slučaju nije poznato.[474]

Bukvić govori o pošiljci od jedne velike i 45 manjih olovnih ploča te mamuza. Dodaje da je pretraživanje izjaružanog materijala dovršeno, jer se već treći dan nije ništa pronašlo, a ne traži više nitko od "profesionalaca". Zaključuje samo da je ipak pronađeno puno lijepih predmeta. Donosi zanimljivost vezanu uz nekog željezničkog činovnika u Zagrebu, za kojeg kaže da će upotrijebiti najblaži izraz te ga naziva nekorektnim, jer je ovaj u njegovoj odsutnosti pretražio zalihu ceta i odnio što mu se svidjelo. Za cete koje su ostale Bukvić konstantira da ih se može baciti u "đubre". Smatra važnim reći kako je dobio neki prsten sa staklenom gemom. U staklo je utisnut genije s grozdom u ruci. Sjetio se da je nešto slično već vidio i to u obliku ulomka prstena sa sličnom figurom, no kako je imao običaj raditi otiske svih zanimljivih predmeta u vosku, sada je ova dva prstena mogao i usporediti. Tako je došao do zaključka da su prsteni bez dvojbe jednaki. [475]

U srpnju je nekoliko novih predmeta priređeno za pošiljku u Narodni muzej: 17 grama zlata, nekoliko gema, olovna figura (reljef male plosnate amfore), nož s koštanom drškom i 70 komada olovnih pločica.[476]

U dogovoru s Hoffillerom odlučeno je da se pojedincima oduzme posebna dozvola za iskapanje, a u međuvremenu je pronađen dio predmeta kakovih se još nije pronalazilo: cjeloviti stakleni delfin od plavoga stakla (2,5 cm, privjesak), privjesak male brončane

---

[473] Dopis Viktora Hoffillera od 11. lipnja 1912., br. 75, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[474] Dopis Josipa Gallaca od 27. lipnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[475] Dopis Antuna Bukvića od 24. srpnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[476] Dopis Antuna Bukvića od 9. srpnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

figurice (2 cm), dva ključa, mamuza itd. Govorilo se i o izboru lošijih ceta koje se planiralo pokloniti "realci u Rakovcu".[477]

I ove godine ravnateljstvo Narodnog muzeja obratilo se Kraljevskoj Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu, s molbom dozvole od kraljevskog ugarskog ministra za poljodjelstvo za jaružanje Kupe u arheološke svrhe. Spomenuto je kako je dva puta ista dozvola već ishođena te da se tada "prikupilo takovih predmeta koji se nigdje niti za velike novce ne bi mogli kupiti". Dodaje se da je poglavito uspješno jaružanje starina bilo ono u proljeće tekuće godine. Kao vrijeme koje bi bilo najpogodnije za jaružanje navedeno je ili kolovoz ili kasna jesen 1912. ili proljeće 1913., a sve zapravo u periodu dok jaružalo bude "zimovalo" u Sisku. Jaružani materijal ustupio bi se Narodnome muzeju, koji će snositi troškove njegova istovarivanja.[478]
Molba je povoljno riješena te kraljevski banski savjetnik javlja Hoffileru da je Kraljevski ugarski ministar za poljoprivredu odobrio jaružanje na potezu rijeke Kupe uz grad Sisak kroz nekoliko dana u arheološke svrhe i to na način da se izjaružani materijal preda Arheološkom odjelu Narodnog muzeja. Brigu o istovarivanju i prebiranju izjaružanog materijala bilo je dužno preuzeti ravnateljstvo Muzeja.[479]

Bukvić javlja da je u kolovozu u izjaružanom materijalu koji se nalazio pred uredom, van svih očekivanja, pronađen velik broj arheoloških predmeta. Ističe jedan prsten s gemom, odnosno natpisom urezanom na tom sivom kamenu, za koji tvrdi da je kršćanskog porijekla, jer kaže da o tome riba na "gornjoj površini svjedoči". Na šesteropločastoj strani nalaze se na svakom dijelu slova, i to: VI / VA / M / SI / VI / S. Uz ovaj prsten pronađena je i jedna gema od svjetlog ametista na kojoj je urezan Pan. Do njega je jedan stalak na kojem se nalazi mala figura, pretpostavlja Hermes, a kraj postamenta je drvo na čijoj je grani Panova frula (sviralo visi s vrha). Pan u ispruženoj ruci drži jedan dar koji sigurno nudi za frulu. Dodaje da pošiljka

---

[477] Dopis Antuna Bukvića od 22. srpnja 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[478] Dopis Viktora Hoffillera Kraljevskoj zemaljskoj vladi od 8. kolovoza 1912., br. 137., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[479] Rješenje Kraljevskog banskog povjerenika br. 25.572 od 11. listopada 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

sadrži 10,6 grama zlata, u kojem posebno ističe jednu naušnicu, dodaje da ima 35 komada olovnih pločica te olovni reljef Minerve.[480]

U blizini Zbiega, što kao lokalitet sada prvi puta navodi (da se nalazi 12 km iznad Broda), kod jaružanja Save naišlo se na velik broj željeznih predmeta za koje Bukvić smatra da su rimski. On navodi da su našli i "2 kelta", koji imaju osobit oblik kakvog on do sada nije vidio, iako očito ne sumnja u njihovo prapovijesno podrijetlo, jer su na jednoj strani u sredini "otvoreni" (šuplji). Prema crtežu koji donosi sa strane spisa riječ je o nekakvoj posudici.[481]

Materijal jaružan u Zbiegu poslan je za Narodni muzej, kao i donacija M. Hunjaka, koja navodno jako liči Grbalijevoj zbirci.

Prilikom jaružanja nađena je i neka sjekira neobičnog oblika.[482]

Najzanimljiviji dio cijele te pošiljke bilo je koplje, Hunjakov dar i dvozub ("ladjarska štica") iz Zbiega.[483]

I u listopadu je pronađeno nešto arheoloških artefakata: zlatni prsten od žice s dvije pločice na kojima su volovske glave, srebrno poprsje, misli, Fauna (2 i pol cm), staklena gema s prikazom raskriljenog orla, bakrena latenska fibula, bakreni kotlić, masivni željezni trozub te, mali brončani srp.

Napomenuto je da je kukuruz na terenu stare Segeste obran (misli na Pogorelec) te da bi se zbog toga tamo moglo uskoro početi s iskapanjima.[484]

Vladimir Tkalčić opet je poslan na iskapanje u Sisak nadovezujući se da će ono trajati ovisno o uspjehu i vremenu. Dodaje da će nastaviti s iskapanjem koje je započeo prošloga ljeta.[485]

Očito je riječ o arheološkim radovima koje je Tkalčić započeo 4. studenoga 1912. godine na zemljištu Antuna Prennera.[486] Tamo je, prema vlastitim navodima, naišao na "prethistorične" nalaze u vidu koliba pokritih daskama i valjda pleterom, čiji je "glavni dio" u zemlji. Kolibe su gusto poredane jedna uz drugu, o čemu svjedoče ognjišta na međusobno malim

---

[480] Dopis Antuna Bukvića od 21. kolovoza 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[481] Dopis Antuna Bukvića od 3. rujna 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[482] Dopis Antuna Bukvića od 19. rujna 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[483] Dopis Antuna Bukvića od 24. rujna 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[484] Dopis Antuna Bukvića od listopada 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[485] Radni nalog Josipa Brunšmida Vladimiru Tkalčiću od 2. studenoga 1912., br. 171.

[486] Riječ je nesumljivo o zadnjoj kući u nizu s pripadajućim objektima u današnjoj ulici Ruđera Boškovića, prije početka kupskog nasipa. Navod dala Prennerova praunuka Ivana Minga.

udaljenostima, kao i naslage pepela i pečene zemlje, ulomci zemljanih posuda i zemljano urešena ognjišta. Na samoj obali pred Pretnnerovom kućom, Tkalčić je detektirao sojenice za koje navodi da su identične onima u Donjoj dolini kod Bosanske Gradiške te da pripadaju istoj kulturi.[487]

[487] Dopis Vladimira Tkalčića od 15. studenoga 1912., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

14. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA PRIJE PRVOG SVJETSKOG RATA

Antun Bukvić aktivan je u svojstvu muzejskog povjerenika i 1913. U jednom dokumentu bez datuma, samo s naznakom godine, govori o nalazima iz navedene godine: brončana vaza (11 cm), olovna figura Minerve, velika brončana karika (šnala), prsten s gemom na kojoj je otisnut lik Marsa, 4 drugih gema, 13 grama zlata, srebrni *Maximus* i veliki brončani novac s prikazom Nerona na konju u pratnji jednog konjanika.[488]

U srpnju 1913. je opet jaružana Kupa. Tom prilikom pronađeni su: konjska žvala, 2 sjekire, brončani *stylus*, 4,6 grama zlata, 11 komada plombi, jedna pločica na jednoj strani s ženskom glavom s krunom, a na drugoj s polumjesecom i 3 zvijezde, 11 komada olovnih pločica, jedna brončana gema s ženskom glavom, prsten s gemom na kojoj je jarac, 3 fibule itd.[489]
Opet je pregledan materijal koji je već prije jaružan i tada je pronađeno: 2 geme, jedna od ametista (Merkur), druga koja prikazuje golu figuru koja drži u ispruženim rukama papirus ili ploču i čita, brončanog delfina, identičan jednom već prije predanom, za koje smatra da su imali služiti kao držci posude. To podupire tvrdnjom da je na prvom delfinu pronađen trag mase kojom je bio na posudu "prilotan". Drugi primjerak ima kroz šupljinu između smotanog repa provučenu kariku od tanke brončane žice. Po tome smatra da su takvi držci za posude bili trgovinski predmet te da su prodavani obrtnicima koji su se bavili izradom posuda, kao što stolari kupuju tokarske nakite. Uz to, navodi, prema tome neka posuda pronađena u selu Gušću s Panom na držku ne mora biti importirana iz Italije, već da je možda samo njen držak importiran.[490]

---

[488] Dopis Antuna Bukvića br. 35/1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[489] Dopis Antuna Bukvića od 19. srpnja 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[490] Dopis Antuna Bukvića od 13. kolovoza 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Ljekarnik Makso Hrnjak[491] donio je još neke predmete za prodaju, između ostalih par lijepih broševa i nekoliko gema i kamea za koje je Bukvić procijenio da su falsifikati pa mu ih je vratio.[492]
U međuvremenu Bukvić javlja kako vodostaj Kupe kod Karlovca raste te da se boji kako neće s jaružalom moći proći ispod mosta, no izražava nadu da će visoki vodostaj biti kratka vijeka.[493]

Josip Brunšmid krajem rujna dolazi u Sisak kako bi prisustvovao jaružanju Kupe, obzirom da je odgovornost i korist jaružanja upravo u korist Muzeja te ovaj stoga boravi u Sisku nadgledajući jaružanje kroz nekoliko dana (od 27. rujna na dalje). Za to vrijeme odredio je da će Zavodom (Muzejom) upravljati njegov čuvar Viktor Hoffiller.[494]
Međutim vodostaj Kupe opet je porastao te je prekrio sav izjaružani materijal, pa njegovo pretraživanje nije bilo moguće.[495]

Osim arheoloških predmeta koji su se pronalazili jaružanjem Kupe, nicanjem novih objekata na kupskoj obali, dolazi do pronalaska nekih starina. Antun Bukvić u listopadu 1913. javlja da se na lokalitetu "Rimski podrum"[496] pronašlo 2 velika kamena s natpisom, tj. na svakom kamenu po nekoliko slova u dva reda. Po veličini i obliku slova zaključuje da se oba komada odnose na jedan natpis:

JEN PON
ΓERI /RIAS.

---

[491] Iako ga Bukvić imenuje kao Matu, nedvojbeno je riječ o Maksimilijanu Hrnjaku, koji je bio sisački ljekarnik; detalje vidi u SBL: 126.

[492] Dopis Antuna Bukvićas od 18. rujna 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[493] Dopis Antuna Bukvića od 20. rujna 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[494] Dopis Josipa Brunšmida od 26. rujna 1913. i Dopis Antuna Bukvića od 25. rujna 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[495] Dopis Antuna Bukvić Josipu Brunšmidu od 8. listopada 1913., akt 35/1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[496] „Rimski podrum" bio je objekt u kaptolskom vlasništvu i izgorio je 1900.-te godine. To gradilište naknadno kupuje Gradska općina i na njemu gradi zgradu Kotarske oblasti. Danas je to zgrada Gradske vijećnice u Rimskoj ulici 26 (k.č. 956); više u Maroević 1998: 126.

Gospodin Šipuš je načinio otisak natpisa. Bukvić je obilazeći spomenuto gradilište tamo naišao na mali žrtvenik bez natpisa.
Dodaje da je u Zagreb poslao jednu veliku amforu te predmete iz Zbiega koje će se najlakše prepoznati po velikom broju sjekira, a spominje i žvale s istog lokaliteta.[497]

Bukvić je u međuvremenu uspio dogovoriti arheološki nadzor terena kod "Rimskog podruma" i to na način da je graditelju objekta ustupio preko 400 m kubnih jaružanog šljunka za potrebe betoniranja, pa je ovaj zauzvrat izdao strogi nalog svim zaposlenicima i građevinskim radnicima da dobro pripaze na eventualne starine.[498]
I Šipuš donosi vijesti o pronađenom "kamenju i predmetima" na ovom lokalitetu, a koji bi mogli biti zanimljivi Muzeju.[499]
Bukvić spominje nalaze s nekog lokaliteta: arhitrav s 3 slova, i još kamenja u zemlji koji bi se mogli iskopati, no ne precizira lokalitet.[500] U pošiljci Muzeju iz ovog perioda vrijednim smatra novac s ženskom glavom i paunom ili ždralom na reversu. Na aversu mogao je samo iščitati *Diva* i na kraju retka *ae*, pa pita je li moguće od Marianae!?[501]

Zanimljivo je vidjeti načine transporta starina kojima su se koristili muzejski povjerenici, tako Bukvić kaže da će jednu amforu poslati kada nabavi adekvatan sanduk u kojem bi je mogao transportirati ili kada mu tesar napravi sanduk po narudžbi.[502]

Gospodin Hrnjak bio je neugodno iznenađen procjenom svoje zbirke starina, pravdajući se da i sam starine kupuje vrlo skupo uz obećanje sakupljača da upravo njemu prodaju pronađene geme. Bukvić komentira da niti jedna od tih gema nije lijepa, da je s mnogim predmetima

---

[497] Dopis Antuna Bukvića Josipu Brunšmidu od 8. listopada 1913., akt 35/1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[498] Dopis Antuna Bukvića od 17. listopada 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[499] Dopis Milan Šipuš od 10. veljače (ili studeni) 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[500] Vjerojatno se radi upravo o lokalitetu „Rimski podrum", jer je to, kako se čini, jedino veće gradilište u gradu te godine, a svakako je jedino koje Bukvić spominje za 1913. godinu.

[501] Dopis Antuna Bukvića od 12. studenoga 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[502] Dopis Antuna Bukvića od 18. studenoga 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

nasamaren, da su mnogi falsifikati te da ih je očito kupovao na različitim mjestima. Završava s izrekom: "Prav ti bu ježuš krištuš kaj išel među židove."[503]

Iz 1914. godine imamo razumljivo malo dokumentacije vezano za arheološka istraživanja u Sisku, no znamo da je ravnateljstvu muzeja bilo zanimljivo neko "okruglo ciglje", iako ne znamo s kojeg lokaliteta je ono točno, ni tko ga je ponudio na otkup, ni išta više.[504]
Ratnih godina nisu vršena arheološka istraživanja, jer niti je bilo građevinskih investicija, niti su surove ratne prilike dozvoljavale razmišljanje o arheologiji.

Početkom Prvog svjetskog rata svi arheološki radovi i inicijative obustavljeni su, a došlo je i do prekida veza na relaciji muzejskih povjerenika i sadašnjeg Narodnog muzeja u Zagrebu, koji je imao ključnu ulogu u arheološkim istraživanjima i valorizaciji arheoloških artefakata u Sisku.

[503] Dopis Antuna Bukvića od 21. studenoga 1913., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[504] Dopis Viktora Hoffillera br. 99 od 5. listopada 1914., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

15. AMATERSKO ARHEOLOŠKO DJELOVANJE ANDRIJE COLUSSIJA

Temelj tzv. "Sisačke zbirke" u Arheološkom muzeju u Zagrebu činila je kupljena kolekcija starina trgovca Franje Diericha iz Siska, a nadopunjavana i oplemenjena je predmetima što ih je iskapalo i sabiralo lokalno arheološko društvo „Siscia". Uz to, veliki doprinos povećanju ove zbirke imali su pojedinci, zaljubljenici u starine, koji su nesebičnom požrtvovnošću otkupljivali siscijanske arheološke ostatke na terenu od raznih preprodavača i donirali spomenuti materijal Narodnom muzeju u Zagrebu, omogućujući tako sveobuhvatnost pregleda u „Sisačkoj zbirci", koja time postaje temelj za arheološko proučavanje antičke Siscije.

Ono što je crno tržište razvuklo po svim kontinentima, pojedinci su pokušali objediniti i ucjeloviti kako bi omogućili znanstveni pristup istraživanju sisačkog područja u razdoblju antike. Brunšmid imenuje te pojedince, pa spominje sisačkog trgovca Josipa Pileka, vijećnika banskog stola Ljudevita Ivkanca, trgovca Sebastijana Mosesa, tehničkog savjetnika Antuna Bukvića, kraljevskog javnog bilježnika Milana Šipuša i građevinskog poduzetnika Andriju Colussija (BRUNŠMID 1913 i 1914: 207).

Emigriranjem iz talijanskog Osoppa[505] u Sisak u drugoj polovici 19. stoljeća[506] mnogočlana obitelj Colussi u infiltraciji u sisačko građansko društvo ostvaruje značajnu ulogu.

Ona će se primarno očitovati kroz građevinsko poduzetništvo, koje predstavlja okosnicu njihova djelovanja kroz sve tri generacije koje će biti zastupljene u životu i radu na sisačkom području. Druga generacija ove obitelji, s Andrijom Colussijem kao dominantnim pojedincem na čelu, manifestirati će pojačano zanimanje i za neke sekundarne djelatnosti, koje kao zajednički nazivnik i nemaju često egzistencijalnu ulogu.

---

[505] Osoppo je mjesto u današnjoj sjeverozapadnoj Italiji,u neposrednoj blizini Udina, a broji oko 2800 stanovnika. U periodu migriranja obitelji Colussi i odlasku iz tog mjesta (druga polovica 19. stoljeća) to je područje vrlo nemirno, jer se radi o periodu borbe za ujedinjenje Italije koje predvode Camillo Cavour i Giuseppe Garibaldi, a protiv Habsburške Monarhije koja u svom posjedu ima područje Julijske krajine.

[506] Županijska uprava Sisačko-moslavačke županije, Matična knjiga umrlih,Sisak, knjiga 38, 1929.

Naravno da je preduvjet za to bilo dobro financijsko i opće društveno stanje u zajednici u kojoj su živjeli. U konkretnom slučaju je to značilo dobro uhodan građevinski obrt. Tu neophodno moramo imati na umu poimanje obrta u 19. stoljeću, što se uvelike razlikuje od onoga što imamo pred očima danas. Ono podrazumjeva mnogo više predradnji od same graditeljske.

Građevinski poduzetnik morao bi prvo kupiti zemljišnu parcelu na kojoj planira graditi objekt, potom angažirati crtače i arhitekte koji za njega izrađuju nacrte i troškovnike, da bi na poslijetku započeo s izgradnjom objekta, u 19. stoljeću već uglavnom od opeke, i to iz vlastite proizvodnje.

Evidentno je da je upravo ova djelatnost, u arheološkom smislu, u datom trenutku dala najviše šanse za terenski uvid u ono što je prošlost ostavila kao nepokretni, ali i pokretni arheološki materijal.

Andrija Colussi brzo je postao svjestan toga, a najveći poticaj za daljnja razmatranja i učenje na tom polju bila je činjenica da je regulativni plan Siska Ivana Fistrovića donešen tek 1829. godine (ALTIĆ 2004: 67).

On je imao poslužiti regulaciji naselja koje je tek počelo rasti i koje se do tada (50-tak godina prije Colussijeva graditeljskog zamaha) sastojalo od stambenih kuća gotovo isključivo drvene građe (OBRADOVIĆ 1997: 14).

Fistrovićev plan broji 70-tak kuća, gotovo sve izgrađene nakon 1824. godine, od opeke, dok su drvene kuće locirane u II., III. i IV. sisačkoj ulici (današnja gradska jezgra, u razdoblju antike dio grada *Siscia intra muros*).

To je svakako bilo plodno tlo za jednog građevinara, samo što sada tome možemo dodati i Colussijev interes za starine, koje su, već stoljećima parcijalno bile relativno netaknute, jer novovjeki Sisak još nije zadro preduboko u zemlju za potrebe iskapanja temelja zidanih kuća.

Kako je Colussi bio osobito poznat po solidnoj građevinskoj i arhitektonskoj izvedbi[507] njegov graditeljski zahvat je pretpostavljao dublja iskapanja temelja objekata koje je gradio. Tom prilikom je došao do prvih kontakata s arheološkim ostacima antičke Siscije, čije sakupljanje mu uskoro postaje opsesivan hobi.

To je spona koja će povezati njegove gospodarske i društvene s kulturnim aspektima i dati mu akreditaciju za pripadnost višem i učenijem društvenom staležu čak i onodobnog Zagreba.

---

[507] Colussi je gradio većinu važnijih objekata onodobnog Siska, npr. Gradsku vijećnicu.

Colussi graditeljsku djelatnost koncentrira unutar onoga što arheologija bilježi kao prostor unutar gradskih bedema antičke Siscije, tj. *intra muros* , ali i u neposrednoj blizini njenog vanjskog obruča (MAROEVIĆ 1998:157, 205, 221-223, 248).[508]

Sustav opkopa i kanala koji je omeđivao Sisciju i u drugoj polovici 19. stoljeća predstavlja stambeno ne atraktivno područje, s obzirom da je ono močvarno, nezdravo i za građevinsku djelatnost terenski nepovoljno. To će poslužiti vizionarskoj odluci Andrije Colussija da jeftino pokupuje zemljišta u neposrednom zaleđu katedrale Svetog Križa (danas Šetalište Vladimira Nazora),[509] odnosno teren što se nalazio na samom rubu jugoistočnog bedema antičke Siscije.[510] Stoga i ne čudi Colussijevo forsiranje što skorijeg uređenja tog prostora u gradski perivoj.

Nepovoljne gradske prilike[511] dovesti će do formiranja „Siscije“ – društva za iskapanje i sakupljanje rimskih starina” u Sisku tek 1876. godine.

I ranije je bilo pokušaja organizirne zaštite antiknih nalaza, što se očitovalo kroz apel Ivana Kukuljevića Cr. Kr. Namjesništvu u Zagrebu 1856. godine da pozove Kaptol da pri prodaji svojih sisačkih posjeda kupcima kao uvjet postavi prijavu Poglavarstvu svakog iskapanja na kupljenom zemljištu, te pregled eventualnog nalaza od strane gradskog činovnika ili za to određenog lica.[512]

Dakle, pojedinci su, ovisići o vlastitoj volji, inicijativi i savijesti, pokušavali zaštititi starine na terenu, ali organizirano i registrirano društvo za tu svrhu postoji tek od 1876. godine.

Ono što je uvjetovalo na brzinu formiranja ovog društva bila je i količina komunalnih radova na javnim parcelama koja je tada uzela maha. Tada, naime, gradsko zastupstvo Siska donosi odluku o uređenju i podizanju lijeve obale Kupe, čišćenju korita rijeke, zamjeni otvorenih

---

[508] Gruntovne napisnice br. 268 i 257., Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[509] Gruntovna napisnica br. 268, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[510] Vidi u WIEWEGH, Z 2003: 10; sl. 1.

[511] Tek 1851. godine prestaje pravna vlast kaptola nad sisačkim naseljem, čime će Sisak postati slobodno trgovište, a tek 1874. godine dolazi do ujedinjenja Vojnog i Civilnog Siska, čime nastaje pravno jedinstvena gradska cjelina, a s njom i preduvjet za stvaranje civilnih društava na gradskom teritoriju, koji isto tako ovisi o stupnju zrelosti pojedine zajednice da uvidi činjenično stanje i potrebu za formiranjem.

[512] Dopis Ivana Kukuljevića Carskom Kraljevskom Namjesništvu, 9. lipnja 1856., Hrvatski državni arhiv Zagreb.

kanala po ulicama zidanim, podzemnim kanalima (JAGIĆ 1883: 120-121), a sve su to bili pothvati koji su kao osnovnu predradnju zahtijevali kopanje u dublje slojeve zemlje ili čak korita rijeke. Upravo tada mnogi, još neoskvrnjeni antički predmeti ugledali su svjetlo dana i postali aktualnost koja je tražila brzo, praktično, efektivno i konačno rješenje. Ono što je moglo zadovoljiti sva četiri kriterija bilo je formiranje jednog takvog društva.

Pravila „Društva" usvojena su na skupštini koja je bila je održana u dvorani Gradske vijećnice, što govori o tome kako su Siščani doživjeli formiranje „Siscije".

Već na prvoj sjednici tajnik Društva Dragutin Jagić, inicijator formiranja ovog društva i podžupanijski perovođa u Sisku, spominje Andriju Colussija kao člana „Siscije" koji se, uz nekolicinu također spomenutih, navodi kao darovatelj lijepih predmeta ovome društvu (RADMANOVIĆ i VAZDAR 1992: 208). To znači da je Colussi već i prije formiranja „Siscije" imao svoju zbirku antikviteta, samoinicijativno učeći arheologiju.

Aktivno sudjelovanje kao redovnog člana u radu „Siscije" za Colussija je značilo da je "jedan put zauvijek platio 1 forintu upisnine", da je godišnje plaćao po 2 forinte članarine te da je četverogodišnje unaprijed plaćao društvenu potporu u iznosu od 40 novčanica (RADMANOVIĆ i VAZDAR 1992: 208). Imenik „Arheologičkoga društva Siscije" od 30. lipnja 1882. godine, navodi ga kao redovitog člana pod tekućim brojem 7 (RADMANOVIĆ i VAZDAR 1992: 260).

Ne čudi da je Andrija posjedovao toliko starina ako znamo da se s godinom formiranja „Siscije" poklapa njegovo graditeljski najplodnije razdoblje.[513] Tada on radi na izvođenju kanalizacije, utvrđivanju kupske obale (1876. godine podignut je cestovni nasip od Kupe do Galdovačke ceste, troškom od 2381 forinte), jaružanju Kupe te nasipanju Šetališta tim materijalom. Izvodi transverzalni nasip u Vrbini, a radi i van sisačkih granica i to na gradnji željezničkog tunela kod Vrbovskog, željezničke pruge Nova Gradiška – Brod, *mollo* u Rijeci i rafineriju petrola u Rijeci, Gradsku vijećnicu u Karlovcu i dio kolodvorskih objekata, vojarnu, tri škole i više privatnih zgrada u istom mjestu.[514] Puno je radio za državnu željeznicu i pomagao je sirotinju i obrtnike, pa se čak predlagalo da se Šetalište nazove Colussijevom ulicom, no on je to „kao čedan čovjek i dobrotvor" odbio. Djeluje i u političkom životu Siska

[513] Detaljnije vidi u: Vlatka Vukelić, *Obitelj Colussi u Sisku*, Sisak, 2011.

[514] *Hrvatske novine*, br. 8., 1929.

kada nabavlja oružje i municiju "bosanskim ustašama" za vrijeme ustanka u Bosni 1876. godine.[515]

Sisački viestnik od 15. listopada 1876. godine donio je vijesti o iskapanju starina oko župne crkve i „kod budućeg perivoja"[516] a koje je bilo potaknuto uređenjem i zatrpavanjem jame Kontrave koja je kao ostatak opkopa rimske Siscije fizički priječila širenje grada prema jugoistoku. Što se tamo od starina pronašlo stručnije će izvijestiti Jagić par godina poslije.

I sisački kroničar Fabijan Kovač navodi da je uređenje Šetališta počelo 1876.godine te da je trajalo do 1880.[517] Tada je dovršeno njegovo nasipavanje i izvedeni su nasipi[518] i gradnja perivoja uokolo je mogla započeti.

Neposredno prije,1875. godine, Andrija kupuje upravo zemljište koje se u tu svrhu ima urediti od Gjure Pajanovića (riječ je o današnjem Šetalištu Vladimira Nazora i prvom, ugaonom dijelu Ulice lipa) te povlači savršen investicijski potez inicirajući uređenje cijelog kompleksa, kojem bi onda prethodila i arheološka iskapanja. Očito su svi bili su zadovoljni ovakvom inicijativom: netom formiran "Siscija", društvo koje tek treba steći kredibilitet i grad, koji se rješava izvora zaraze i polako širi van granica nekadašnjeg rimskog grada. No, najveći profiter ovog pothvata, koji je u njegovoj izvedbi uspio spojiti ugodno s korisnim, bio je sam Andrija.

Nakon početnih arheoloških i sanacijskih radova Colussi cijepa zemljišnik, tj. prodaje dijelove zemljišta, od čega je nama najzanimljiviji njegov kupac Tomo Dutzman.

On će 1878. godine kupiti dio spomenutog zemljišta[519] iz kojeg će u travnju 1882. godine biti iskopan sarkofag Romanije Nevije.[520] Možemo samo zamisliti Andrijinu ljubomoru u datom trenutku!

Iste godine gradsko poglavarstvo grada Siska svjedoči upis novih zgrada na Šetalištu koje će izgradnjom reprezentativnih jednokatnica konačno i postati gradskom promenadom.[521]

---

[515] *Hrvatske novine*, br. 7., 1929.

[516] *Sisački viestnik*, br. 10., 1876.,

[517] KOVAČ, F. *Izgradnja ulica, parkova i građevina*, rukopis: KH-A/ K1, inv.br. 7/1, Gradski muzej Sisak (GMS).

[518] KOVAČ, F. *Prikaz razvoja grada o njegovoj pedesetogodišnjici*, rukopis: KP, inv.br. 1004,GMS.

[519] Gruntovna napisnica 268, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[520] Detaljno u: Migotti 2001: 37-88.

Viestnik hrvatskog arkeologičkoga društva iz 1882. godine navodi Andriju Colussija, posjednika u Sisku, kao podupirućeg člana Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu za 1881. godinu pod abecednim brojem 40[522] i 1882. godinu, što podrazumjeva veći upliv samog Andrije u arheološku problematiku na nacionalnoj razini.

Da je arheološki aktivan dokazuje Dragutin Jagić koji će u svojim dopisima za *Viesnik hrvatskog arheologičkog društva* od 13. listopada 1883. opet spomenuti Andriju Colussija kao jednog od odgovornih za dobru sačuvanost arheoloških iskopina i njihovu predaju u odgovorne ruke.[523] Osim Jagića i obilna dokumentacija će ga spomenuti i kao suradnika Hrvatskog arheološkog društva i Arheološkog odjela Narodnog muzeja,[524] čijom zaslugom su brojni spomenici rimske Siscije sačuvani i obrađeni.

Jagić u dopisu ravnatelju Narodnog muzeja u Zagrebu Šimi Ljubiću iz 1883. godine jasno naznačuje da su predmeti pronađeni u Sisku zadnjih godina prilikom arheoloških iskapanja dospjeli u njegove ruke zahvaljujući, među inima, Andriji Colussiju (JAGIĆ 1883: 121).

Da je tako još jednom potvrđuje izvješće od 16. listopada 1883. godine u kojem stoji da je Andrija kupio župnikovu bašću i pri tome u njoj pronašao sarkofag koji potom šalje u Narodni muzej.[525] Zanimljivo je da je to zemljište Andrija netom kupio (za 5000 forinti) te da mu je trebalo svega šest dana da na ovom terenu započne arheološka istraživanja.[526]

Jagić u istom spisu Ljubiću otkriva svoju sumnju da je na tom zemljištu smješten rimski hram.[527]

Dopis Ljubića, koji je uslijedio kao svojevrstan odgovor u prilog Jagićevoj teoriji, od 12. srpnja 1884. godine, spominje pronalazak ogromnih zidova u Colussijevoj bašći, koje je bio

---

[521] KOVAČ, F. Iz stogodišnje prošlosti grada Siska, *Hrvatske novine* br. 18., 1939.

[522] *VHAD*, 1882., 258.

[523] *Arheološki nalazi u Sisku*, rukpois, KP, inv. br. 991, GMS.

[524] Katalog izložbe *Arkeologično društvo Siscia*; autor izložbe i kataloga Zdenko Burkowsky, Sisak,1990., GMS.

[525] Dopis Dragutina Jagićs Šimi Ljubiću od 16. listopada 1883. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[526] Gruntovna napisnica br. 344., Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[527] Dopis Dragutina Jagićs Šimi Ljubiću od 16. listopada 1883. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

pozvan vidjeti u Sisak. Ondašnji stručnjaci slutili su ili neku veliku građevinu ili moguće rimski bedem.[528]

U svom dopisu Odjelu za bogoštovlje i nastavu koji piše isti dan Ljubić svojim nadređenima spominje iskapanje u Colussijevom vrtu, gdje se navodno nalazilo "veliko blago".[529]

Dakle, dva puta se vrše amaterska arheološka iskapanja na Colussijevom zemljištu i to u intervalima od 1876. – 1882. godine, u neposrednom zaleđu sisačke katedrale (Šetalište Vladimira Nazora) i nakon njegove kupnje župnikove bašće 1883. -1884. godine zapadno od pročelja iste (danas Kranjčevićeva ulica).

U *Prilozima za povijest grada Siska* Ferdo Hefele spomenuti će i kuću Andrijinog brata Antuna (današnji Područni ured za katastar, tzv. vila Colussi) i okućnicu u kojoj su *in situ* bila vidljiva dva sarkofaga i više fragmenata rimskih starina (HEFELE 1907: 1). Ovaj tip nalaza je na spomenutoj parceli logičan, jer mu se kuća nalazila na zemljištu na kojem se u antičko doba nalazila istočna Siscijanska nekropola (WIEWEGH 2003: 10).

Zemlju na kojoj će izgraditi vilu, Anton je kupio od sisačke Župe katoličke 1882. godine (nekad kaptolsko zemljište). Velebno zdanje izgradio je i upisao pod kućnim brojem 297.[530] Upitna je godina završetka građevinskih radova na tom objektu, no sigurno je da se izgradio u intervalu od 1883. do 1901. kada ga nalazimo ucrtanog na Planu za rješenje komunalnih pitanja grada Siska iz te godine, ali nikako ranije. Na regulacijskom planu Lavoslava Hanzlowskog iz 1909. oko ove vile idejno se vidi prekrasno hortikulturalno oblikovan park u pročelju i začelju.[531]

Sigurno je da Andrija pomaže bratu u gradnji ovog objekta, pa tako, vjerojatno, i opet dolazi u doticaj sa starinama. Kako njegovog brata niti jedan službeni spis ne spominje u tom smislu (arheološkom), možemo smatrati sigurnim da je Andrija sve što je pronašao na toj bivšoj rimskoj nekropoli zadržao za sebe.

---

[528] Dopis Šime Ljubića br. 74 od 12. srpnja 1884., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[529] Dopis Šime Ljubića br. 80 od 12. srpnja 1884. Odjelu za bogoštovlje i nastavu, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[530] Gruntovna napisnica 391., Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[531] Regulatorni nacrt kr. I slobodnog grada Siska/ Lavoslav Hanzlowski, rukopisni plan, Sisak, 1909., Gradski muzej Sisak.

Prema rukopisima Fabijana Kovača, Andrija je gradio pet jednokatnica na istočnoj strani Kranjčevićeve ulice (bivša župnikova bašća) od Lovačkog roga do ondašnjeg Šenoinog trga. Zemljište je kupio od župe u Sisku (vidi ranije u poglavlju) i na njemu izgradnju objekata započeo oko 1883. godine.

Prva u nizu neostilskih građevina je velika i lijepa jednokatnica (MAROEVIĆ 1998: 219) u kojoj se danas nalazi Gradska knjižnica i čitaonica (kbr. 8). Nastala je oko 1885. godine (moguće rujan 1884.) i pretpostavljam da joj je prva vlasnica bila Amalia Mungyak.[532]

Druga u nizu, tzv. Kovačićeva kuća (kbr. 10) je također reprezentativna jednokatnica s neorenesansnim detaljima (MAROEVIĆ 1998: 219). Građena je u periodu od 1885. do 1890. godine, a pretpostavljam da su je u vlasništvo prenijela dvojica kupaca čija imena tek djelomice raspoznajem, jer je spis prilično nečitak (možda Buchler i Hirschman).[533]

Ovom nizu treba dodati i kuću u istoj ulici pod kbr. 12 koja je oblikovana kao minijaturna stambena dvokatnica, istog stilskog oblikovanja koje je uobičajeno za ovaj dio Kranjčevićeve ulice (MAROEVIĆ 1998: 221).

Četvrta u nizu bila bi stambena jednokatnica u Kranjčevićevoj 14 koju odlikuju neobarokni elementi u oblikovanju i pročelje srodno onome na zgradi u Kranjčevićevoj 10. Nastala je u razdoblju između 1890. i 1895 (MAROEVIĆ 1998: 222), a njen investitor je trgovac Godler.

Kao posljednja i peta u nizu bila bi „Kuća Mučnjak“, tj. Štedna zadruga, koja se nalazi u Kranjčevićevoj na kbr. 15 i njome završava niz reprezentativnih zgrada u ovoj ulici. Maroević misli da je Colussi vjerojatno nije gradio, iako to nije apsolutno isključio. Zgrada je svakako građena krajem 19. st. i danas je u njoj smještena Gospodarska komora (MAROEVIĆ 1998: 223). Potez stambenih zgrada o kojem je ovdje riječ nije arheološki tretiran o datuma izgradnje ovih objekata. Prvi i jedini doticaj s pretpostavljenim arheološkim artefaktima na ovoj lokaciji, iamo je tako Andrija Colussi i to tijekom graditeljskih radova.

Jagić u pismu Ljubiću od 15. travnja 1884. godine napominje kako se Kupa neprestano jaruža, te da je poduzetnik koji to najviše obavlja Colussi. On prema uputama „Siscije“ izdaje stroge naloge svojim djelatnicima kako da se ponašaju u slučaju pronađenih starina, ali neki od

[532] Gruntovna napisnica br. 344., Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[533] Gruntovna napisnica br. 344., Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

radnika znaju i zatajiti takav pronalazak, pa Jagić predlaže posebnog pazitelja koji bi se nalazio na licu mjesta u nadgledanju radnika, a kojeg bi plaćala „Siscija“.[534]

U narednom razdoblju Colussi je i dalje posvećen intenzivnoj graditeljskoj djelatnosti. Vrlo vjerojatno je 1885. godine (ALTIĆ 2004: 84) Andrija gradio Tuškanovu kuću (danas Trg Josipa Jelačića 5) i to kao reprezentativnu stambenu jednokatnicu, tipa palače, tlocrta u obliku slova U (MAROEVIĆ 1998: 157), čiji je naručitelj bio sisački političar dr. Grga Tuškan. Kako je poslovno okupiran, malo sudjeluje u sisačkim društvenim, ali ne i pojedinačnim, arheološkim zbivanjima, no ni sama „Siscija“ nije više aktivna kao što je to bila u trenutku osnivanja. Slijedi period stagnacije ovog društva kojeg najbolje objašnjava idući dokument.
Dana 19. svibnja 1886. Jagić se žali ravnatelju Narodnog muzeja u Zagrebu kako je očajan, jer toliko toga čuje sa strane o pronalasku veličanstvenih starina, a niti jedna od tih ne dospjeva do „Siscije“, no napominje kako mu jedino Colussi „vrlo ide na ruku“ po tom pitanju, te mu je ovaj stoga neizmjerno zahvalan.[535]
Fabijan Kovač čak navodi kako te godine prestaje djelovanje „Siscije“, ako ne *de iure*, a onda svakako *de facto*, što će pokazati daljnja arhiva.
Odvodne kanale iz svih ulica izgradio je Colussi 1886. godine (odobrena i utrošena svota za investiciju 20 672 forinti), dok u razdoblju između 1886. i 1888. godine gradi i tzv. „kuću Glass“ za istoimenog trgovca. Ona se nalazi se u današnjoj ulici Stjepana i Antuna Radića 42 (K. Č. Br. 982) i nju je gradio Andrija (MAROEVIĆ 1998: 205). Riječ je o reprezentativnoj stambenoj jednokatnici s uličnim pročeljem koje pokazuje neobarokno oblikovanje bez provincijske retardacije (MAROEVIĆ 1998: 205), što je gotovo tipično za Colussija.
To, sam po sebi, ne bi bio toliko zanimljiv podatak da se upravo ova kuća, prema temeljitoj rekonstrukciji i podrobnom mjerenju i rekognosciranju terena što ga je proveo Domagoj Vuković, ne nalazi u neposrednom susjedstvu zemljišta na kojem je nekad stajala siscijanska bazilika urbana (VUKOVIĆ 1994: 23-25). To je zemljište kasnije kupuje obitelj Šipuš (K. Č. 984 i 985), a arhivski podaci svjedoče o vrlo snažnom prijateljstvu Andrije s pripadnicima ove obitelji (kasnije i Andrijini sinovi nastavljaju njegovanje ovih odnosa).

---

[534] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 15. travnja 1884., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[535] Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 15. rujna 1886., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

U svakom slučaju, postoji čvrsta pretpostavka da je Andrija gradeći "kuću Glass" morao naići na bogato arheološko nalazište, pandan nalazištu „Rimska Pivnica" u I. sisačkoj ulici.
Kako zamire entuzijazam predsjedništva „Siscije" zamire i Andrijin interes za komunikaciju s njima, pa se odlučuje na osobni kontakta s, primjerice, Brunšmidom, koji će uskoro zamijeniti Ljubića u Narodnom muzeju.

Nekoliko vrijednih arheoloških predmeta Colussi daruje Narodnom muzeju 1894. godine, od kojih su kategorizirani, obrađeni i izdvojeni kao najznačajniji sljedeći: glava većeg brončanog lika pronađenog u Kupi, visine 31 mm u kojoj Brunšmid prepoznaje lik Apolona, koji je služio kao aplika na nekom predmetu, dok Brunšmid njegovu izradu karakterizira kao srednji posao rimskog carskog doba (BRUNŠMID 1913 i 1914: 211); prst brončanog ovećeg kipa, također pronađenog u Kupi, duljine 55 mm (BRUNŠMID 1913 i 1914: 245), okrugla brončana aplika (Brunšmid smatra da je služila kao ukras na nekom komadu namještaja); tzv. Meduzina maska, također pronađena u Kupi, promjera 50 mm (BRUNŠMID 1913 i 1914: 249), brončana nožica ciste u obliku komične maske, visine 49 mm, također izvađena iz Kupe (BRUNŠMID 1913 i 1914: 251) i iz Kupe izvađena nožica brončanog kandelabra, visine 63 mm. (BRUNŠMID 1913 i 1914: 256).
Iste godine s njim je na arheološkom polju surađivao i njegov sin Adrijan (*Adriano*) koji s tehničkim savjetnikom Antunom Bukvićem Narodnom muzeju daruje perjanicu kacige visine 101 mm s neke velike brončane figure, također iz Kupe izvađene (BRUNŠMID 1913 i 1914: 267). Jasno se vidi da su slični interesi i osobna poznanstva bili ključan faktor u ovoj suradnji.
Kada Colussi zaobilazi posrednike s kojima je u lošim odnosima, suradnja s Brunšmidom je vrlo plodna što pokazuje koliko važan može biti „ljudski faktor" i u krajnje neslužbenim i neobvezujućim situacijama. Andrija isto tako jasno daje do znanja da kada sam financira iskapanja i transport starina u Zagreb, želi biti jedini koji će za to primiti pohvalu. Za to mu nije bilo potrebno službeno registrirano društvo u kojem je samo član, već Andrija sigurno želi ozbiljniju funkciju, koju za čitavo vrijeme postojanja "Siscije" nije dobio.
U prilog tezi da je zadužio sve buduće proučavatelje antičke Siscije govori i podatak da 1898. godine poklanja Narodnom muzeju dvije tanke olovne pločice s grafito-napisima pronađene u Kupi, dimenzija: 31x26mm i 34x24 mm, koje su u jednom uglu bile probušene zajedničkim čavlom. U trećem retku prve strane Brunšmid navodi da se sigurno čita ACCIIPTI (*accepti*) (BRUNŠMID 1901:125).

Ravnatelj Ljubić, 9. prosinca 1890. godine, izvještava Odjel za bogoštovlje i nastavu pri Visokoj hrvatskoj zemaljskoj vladi o stanju očuvanja starina na sisačkom području, spominjući kako je 25. rujna rijeka Kupa presušila te je tada čitav grad krenuo na tom lokalitetu iskapati, a potom razvlačiti i prodavati starine, te da su najbolji komadi završili kod Mosesa, Tukanca i Colussija, koji su i dio onoga što su drugi iskapali uspjeli otkupiti.[536]
To nam govori da je tadašnji Colussijev hobi polako prerastao u kolekcionarski interes te da je na vrhuncu svoje graditeljske, društvene i financijske moći znatan dio kapitala odvajao za ovu svoju strast.
Nakon niza teških suradničkih godina, nakon "Siscijine" pasivizacije, sisačkim povjerenikom za Narodni muzej postaje Ferdo Hefele. On u pismu Brunšmidu, koji nasljeđuje Ljubićevo mjesto ravnatelja 31. siječnja 1899. spominje, uz ostalo, i Colussija navodeći kako smatra da u njegovom dvorištu ima još starina.[537]
Colussijev poslovni život je u zenitu, dok mu društveni život u velike određuje arheologija, koja ga sve više zaokuplja.

Početak 20. st. za Andriju nije bio, niti će ikada više biti, poslovno i privatno uspješan, iako statistika daje na uvid kako je sisačka oblast obrtno prilično stabilna, jer je evidentno da se 1900. godine obrtom u Sisku bavi 344 muška i 32 ženska obrtnika, što je po omjeru odmah iza poljodjelskih zanimanja koja čine osnov tržišne ekonomije.[538]
U istom periodu prezasićenost na tržištu dovodi do pada cijene građevinskog materijala, u prvom redu cigle koja se sada prodaje u bescjenje, što je vjerojatno pridonijelo i Andrijinoj propasti. Prestao je biti konkurentan.

Hefeleovo pismo od 28. kolovoza 1900. godine spominje Colussija koji u vlasništvu ima bakrene kovanice s Romulom i Remom koje navodno planira pokloniti Narodnom muzeju u Zagrebu kad se nađe s Brunšmidom. To je pokazatelj Colussijeve i Brunšmidove dobre

---

[536] Dopis Šime Ljubića Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 9. prosinca 1890., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[537] Pismo Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 31. siječnja 1899., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[538] *Sisački glas*, br. 7, 1900.

suradnje i dobrih odnosa, koji nisu površni, već podrazumjevaju i određeni stupanj povjerenja.[539]
Pismo Hefelea Brunšmidu od 8. kolovoza 1901. godine donosi podatak kako Colussi opet ima starina za predati Nardnom muzeju. Ovaj put je bila riječ o „kamenčiću“ s urezanim konjem i jahačem uz još jedan s konjem.[540]

U pismu od 15. prosinca 1901. godine Hefele obavještava Brunšmida da je Colussi kupio arheološke knjige koje je za Narodni muzej prodavao te da mu je predao i neke brončane posude za muzej.[541]

Jasno je da je Colussija treba svrstati u red pionira vizionara sisačke arheologije, kojemu je upravo struka kojoj je posvetio život omogućila drugačije gledanje problematike antičkog grada – kroz prizmu graditelja, a ne suhoparno povijesno ili arheološki. Znatan je pomak u znanju kojeg je Colussi, primarno iskustvom, stekao baveći se više od 20 godina sisačkim starinama.
Colussi se početkom 20. stoljeća potpuno povukao iz građevinskog posla. Čak je izbačen iz gradske Obrtničke komore radi neplačanja njezine članarine. No kapital je još posjedovao i trošio ga je na nametnutu strast: arheološke ostatke antičke Siscije.
Hefele će jednom prilikom spomenuti da nema te starine u Sisku koju Colussi nije imao u rukama, ali da je isto tako svjestan da mu Andrija dio toga prešućuje kako ne bi baš sve što posjeduje morao predati Narodnom muzeju.[542]

U *Viesniku Hrvatskog arheološkog društva* iz 1902. godine Hefele spominje da je Colussi kupio srebrnu žlicu, stilus i slično na crnom tržistu sisačkih starina (HEFELE 1902: 193), a u pismu od 26.veljače 1902. godine Hefele obavještava Brunšmida da će doći u Zagreb donijeti mu brončanu glavicu koju Colussi šalje u Narodni muzej. Napominje da će početi i s

---

[539] Pismo Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 28. kolovoza 1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[540] Pismo Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 8. kolovoza 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[541] Pismo Ferde Hefelea od 15. prosinca 1901., Dossier Siscija, 42/25, AMZ.

[542] Dopis Ferde Hefelea Narodnom muzeju iz 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

uređivanjem numizmatičke zbirke koju je još „Siscija“ načinila i to uz pomoć Andrijinog najučenijeg i najsvestranijeg sina Adrijana, koji ima veliko znanje o numizmatici.
Ističe namjeru arheoloških iskapanja na Momčilovićevom zemljištu i dodaje da se i po toj stvari još mora savjetovati s Colussijem. Napominje i kako mu je Andrija rekao da se u rudinama između Siska i Hrastovice nailazi na “oduške” rimskog vodovoda.
Ovo pismo važno nam je, i stoga, što govori da postoji određeno materijalno naslijeđe arheološkog društva „Siscije“, samo je aktivnost članova minula.[543]

Već u idućem pismu Hefele poziva na obnavljanje rada „Siscije“ te napominje kako bi u tom slučaju od krajnje važnosti bilo za tu stvar pridobiti Andriju Colussija i Milana Šipuša.[544]
Korespondencija pokazuje da su Andrija i Hefele sada u sve češćim raspravama o siscijanskom vodovodu.[545]
Hefele ponavlja želju za obnovom „Siscije“, opisujući i razgovor s Colussijem glede arheološkog iskapanja na Momčilovićevom zemljištu, za koje mu Colussi govori da se neće ništa postići, jer se planira iskapati samo dva dana, što po njegovu mišljenju nikako nije dosta za onaj teren.[546]

Tzv. Era Horvat-Šipuš, kasnije Horvat-Tuškanovci, koja predstavlja protagoniste sisačke vlasti, nastupa s 1. svibnjem 1902. i službeno stavlja Andriju Colussija kao graditelja u drugi plan.[547] On otada svoje slobodno vrijeme provodi u razgovorima s Hefeleom o Sisciji i nastoji otkupiti što više starina s crnog tržišta.

---

[543] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 26. veljače 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[544] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 4. travnja 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[545] Isto.

[546] Dopis Ferde Hefelea od 26. svibnja 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[547] KOVAČ, F. *Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetogodišnjici*, rukopis, GMS, Sisak.

Hefele izvještava Brunšmida kako je Colussiju poklonio jednu arheološku knjigu u ime Narodnog muzeja te kako je ovaj u međuvremenu našao srebrni rimski novac koji će sigurno donirati Muzeju.[548]

Uslijediti će iscrpno izvješće o načinu arheološkog rada na terenu u kojem će Hefele nezaobilazno spomenuti Colussija, karakterizirajući ga kao mecenu i entuzijasta, zaljubljenika u rimske starine koje mu sada postaju jedini predmet interesa. Navodi da Colussi često otkupljuje starine o svom računu, te da taj novac ne potražuje ni od koga, a u istoj se situaciji zna naći i on sam (Hefele), samo što kao povjerenik Narodnog muzeja nekad i potražuje uložena sredstva natrag. Kad čuje da netko ima starine za prodati uputi ga prvo Colussiju, koji najčešće i izvrši prvokup, jer raspolaže s većim financijskim svotama nego on sam. Njih dvojica se često poslije takvih kupovina navečer nađu da bi jedan drugome pokazali tko je što nabavio/kupio i za koliko novaca. Tako, između ostalog, Hefele, očito zadivljen Colussijevom zbirkom, navodi kako je Colussi kupio jako lijepe komade starina koji vrijede hiljade i hiljade, a koje je nabavio za mali novac. Karakterizira Andriju i kao častohlepnu osobu kada za njega kaže da ne žali potrošiti novca kad mu prijatelji za to nazdravljaju, a Brunšmid besplatno šalje muzejske edicije, što je za ipak bilo društveno vrlo značajno.
Colussi se, s druge strane, često šali na Hefelevu racionalnu potrošnju (škrtost) muzejsko – povjereničkog novca, no ovaj mu to niti najmanje ne zamjera, obzirom da je svjestan da Colussi financijski i tehnički pripomaže (oruđe, radnici kopači) svakom arheološkom iskapanju koje on organizira. Decidirano ga navodi kao svog prijatelja. Očito je da ga je Colussi uspio zainteresirati i za rasvjetljavanje pitanja siscijanskog vodovoda, obzirom da to navodi kao arheološki prioritet u tekućoj godini.[549]

Slijedi skromna korespondencija Adrijana Colussija i Brunšmida u kojoj prvospomenuti obavještava ravnatelja Narodnog muzeja da „pozna“ numizmatiku te da po tom pitanju može biti koristan, a davao bi i oruđe (lopate, čamce i ostalo) za buduća arheološka iskapanja.[550]

---

[548] Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 2. ožujka 1903., Dossier Siscija, *Sisak od 1851. – 1935*, 42/25, AMZ.

[549] Isto.

[550] Pismo Adrijana Colussija Josipu Brunšmidu; bez nadnevka, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

U odgovu, Brunšmid ga moli da kontrolira rad kopača.[551]

Slijedi šutnja od godine dana, što se dokumentacije tiče, a onda nailazimo na Hoffilerovo pismo upućeno Andriji Colussiju u kojem mu se ovaj zahvaljuje za darovane starine i napominje kako jedan dio "sisačke zbirke" starina u Narodnom muzeju u Zagrebu nosi njegovo ime.[552]

I idućih godina Colussi donira starine u Muzej. Tako je 1906. Narodni je muzej nabavio dvije brončane kaserole, koje po svojim pečatima potječu iz kapuanskih tvornica. Jedna od njih potječe iz Siska i dar je Andrije Colussija, a nađena je u Kupi i nosi loše otisnuti tvornički pečat CIPI POLYBI (HOFFILLER 1906/1907: 199).

Andrija 8. rujna 1907. godine obavještava Hoffillera kako su za niskog kupskog vodostaja vidljive rimske ruševine te da su njegovi radnici na njegov prijedlog počeli na tim mjestima vršiti iskapanja u obliku jama u vodi dubokoj pola metra, bacajući iskopani materijal na suho. Naišli su na drvene pilote, "ruševine grada" i kamenje. Napominje da su se koristili i sisaljkom za izvačenje sitnijih arheoloških predmeta. Tako su i pronašli mnogo sitnog materijala, poput prstenja, gema, fibula, lampica, čavala, spona, novca, mlinskog kamenja, kanala za pritjecanje vode itd. Treći dan iskapanja pala je kiša i potopila im nalazište, pa su iskapanja prekinuta, a svi nalazi do tada pronađeni nalaze se kod nadinžinjera Bukvića, jer ih on, ionako, planira ustupiti muzeju.[553]

Nakon smrti Ferde Hefelea 1909. godine, muzejskim povjerenikom postaje Antun Bukvić. Tijekom njegova mandata pronađen je jedan od najljepših primjeraka sačuvanih rimskih starina u Narodnom muzeju. Riječ je o figuri Atene. Andrija Colussi darovao ju je nakon njena pronalaska u Kupi 1909. godine (BAUER 1936: 10).
Iste godine u Kupi je pronašao i figuru Nike, koju je također darovao navedenoj instituciji

---

[551] Odgovor Josipa Brunšmida Adrijanu Colussiju;bez nadnevka, Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[552] Dopis Viktora Hoffillera od 17. srpnja 1906., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[553] Pismo Andrije Colussija Viktoru Hoffilleru od 8. rujna 1907., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

(BAUER 1936: 21).

Antun Bukvić piše Hoffileru kako je čuo da se kod Colussija u vlasništvu nalazi neka brončana ploča i zlatni rimski novac *Caesar Augustus,* [554] što znači da se Andrija i dalje bavi intenzivnim sakupljanjem rimskih starina, iako ga u gradskom životu Siska više uopće nema.
Ta brončana ploča bila je prva ploča poznate rimske vojničke diplome (BRUNŠMID 9011: 23-39). Već idući dokument Narodnog muzeja u Zagrebu opisuje njenu primopredaju.
Zapisnik od 9. travnja 1910. koji je sastavljen u pisarni Narodnog muzeja, a čiji su potpisnici Adrijan Colussi i ravnatelj spomenute ustanove, Brunšmid, navodi da će Colussi zamijeniti brončanu vojičku diplomu, o kojoj Bukvić govori u prethodnom pismu, za 120 komada srebrnog novca pronađenog u Sotinu.[555]
U znak zahvale na uspješnom posredovanju Brunšmid će i Andriju (*VHAD* 1910/1911: 23) i Adrijana (*VHAD* 1910/1911: 24) spomenuti u svom članku u *VHAD*-u 1910/1911.

S ovime prestaje Andrijino aktivno sudjelovanje u sisačkim arheološkim zbivanjima. Možemo pretpostaviti da će ga struka još ponekad ponešto priupitati, no činjenica da su mu ostali veliki dugovi prema štednim zadrugama, koje će se naplatiti konfiskacijom zemljišta, dok će u jednom trenutku dio duga za njega otplatiti sin Adrijan, govori da više nije mogao vršiti otkup starina na sisačkom crnom tržištu. Obiteljska dokumentacija spominje i pojavu osobne dekadencije poput kockanja i prekomjernog uživanja u alkoholu, tako da će ostatak svog života Andrija, nakon izravnavanja računa s bankama provesti prilično mirno i ovisno o svojoj djeci.

Umire 8. veljače 1929. [556] Matična knjiga umrlih otkriva nam jasno (neki autori smatraju da je rođen u Sisku) mjesto njegova rođenja (Ossoppo, Italija), vjeroispovjest (rimokatolička) te uzrok smrti (*Bronho pneumon*). Navedeno je da je umirući primio svete sakramente, da je

[554] Pismo Antuna Bukvića od 6. srpnja 1909., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

[555] Zapisnik od 9. travnja 1910., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[556] Matična knjiga umrlih, Sisak , knjiga 38, 1929.; tisak navodi da je umro 9. veljče i tu se jasno vidi datumska nedoslijednost.

umro u 81. godini, te da je pokopan na groblju Sv. Kvirina 10. veljače iste godine. Iza ovoga potpisani su župnik Borković i kapelan Kanoti.[557]

Nakon preseljenja gradskog groblja na današnji Brzaj nije se vodilo računa o obiteljskoj grobnici na sv. Kvirinu (danas jedan od najperspektivnijih arheoloških terena u Sisku), tako da su Andrijini ostaci ostali rasuti po današnjem dječjem igralištu pripadajućeg vrtića. Zašto se njegova djeca nisu pobrinula za ostatke mrtvih članova obitelji nije jasno.

Andrija Colussi bio je zaslužan za razvoj grada Siska u obrtničkom, urbanističkom, društveno-gospodarskom i kulturološkom smislu. Obilježio je čitavu jednu gradsku razvojnu epohu te je stoga toliko zanimljiv, jer ga je neophodno interdisciplinarno proučavati.

Ovdje je obrađen samo jedan aspekt njegova svestrana života, a to je amatersko bavljenje arheologijom, što se nadograđivalo na Andrijine primarne, egzistencijalne djelatnosti.

Danas trebamo postaviti pitanje što se dogodilo s Andrijinom zbirkom unutar „Sisačke zbirke“ u Arheološkom muzeju u Zagrebu te gdje su završili svi komadi starina o kojima Hefele svjedoči. Da li ih je Andrija još za života bio primoran prodati kako bi otplatio nagomilane dugove ili ih je ostavio u nasljedstvo djeci.

Ako logično razmišljamo, jedini tko je zaslužio preuzeti tu zbirku bio je njegov sin Adrijan koji je s njime usko i surađivao na arheološkom polju, ali kako su sisački i zagrebački „ogranak“ ove obitelji u svađi posljednjih stotinu godina to je nešto što tek treba ispitati, s nadom da su članovi obitelji u čije ruke je ovo blago prelazilo (ako je) bili isti entuzijasti kao i njihovi preci.

Ako je, pak, zbirka ostala u Sisku onda je svakako razvučena tijekom nasumičnog i divljačkog komunističkog pljačkanja pokretnina i nekretnina ove obitelji nakon svršetka Drugog svjetskog rata. Pretpostavljam da bi usmena predaja u Sisku dala bar nekakvu naznaku o fantomskoj zbirci da se nalazi(la) u nečijem posjedu u Sisku, no sigurno je samo da je ona netragom nestala.

---

[557] Isto.

16. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U MEĐURATNOM RAZDOBLJU

Kao i uvijek u poslijeratno doba, briga o kulturnim dobrima obično je na marginama društvenih događanja. Početkom Prvog svjetskog rata svi arheološki radovi i inicijative obustavljeni su. Po svršetku ratnih događanja, tijekom normalizacije života u novonastaloj državi, Viktor Hoffiller, imajući na umu važnost muzejskih povjerenika na terenu, nastoji u Sisku uspostaviti prijeratne suradničke odnose.

Stoga u studenome 1924. godine putuje u Sisak "da se opet uspostave veze između muzeja i Siščana". Zagrebački Muzej godinama nije nikoga slao na sisačke terene, pa su se starine koje su se u međuvremenu pronalazile našle u rukama nekih trećih osoba. Dana 29. studenoga Hoffiler boravi u Sisku cijeli dan otkupljujući starine ili ih sabire dobivajući ih na poklon od "starih prijatelja muzeja". Posjetio je i mnoge sakupljače u nastojanju da ih zainteresira za kontakt i suradnju s Narodnim muzejom. Rezimira kako je već taj prvi posjet urodio plodom, dok su mu mnogi Siščani ponudili su mu daljnju suradnju vezanu uz darovanje starina Muzeju.[558]

Da je uspostava kontakta uspjela svjedoči i nalog o hitnom odlasku u Sisak zbog preuzimanja rimskih starina koje su se "tamo nakupile kod poznatih sakupljača."[559]

Godine 1925. iz kupskog korita izvađena brončana posuda "krasnog oblika" s lijepom patinom. Bukvić je smatrao da je to bunarska kablica jer se na njenom gornjem dijelu nalazila prihvatiljka. U napomeni stoji da manjka veći dio dna posude, ali on ipak dvoji da ima išta sličnoga u Muzeju, pa je ovaj komad, pretpostavlja, od velike vrijednosti. Moli da mu se preporuči cijena za otkup ovog predmeta, a donosi i njegov crtež.[560] Josip Klemenc [561] koji već biva namješten u Muzeju, mu odgovara da za kablicu može isplatiti 10 zlatnih forinti.[562]

---

[558] Putno izvješće Viktora Hoffillera od 13. prosinac 1924., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[559] Nalog Viktora Hoffillera od 28. studeni 1924., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[560] Dopis Antuna Bukvića od 23. veljače 1925., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[561] KLEMENC, Josip (4. ožujak 1898. – 28. rujna 1967.) bio je doktor arheologije i sveučilišni profesor na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Rođen u je u Dolu kod Ljubljane. Njegov život je misija započela je u

Ove godine kupljeno je, u razdoblju od travnja do srpnja, od apotekara Hrnjaka mnogo brončanih i olovnih predmeta za 4430 dinara i "starih" novaca za 1730 dinara. Prema *Nadopunidbenom inventaru* uspjevamo vidjeti i što je točno kupljeno: mramorni torzo Venere, brončani kipić (*Camillus*), olovni ornamentalni okov, 2 brončane fibule, 2 brončane pincete, emajlirana brončana fibula, željezno dlijeto, brončana lampica, brončana fibula s pticom, olovno poprsje mladića, brončana glava satira,olovna statueta muškarca, olovna poprsja dvaju muškaraca, dva brončana zvonca, olovni stolić, 1 brončani i 1 željezni ključ, grljak brončanog vrča, maleni brončani kantar (bronca i olovo), tri zlatne naušnice s biserom i kamenjem, oštećen zlatni prsten, 9 raznih brončanih aplika i 8 raznih brončanih i željeznih prstenova.[563]

Nova generacija muzejskih povjerenika zabilježila je jao vršitelja te dužnosti i odvjetnika Matiju Šipuša.[564] U jesen 1926. on javlja zagrebačkom Muzeju da se u Sisku gradi zgrada Pošte (gdje i danas: S. i A. Radića 29), i kako su svi pretpostavili, prilikom iskapanja temelja tamo se pronašlo mnogo "rimskog kamenja" i rimske zidine. Iskopano je i mnogo klesanog kamenja, no niti jedan s natpisom. Pronađen je i jedan veliki rimski novčić koji se u međuvremenu izgubio. Pronađena je i jedna rimska zemljana lampica, koju je Šipuš kod sebe pohranio, a dobio je i obećanje graditelja inženjera Blazine da će sve pronađene starine poslati u zagrebački muzej. No, kako Blazina ne sudjeluje cijelo vrijeme u izgradnji, Šipuš izražava bojazan da će velik dio pronađenih starina ipak biti otuđen, a siguran je da će starina biti, jer ih je bilo prije 15 godina, kada je prilikom izgradnje u susjedstvu pronađeno vrlo mnogo starina. Šipuš sugerira da bi najbolje bilo preko Muzeja radnicima ponuditi otkup pronađenih

---

Ljubljani, gdje je završio pet-razreda osnovne škole i maturirao u humanističkoj gimnaziji. Njegovo obrazovanje je prekinuo je Prvi svjetski rat, u kojem je proveo gotovo cijelu godinu. Uspio se upisati na Pravni fakultet u Grazu, no ubrzo se prebacio na Sveučilište u Zagrebu. Tamo je diplomirao arheologiju, povijest i zemljopisa. Od godine 1930., kustos je Arheološkog muzeja u Zagrebu, sve do rana odlaska u mirovinu 1942., kada se vratio u rodni Dol. Predavao je na Filozofskom fakultetu od 1946. do svoje smrti. Pionir je jugoslavenske topografije.

[562] Dopis Josipa Klemenca od 7. ožujka 1925., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[563] *Nadopunidbeni inventar* od 31. srpnja 1925., AMZ.

[564] ŠIPUŠ, Matija Sisački, odvjetnik (Sisak, 25. srpnja 1902. – Sisak, 17. rujna 1987.). Milanov sin. U Zagrebu je promoviran za doktora prava 1926. U Sisku radi u odvjetničkom uredu Z. Šenoe (Sin A. Šenoe), do osamostaljenja pred početak Drugog svetskog rata. SBL, 306.

vrijednosti i kaže kako za to još ima vremena jer se tek počelo iskapati. Donosi nam i jednu vrlo zanimljivu činjenicu, a ta je da se zemlja iskapana prilikom kopanja temelja odvažala i iskorištavala za zatrpavanje jama od bivših ciglana![565] Već idući dan Hoffiller šalje Klemenca na teren s nalogom dopremanja svih pronađenih starina u Muzej.[566] I nekoliko tjedana kasnije Klemenc je zadužen za radove na zgradi Pošte i arheološki nadzor, sada s uputom da pohvali nalaznike i posjednike starina koje bi, prema osobnoj procjeni, bilo dobro otkupiti.[567]

Zanimljiv događaj iz ove godine odnosio se i na "rimsko kamenje" smješteno u vrtu sisačke željezničke stanice. Naime, na molbu Arheološkog muzeja br. 191 od 29. rujna 1926. šef sisačke željezničke stanice odobrio je predaju svih rimskih fragmenata i jednog sarkofaga Arheološkom muzeju. Hoffiller je naveo kako spomenici imaju isključivu znanstvenu, a nikakovu materijalnu vrijednost te da na terenu gdje se trenutno nalaze propadaju i bivaju oštećeni.[568] Odmah po dozvoli poslao je Josipa Klemenca po predmete s napomenom da ih preveze u Zagreb u istome danu. [569] Hoffiler je potvrdio primitak sarkofaga, žrtvenika i devet fragmenata rimskih kamenih spomenika, a koje je primio na temelju odluke Direkcije Državnih željeznica u Zagrebu.[570] Međutim, tjedan dana poslije načelnik građevinskog odjeljenja obraća se Muzeju i pita ih otkuda im dozvola za preuzimanje navedenih predmeta, navodeći da su ovi pronađeni tijekom izgradnje pruge Sisak-Zagreb te da su bili vlasništvo Državnih željeznica.[571] Hoffiller mu odgovara da je sve učinjeno prema dozvoli Direkcija Državnih željeznica br. 51768/III-26, bez prevelikih objašnjenja.[572]

---

[565] Dopis Matije Šipuša od 18. rujna 1926., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.; U konkretnom slučaju vjerojatno se misli na područje tzv. Tomčevog puta u Sisku.

[566] Nalog Viktora Hoffillera Josipu Klemencu br. 185 od 19. rujna 1926., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[567] Dopis Viktora Hoffillera od 5. listopada 1926., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[568] Dopis načelnika saobraćajnog odelenja br. 51768/III-26.-, od 1. listopada 1926., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[569] Nalog Viktora Hoffillera Josipu Klemencu od 5. listopada 1926., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[570] Dopis Viktora Hoffillera od 8. listopada 1926., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[571] Dopis Načelnika građevinskog odelenja od 15. listopada 1926., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[572] Dopis Viktora Hoffillera od 22. listopada 1926., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Među pojedince koji su odigrali važnu ulogu u sabiranju starina na području Siska treba ubrojiti i inženjera Rudolfa Gabrijela.[573] On je 1927. godine javio Hoffilleru da je sisačko gradsko poglavarstvo na obali Kupe odlučilo izgraditi sisaljku i bunar prilikom čega su pronašli interesantne zidine, a cijeli objekt liči na raku.[574]

Vrlo je interesantna korespondencija s neukim ljudima koji su se bavili samostalnim "istraživanjima" i smatrali se arheološkim stručnjacima, na temelju terenskog "iskustva". Tako je Pišta Štimac 1928. godine pisao Viktoru Hoffilleru naslovivši ga simpatično s "Gosp. Ofiler", navodeći da ima dosta starina te da ga moli da ih dođe u Sisak vidjeti. U potpisu je Štimac naveo i svoje mjesto boravka, a to je Vrazova ulica broj 209 (Novi Sisak) čime je postalo jasno otkuda uopće interes za starine, obzirom da je ova ulica bila dio nekadašnje Siscijanske nekropole Novoga Siska.[575]

Odvjetnik Matija Šipuš obavijestio je Narodni muzej da je prilikom gradnje temelja kuće Perkovića u tadašnjoj Gajevoj ulici 1933. godine (danas ulica S. i A. Radića, moguće 31, k.č. 1139), a koja je susjedna kuća sisačkoj Pošti (gdje i danas), iskopana jedna sasvim sačuvana rimska amfora visine 75 cm, širine cca 60 cm, jedan rimski kućni oltar visine 50 cm s latinskim dobro sačuvanim natpisom (čiji prijepis ne donosi) i još neke manje sitnice. Smatra da bi ti predmeti bili idealni za "naš zagrebački muzej", no jesu li ti predmeti tamo i došli, ne znamo.[576] Taj tip nalaza zapravo ne čudi, obzirom na bogato arheološko nalazište uokolo.[577]

---

[573] GABRIEL, Rudolf, vodograđevni inženjer (Szenmargitbanya, 30. 3. 1884.-Sisak, 31. 5. 1941.). Diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Budimpešti 1908. godine. U Sisak se doselio 1909. i zaposlio kao dnevničar u Riječno-inženjerskom uredu, 1911. godine postaje inženjerski pristav, 1918. godine inženjer, a od 1919. godine nadstojnik u istom uredu u Sisku koji je preimenovan u Hidrotehnički odjeljak. Radio je na radovima uređenja Save za plovidbu, za obranu od poplava od Jasenovca do Siska, te na uređenju Kupe za plovidbu od Siska uzvodno i bio nadležan za vodograđevnu službu na području Posavine. Ured je bio 1929. pretvoren u Tehnički odjeljak i imao nadležnost i za cestogradnje i visokogradnje te pokrivao područje kotara Sisak, Petrinja, Glina i Kostajnica. Od 1939. nadstojnik je Vodograđevnog ureda. Radio je na obaloutvrdama, gradnji nasipa i regulaciji rijeka Gornje Posavine.; više u: SBL., str. 92.

[574] Dopis Rudolfa Gabrijela Viktoru Hoffilleru od 27. svibnja 1927., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[575] Dopis Pište Štimca od 26. listopada 1928., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[576] Dopis Matije Šipuša od 23. kolovoza 1933., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[577] Vidi i: Wiewegh 2007: 91-100.

Godine 1934. pronađeni su neki predmeti u Sisku i okolici, a koje poslan arheološki istražiti Josip Klemenc. Na desnoj savskoj obali, sjeveroistočno od Siska, kod Štakora sisačka Vodna zadruga gradila je nasip. Za potrebe tog posla radnici su vadili materijal (pijesak) između nasipa i glavnog savskog korita. Na parceli Čukar, otprilike 20 m od obale, na dubini od 1 m našli su rimski nadgrobni spomenik. Ovaj je bio oštećen, falio mu je gornji dio zabata i lijeva donja polovica ispod natpisa uz pukotinu koja ide preko cijelog natpisa. Radnici su kopali još dodatni metar u dubinu no nisu pronašli nikakav kostur ili grob ili ikoje druge ostatke po kojima bi se moglo dokazati da je kamen nađen u "prvobitnom" položaju. Kamen je tipa "grčke stele", a sačuvana visina ploče iznosi 150 cm. Zabat je urešen dvanaestodijelnom rozetom u sredini, visine 50 cm i rastavljen je od doljnjeg dijela profiliranom crtom. Natpisna ploča široka je 72 cm.
Natpis u četiri reda glasi:

T/ITUS/ TULLIUS T/ITI F/ILIUS/
PUP/INIA/ TERG/ESTE/
TERTIUS AN/NORUM/
H/IC S/ITUS/ E/EST/

Slova su veoma lijepa i imaju karakteristike doba "oko Kristova rodenja", a pravio ih je vrlo vješt klesarski majstor. Kamen je načinjen od litavskog vapnenjaka, čije nalazošte je u blizini Petrinje, pa je vrlo vjerojatno da se u njegovoj blizini nalazio i rimski kamenolom.[578] Spomenik je posvećen za grob nekog Tita Tulija, Titova sina, koji je bio rođen u Trstu (otuda tribus Pupinia) i umro s navršenih 55 godina (KLEMENC 1935: 67; AIJ 1938: 575; MOCSY 1962: 266; VUKOVIĆ 1994: 57).

Drugi zanimljiv predmet nađen u prosincu iste godine je rimska brončana kaciga nađena u Savi kod 624. km kod Martinske vesi. Kaciga potpuno odgovara tipu kojeg zagrebački muzej

[578] Izvješće o službenom putu Josipa Klemenca od 20. prosinca 1934., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935,* 42/25, AMZ.

već posjeduje.[579] Kod jaružanja bager je prečvrsto uhvatio kacigu pa je nešto utisnuo njezinu površinu, ali je ova i s tim bolje sačuvana od sadašnjih muzejskih komada. Ima i tragova gdje se posve jasno vidi gdje je bila pritaljena perjanica. Dobro je sačuvana i ploča za zaštitu zatiljka. Točkama je ugravirano ime centurije kod koje je služio vojnik: LVCCI. VARRONIS. Dio natpisa VAR vojnik je sam ucrtao/podebljao nekim oštrim predmetom, a izbrisao neko drugo ime. Na strani kacige vide se ostaci gdje su bile pričvršćene pločice za zaštitu lica, a sačuvan je i obruč koji je išao preko prednjeg dijela kacige i koji je imao ulogu zaštite lica odozgo. Po strukturi svakako spada kaciga u prvo doba rimskih careva. Klemenc navodi da je nadgrobni natpis željeznicom otpremio za Muzej dok je kacigu sam ponio.[580] Donosi i crtež mjesta pronalaska kacige i crtež natpisa sa zabatom.

Hoffiller 1935. godine upućuje dopis Banskoj upravi Savske banovine, Općem odjeljenju, vezano uz bogata nalazišta rimskih starina u Sisku i to poglavito brončanih predmeta kojh je mnoštvo izjaružano iz Kupe. U *Biltenu* Metropolitan muzeja za srpanj 1931. naišao je na publikaciju nekog reljefa u olovu, vrste spomenika kakve nalazimo samo na srednjem i doljnjem Dunavu. Navodi kako u Muzeju posjeduju 14 takvih komada starina, različitih tipova, dok je najstariji komad tog tipa, kakav je onaj iz Metropolitan muzeja, zagrebački muzej dobio baš iz Siska 1847. godine. U američkom *Biltenu* navedeno je da je predmet kupljen od nekog trgovca u Rimu, no da se ne zna gdje je pronađen. Pisao je stoga Hoffiller i u Rim nekom znanstveniku Rumunju koji se bavi tim spomenicima i od njega je dobio sljedeće izvješće:" Ja naprotiv mislim da se je našao u Vašoj zemlji, jer vidim u ovdašnjim trgovinama starinama vrlo mnogo predmeta iz metala koji dolaze odande, specijalno iz Siska. Svakako je sasvim sigurno da se nije našao u Rimu. Jedan takav trgovac je nedavno prodao jednu takvu olovnu pločicu za muzej u Cluju u Rumunjskoj." Hoffiller ni malo ne sumlja u točnost rimskog izvješća i zaključuje da u Sisku postoji barem jedan trgovac koji šalje starine rimskim trgovcima. Kaže da u Sisku ima više lica koja se bave traženjem i prodavanjem starina te da su oni poznati upravnim vlastima u Sisku. Smatra da bi se putem upravnih vlasti

---

[579] Detalji u: Hoffiller, Oprema rimskog vojnika, *VAMZ*, 1912: 40, slika 10.; obrada kacige u Radman-Livaja 2004: 65, kat. br. 124.

[580] Izvješće o službenom putu Josipa Klemenca od 20. prosinca 1934., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

moglo doznati koja točno lica šalju starine izvan zemlje i preko koga te bi se tako moglo stati na kraj "tom štetnom izvažanju." U tu svrhu on moli Bansku upravu da obavi potrebne izvide i o uspjehu pothvata obavijesti Muzej.[581]

Interesu europske stručne javnosti za starine iz Siska posvjedočuje i idući dokument.
Hoffiller naime javlja, pretpostavljam sisačkom Predsjedniku gradske općine (na njega je dopis adresiran), da je primio obavijest od ravnatelja Rimske-germanske komisije Arheološkog instituta u Frankfurtu na Majni da dolazi jedna grupa arheologa početkom rujna proučiti sjeverozapadni dio "naše države". Najistočnija točka njihova planirana puta je Sisak. Ravnatelj spomenutog instituta gosp. Bersu navodi kako se u Sisku u zadnje vrijeme otkrilo mnogo toga, što će biti vrlo zanimljivo arheolozima koji imaju doći. Arheolozi bi došli u grad 8. rujna, pa Hoffiller ima dvije molbe za Siščane: "da se ostavi nezatrpano što više otkopanih zidova", što bi prema izvješću inženjera Gabrijela koji vodi neke građevinske radove bilo moguće, te ako bi se, ako vodostaj Kupe dozvoli, mogao načiniti jedan prosjek kraj Kupe. Moli i zakusku za arheologe, ništa preskupo, ali sa svrhom produljenja njihova boravka te izmjene iskustava sa Siščanima po pitanju starina. Dodaje i kako će sam prije toga doći u Sisak definirati stvari.[582]

[581] Dopis Viktora Hoffillera od 20. svibnja 1935., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[582] Dopis Viktora Hoffillera Predsjedniku gradske općine br. 435 od 3. kolovoza 1935., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

17. ZNAČAJ SEVERILINOG SARKOFAGA

Jedan od najvažnijih epigrafičkih spomenika pronađenih na području na kojem se nalazila antička Siscija svakako je Severillin sarkofag. Njegova obrada i datacija proširili su saznanja o ranokršćanskom horizontu na području kontinentalne Hrvatske.
Sustavnu tipološku obradu sarkofaga daju Mommsen (1902:CIL III 3996), a nakon njega Josip Brunšmid (1908/1909: 159-160) te u novije doba Branka Migotti (MIGOTTI 1997: 39-42) i svi autori kasnijih razdoblja uglavnom se koriste njihovim radovima.

Brunšmid donosi precizne mjerne podatke koje potvrđuju dimenzije sarkofaga: duljina 227 cm; visina: 0,90 cm (veličina poklopca 238x144 cm; visine 0,55 cm) i dubljina (mjerna oznaka karakteristična za arheologiju 19. stoljeća i prvu polovinu 20. stoljeća) 119 cm, nakon čega slijedi materijalni opis spomenika. Sarkofag je izrađen od vapnenca, a u cjelini predstavlja veliku kamenu škrinju, sastavljena od velikog lijevanog i osam manjih, netočno spojenih komada na desnoj strani, između kojih su pukotine premazane cementom. Na bazi sarkofaga nalazi se golem poklopac u obliku kućnog krova, koji je njegov integralni dio. Početkom 20. stoljeća bio je polomljen na pola. Na uglovima poklopca nalaze se akroteriji u obliku isječaka polukugle, a s jedne i druge strane uspinju se na krov četiri reda žlijebnjaka. Na stražnjoj strani odbijen je velik dio poklopca, a oštećen je i sam sarkofag. Pretpostavlja se da je oštećenje uzrokovala pljačka, koja se svakako dogodila, jer su početkom 19. stoljeća u sarkofagu bile samo kosti i zemlja koja se s vremenom nataložila, bez ikakvih grobnih priloga. Taj je otvor naposljetku zagrebačko gradsko poglavarstvo dalo zazidati, jer je ustanovljno da je u sarkofagu *svakojaka klatež prenoćivala* (BRUNŠMID 1908/1909: 159-160). Sredinu prednje strane sarkofaga zauzima nepravilna četvrtasta *tabula ansata* na kojoj je uklesan natpis. U jednom i drugom uhu *tabule* nalazi se po jedan Kristov monogram, i u njih upisana spojena slova XP. Prostor lijevo i desno od natpisa zauzima loza, koja niče iz dvije nezgrapno isklesane velike vaze s kaneliranim tijelom i ručkama posebna oblika. Uz lozu, iz obje vaze izniklo je šest žitnih klasova. Na jednom od njih i na lozi s lijeve strane sjede dvije ptice. Ispod natpisnog polja vidi se na desnoj strani pas koji u trku progoni zeca. Evidentirane su i interpunkcije u obliku malih listića na početku redaka.

Formula *famula Christi* u natpisnom polju i dva uklesana kristograma određuju navedenu vjersku pripadnost pokojnice, dok ukrasi s prikazima vinove loze, vaze, žitarica, ptice, psa i zeca, u ovom primjeru, aludiraju na rajski vrt (WIEWEGH 2004: 25).
Cjelovit natpis ispisan u sedam redova *tabule ansate* glasi:

HVIC ARCAE INEST SEVE
RILLA FAMVLA XPI(sti) QVAE
VIXIT CVM VIRO NOVEM
CONTINVIS ANNIS CVIVS
POST OBITVM MARCELLIANVS SE
DEM HANC VIDETVR CONLOCASSE MARI
TVS[583]

što u prijevodu s latinskog znači: *U ovoj je škrinji Severila, sluškinja Kristova, koja je s mužem živjela devet neprekinutih godina, kojoj dužni suprug Marcelijan poslije smrti ovo počivalište za ogled podiže* (DEMO 1994: 82)
Brunšmid navodi kako tumačenje natpisa i datacija ovog sarkofaga nije nikakva iznimka ili posebnost, već bi se prije dalo zaključiti da je to tipičnost, pa se na to u daljnjem tekstu ne treba više osvrtati.

Ono čemu treba posvetiti pažnju jest pitanje originalne lokacije Severillina sarkofaga i prvi zabilježeni spomen o pronalasku sarkofaga.
Poznato je da je sarkofag dar Prvostolnog kaptola zagrebačkog tadašnjem Narodnome muzeju u Zagrebu,[584] gdje se i danas nalazi pod inventarnim brojem KS 351 (DEMO 1994: 82), čineći jedan od vrijednijih komada tzv. Sisačke zbirke, no mnogo je manje poznato da je isti sarkofag u literaturi opisan još 1551. godine. Prijepis natpisa sa sarkofaga u cijelosti donosi Wolfgang Lazius (Laz; *Wien, 31.X.1514 †19.VI.1565) u svom djelu *Commentariorum reipublicae Romanae illius in exteris provinciis acquisitis Constitutae libri duodecim*

[583] Ž. DEMO. *Katalog. Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*. Zagreb, 1994: 82.

[584] Dossier Siscija: *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, 1871. godina; sarkofag je pohranjen u Arheološkome muzeju u Zagrebu, a njegov uvid omogućio mi je moj mentor Ivan Mirnik, kojem ovom prigodom najljepše zahvaljujem na ukazanom povjerenju, strpljenju i prepoznavanju mojih kapaciteta.

(LAZIUS 1551: 1185). Brunšmid napominje kako se i sam Lazius koristio prijepisom Primusa Lachnera iz Celja (Primi Lachneri Celeiani) (BRUNŠMID 1908/1909: 159-161, br. 351), no njegovo je djelo *Gruterii inscriptiones antiquae* objelodanjeno tek 1603. godine u Heidelbergu (BRUNŠMID 1908/1909: 159), pa tu napomenu ne treba uzimati *ad hoc*.
Koliko se da iščitati iz Laziusovih napomena (LAZIUS 1551: 1185) njih obojica (Lazius i Lachner) sakupljala su po nalogu cara Ferdinanda (1503–1564. g.) prijepise svetih starina, pa je vjerojatnije da su usko surađivali (čak je Lachner Celeianus Laziusu bio pretpostavljeni), čime se negira plagijatorstvo u Laziusovu prijepisu natpisa sa Severillina sarkofaga.

Ono što zbunjuje, napomene su koje Lazius bilježi poput uvoda prije transkripcije natpisa.
Naime, na istoj stranici u njegovu djelu paralelno su zabilježena dva natpisa. Uz onaj s lijeve strane navedeno je da se nalazi među siscijanskim ostacima, dok je uz onaj s desne strane, natpis sa Severillina sarkofaga, navedeno da se nalazi u Sisciji (*Zyzye*) koja je otok Segestice! (*In Zyzya, hoc est Segestica insula*). Tu je uočljiva još antička predaja o Sisciji kao gradu otoku (PLINIUS 1906: 148),[585] koja je očito poznata i samom Laziju, uz pretpostavku da se i sam nalazio na terenu o kojem piše kada su još vidljivi siscijanski opkopi u pejzažu. Isto pretpostavljam da je u ovom kontekstu Lazius mislio na Sisciju u širem smislu, dakle ne na sam grad *intra muros*, već i na suburbane siscijanske zone koje su sastavni dio antičkog grada, iako ih bedemi fizički odvajaju. Treba napomenuti da su siscijanski bedemi, u dimenzijama u kojima nam se danas otkrivaju kao arheološko nasljeđe s izrazito obrambenom ulogom, nastali 2. - 3. stoljeće, u vrijeme djelovanja Septimija Severa u Panoniji (LOLIĆ 2001: 98), a da se i do tada naselje širilo u krajoliku, pazeći da se ne poremeti antički arhitektonski i urbanistički slijed.
Istaknula bih tu i važnost korištenja drukčijeg toponima, jer za natpis na lijevoj strani Lazius lijepo kaže da se nalazi *In ruinis Sisaci*, što označava užu specifikaciju prostora i orijentaciju na ono što se nalazilo unutar ostataka grada (LAZIUS 1551: 1185). Dio Siscije o kojem konkretno govorimo: istočna nekropola (WIEWEGH 2003: 10),[586] u neposrednoj je blizini

[585] Plinije, doduše, spominje Segestiku kao otok i ta će toponimska konfuzija biti prenesena i na mnoge novovjeke autore. Tabula pak Peutingeriana koja je nastala za Aleksandra Severa, ali se sačuvala u srednjovjekovnom prijepisu, prikazuje Sisciju kao otok, što je odgovaralo antičkom izgledu Siscije.

[586] Autor na suvremenom planu grada Siska ucrtava položaj siscijanskih nekropola,temeljem najnovijih stupnjeva arheološke i arhivske istraženosti. Kako je prikazano na preuzetom planu,vidljiva je jasna

antičkih bedema, pa je mogao nastati nesporazum o tome da li je taj dio bio unutar ili izvan gradskih zidina. Uz to, u obzir treba uzeti i stanje koje je Lazius ovdje zatekao u 16. stoljeću, ako pretpostavljamo da su ostaci antičkih bedema prilično osiromašivali sliku onoga što su bili u antici.

Postavlja se pitanje gdje je to Lazius vidio Severillin sarkofag i kojoj bi to današnjoj sisačkoj lokaciji odgovaralo. Relevantni objavljeni tekstovi o ovom spomeniku dovest će do najizglednijeg odgovora, u koji se nužno mora uključiti i povijesni i kartografski faktor.

Brunšmid navodi da se sarkofag već prije 1551. godine nalazio na zemljištu rimokatoličkog župnika, a koje je sada vlasništvo gospodina Andrije Colussija. Navodno ga je na tom istome mjestu vidjela i Terezija pl. Artner 1825. godine. Ona će to mjesto opisati kao brežuljak na kojem je zasijan kukuruz (ARTNER 1830: 10; BRUNŠMID 1908/1909: 160; VUKOVIĆ 1994: 76). Tada je sarkofag imao i podnožje od velikog kamena i bio je čitav, a samo je na poklopcu imao izbijenu rupu kroz koju se moglo vidjeti da se unutra nalaze kosti i zemlja. Brunšmid navodi kako je sarkofag kasnije, dakle nakon 1825. godine, po župniku Josipu Voloviću prenesen u grad, gdje je potom smješten pred župnom crkvom, kada je, prema njegovu mišljenju (BRUNŠMID 1908/1909:159), i polomljen.

Zemljište koje se nalazilo na tadašnjoj katastarskoj čestici broj 3,[587] a na istoj toj čestici su Ludovik Zelenka 1824. god. (SLUKAN–ALTIĆ 2004: 175) i Ivan Fistrović 1829. godine na svom regulacijskom planu zabilježili izgrađen objekt,[588] nije, dakle, moglo biti brežuljak na kojem je posijan kukuruz. S obzirom da je riječ o ovećem komadu zemlje koji je imao i podosta zelenila, Dragutin Jagić obavijestio je Ljubića kako je Colussi kupio „župnikovu bašću“,[589] što ide u prilog činjenici da tamo nije bio brežuljak. K tome to zemljište nalazilo se unutar gradskih zidina (*intra muros*), ako uzmemo u obzir okvir antičke Siscije, gdje je teren izravnat još od antičkog doba, kada je pripreman za kolonizaciju. Spomenuti brežuljak mogao bi biti onaj koji se nalazio 30-tak metara jugoistočno od crkve Sv. Križa izvan zidina rimskoga grada (*extra muros*), a koji nam je označen pod slovom B na rukopisnom planu

---

diferencijacija istočne i jugoistočne nekropole. Stoga ćemo i mi u daljnjem tekstu koristiti naziv istočna nekropola za područje koje opisujemo.

[587] Gruntovna napisnica broj 344, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[588] *Planum neo regulandi Oppidi Sissek tam fundorum intravillanorum quam et tenutorum extravillanorum ad idem oppidum spectantium, confectum anno 1829. per Ioannem Fistrovich.*.

[589] Pismo Dragutina Jagića od 16. listopada 1883., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Starog Siska kartografske zbirke Ratnog arhiva u Beču iz 1783. godine (SLUKAN – ALTIĆ 2004: 57).

Taj prostor je i lokacija istočne siscijanske nekropole na kojoj su otkriveni ranokršćanski grobovi (MIGOTTI 1994: 46), a moguće i otkriva Laziusovu lokaciju spomenika koji se nalazi *in Zyzya* i koji je od iste odijeljen samo ostacima rimskog obrambenog opkopa.

Jednako tako, katastarski plan Siska iz 1861. godine (SLUKAN–ALTIĆ 2004: 75) navodi da je i ta čestica bila u vlasništvu župe katoličke, a da cijela priča bude još zanimljivija, tu će česticu potkraj 19. stoljeća kupiti brat spomenutog Andrije Colussija, Anton.[590] Tako da je evidentno da je kod suvremenih autora koji se nisu bavili problematikom promjene pejzaža koja je u slučaju Siscija/Sisak pozamašna, vrlo lako mogla nastati zabuna u pretpostavci originalnog smještaja Severillina sarkofaga.

Sam Brunšmid napominje kako je kasnije, dakle nakon svjedočanstva Terezije pl. Artner, po župniku Voloviću sarkofag prenesen „u grad“, što, čini mi se u ovom slučaju ima preneseno značenje, smatra se unutar gradskih zidina antičkoga grada (iako su te lokacije vrlo blizu, govorimo o vrlo malim udaljenostima, nekoliko desetaka metara), gdje je bio smješten pred župnu crkvu. To je lokacija čestice koju će kupiti Andrija Colussi![591] On je kupio zemljište koje graniči sa župnim dvorom i tamo je sarkofag mogao biti prebačen s lokacije nekropole, sve do svog trajnog preseljenja u Zagreb.

Treba još istaknuti da su siscijanske nekropole bile smještene u blizini samoga grada, ali i cesta, koje su grad okruživale, što je u skladu s antičkom tradicijom. Međutim, kod Siscije možemo posvjedočiti i nekropolu nadomak bedemima grada, koja odgovara opisu ranokršćanske nekropole (što je u skladu s kršćanskom tradicijom), s obzirom na materijalne nalaze koji su pronađeni na tom lokalitetu (BUZOV 2000: 284). To je vjerojatno integralni dio kasnoantičke nekropole koja se nalazila istočno od bedema, a prostirala se u istočnom pravcu, obuhvaćajući površinu Trga Josipa Broza (nekad Trg Moše Pijade) i tzv. Fuline grabe (VRBANOVIĆ 1981: 198). I Branka Migotti donosi podatak da su kršćanski ukopi ustanovljeni na sjevernom dijelu istočne nekropole (MIGOTTI 1994: 47-48).

---

[590] Gruntovna napisnica broj 297, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

[591] Gruntovna napisnica 344, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

U literaturi se malo ili gotovo uopće ne navodi da je i grof Luigi Fernando Marsigli imao prilike vidjeti Severillin sarkofag u svom obilasku novovjekog Siska početkom 18. stoljeća, kada je kao predsjednik Komisije za razgraničenje Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije imao zadatak obići cijelu dužinu granice, označiti liniju razgraničenja u prirodi, te izraditi pripadajuće karte (SLUKAN 2000: 24). U svom djelu *Danubius Pannonico Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus* koju je objavio kao rezultat terenskih obilazaka uz objavu plana Siscije i opisa samog stanja koje je zatekao na terenu, Marsigli je Severillin sarkofag zabilježio u svojim crtežima, i to kao sarkofag koji je još sačuvan u cijelosti (u jednom komadu), dakle tada još nije bio oštećen (MARSIGLI 1726: 113). Možda je nedovoljno informiranje prijašnjih čitača ovog djela u tome što je Marsigli opis naselja koje je nastalo na antičkoj Sisciji dao na str. 47 i 48, a crtež sarkofaga i pripadajući mu natpis donosi na stranici 113 u pripadajućoj tabeli broj 44 (MARSIGLI 1726: 47, 48, 113).

Zanimljivo je da je djelo tiskano tako da nam se čini kako Marsigli prije poznatog početka Severilina natpisa bilježi još četiri retka koja ovom prethode, ali je zanimljiv i njegov prijepis samog „poznatog“ teksta koji se proteže u osam (a ne spomenutih sedam) redova i sadržajno je neznatno izmijenjen, pa u njegovu prijepisu natpis s ovog sarkofaga izgledao ovako:

HVIC ARCAE INEST SEVE
RILLA FAMVLA XPI.QVAE
CUM VIRO SVO VIXIT
NOVEM CONTINVISAN
NIS. CVIVIS POST OBI.
TVM MACELLIANVS HANC
SEDEM VIDETVR COLOCAS.
SE MARITVS [592]

Četiri reda koja prethode Severilinom natpisu odnose se na CIL 3975, natpis koji je Marsigli vidio u selu Odra, nadomak Siska.

[592] MARSIGLI 1726: 113; Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, sign. 41 i; BRIZZI 1982: dodatak, crteži.

Natpis glasi:

SIS....A....
C.VITALIVS.VITAL....
EIVSDEM ET VITAL...
PARENTIBVS.....RISSIM

Severillin sarkofag spominje i Matija Petar Katančić u svom djelu *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum* u „poglavlju" o Sisciji, dodajući i osobni komentar na ovaj pronalazak.[593] Bruna Kuntić–Makvić i Marina Šegvić ističu kako epigrafski korpus koji Katančić u donosi u spomenutom djelu obuhvaća 11 natpisa različitih sadržaja, od toga tri nadgrobna od kojih je jedan kršćanski. Iako to ne specificiraju, u Prilogu II svog članka donose natpise iz Katančićeva opisa Siscije u kojem se nalazi i natpis sa Severillina sarkofaga, i to pod brojem 173 (KUNTIĆ-MAKVIĆ - ŠEGVIĆ 1992: 181). Istim prijepisom koristio se i Mommsen u svojoj obradi epigrafije siscijanskog agera (MOMMSEN 1902: CIL III 3996).

Adam Baltazar Krčelić dao je najviše korisnih informacija o Severillinu sarkofagu u svom djelu *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, točnije o mjestu njegova originalnog smještaja.

---

[593] HVIC ARCAE INEST. SEVE/ RILLA FAMVLA. XPI.
QVAE/ VIXIT. CVM. VIRO. NOVEM/ CONTINVIS. ANNIS.
CVIVS/ POST. OBITVM. MARCELLIANVS SE/DEMHANC
VIDETVR. CONLOCASSE MARI/ TVS.
IX. Singulare antiquitatis monumentum, quod tot barbaris gentibus, agro hoc grassantibus, urbeque solo aequata, unicum, loco, quo positum erat, in monumentis, quorum aream fossa urbana seiungi diximus, laevo Savum petentis latere, superavit. Et, quia nullis hodie tolli machinis potest, eodem ultro persistet loco curiosorum oculos demulsurum. Urna sepulcralis, uno marmoris frusto, e genere silicum, particulis schistosis, operculo ea glutinis specie sibi copulato, ut nulla ratione avelli queat; quam ob rem a querentibus thesauros, ferro parte postica non nihil vitiatum. Area, quam occupat scriptura, quinque spithamas et dimidiam longa, duas et metiam lata. Marsilius sarcophagum depinxit, epigraphes ordine paullum variato: e cuius dimensione, universa moles in longum sex pedes et octo pollices, in altum pedes quatuor, totidem uncias: in latum quatuor pedes, unam ac dimidiam unciam protenditur. Epigrapen, post Lazium, edidere plures; at neque serie versuum, neque textus integritate servata. Et haec quidem erant monumenta, quae huic de Siscia libro subiungi operae pretium esse putabamus. His unam addere liceat, pro coronide, epigraphen. (KATANCSICH 1795: 173)

Naime, ono što donose Lazius, Marsigli i Katančić nije korisno u tom smislu, iako je vrlo važno što svi oni bilježe ovaj sarkofag na otvorenom terenu, i to još od 16. stoljeća.
Moguće da je sarkofag iskopan upravo kad se počeo izgrađivati sisački kaštel na utoku Kupe u Savu, s obzirom da je korištena upravo građa onoga što je ostalo od antičke Siscije (KRČELIĆ 1994: 10), a vremenski se periodi tih radnji poklapaju. Godine 1544. počela je izgradnja kaštela koja je potrajala do 1550. godine (SLUKAN–ALTIĆ 2004:144), a 1551. Lazius je objavio svoje djelo u kojem donosi i opis Severillina sarkofaga.

Krčelić je mnogo jasniji u opisu terena na kojem je vidio sarkofag: *Kršćanskih je bilo i kod korita nazvanog Kocarica, gdje se danas nalazi Kraljevska žitnica, jer se sve do danas ovdje može vidjeti sarkofag s ovim natpisom: hvic arcae inest Severilla famvla Xpi qvae vixit cvm viro novem continvis annis cvivs post obitvm Marcellianvs sedem hanc videtvr conlocasse maritvs*[594]*, a i drugi izašli iz različitih kopova u moje doba, osobito 1739.*(KRČELIĆ 1994: 13). S obzirom da je bilo teško u prostoru otkriti gdje se nalazi spomenuto korito Kocarica,[595] kao putokaz mi je poslužila Kraljevska žitnica, za koju se ne može sa sigurnošću reći gdje je bila locirana, ali Mirela Slukan Altić navodi da je jedna od tada dvije postojeće žitnice na lijevoj obali Kupe izgrađena 1738. godine (SLUKAN–ALTIĆ 2004: 54), što se savršeno poklapa s godinom Krčelićeva pisanja, pa ovim možemo i potvrditi njezinu pretpostavku da je to bila Kraljevska žitnica. Nepobitnu potvrdu o tome da je riječ o Kraljevskoj žitnici daje plan Maximiliana Fremauta iz 1762. godine (SLUKAN–ALTIĆ 2004: 167), koji je zapravo prijedlog lokacije izgradnje novog žitnog magazina u Sisku, a time bilježi i postojeće stanje na terenu. Tako je on na svome planu pod oznakom C pribilježio opkop (schanzel) na kojem je stajao stari Kraljevski magazin (sl. 1). Zamjetljivo je da on već tada o magazinu govori u perfektu, pa nije čudo da ga sisački nazivi i predaja ne pamte, ako je postojao malo više od 20

---

[594] *Hic & Christianorum & gentilitium sepulchra fuisse, docent tumbae, quae erutae, etiam meis sunt temporibus. Et Christianorum quidem penes alveum Koczaricza dictum ubi hodie Domus Annonaria Regia est, cum ibidem Tumbam cum hac Inscriptione videre hodedum fit. HUIC ARCHAE INEST SEVERILLA FAMULA CHRISTI QUAE CUM VIRO SUO VIXIT NOVEM CONTINUIS ANNIS, CUJUS POST OBITUM MARCELLIANUS HANC SEDEM VIDETUR COLOCASSE MARITUS.* (KERCSELICH 1770: 11) Prijepis natpisa je istovjetan Katančićevu (KATANČIĆ 1795: 173).

[595] Eventualna sličnost u nazivu očituje se usporedbom naziva korita Kocarica i naziva Kontroba ili Kontraba, koji je označavao močvarne jame kojih je na sisačkompodručju zbog niskog terena i čestih poplava bilo više, a koji vjerojatno potječe od izraza *contra aquam*, što znači da osim sličnosti u nazivu ima i sličnosti u terenskom opisu!

godina. Lokacija na kojoj je ucrtan magazin odgovara lokaciji istočne siscijanske nekropole i prema već navedenoj pretpostavci, tu je Krčelić vidio Severillin sarkofag. Moguće je da je nakon što ga je Lazius vidio u 16. stoljeću sarkofag zbog utjecaja vremena bio uklopljen u okoliš, no izgradnja Kraljevske žitnice, opet ga iznosi na svjetlo dana.

Da se tamo nalazio i početkom 19. stoljeća te da je upravo to lokacija s koje je prenesen u blizinu župne crkve sv. Križa, potvrđuje nam topografska karta Siska iz 1813. godine (SLUKAN-ALTIĆ 2004: 174), koja nam daje pregled stanja na terenu Starog i Vojnog Siska u vrijeme francuske uprave (1809–1813. g.). Na njoj je jasno ucrtano mjesto na kojem se nalazi Severillin sarkofag, a ono jednako tako odgovara lokaciji istočne siscijanske nekropole. Karta donosi i natpis koji odaje da je riječ o crkvenom posjedu što ga uživa neki viši svećenik (prebendar),[596] što također odgovara spomenutoj lokaciji. Sad postaje jasno da postoji kontinuitet ovog sarkofaga, te da o njemu postoje i pisani tragovi kao i usmena svjedočanstva, samo što je zbog dugotrajnih prepisivanja zapostavljen segment sveobuhvatnijih istraživanja, koja, koliko je sada jasno, moraju uključiti i topografiju terena koja se najbolje sagleda s karata i planova minulih stoljeća. I koliko god se činilo da minula stoljeća - 19., 18. ili 17. st. - nisu nikako u izravnoj vezi sa sustavnom arheologijom antičkog perioda, njihova ostavština, pogotovo ako je pasivna, otkrit će nam više nego primaran antički izvor koji se ne nalazi u svom originalnom okružju.

Kod Krčelića se jasno očituje i konfuzija oko rijeka/ potoka koji tada još oplahuju Sisak, odnosno naselje koje se u 18. stoljeću nalazilo na području Siscije *intra muros* (ostaci rimskog opkopa zatrpani su tek potkraj 19. stoljeća, pa je gradu od tada dopušteno urbanističko širenje prema jugu i istoku).

Naime, još i sada je uvriježeni naziv za taj predio (današnju gradsku jezgru) “grad otok”, a koji je kao termin preuzet još od antičkih pisaca. Prema Marsigliju, istočna strana grada omeđena je rijekom Kupom, a zapadna i sjeveroistočna dvama potocima Swibitza i Sculetz.[597] Današnjom usporedbom uviđamo da je sa sjeverozapada Sisak omeđen rijekom Odrom koja zauzima gotovo istovjetan zemljopisni položaj kao i kod Marsiglija spomenuti potok Sculetz, s vidljivo manje riječnih rukavaca. Krčelić je očito morao misliti da rijeka Odra okružuje naselje ulijevajući se na jugu u rijeku Kupu stvarajući tako grad – otok, jer govoreći o grobljima na sisačkom području kazuje: *Pogansko je pak bilo odmah pošto se*

---

[596] Branislav GRUJIĆ, *Rječnik francusko – srpskohrvatski*, 1968.

[597] Marsiglijev plan Siscije 1726., preslika, Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, sign. 41.

prijeđe rijeka Odra, gdje je u mojoj nazočnosti 1745. godine iskopan kamen na kojem su bez ikakva natpisa bili vrlo skladno urezani likovi muškarca i žene, a u raci unutra pronađene su kosti pokojnika sa svjetiljkama.....Da su na istom tom ***otoku*** *bili vrtovi, pokazuju šparoge koje se beru premda podivljale. A danas je na njemu župna crkva s naslovom Sv. Križa i selo dosta protegnuto u dužinu ponad obale Kupe, a na njegovu je kraju drvena kapela sv. Kvirina.* (KRČELIĆ 1994: 13). I uistinu Krčelić daje dobar opis terena novovjekog naselja koje se smjestilo na ruševinama Siscije *intra muros* (novovjeki Sisak) u 18. stoljeću, ali bune ga lokalni, toliko puta prepisani i iskrivljeni topografski nazivi. Prema nazivima crkava koje spominje na tom **otoku**, ipak nam je dao točnu lokaciju predjela koji je obišao, čime je olakšao ovaj pokušaj rekonstrukcije povijesnog slijeda događaja.

18. SARKOFAG MAKSIMIJANE EMILIJE IZ SISKA – najduži nadgrobni natpis na siscijanskom sarkofagu

Iz rukopisne ostavštine Mijata Sabljara, doznajemo da je na arheološkim iskapanjima u Sisku u listopadu 1858. pronašao više vrijednih predmeta.

Na tom svom stručnom arheološkom putovanju Sabljar je imao prilike vidjeti i jedan od najosebujnijih sarkofaga antičke Siscije, onaj Maksimijane Emilije. Kako je revno crtao sve značajne pronalaske starina, nacrtao je i ovaj sarkofag. Danas je to jedini crtež s detaljnim prikazom reljefnih i stilskih odlika ovoga, po mnogo čemu specifičnog sarkofaga, uz cjeloviti prijepis njegova natpisa:

D M
ET MAXIMIANAE AEMILIAE ET SECVRITA
TI EIVS PERPETVAE QVAE VIX ANN XXXVII FL
VRSINO DVLCISSIM MARITO MEO IN XXX TE VIII ASCE
NDENS ANIMAM DEPOSVI MEAM VOS ITAQ INFERI
ADQVOS ME PRAECIPITE M D I SVPERI COEGERUN MINIMO CVM
TORMENTO ADMITTI E OSSAQ MEA IN HAC ARCA BENE COMPOSI
TA CONDIDI TE FL VRSINVS MARITVS DVLCISSIMUS ET FL MAXIMI
ANVS FILIVS MEVS TE POST HAEC OMNIA VALETE FL VRSINVS MAXI
MIANAE AEMILIAE CONIVG CARISS TE CASTISS POSVI VIVVSQ FECI CVM
QUA VIXI ANN XVIIII MENSIB VIIII PON.. OM LPOST MORT MEAM
AB HEREDE MEO IN HAC ARC .....EL AQUISITVR MAXI
MIANA HOMO FVIT OR(A) MORTVA EST [598]

[598] Mijat Sabljar, Topografske bilješke, sign. 6, Arheološki muzej u Zagrebu. U zadnjem redu slovo A kod riječi OR(A) uistinu se samo vrlo blago nazire, no riječ OR sama nema nikakav smisao. U kasnijim prijepisima cijela ta riječ se gubi.

Natpis je isklesan kvalitetnom latinskom kapitalom. Pri pokušaju određivanja vrste kapitale, početni dio natpisa podsjeća na rustičnu kapitalu, dok središnji dio natpisa poprima oblik kvadratne kapitale, što je vjerojatno produkt veličine prostora natpisnog polja, vještine klesara, naručitelja i objektivnih okolnosti (MATIJAŠIĆ 2002: 32-33).[599]

Sabljar nam je donio i podatak o lokaciji sarkofaga, prema čemu se došlo do zaključka o mjestu njegova originalnog smještaja. Tako je točno utvrđena i njegova pripadnost jednoj od siscijanskih nekropola. Naime, Sabljar je iznio podatak o tadašnjem vlasniku zemljišta na kojem je sarkofag pronađen. Zemljište je, prema njegovim, ali i katastarskim podacima, pripadalo Mihaelu Čaiću,[600] sisačkom trgovcu i brodovlasniku.[601]
Sarkofag Maksimijane Emilije obrađen je i u CIL-u III 3989,[602] no tamo je navedeno kako su vlasnici vrta/vinograda u kojem je *arca rep.*, tj. sanduk/sarkofag otkriven/pronađen, bili trgovac Portich i kasnije netko čije je prezime navedeno u obliku *Pehaich*.
Prijepis natpisa iz CIL-a glasi:

D M
ET MAXIMIANAE AEMILIAE ET SECURITA
TI EIUS PERPETVAE QVAE VIX ANN XXXVII FL
VRSINO DVLCISSIM MARITO MEO IN XXX TE VIII ASCE

---

[599] Datirati spomenik prema navedenim referencama nije posve sigurno, obzirom na simultano postojanje kvadratne, rustične i kurzivne kapitale, svaka vrsta pisma za zasebnu namjenu; vidi više u: R. Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula 2002., 33.

[600] ČAIĆ, Mihajlo (CHAIC, Mihaly), (*Kostajnica, 1788. + Sisak, 16. travnja 1846.), trgovac i brodovlasnik. Na njegov su poticaj obrtnici u Vojnom Sisku 1836. dobili svoju prvu cehovsku udrugu, a od 1838. vrši dužnost „varoškog suca u trgovištu“. Jedan je od utemeljitelja Pervoga hrvatskoga družtva teglećeg parobrodarstva na Savi i Kupi, a bio je vlasnikom velikih žitnih brodova „tumbasa“. Bio je oženjen Franciscom Vranyczany, sestrom Ambroza Vranyczanya.

[601] Plan von der Laage des Dorfs Szizek, wie auch von denen allda befindlichen Magazinen, dann einigen vertheilten leeren Grunden. -1:1 080. - [S.1.: ca 1785].- Rukopisni plan: u boji; 60x45 cm, Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h.637; Plan aus welchen die Lage des Dorfes Neu-Sziszek, der dortigen Aerarial-Magazine, Pontonier und sonstigen Aerarial Gebäude, wie auch die nächst der Culpa gelegenen Grundstücke zu ersehen.-1:5 040. - [S.1.: ca 1790].- Rukopisni plan: u boji; 70x50 cm, Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h.638; vidi i: Mirela Slukan ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova, II. Svezak, Sisak*, Sisak, 2004., 170, 171.

[602] Theodor MOMMSEN, *CIL* III. Inscriptiones Asiae ,provinciarum Graecarum, Illyrici Latinae, 1902.

NDENS ANIMAM DEPOSVI MEAM VOS ITAQ INFERI
AD QVOS ME PRAECIPITEM D I SVPERI COEGERUN**T** MINIMO CVM
TORMENTO ADMITTI **T**E OSSAQ MEA IN HAC ARCA BENE COMPOSI
TA CONDIDI**T** FL VRSINVS MARITVS DVLCISSIMVS ET FL MAXIMI
ANVS FILIVS MEVS TE POST HAEC OMNIA VALETE FL VRSINVS MAXI
MIANAE AEMILIAE CONIVG **K**ARISS TE CASTISS POSVI VIVVSQ FECI CVM
QUA VIXI ANN XVIIII MENSIB VIIII PON**IQ ME** POST MORT MEAM
AB HEREDE MEO IN HAC ARC .....
MIANA HOMO FUIT MORTVA EST
H M H N S [603]

Detaljnom analizom povijesnog slijeda vlasništva zemljišta i usporedbom sa Sabljarovim podacima utvrđeno je da je prvi vlasnik spomenute čestice (KČ 352/1) koja je krajem 18. st. bila omeđena današnjom Strossmayerovom i Lađarskom ulicom bio poznati veletrgovac žitom Marko Postić,[604] što se jasno vidi i na projektnom planu Vojnog Siska nastalom oko 1785. godine. Početkom 19. stoljeća prodao je dio te čestice koja gleda na tadašnju Žitnu ulicu (danas Lađarska) Paulusu Bittrofu.[605] On je tamo izgradio kuću 1803. (MAROEVIĆ 1998: 298-299).

Što se drugospomenutog prezimena u CIL-u tiče, jasno je da je riječ upravo o Mihajlu Čaiću, samo je očito došlo do pogreške prilikom transliteracije i transkripcije ili *lapsus litterae*. Mogući je razlog tako navedenog prezimena (*Pehaich*), jer latinski jezik ne poznaje zamjenu za hrvatsko slovo č (u ovom slučaju *peh*), dok se ć često bilježi kao *ch*. Naime, upravo je to prezime koje, uz osobnu i direktnu apoziciju – trgovac - naveo Sabljar u svojim spisima i to

[603] Isto; zadebljanja se odnose na razlike prema Sabljarovom prijepisu.

[604] POSTIĆ, Marko (*? + ?), veletrgovac žitom. Obitelj se u Sisku spominje još u XVIII. stoljeću. Imao je velike posjede u Vojnom Sisku, a sagradio je kuću u Strossmayerovoj ulici koju kasnije kupuje Mihajlo Čaić. S nećakom Pavlom 1803. godine gradi veliki žitni magazin u Vojnom Sisku, a, pretpostavljam, da je nešto ranije prodao dio zemljišta (pola čestice) Paulusu Bittrofu. Markova unuka Fanny Adda udati će se kasnije za Paulusova nećaka Norberta.

[605] BITROFF, trgovačka obitelj. Prvi poznati član obitelji Paulus, rođen je u Trnavi u Slovačkoj. Doselio se u Vojni Sisak početkom 19. st. Iz Mađarske sredinom 19. st. dolazi i njegov nećak Norbert koji ženi unuku Marka Postića Fanny Addu. Ona je vodila trgovački kasino.

čak dva puta,[606] što znači da nije nagađao i da je iznosio točne podatke. Uz to, Postić je u prvoj polovini 19. st. izgradio kuću (MAROEVIĆ 1998: 294) na preostalu dijelu zemljišta koje gleda na Petrinjsku ulicu (danas Strossmayerovu), koju je potom kupio Mihajlo Čaić, što potvrđuje točnost obaju podataka.

U navedenom slučaju spomenut će se i treći vlasnik spornog zemljišta i to u djelu *Briefe ueber einen Theil von Croatien und Italien* (1830.) Therese von Artner, koja je proputovala Siskom 1825. godine i zabilježila natpis s gore spomenutog sarkofaga (VON ARTNER 1830: 21). Ona navodi kako joj je tom prilikom domaćin u obilasku Vojnog Siska bio Paulus Bitroff koji je tada spomenuo kako je u *svom* vinogradu pronašao sarkofag Maksimijane Emilije. Theresa prenosi taj podatak i natpis sa sarkofaga. Upravo će natpis pomoći pri utvrđivanju istovjetnosti sarkofaga.

Ona, uz natpis opisuje i neki reljef na sarkofagu, koji prikazuje Andromedu kojoj do nogu leži neman, dok je sama „prikovana“ o pećinu. S druge strane, uopće ne spominje Perzeja, koji se jasno uočava na Sabljarovoj skici. Čak navodi kako se sa strane (vjerojatno misleći na bočne strane) nalaze reljefi sirena (VON ARTNER 1830: 22-23). Moguće je da je skice bilježila prema sjećanju, jer da je na sarkofagu bio urezan samo ženski lik teško da bi mogla dokučiti njegovu ikonografiju bez konteksta.

Otvoreno ostaje samo pitanje tko je zapravo sarkofag prvi pronašao ili uočio na terenu. Je li bio ukopan u zemlju, pa su ga ili Postić ili Bitroff gradeći kuće otprilike u istom razdoblju pronašli, ili je cijelo vrijeme bio na površini kao dio Postićeva vinograda u času kada Bitroff kupuje jedan njegov dio. Sigurno je da se godine 1858. sarkofag nalazio u Čaićevom vinogradu.

Iz svega navedenoga, a tragom zemljišnog vlasništva, slijedi da je sarkofag nesumljivo pripadao velikoj siscijanskoj nekropoli u Novom Sisku.[607]

Sabljar u svom rukopisu donosi mnoštvo detalja o sarkofagu, kao i precizne crteže bočnih reljefa, no to je sve što iste godine uspjeva napraviti po tom pitanju u vezi s tim spomenikom.

---

[606] Dopis Mijata Sabljara od 27. listopada 1858.; Dopis Mijata Sabljara Ivanu Tkalčiću od 18. lipnja 1863., broj 71., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[607] Vidi u Branka MIGOTTI: Rimski sarkofazi Siscije, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 7*, 2007., 7-30; Autorica je imenuje jugozapadnom nekropolom.

Da ga Maksimijanin sarkofag opterećuje i par godina nakon što ga je prvi puta ugledao, govori njegov dopis upućen Ivanu Tkalčiću 1863. godine.[608]

Sabljar [609] šalje pismo Tkalčiću u kojem mu, uz ostalo, skreće pažnju na to da je prije više godina[610] u dvorištu kuće pokojnoga „Miška Čaića, bivšeg vrlog domoroca", vidio rimski sarkofag s velikim natpisom i isklesanim slikama sa strane, u kojemu se tada držala voda, koji je od mraza uz cijelu duljinu pukao na dva dijela. Smatra da bi taj sarkofag bio vrijedan Narodnom muzeju, pa Tkalčića šalje k udovi Čaić, ako je ona još vlasnica posjeda (on ne zna) da ga pokloni za Narodni muzej i željeznicom pošalje u Zagreb.[611]

Prema odgovoru što ga je Tkalčić uputio Sabljaru jasno se vidi da je sarkofag još uvijek na Čaićkinu zemljištu, ali i da mu je stanje očuvanosti mnogo lošije. Tako Tkalčić kaže da je sada „sarkofag kod Čaićke razlupan i rastesan", no da će dobiti natpis s njega.[612] Što se nakon toga dogodilo za sada nije jasno, zna se, samo da Maksimijanin sarkofag ili barem njegovi dijelovi nisu dospjeli ni u jednu domaću arheološku zbirku.

Postoji niz mogućnosti. Naime, Paulus Bitroff navodi Theresi von Artner 1825. godine da je mnoge značajne rimske spomenike (uključujući i sarkofage) slao u Peštu[613], a s obzirom na nepoznat datum njegove smrti, moguće je da je i ovaj spomenik zadesila ista sudbina.

S obzirom na datume izgradnje obje kuće na navedenim česticama, a to je prema Maroeviću početak 19. st., sarkofag sigurno nije uzidan u temelje niti jedne od njih. I ono što je

---

[608] Dopis Ivana Tkalčića od 27. srpnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[609] U spisu je potpisan kao M. S., no usporedbom s drugim spisima u kojima je potpisan punim imenom i prezimenom, i obzirom na tematiku, jasano je da su to njegovi inicijali.

[610] Pretpostavljam da misli na listopad 1858., jer je iz tog razdoblja njegova korespondencija s Kukuljevićem, vezana uz boravak u Sisku na istraživanju starina.

[611] Navodi da će joj ime biti objavljeno u *Pozoru*, *Narodnim Novinama* i *Agramer Zeitungu*; Dopis Mijata Sabljara Ivanu Tkalčiću od 27. srpnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[612] Dopis Ivana Tkalčića Mijatu Sabljaru od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

[613] Najpoznatiji primjer toga jest sarkofag antičkog glumca Leburne (CIL III 3980), koji je 1823. pronađen u Bitroffovom vinogradu i njegovom dozvolom prenesen u Mađarski narodni muzej u Budimpeštu; vidi i u Domagoj VUKOVIĆ: *Siscija – vizija rimskog grada u Panoniji*, Sisak, 1994., 57-90; još vidi i u Therese von ARTNER, *Briefe über einen Theil von Croatie und Italien*, Pesth, 1830: 12.

najvažnije jest to da ga je još 1863. Tkalčić zatekao na terenu, te mu se od tog datuma gubi trag (HOFFILER-SARIA 1938: 238-239).[614]

Danas je mjesto na kojem je pronađen sarkofag Maksimijane Emilije u arheološkoj terminologiji poznato kao nekropola Novoga Siska, odnosno jugozapadna nekropola.[615] No, s obzirom na veličinu te nekropole potrebno je pobliže locirati mjesto pronalaska sarkofaga Maksimijane Emilije. Mjesto njegova pronalaska pripadalo je dijelu nekropole koja se nalazila s lijeve strane nekadašne Petrinjske, danas Strossmayerove ulice. Kako je na ovoj lokaciji uočen velik broj sarkofaga istog sociološkog konteksta (MIGOTTI 2005: 2),[616] slične izrade (sarkofag Poncija Lupa, Septumije Marcele, Elije Matrone, Marka Mulvija Narcisa, urna Marka Aurelija Glabriona)[617] i približno iste datacije (druga polovina 2. st i prva polovina 3. st.)[618] mogli bismo zaključiti da je riječ o dijelu nekropole koji prestaje služiti ukapanju pokojnika pojavom kasnoantičkih ukopa u Novom Sisku. Izgleda da se u kasnoantičkom periodu nekropola „seli“ na okolne brežuljkaste dijelove, poput Stiićevog brda (tzv. Doktorsko naselje), Vinogadske ulice i Zibela.[619]

---

[614] Hoffiler i Saria prenose podatke Therese von ARTNER, no navode i kako je sarkofag pod brojem 3989 u CIL-u III, a to je Maksimijanin sarkofag, izgubljen/zagubljen do datuma objave CIL-a III, 1. (1873.). Navode i mogućnost Bitroffova slanja većeg broja starina, pa tako i spomenutog sarkofaga, u Nacionalni muzej u Budimpeštu.

[615] Vidi više u: Zoran WIEWEGH:*Jugoistočna nekropola Siscije*, Sisak, 2003., 10 i Branka MIGOTTI: Rimski sarkofazi Siscije, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 7*, 2007., 7-30; Autorica je imenuje jugozapadnom nekropolom.

[616] Predavanje: *The Roman Sarcophagi of Siscia* autorica je održala na skupu *Roman Sarcophagi in Pannonia and Upper Moesia*, Ljubljana, Slovenija, 10.-11. ožujak 2005., neobjavljeno.

[617] Isto.

[618] Isto.

[619] Usporedi s Branka MIGOTTI: Rimski sarkofazi Siscije, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 7*, 2007., 7-30; Zdenko BURKOWSKY: Pregled arheoloških nadzora i zaštitnih istraživanja u k.o. Sisak Novi tijekom 2007, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 7*, 2007., 57-66; Ida PAVLAKOVIĆ, Rosana ŠKRGULJA: Pregled arheoloških istraživanja Gradskog muzeja Sisak u 2007. godini (II.), *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 8*, 2008., 17-21; Domagoj VUKOVIĆ: *Siscija – vizija rimskog grada u Panoniji*, Sisak, 1994., 57-90, Zdenko BURKOWSKY: Nekropole antičke Siscije, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 10/1996., 69-80; Marija BUZOV: *Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine*, Disertacija, Zadar, 2000., 274-361, Marija BUZOV: Grad mrtvih uz grad živih – nekroploe Siscije, *Histria Antiqua*, 8/2002., 175-191.

Prema tipologiji, sarkofag Maksimijane Emilije svrstava se u one nastale u zapadnim područjima Rimskog Carstva, točnije u gornjoitalskim provincijama (KOCH 1982: 276; MIGOTTI 2005: 22) i spada u B. 1 tip, odnosno tip s arkadama i tabulom (KOCH 1982: 284-285), s manjim razlikama (nema stupova/pilastra kod niša).
Prema obliku i strukturi svrstavamo ga u arhitektonsku skupinu siscijanskih sarkofaga, što znači da mu je prednja ploha arhitektonski raščlanjena (MIGOTTI, 2007: 9).
Sarkofag Maksimijane Elije istovjetan je, prema obliku i strukturi (tipologiji), sarkofagu Poncija Lupa (CIL III 3974), pa zapravo predstavlja (prema datumu objave) drugi sarkofag tog tipa s područja Siscije (MIGOTTI 2005: 2). Tako on više nije jedini poznati ovog tipa iz Siscije. Maksimijanin sarkofag nesumnjivo je bio dio grupe sarkofaga jugozapadne nekropole, te se nalazio pored još četiri sarkofaga (CIL 3973 – sarkofag Marka Mulvija Narcisa, 3974 - sarkofag Poncija Lupa, 3981 - sarkofag Septumije Marcele, 3992 – sarkofag Elije Matrone).
Prema napomenama iz CIL-a, kao materijal sarkofaga naveden je samo kamen-*lapide* (CIL III 3989: 505), pa pretpostavljam da je riječ o vapnencu, kao što je slučaj sa svima do sada pronađenim i jednim analitički obrađenim sarkofagu na toj nekropoli (MIGOTTI 2007: 10-18, 25; MIGOTTI 2005: 22-23).

Iako nemamo konkretne podatke niti dokaze o kamenoklesarskoj djelatnosti u Sisciji, količina pronađene, ali i pretpostavljene građe, veličina i značaj same kolonije upućuju na mogućnost izrade kamenih spomenika u Sisciji. Siscijanska kamenoklesarska proizvodnja mogla je uključivati izradu ili doradu kamenih spomenika (MIGOTTI, GREGL 1999-2000: 133).
S obzirom da nam sarkofag nije fizički dostupan, ono što bismo mogli naslutiti jest da nije načinjen od mramora, jer je u CIL-u navedeno da je od kamena, što bi značilo da je najvjerojatnije od vapnenca. Mislim da bi bilo naglašeno da je od mramora, jer su mramorni sarkofazi na nekropoli u Novom Sisku rijetki. Pretpostavka o vapnencu odgova zaključcima Branke Migotti o razvijenoj izradi urni i sarkofaga na prostoru Like i Korduna, gdje su izgleda bila izvorišta kamena za siscijanske sarkofage. Prema objašnjenjima autorice, proizvodnja arhitektonskih sarkofaga nije zabilježena u Petovioni, pa se i u ovom, baš kao i u primjerku Poncijusa Lupusa iz Siscije, može naslutiti sjevernoitalski ili čak rimski utjecaj, u izradi, temi ili samom importu (MIGOTTI 2007: 25). Sarkofazi lokalne produkcije nastajali su u serijama, a u slučaju da je Maksimijanin sarkofag nastao u nekoj lokalnoj/panonskoj

radionici pripadao bi trećoj seriji sarkofaga, arhitektonske raščlambe. Njihovu pojavu pratimo od ranog 3. stoljeća pa sve do prve polovice 4. stoljeća, a pokazuju sličnost sa sarkofazima arhitektonskog karaktera u Akvileji i Ravenni, pri čemu su poglavito Istra i sjeverna Dalmacija otvoreni sjevernoitalskim utjecajima (CAMBI 2002: 167-168). S obzirom da Maksimijanin sarkofag vjerojatno nije od mramora, ovdje treba naglasiti da od sredine 2. stoljeća počinje i serijska proizvodnja sarkofaga od domaćeg vapnenca, kojima je naglasak na natpisnom polju, od kojeg su bočno najčešće polja s erotima različitih vrsta. (CAMBI 2002: 169). Intenziviranjem proizvodnje u kasnoj antici, ti sarkofazi i dalje imaju arhitektonski volumen i trodjelno raščlanjenje prednje strane sanduka s tabulom s natpisom u sredini (CAMBI 2002: 266-267). Ono što odudara od drugih tipološki i datacijski sličnih sarkofaga svakako je finoća i preciznost izrade.[620] To se pak može vezati ili za mogućnost da je sarkofag uvezen ili je, pak, možemo vezati uz činjenicu da su vrlo pedantni kamenoklesari radili u kvalitetnim kamenoklesarskim radionicama u Sisciji ili njenoj okolici.[621] Veliko središte poput Siscije moglo je razviti kamenoklesarsku proizvodnju koja bi uključivala izradu ili doradu kamenih i mramornih spomenika (MIGOTTI, GREGL 1999/2000: 133).

Ovdje treba istaknuti da se cijeli opis sarkofaga, u svim svojim segmentima, odnosi na crteže sarkofaga Mijata Sabljara. Dva gotovo istovjetna crteža sarkofaga Maksimijane Emilije koja nam je Sabljar ostavio različita su u nekim pojedinostima, poput mitološkog čudovišta ili Meduzinih ruku koja ni(su) vezana u zapešću ili pokušaja naglašavanja oblina (Andromedini bokovi). Kako isti arhivski spis sadrže i neke druge crteže starina, poput nadgrobne stele iz Siska (CIL III 3985),[622] čija nam je ikonografička, epigrafička, paleografička i onomastička

---

[620] Usporedi s: Branka MIGOTTI: Rimski sarkofazi Siscije, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 7*, 2007., 7-30; Zdenko BURKOWSKY: Pregled arheoloških nadzora i zaštitnih istraživanja u k.o. Sisak Novi tijekom 2007, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 7*, 2007., 57-66; Ida PAVLAKOVIĆ, Rosana ŠKRGULJA: Pregled arheoloških istraživanja Gradskog muzeja Sisak u 2007. godini (II.), *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 8*, 2008., 17-21; Domagoj VUKOVIĆ: *Siscija – vizija rimskog grada u Panoniji*, Sisak, 1994., 57-90, Zdenko BURKOWSKY: Nekropole antičke Siscije, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 10/1996., 69-80; Marija BUZOV: *Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine*, Disertacija, Zadar, 2000., 274-361, Marija BUZOV: Grad mrtvih uz grad živih – nekropole Siscije, *Histria Antiqua*, 8/2002., 175-191.

[621] Vidi još i Nenad CAMBI, *Antički portret u Hrvatskoj*, Zagreb, 1991, 155.

[622] Vidi MIGOTTI, GREGL, n.dj.

analiza poznata, ili dioskura uz sarkofag Poncija Lupa (CIL III 3974),[623] također arheološki obrađenoga, a čiji su nam ostaci i danas djelomice vidljivi, opažamo da su na Sabljarovim crtežima ekstremiteti prikazanih likova redovito tanji, no što uistinu na sarkofazima jesu. S druge strane, na mnoge detalje je obratio pozornost i vjerodostojno ih nacrtao. U tom smislu treba i ove crteže Maksimijanina sarkofaga oprezno interpretirati.

S prednje strane u centru nalazi se uokvirena tabla s natpisom (izgleda najduži poznati, do sada pronađeni sa sisačkog područja), a s obje strane natpisa u zaobljenim nišama tugujući geniji. Nazire se oštećenje donjeg desnog dijela sarkofaga, dok glava erota u desnoj niši djeluje nedovršeno ili također oštećeno. S desne bočne strane sarkofaga reljef je Perzeja i Andromede koja je rukama iza leđa vezana za stijenu, a do nogu joj leži mitološko čudovište kojem je, prema legendi, trebala biti žrtvovana. Perzej je prikazan s plaštem prebačenim preko lijeve ruke, i priskače Andromedi u pomoć. Oba lika imaju dužu izrazito kovrčavu kosu. S lijeve bočne strane sarkofaga prikazan je muškarac koji odapinje strijelu prema ženi duge valovite kose. Izgleda da ženski lik predstavlja Meduzu kojoj je Perzej, prema mitologiji, odsjekao glavu. Ovdje je Meduza prikazana u liku kretske božice sa zmijama, na što osim podignutih ruku i jasno vidljive zmije u desnoj ruci, podsjeća i njena tipična odjeća, odnosno stilizirana suknja i nagi torzo. Motiv Meduzina prikaza, općenito, jedan je od najučestalijih na zabatima noričko-panonskih stela, gdje je prisutniji nego li u Dalmaciji ili Germaniji (MIGOTTI, GREGL, 1999-2000: 134-135.), no nije poznat Meduzin prikaz poput ovoga na Maksimijaninom sarkofagu, kao ni samo mjesto prikazivanja (LEXICON 335-347). Naime, glava Meduze jedan je od najučestalijih motiva na zabatima noričko-panonskih stela (MIGOTTI, GREGL, 1999-2000: 134-135).
U rimskoj umjetnosti epizode Perzeja i Meduze/Gorgone su rijetko zastupljene, a u koliko su prisutne najčešće su to prikazi u kojima Perzej odrubljuje Gorgoninu glavu (LEXICON 335-347). S druge strane, epizode s Andromedom najomiljenije su, i to posebice na pompejanskim zidovima i u reljefnoj skulpturi. U većini tih prikaza Perzej je prikazan s prijeda, kao što je to slučaj i na desnoj bočnoj strani. U 3. i 4. stoljeću Perzej je često prikazivan kako pomaže Andromedi sići sa stijene, dok je u 4. stoljeću prikazan u temama s Andromedom samo na mozaiku u Engleskoj i zidnim slikama u Rimu, što je vjerojatno i najkasniji prikaz Perzeja u

[623] Vidi B. MIGOTTI, The iconography of the Dioscuri on a sarcophagus from Siscia, *HA* 13, 277-285.

drevnoj umjetnosti (LEXICON, 346). Perzeja je obično teško identificirati bez posebnih atributa, poput kape ili sandala s krilcima, s kojima često podsjeća na Hermesa.
Na Maksimijaninom sarkofagu, njegova prisutnost određena je kontekstom (LEXICON, 347). Prednji dio sarkofaga sadrži natpisno polje u arhitektonskom okviru, dok je sa svake njegove strane niša nadsvođena trostrukim lukom. U svakoj niši likovi su Erosa i Psihe, sudionika jedne od najljepših ljubavnih priča. Rimljanima je Eros bio simbol života poslije smrti, pa je oslikavao brojne srakofage. Prikaz je to krajnje nježnog odnosa dvoje ljubavnika s naglaskom na osjetilno. Eros je prikazan kao mladić s krilima, duže izrazito kovrčave kose, iako bez naglašenih muških atributa. Desnu nogu ima savinutu u koljenu i prekriženu iznad koljena lijeve noge, za što nemamo sličnih primjera (LEXICON, 612). Desnu nogu Eros pridržava desnom rukom, dok se ravnoteža lika, ali i kompozicije općenito, nastojala postići stavljanjem desne ruke na glavu Psihe. Psiha mu pak pridržava petu prekrižene desne noge. S druge strane, Eros Psihu nježno dodiruje po glavi (LEXICON, 449). Na taj se način stvorila simetrija cijelog figuralnog prikaza, te je prikazan pokret zatvoren u krugu. Psihi je lijeva ruka savijena u laktu, te njome pridržava ogrtač. Taj prikaz simbolizira vječni život i vječnu ljubav pokojnika. Klesar je bio uspješan u prikazu dimenzija i realnog izgleda. Uobičajen prikaz tugujućeg Erota na sarkofazima ovdje je izmijenjen i detaljem vezanim uz obrnutu baklju na koju se Erot obično naslanja. Na Maximijaninom sarkofagu čini se da se taj prikaz nastojao nadomjestiti malom posudicom u lijevom dnu niše, koja nije tako jasna u desnoj niši zbog spomenutog oštećenja. I taj je prikaz, u koliko je uistinu vjeran, bez analogije (LEXICON: 449). Na temelju opažana i konzultiranja literature, možemo zaključiti da je cijeli ikonografski prikaz bez analogije, te da je u pitanju pojedinačna neuobičajena ikonografska ideja koja odražava društveni status naručitelja.

Prijevod natpisa glasi:

Bogovima Manima (Dušama pokojnika)
I Maksimijani Emiliji koja je živjela tek trideset i sedam godina i njezinom vječnom spokoju/miru. Ulazeći u trideset osmu godinu položila sam svoju dušu Flaviju Ursinu svojem premilom suprugu. Stoga me primite vi podzemnici kojima su me višnji bogovi iznenada i ne mučeći me strmoglavili. I [primite] kosti moje položene u ovaj lijes, koji su podigli Flavije Ursin, muž premili, i moj sin Flavije Maksimijan. I nakon svega ostajte zbogom!

Ja Flavije Ursin za života sam postavio i načinio [ovaj spomenik] Maksimijani Emiliji predragoj i prečistoj supruzi, s kojom sam živio 19 godina i 9 mjeseci, [i zapovjedio sam][624] da me moj nasljednik nakon moje smrti položi u ovaj lijes.
A ....I QVI E_VI.... ....[625]
[Ma]ksimijana bijaše čovjek, sada/ na kraju[626] je mrtva.
Ovaj spomenik ne slijedi nasljednika

Tekst je ispisan širinom cijele površine s prekidom riječi na kraju teksta, što je svojstveno kasnijem razdoblju (MIGOTTI, GREGL, 1999-2000: 147).
Natpis, ipak, odražava djelo vještog klesara, jer je uspješno „ugurao" sva slova u dužinu redaka, pa mu se niti jedno slovo ne nastavlja preko ukrasnog ruba, iako nisu svi redci natpisa iste visine. Visina retka ovisi o značaju i kompoziciji cjeline natpisa, pa je najčešće početak natpisa koji sadržava, u ovom slučaju, ime pokojnice, isklesan najvećim slovima (MATIJAŠIĆ 2002: 12-13). Kod natpisa na Maksimijaninom sarkofagu smatram da je postupno smanjenje visine slova, kao i blago povećanje u zadnja dva reda natpisa nastalo uslijed veličine samoga teksta, kada se nije htjelo pribjeći kraćenju pojedinih riječi. Na kraju natpisa klesar je izgleda uvidio da bi mu „zadnji red" ostao prazan, pa je odlučio povećati slova u tom dijelu natpisa kako ne bi stvorio diskontinuitet cjelovitosti natpisnog polja, a time i harmonijsku estetiku samog natpisnog polja. Što se točne veličine slova tiče, ovdje smo u nedoumici zbog mjernih oznaka kojima se Sabljar služio. [627] Interpunkcija, u smislu točke

---

[624] Transkripcija pretpostavlja da u natpisu nakon in *hac arc_* slijedi glagol *iussi*. Ako je doista tako, onda je prijevod ovaj gore: zapovjedio sam.

[625] Jedino je jasno *qui* – koji, ali drugo se ništa ne može povezati.

[626] Ovaj prijevod slijedi prijepis natpisa sa Sabljarova crteža gdje je još vidljiv oblik OR(A) između FUIT i MORTUA.

[627] Sve ove ideje, još jednom napominjem, imaju smisla u koliko je natpis potpuno vjerodostojno prenesen na crtež Mijata Sabljara, čemu u prilog ide oznaka veličine slova s desne strane natpisa i veličina razmaka između redaka naznačena s lijeve strane natpisa. Prema simbolima kojima se služio u obilježavanju moguće je da je za mjernu jedinicu koristio inč/palac (`` ) (1 in = 2,54 cm, odnosno preračunato 1cm = 0,3937 in). Isto tako, moguće je da je s navedenim brojevima i mjernim jedinicama označavao npr. veličinu rubova natpisnog polja, a ako se služio simbolima u želji da preko minuta (`) i sekundi (``) izrazi nagib slova, govorimo o sasvim nekoj drugoj problematici i drugim mogućim rješenjima, koji nisu tema ovoga rada. Primjera radi, ako prihvatimo susatv oznaka inč barem za visinu slova unutar natpisnog polja, to bi značilo da je visina slova u prvom retku: 14 x 0,3937 = 5,5118 cm, što svakako nije nerealna visina slova za natpisno polje jednog sarkofaga. Isto tako ako

(*punctum distinguens*) između dviju riječi na sredini visine slova, prisutna je doslijedno u tekstu.[628]

Početna formula *Dis Manibus*, odnosno Bogovima Manima nalazi se van natpisnog polja, no u uobičajenoj svrsi. Predstavlja duše pokojnika.

Ime pokojnice svakako je neuobičajeno, a treba imati na umu i da je njezin gentilicij stavljen iza njezina prenomena.

Imenovanje cijele obitelji na sarkofagu je u formuli prenomena i nomena, što bi moglo značiti da je cjelokupni sustav *tria nomina*, kada je na sarkofagu uklesavan natpis, izgubio značenje koje je imao do Karakalinog edikta 212. godine.[629] Do tada je sustav *tria nomina* služio određivanju građanskog statusa pojedinca, pripadnost možebitnoj peregrinskoj zajednici ili određivanju robovsog statusa.

Ti podaci, uz neke već navedene, upućuju na vjerojatnost najranije datacije sarkofaga u prvu polovicu 3. stoljeća.

Oblik Maksimijaninog imena koji se nalazi na natpisu u prvoj rečenici u dativu je jednine, pa prema tome predstavlja treću razvojnu fazu u navođenju imena na nadgrobnim spomenicima, kada se natpisom želi naglasiti kome je spomenik podignut ili posvećen (MATIJAŠIĆ 2002: 74).[630]

Maksimijana je ime (kognomen u ulozi prenomena) dobila po ocu Maksimijanu (*Maximianus*), točnije prema njegovu kognomenu, odnosno obiteljskom imenu koje se razvilo od rimskog obiteljskog imena Maximus. Bio je to uobičajeni proces za kasnije faze Rimskog Carstva, kada ženski prenomen nastaje od očeva kognomena. Kognomen *Maximianus* relativno je čest za sjever Italije, a osobito je omiljen u Panoniji[631] što često upućuje na domaće elemente (LÖRINZ 2000: 69; GRAČANIN 2004: 30; ŠEGVIĆ 1987: 146). Dakle, ili

---

računamo dalje, uz pretpostavku da je s jednom crticom označavao stotice, s dvije desetice, a s tri jedinice, oznaka 5` 6`` značila bi 560 palaca x 0,3937= 220,472 cm za dužinu sarkofaga duž njegove dubine + polja označena postrance još 41, 7322 cm, ukupno = otprilike 262 cm dužine. Visina sarkofaga iznosila bi prema takvoj računici 90, 551 cm (230 in x 0,3937). Dubina sarkofaga na najdubljem dijelu presjeka bila bi 70, 866 cm.

[628] Prema Matijašiću, n.dj., 53.

[629] Karakalinim ediktom svi slobodni stanovnici Rimskog Carstva postaju rimski građani.

[630] Treba istaknuti i da se sva tri oblika pisanja imena na nadgrobnim spomenicima kronološki isprepliću, pa nam ne služe direktno kao datacijski podatak.

[631] *Onomasticon provinciarum Europae latinarum*, vol. III, Wiewn, 2000. navodi sljedeći omjer prisutnosti ovoga imena: ITA 11, HIS 1, NAR 3, DAL 7, PAN 23.

je Maksimijanin otac (ili dalji predak) latinizirao peregrinsko ime, ili je Maksimijana bila pripadnica sjevernoitalske obitelji doseljene u Sisciju. Tome u prilog ide i njezin *nomen gentile* ili gentilicij Aemilia (*Aemilius*). On pripada najstarijoj plemenskoj rimskoj zajednici, a pripadnici obitelji Aemilia bili su važni građani Rima čak i prije no što je postalo kraljevstvom. Kada je godine 242. pr. Kr., službeni broj rimskih plemena bio postavljen na 35, „pleme" Aemilia nalazilo se među njima. Isto tako pripadnici obitelji Aemilia bili su rimski patriciji, što indicira i dužnosti koje su obnašali, od senatorskih do svećeničkih. Oni su ujedno bili i pripadnici jedne od pet najvažnijih rimskih obitelji. S obzirom na navedene elemente, čini se da je veza sa višim staležom, kojeg je Maksimijana uživala, bilo posredno (kao potomak oslobođenika bogate obitelji Aelijevaca) ili neposredno (kao potomak dijela obitelji Aelijevaca koji je dom pronašao u Sisciji, značajnoj rimskoj koloniji) dokaziv. Kao jedno od rješenja mogla bi poslužiti činjenica da su osnivanjem kolonija u njih u skupinama naseljavani rimski građani. Svi oni bili bi upisivani u isti tribus (MATIJAŠIĆ 2002: 66), pa tu leži moguće objašnjenje gornjeg navoda. Posebnih iskaza o podrijetlu nema.

Što se tiče nomena njezina supruga jedno je to od najuobičajenijih imena Rimskog Carstva. Nomen *Flavius* na natpisu je napisano imenskom kraticom Fl., koja je tipična za kasnije razdoblje, pa u tom smislu ničime ne odudara od ustaljenih imenskih ili, pak, klesarskih shema kasnijeg radzdoblja. Nakon vladavine dinastije Flavijevaca ime *Flavius* postaje čest prenomen i to poglavito kod viših društvenih slojeva. Nomen *Flavius* daje naslutiti i potomstvo panonskog peregrina kojem je građansko pravo podijeljeno za careva iz dinastije Flavijevaca, što je bio čest slučaj u Sisciji, flavijevskoj koloniji, gdje je spomenuti nomen uočen na većem broju natpisa (MIGOTTI, GREGL 1999/2000: 139). Što se kognomena tiče teško mu je odrediti podrijetlo. Kognomen Ursinus, zapravo izvedenica od Ursus, najzastupljenije je u sjevernoj Italiji, Noriku i Dalmaciji, a potom i Panoniji. Češći je u kasnijim razdobljima i to osobito kod domaćeg stanovništva. Ursus je bio često kognomen u gensu Julija i Kornelija (MIGOTTI, GREGL 1999/2000: 141; KAJANTO 1965: 18-19).

I kod imenovanja Maksimijanina sina upečatljivo je da on nosi njezin prenomen, odnosno, njezino gentilno ime. Necarska su gentilna imena česta u ranoromaniziranim krajevima, što je svakako slučaj sa Siscijom, a njihov broj raste u kasnom principatu. Isto tako, često istodobno u određenim krajevima, a to bi svakako bilo primijenjivo na Sisciju, žive i potomci rano

naseljenih Italika,[632] kao oslobođenici i poslovni zastupnici italskih trgovačkih i poduzetničkih obitelji (MIGOTTI, GREGL 1999/2000: 140).
Unutar natpisne ploče više nema teksta, no tik ispod nje na samo jednom, od dva gotovo identična Sabljarova crteža, ovog sarkofaga nalazi se kratica H M N, koju u CIL-u (3989) imamo zabilježenu u razvijenijoj formi H M H N S, koja predstavlja kraticu od *hoc monumentum heredem non sequetur*, odnosno ovaj spomenik nasljednicima ne pripada.

Sam natpis vrlo je nježnog i lirskog karaktera. Malo govori o dužnostima i životu što su ga živjeli, a mnogo o odnosima koji su među njima vladali. Nije istaknuta niti jedna apozicija koja bi naznačila svjetovne funkcije pokojnice, njena muža ili sina.
Očito je da je Maksimijana umrla nenadano, naglo, no bez muke i vrlo žaljeno, a u natpisu je naglašen nježan odnos supružnika, kojima izgleda ništa iz ovozemaljskog života nije bilo važno koliko uzajamna ljubav i poštovanje. Vjerojatno je u tu svrhu odabran motiv Erosa i Psihe u nišama sa strana natpisa. Ovdje treba istaknuti da je naručitelj birao oblik spomenika, vrstu kamena i tekst koji je naposlijetku bio uklesan na spomeniku (MATIJAŠIĆ 2002: 12). To znači i da su oblik, karakter i raskoš spomenika ovisili o društvenom položaju pokojnika/naručitelja i običajima/modi, koji su se mijenjali (MATIJAŠIĆ 2002: 74).

Izraz *perpetua securitas*, na Maksimijaninom sarkofagu u obliku: *securitati (eius) perpetue*, pojavljuje se u epigrafiji krajem 2. st., a svojstven je tek (u sintagmatskom obliku) za 3. st. i to osobito u grobnom okruženju zapadnih provincija (MIGOTTI, GREGL 1999/2000: 147). Dvoglas *ae* doslijedno je pisan upravo u tom obliku, što naznačava još uvijek visoku kvalitetu klasičnog izričaja latinskog pisma, svojstven visokoobrazovanom sloju društva, koje njegujući semantička znanja, ne dopuštaju rustičnim elementima prodor u klesarski izričaj.
Svakako je velik nedostatak nepostojanje poklopca sarkofaga i tek Sabljarov pokušaj da ga nacrta. Naznaku položaja Flavija Ursina možda možemo iščitati iz izraza *maritus dulcissimus*, koji se na natpisu pojavljuje dva puta, no smatram da je ovdje taj izraz ipak u funkciji dojma prisnosti i povezanosti supružnika. Izraz *quae vix(it) ann(os)* upotrijebljen je dva puta i svojstevn je kasnijem razdoblju.

---

[632] Treba napomenuti da iz sjeverne Italije potječe većina civilnih doseljenika u Panoniji, vidi u: Migotti, Gregl, n.dj., 141.

Portreti predstavljaju poseban fenomen prisutan među visoko obrazovanim krugovima društva (CAMBI 1991: 14). Kako je primarna namjera nadgrobnih spomenika sepulkralno-memorijalne funkcije, dakle, predstaviti lik, ugled i položaj pokojnika rodbini, potomcima i prolaznicima (CAMBI 1991: 16), možemo primijetiti da je u ovom slučaju zanemaren, odnosno nije naglašen svjetovni položaja pokojnika. S obzirom da svaki portret u antičkom svijetu ima svoju socijalnu, političku, ambijentalnu, religioznu i gospodarsku pozadinu, treba ga pokušati i interpretirati u zadanim segmentima (CAMBI 1991: 18) . Čini se da likovi na Maksimijaninom sarkofagu oponašaju arhajske karakteristike, što je poglavito izraženo u frizurama Perzeja, Andromede i Meduze, koje podsjećaju na barokne perike (NIKOLANCI 1966:102). Mladi Perzej podsjeća na Antinoja u izgledu i stavu desne bočne strane sarkofaga, dok je lik Perzeja na lijevoj bočnoj strani izrađen prema egipatskom kanonu.

Naručilac sarkofaga mogao je imati utjecaj na vanjska obilježja „portreta“[633] i elemente koji ga prate (CAMBI 1991: 46), a ovdje je taj utjecaj moguće iskorišten za pomodne detalje, poput odabira frizura i tema. U „grobnoj portretistici“ manju ulogu ima predočavanje stvarnih fizičkih osobina, a veću modni i umjetnički pravci vremena (MIGOTTI, GREGL 1999/2000: 135). S obzirom na činjenicu da je prikazivanje nagog tijela bio grčki običaj i u toj sferi vidljiv je utjecaj helenizma. Kako se rimska portretistika od sredine 1. st. pr. Kr. počela vraćati kasnohelenističkoj tradiciji (CAMBI 1991: 49), taj proces je dobio zamah u Hadrijanovo doba, kada rimska skulptura počinje dobivati neke nove poticaje, što je bila posljedica općeg društvenog oduševljenja za Grčku i grčko (CAMBI 1991: 86). Mislim da se kod izrade ovog siscijanskog sarkofaga dogodio upravo slučaj oduševljenja grčkim u jednoj bogatoj i obrazovanoj, barem u zadnjem pokoljenju, domaćoj, siscijanskoj obitelji. Tu treba isključiti grčko ili istočnjačko podrijetlo pokojnice ili pripadnika njene obitelji, obzirom na njihova imena, koja su svakako dio rimskog imenskog sustava.

Općenito, još u trajansko, a pogotovo hadrijansko doba počinju se u domaćim radionicama češće izrađivati kopije poznatih grčkih pjesnika, filozofa i drugih istaknutih osoba iz prošlosti (CAMBI 1991: 89-90), pa treba očekivati i povratak obradi grčkih mitoloških tema. Taj trend nastavljen je i u doba vladanja antoninske dinastije, a čini se da su u tom pogledu bile izrazito aktivne radionice u Saloni (CAMBI 1991: 95).

---

[633] Naručilac portreta mogao je odrediti kontekst vlastita prikaza. Mogao je biti prikazan poput božanstva, heroja ili kakva mitološkog bića sa svim ili pojedinim naglašenim atributima.

Septimije Sever vrlo je značajan za razvoj i napredak Siscije kao urbanog centra Rimskog Carstva i ovog dijela Panonije.[634] Umjetnička zrelost nekolicine portreta iz tog razdoblja pokazuje da su i do Panonije stizali vrlo kvalitetni primjerci klesarskih radionica. Riječ je o dvije glave princeze i kasnije carice Fulvije Plautille iz Salone (CAMBI 1991: 111-112) i bazi za njezin kip iz Siscije (BUZOV 2008). Dokaz je to visokokvalitetnih klesarskih izvedbi, ali i praćenja rimskih trendova, te općeg napretka, blagostanja i odanosti Severima u ovom razdoblju. Tako kvalitetne izvedbe, uvode i mogućnost pretpostavke o izradi ili uvozu kvalitetnih kamenih skulptura ili sarkofaga. Ako povežemo razdoblje prosperiteta Siscije s razdobljem Severa, koje je dokazano neosporno, i dodamo nabrojane čimbenike vezane uz opis sarkofaga, približavamo se njegovoj dataciji, ali i provincijskom svjetonazoru uopće. Razdoblje prve polovine 3. stoljeća donosi značajne promjene vezane uz nadgrobne spomenike. Sve se više koriste sarkofazi kao luksuzni oblik nadgrobnih spomenika, a vezano je uz promjenu u načinu sahranjivanja. Prelazi se s dotad uobičajenih paljevinskih, na skeletne ukope (CAMBI 1991: 115; CAMBI 2002: 159). Postoji i određena opće panonska specifičnost u izradi čitave figure pokojnika sa strana natpisnog polja sarkofaga u odnosu na Dalmaciju ili druge krajeve, što u Sisciji već relativno rano uočeno (CAMBI 1991: 121). Kod Maksimijaninog sarkofaga prikaz cijele figure možemo povezati i s principom razvijenom još u grčkoj portretistici, a prema kojem samo cijela figura može u punoj mjeri predstaviti neku osobu (CAMBI 1991: 134).

Prizori na sarkofagu usko su povezani sa sadržajem epitafa. Spomenuli smo već vječnu ljubav Erosa i Psihe, značenje pojave Meduzina lika, kao i hrabrost pojedinca istaknutu likom Perzeja, a sve te scene povezane s izrazom poput *securitas perpetuae* upućuju na snažna filozofska promišljanja svojstvena tzv. religioznom razdoblju helenističko-rimske filozofije iz 3. stoljeća kojim prevladava novoplatonističko promišljanje o vječnosti (i nakon smrti).[635] Tradicionalna rimska religija nije poznavala život poslije smrti, ili se nije odveć za njega zanimala. Kao skup pravila i labavo povezanih vjerovanja, bila je usmjerena prije svega na rituale koji su garantirali očuvanje postojećeg stanja i stabilnost carstva. Nove religije - zvane utoliko što zahtijevaju posebnu inicijaciju - okreću se pojedincu, kojemu nude nešto novo:

---

[634] Vidi više u: Stjepan VRBANOVIĆ: Prilog proučavanju Siscije, *IzdHAD/6,* Zagreb, 1981. i u Marina HOTI: Sisak u antičkim izvorima, *Opuscula Arch.* 16, 133-163.

[635] Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, *Uvod u filozofiju,* Plan predavanja za prvi dio kolegija „Uvod u filozofiju. Logika“ Priredio: Mladen Milić, dipl. theol., 2008./'09.

život poslije smrti i učenje o tome kako ga postići. Reljefi sarkofaga, a potom i zidne slike u katakombama - najbolji je pokazatelj evolucije mentaliteta koja se ogleda u promjeni odnosa prema mrtvima. Sve prisutnija su pitanja o onozemaljskom, životu poslije života, jednom riječju, o negaciji prolaznosti i spasu.[636]

Isto stoljeće obilježeno je sinkretizmom u svim vidovima duhovnog života, posebno onom filozofsko-vjerskom, u čiji uvid, ipak, još imaju samo pripadnici obrazovane i bogate elite. Kod ovog djela nadasve se ističu status i svjetonazor naručitelja. Pojavom kršćanstva ti odnosi će se promijeniti, no to ovdje nije slučaj.

[636] Iz predavanja dr.sc. Dine Milinovića, docenta na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

19. SPOMENICI IZ SISKA ZABILJEŽENI U CIL-U BEZ CJELOVITA KONTEKSTA O NJIHOVU NALAZU

1.

I O M
C. IVLIVS
FLAVus B
COS. ITER
STAT. IIAB
V S (CIL III/1 3949)

Kao napomena rukom dopisana na stranicama CIL-a stoji da se eksponat nalazi u zagrebačkom muzeju.[637]

Žrtvenik je to posvećen Jupiteru od Gaja Julija Flava konzularnog beneficijarija, kada je po drugi puta bio u štaciji (u Sisku).

Brunšmid ga čita:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
C(aius) Iulius
Flav(us?), b(ene)f(iciarius)
co(n)s(ularis) iter(um)
stat(ionem) hab(ens)
v(otum) s(olvit).

Značaj spomenika leži u tome što nam otkriva da je u Sisku postojala štacija konzularnih beneficijarija, kao i činjenica da se ta dužnost mogla obnašati više puta.[638] Moguće da ga je

[637] Ne zna se točno mjesto nalaska ovog spomenika, no u CIL-u stoji napomena *Sisciae in arce*, što bi moglo značiti „iz dvorca“, tj. onda sisačke utvrde.

[638] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VAMZ* 1906/1907: 95.

pronašao Jagić obzirom da CIL skoro u pravilu njegovo ime ne spominje kod nekih spomenika za koje će Brunšmid kasnije istaknuti da ih je našao Ljubić.[639]

2.

I. O. M.
iulIVS
MODERATVS
B. COS
V. S (CIL III/ 1 3950)
Postoji nedosljednost u prijepisu natpisa, no čini se kako je u gornjem slučaju jednostavno drugačije interpretiran 2. red natpisa (moguće zbog oštećenja nastalog tijekom vremena).
Tako u CIL-u pod brojem 10839 čitamo natpis:

I. O. M.
C. LIVIVS
MODERATVS
B. COS
V. S
No činjenica je da je riječ o jedno te istom natpisu. Navedeno je i da se nalazi u zagrebačkom muzeju. Brunšmid je opsežniji u obradi spomenika, pa navodi da je riječ o žrtveniku posvećenom Jupiteru od Gaja Livija Moderata, konzularnog beneficijarija koji se nekada nalazio u dvorištu sisačkoga kaštela, dok ga je kasnije u selu Topolovac pronašao Dragutin Jagić, kojemu je tadašnji vlasnik spomenika, neki seljak, rekao da je kamen donešen iz Budaševa (selo prije Topolovca uz Savu).[640] Smatram da je žrtvenik prvenstveno služio kao dio građe za izgradnju sisačkog kaštela te da je u Budaševo, pa potom u Topolovac došao naknadno.[641]

---

[639] Vidi i: Ljubić 1876: 1; AIJ 1938: 244, Zaninović 1981: 202; Buzov 2000: 233.

[640] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VAMZ* 1906/1907: 95.

[641] Vidi i: Ljubić 1879: 66; AIJ 1938: 244-245; Zaninović 1981: 202; Buzov 2000: 233.

3.

I O M
ET. CERERI
C. VERATVS
HISPANVS
ET. T. FL. CAM
PESTER / BF (CIL III/1 10842).
Brunšmid čita natpis:
I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
et Cereri
C(aius) Veratius
Hispanus
et T(itus) Fl(avius) Cam
pester, b(ene)f(iciarii)
[? co(n)s(ularis)] pr[o?....
Navedeno je da je natpis "upravo" došao u Zagrebački muzej.
Žrtvenik je to posvećen Jupiteru i Cereri od beneficijarija Gaja Veratija Hispana i Tita Flavija Campestra na čijem je prednjem licu kamena čak sačuvana ovalna plitka udubina za ulijevanje žrtve.[642]
Prema svemu Brunšmid zaključuje da je Cererin hram postojao u Novome Sisku te da se nalazio neposredno uz Kupu, a da su na njegovim temeljima Marko Postić i njegov unuk Pavao 1803. godine sagradili veliki žitni magazin, porušen početkom 20. stoljeća.[643]

4.

I. O. M. G. LOCi
PRO SAL. C. IEI. Ca
piTONIS. ET. CAECIL
RVFINAE. CONIVG.

---

[642] Vidi i: Ljubić 1876: 2; AIJ 1938: 247; Buzov 2000: 233.

[643] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VAMZ* 1906/1907: 98.

eIVS SVORVMQ
OMNIVM.
V. T . T. M. (CIL III/1 3952).
Brunšmid ga čita:
I(ovi) o(ptimo) m(aximo), G(enio) loc[i]
pro sal(ute) C(aii) (H)ei Ca
[p]itonis et Caecil(iae)
Rufinae, coniug(is)
[e]ius suorumq(ue)
omnium
v(otum) l(ibentes?) l(aeti?) m(erito).[644]
Žrtvenik je to posvećen Jupiteru i mjesnom Geniju za zdravlje Gaja Heja Capitona, njegove supruge Cecilije Rufine i njihove obitelji. Navodno ga je za zagrebački Muzej nabavio još Kukuljević, što bi značilo da se u toj ustanovi nalazi još od druge polovice 19. stoljeća. Obična je oblika sa akroterijima u uglovima gornjega nastavka, koji je ponešto zašiljen. Na lijevoj užoj strani isklesan je u relijefu na desno okrenut vrč sa vertikalnom ručicom, s poklopcem i listolikim uresima na tijelu; na desnoj je užoj strani zdjela sa šiljato završujúcim oduljim drškom i sa pupčastom izbočinom po srijedi.[645]

5.

MARTI MA/
MOGIO AVG. SI/
NVM CVM SIVP//
IVN PHILOCRA///
CVM IVL C ...//
COMA/ // CIR/////
V / / / (CIL III/1 10844).

---

[644] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VAMZ* 1906/1907: 98.

[645] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VAMZ* 1906/1907: 98.; Vidi i: AIJ 1938: 244-245; Zaninović 1981: 202; Buzov 2000: 235.

Navodno je Jagić poslao opis žrtvenika.[646]

Brunšmid ga čita:

Marti Ma[r]

mogio Aug(usto) si[g]num cum stib[ad(io)?]

Jun(ius) Philocra[tes]

cum Jul(io) Crispi[no]

coma[g(istro).....

v(otum) [s(olvit) l(ibens) m(erito)].

Brunšmid navodi kako je spomenik pronađen u Sisku na jednom brežuljku. Stoga sam sklona vjerovati da je svakako riječ o Novom Sisku, s obzirom da topografija tog područja često navodi upravo taj toponim i to za više lokacija: Zibel, Vinogradska ulica, Doktorsko naselje itd. Svakako bih odbacila mogućnost lokacije spomenika *in situ* u Starom Sisku.

Marmogius,[647] kome je žrtvenik posvećen, bog je panonskih i norijskih Kelta, a ovdje je čini se izjednačen s rimskim bogom Martom.[648]

Površina kamena je jako oštećena. Na ovaj je spomenik Ljubić dao nastaviti kip Izide iz Nina što se je uzrokovalo veliko oštećenje žrtvenika na gornjoj strani. Kada se je ta figura skinula, utor se popunio „cementom“. Na prednjim se akroterijima još raspoznaje po jedna udubina, gdje je bilo učvršćeno podnožje negdašnjega figuralnoga nastavka.

Dedikanti su bili kolege kao magistri neke zadruge, ali se njoj ime ne može pročitati.[649]

6.

S S S

/V R//

//O/T/NI. SER

u s L M (kao interpunkciju koristi listiće, CIL III/1 10846),

Žrtvenik je to posvećen Silvanu od nepoznate osobe.

---

[646] CIL III/1 10844

[647] Pod ovim imenom spominje ga još samo jedan natpis iz Perwarta kod Ipsa u Noriku (CIL III 11815=5672).

[648] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *VAMZ* 1906/1907: 114-115.

[649] Vidi i: Ljubić 1879: 66; AIJ 1938: 249-250; Zaninović 1981: 202; Buzov 2000: 237.

Pronađen je u Sisku pretpostavljam u drugoj polovici 19. stoljeća, s obzirom da u CIL-u stoji da njegove opise i čitanja donose Ljubić i Jagić. Potvrda je tome i Ljubićev pokušaj čitanja natpisa objavljen u *Viestniku* 1879. godine, što bi trebalo značiti da ili je žrtvenik pronađen otprilike u to doba. Iz istoga treba izvesti i mogući Jagičev pronalazak ovog spomenika.
Kao napomena navedeno je i da je žrtvenik smješten u zagrebački Muzej.
Brunšmid ga čita:
S(ilvano) s(ilvestri) s(acrum)
.ur....
....o.t. ni ser(vus?)
[v(otum) s(olvit)] l(ibens) m(erito).
Dodaje da se čini da je dedikant bio rob te da prethodno Ljubićevo čitanje natpisa[650] nije ispravno.[651]

7.

SILVANO
MAGLAE
LONGINIA
INGENVA (CIL III/1 3963).
U CIL-u je napomenuto da se spomenik nalazi u zagrebačkom Muzeju.
Brunšmid ga čita:
Silvano
Maglae(no?)
Longinia
Ingenua.[652]

---

[650] Šime Ljubić, *Viestnik* I, 1879: 69., br.4

[651] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VAMZ 1906/1907: 127., vidi i: Ljubić 1879: 69; AIJ 1938: 252; Zaninović 1981: 205; Buzov 2000: 244.

[652] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VAMZ 1906/1907: 128-129; vidi i: Ljubić 1876: 4; AIJ 1938: 251-252; Zaninović 1981: 205; Buzov 2000: 243.

Žrtvenik posvećen Silvanu od Longinije Ingenue pronađen je također negdje u drugoj polovici 19. stoljeća, obzirom na napomenu u CIL-u da je opis spomenika donio Kukuljević.

8.

IVNONI
REGINE
MO. D.V
L M. S (CIL III 10838).
U CIL-u je navedeno da je opis spomenika donio Tkalčić.
Žrtvenik je to posvećen Junoni regini od nekoga Mod(erata).
Brunšmid ga čita:
I u n o n i
R e g i n(a)e
M o d(e r a t u s) v(o turn)
l(i b e n s) m(e r i t o) s(o 1 v i t).
Po karakteru slova napis nije stariji od 3. stoljeća. Od dedikantova imena ili su samo zapisana prva tri slova njegova skraćena kognomena ili su to, što je manje vjerojatno, početna slova njegovih trianomina.

9.

LIbERO. PATR
AVG. SACR
. VOLCINIVS
C. F LVPERCVS
ET. VALERIA
Q. SATVRNINA
D. D

V. S (CIL III 3956 = 10834)

Srednji je to dio maloga žrtvenika posvećenog ocu Liberu od nekoga Gaja Volcenija Luperka i neke Valerije Saturnine. U CIL-u i kod Brunšmida je navedeno kako je pronađen "u kući Bitroffa", pa nije jasno je li riječ o spomeniku koji je bio uzidan u kuću ili je riječ o spomeniku koji se, baš poput mnogih drugih, nalazio u njegovu vrtu, što mi se čini vjerojatnijim, obzirom da ga ne spominje, primjerice, Tkalčić kada opisuje sarkofage koji uistinu jesu uzidani u temelje kuće Bitroff-Khern.

Znakovito je da je žrtvenik od bijelog mramora.

Brunšmid ga čita:

L i b e r o [p]atri
Aug(usto) s(acrum).
G(aius) V o l c e n i u s
C(aii) f(i 1 i u s)*L u p e r c u s
e t]V a 1 e r i a
Q(u i n t i)*f(i 1 i a) S a t u r|n i n a
d(e d e r u n t) d(e d i c a v e r u n t)
v(o t o) s(o 1 u t o).[653]

[653] Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VAMZ 1906/1907: 134-135.; vidi i: Ljubić 1876: 4; AIJ 1938: 248; Zaninović 1981: 202; Buzov 2000: 236.

20. ZAKLJUČAK

Antička Siscija jedan je od gradova kod kojeg je utvrđen kontinuitet urbaniteta i to najviše zahvaljujući važnom geostrateškom položaju. No koliko je taj, za formiranje jednog naselja uopće, idealan položaj bio presudan u nastajanju grada, toliko je taj položaj bio važan i za brojna razaranja. Dokazali smo trajno naseljavanje na istom području od razdoblja prethistorijskih plemenskih zajednica do vremena rimske prevlasti na ovom području, pa sve do razdoblja karolinške dominacije, uz tek pokoji arheološki epigrafički dokaz o društvenim i političkim vezama sisačkoga kraja sa starohrvatskom državnom jezgrom. Dokumentacija srednjeg vijeka jasnije definira postojanje života na sisačkom području i ukazuje na njegovu stagnaciju, no to je bilo uvjetovano dvama čimbenicima. Ulaskom u novu državnu tvorevinu s drugim narodom, Ugrima, čime Zagreb postaje društvena i politička prijestolnica hrvatskih krajeva, što zbog veće blizine ugarskom teritoriju, što zbog planirane želje da se prekine tradicija kulturnopolitičke dominacije Siscije nad širim panonskim kontinentalnim prostorom Hrvatske. Međutim feudalno društvo donijelo je i nove društvene odnose, prije svega se tu misli na nove načine obrade zemlje i privrede općenito. Bio je to proces koji je utjecao na rustifikaciju mnogih nekadašnjih velikih urbanih centara, pa tako i na samu Sisciju. Ona nije mogla, barem ne u svojoj antičkoj jezgri, ili onome što nazivamo *Siscia intra muros* predstavljati nekakav tipični srednjovjekovni refugij,što je pak doprinijelo očuvanju dijela arhitekture na istom tom prostoru. Šire granice nekadašnje rimske kolonije, s druge strane, mogle su ponuditi i takav tip utočišta ili urbane aglomeracije, odnosi se to prvenstveno na brežuljkasti kraj s desne obale rijeke Kupe, no za sada nema dokaza koji bi ovu pretpostavku i potvrdili. Veću živost u smislu povećanja populacije donosi razvijeni srednji vijek, no to je razdoblje koje će ujedno obilježiti i stoljetna ratna katastrofa određena bitkama protiv Osmanlija. Idealan geostrateški položaj opet će postaviti sisačko područje na čelo obrane sada jednog drugog carstva, inzistirati će se na izgradnji utvrde baš na sisačkom području, što je zbog mogućnosti opskrbe posade hranom i municijom, ali i utvrde ljudstvom, bio sasvim logičan i očekivan izbor. Tada će izvori po prvi puta zabilježiti znatniju devastaciju prostora nekadašnje antičke gradske jezgre Siscije. Do tada pretpostavljamo da se to par puta dogodilo, sve izazvano ratnim sukobima u neposrednoj blizini ili doseljavanjem nekog neautohtonog življa. Sada ćemo pak i u izvorima naći podatak o izgradnji utvrde na utoku Kupe u Savu s ulogom obrane šireg područja od Osmanlija, a pri čemu se za građu koristio materijal

antičkoga grada. Kako cijelim područjem upravlja zagrebački Kaptol, on daje dozvolu za korištenje toga materijala za izgradnju novog fortifikacijskog zdanja. Graditelji utvrde, bili su svjesni onoga što čine na terenu pa su pojedinci čak i zapisali ono čemu su svjedočili u tom pretakanju antičke urbane građe u srednovjekovnu utvrdu. Nesumljivo i same tri bojne koje su se dogodile kod Siska između kršćanske i osmanlijske vojske 1592. i 1593. ostavljaju svoj razorni trag na antičkim ruševinama, pogotovo kada nam izvori npr. donose podatak o postojanju franjevačkog samostana na terenu *Siscije intra muros* koji je prilikom ovih sukoba uništen, dok je njegovo svećenstvo odvedeno u tursko sužanjstvo. Možemo, dakako, pretpostaviti da je i sam taj samostan bio izgrađen od antičkog materijala, štoviše, možda se radilo samo o nadogradnji rimskih termi i njihovoj prenamijeni, što ne bi bio prvi takav slučaj u promijeni arhitektonske koncepcije za potrebe novonastalih objekata. Isto tako, vijest o samostanu na navedenom području svjedoči o kontinuitetu života na užem sisačkom području.

Ljudstvom i sredstvima osiromašeno područje priliku revitalizacije dobiva opet svršetkom ratnih operacija, tijekom procesa mirne reintegracije područja kada habsburško-osmanska komisija crta neke nove granice dvaju carstava diktirane uvijetima mirovnih sporazuma koje su potpisale. Tom prilikom će nas i opet pojedinci podsjetiti da ostatke antičkoga grada još vidljivoga u krajoliku, pa je zapravo samo pitanje percepcije i mogućnost poimanja kakav je to grad morao biti kada je i nakon više od tisućljeća i nakon više katastrofalnih razaranja ipak opstao u krajoliku do prepoznatljivih urbanih karakteristika, poput ostataka bedema ili gradske cestovne mreže. O tradiciji stanovanja i života u neposrednom zaleđu da i ne govorimo. Međutim svi ti događaji nisu bili dostatni kako bi se pokrenule stručne rasprave o značaju Siscije. Općenito interes za antiku gaji nekolicina školovanih svećenika, a pokreta koji bi bio usmjeren ka stvaranju nacinalnog identiteta još nema. U takvim uvjetima glavni nositelji promišljanja o povijesnoj topografiji ljudi su poput M.P. Katančića, A. Blaškića i A.B. Krčelića. Međutim, razvojem događaja na širem europskom prostoru, potaknutom Francuskom revolucijom, pa svim događajima koji će dovesti do "proljeća naroda" u Europi, i društvena situacija u hrvatskim zemljama se mijenja. Ilirski pokret osnažuje, traže se temelji za stvaranje nacije, a oni leže u povijesti nekog naroda.

Formalno-pravni spisi bana Jelačića, institucionalni projekti Ivana Kukuljevića, terenski obilasci Mijata Sabljara, Ivana Tkalčića i nešto kasnije Šime Ljubića, istaknuti će važnost arheologije za stvaranje ideologije koja im je bila toliko potrebna. Otkrivajući nanovo Sisciju

u njenim ruševinama, koristeći se skromnim znanjem i sredstvima, pokušavaju na zapisima prethodne generacije otkriti što više arheoloških terena i dati njihov opis.

Međutim ne raste samo interes za antičku sisačku ostavštinu. Raste i značaj Siska kao trgovačkog središta s golemim potencijalom u novonastalom gospodarskom sustavu, što za popratnu pojavu ima pojačanu izgradnju na prostoru uže gradske jezgre, a što konačno do samoga kraja devastira ono što je od tih ostataka do tada preživjelo na terenu. Kako tada ne postoji zakonska regulativa kojom se utvrđuju odnosi i pravila prilikom pronalaska starina na terenu, kao ni odredbe o pohrani, konzervaciji, restauraciji i preparaciji te posredno i prezentaciji, arheološka baština se "izvozi", ne samo iz Siska, već diljem Europe, pa i svijeta. O tome nam svjedoči niz dokumenata koje smo za potrebe ove radnje obradili.

Glavni je to razlog danas relativno malobrojne spomeničke baštine Siska, uzme li se u obzir njen golem povijesni značaj. Tako imamo paradoksalnu situaciju, a ta je da je zastupljenost područja današnjeg Siska u izvorima prisutnija, nego li je to u svojim materijalnim ostacima. No sada smo naveli i lonkretan zaključak i obrazloženje zašto je tome tako te uveli multidisciplinarnu komponentu u proučavanje same ove problematike, jer se jedino kroz takav pristup mogu donijeti objeltivni zaključci. Značilo bi to, prije svega, da ne možemo umanjiti značaj antičke Siscije samo zato što za to nemamo "dovoljno" pokretnih materijalnih nalaza. Oni su se svakako stoljećima pronalazili na sisačkim terenima, ali su isto tako stoljećima i otuđivani.

Da se sačuvao ovaj mali dio korpusa koji je danas deponiran u Arheološkom muzeju u Zagrebu i nakon Drugog svetskog rata u Gradskom muzeju Sisak, zaslužni su već spomenuti pojedinci, koji su, osim bilješki o pojedinim arheološkim terenima i artefaktima, vodili računa i o pohrani pronađenih starina. Njihovom brigom o velikom ili malom značenju pronalaska, koji je često bio samovoljan, a onda tek od strane struke valoriziran, stvorena je jezgra materijalnih ostataka za izučavanje povijesti Siscije. Vrlo vrijedan segment njihova rada jesu i terenske zabilješke o istraživanjima koje su provodili, a koje nam danas služe u ubikaciji određenih arheoloških terena. Iščitavanje te dokumentacije komplicirano je, s obzirom na stoljetni vremenski odmak, promjenu topografskog nazivlja lokaliteta koje navode, kao i promjenu katastarskih čestica koja se dogodila u međuvremenu. Upravo stoga, bilo ih je nužno obraditi krajnje kritično, ali i multidisciplinarno uz neizostavnu kartografsku komponentu.

Stručnija arheološka istraživanja na sisačkom području (kao i drugdje na tlu Hrvatske), popraćena stručnijom valorizacijom i obradom, započela su tek u 19. stoljeću. Do tada je bogatstvo arheološkog materijala negdašnje Siscije iskorištavano za izgradnju novovjekih građevina velikog formata, kao što je to slučaj sa sisačkim kaštelom, ili je taj antički građevni materijal razvažan po okolnim selima gdje je služio kao nosiva građa u izgradnji drvenih objekata.

Polovinom 19. st. jača svijest o lokalnoj pripadnosti, političke i društvene prilike to konačno dopuštaju, pa pojedinci stvaraju zbirke starina i iniciraju osnivanje lokalnog arheološkog društva „Siscija – društvo za iskapanje i sakupljanje rimskih starina u Sisku". Ono će biti u direktnoj sprezi i pod stručnim i financijskim nadzorom zagrebačkih stručnjaka (Šime Ljubić, Josip Brunšmid). Već prije, uspostavila se i institucija muzejskih povjerenika, koji nakon gašenja rada „Siscije" (kraj 19.st.) preuzimaju ulogu sabirača starina. Njihov rad nije dijelom hrvatske znanstvene literature, ali nam je presudan u stvaranju širih arheoloških zaključaka, jer je često pedantan i cjelovit, a pronalaske starina često smješta u katastarsko-geodetske i gruntovne okvire, koji pomažu pri ubikaciji terena.

Prestankom njihova djelovanja, ratnim nedaćama, općom neimaštinom i turbulentnim društveno-političkim mijenama, sve je manje interesa i sve manje arheoloških istraživanja na području Siska, uz izuzetak 30.-tih godina 20.st. (Viktor Hoffiller, Josip Klemenc).

Stanje se pokušalo promijeniti 1942. (osnivanjem Muzeja i knjižnice grada Siska), no ratne prilike nisu pogodovale društvenom radu, pa ozbiljniji pomak u tom smjeru, a pogotovo po pitanju arheološke problematike treba tražiti nakon 2. svjetskog rata. Ono što karakterizira taj period je nova generacija lokalnih istraživača (Stjepan Vrbanović) s čijim odlaskom stoljetna veza s Arheološkim muzejem u Zagrebu i njegovom bogatom arhivskom ostavštinom ulazi u svoj najduži period stagnacije.

Arheološki rad na terenu iz razdoblja 19.st. potpuno je zaboravljen i zanemaren, iako predstavlja bogato vrelo informacija, čime je lokalno arheološko djelovanje s kraja 20. svedeno gotovo na početke, što bitno otežava stvaranje topografije antičke Siscije.

U radnji se i koncentriramo isključivo na period prije sredine 20. stoljeća, jer do tada ne postoji zakonska obveza objavljivanja terenskih arheoloških istraživanja, pa su nam podaci o tome rasuti po mnogim arhivima, institucijama i među osobnom korespondencijom te su iz tog razloga nepoznata široj znanstvenoj zajednici.

Dakle, sve do 1950.-tih, kada se istraživanja s arheoloških terena počinju permanentno objavljivati u znanstvenoj i stručnoj periodici, nema objedinjenje i kvalitativno, ali i kvantitativno valorizirane objavljene dokumentacije, pa u suvremenim arheološkim istraživanjima arheolozi nailaze na mnoge poteškoće u ocjeni arheoloških terena, jer često nemaju saznanja jesu li oni već arheološki tretirani ili je riječ o prvi puta sondiranom terenu.

Ovim radom nastojimo nadopuniti arheološke praznine i ukazati na važnost kvalitetnog rekognosciranja arheoloških terena, što je nemoguće bez dokumentacije koja se koristila za potrebe izrade ovoga rada. U tom smislu otvaramo novo polje proučavanja, a to je povijest sisačke arheologije i u tom smislu se smatramo slijednicima odredaba koje je u tu svrhu iznio još u 19. stoljeću Ivan Kukuljević.

Danas je nizom zakonskih odredbi u velikoj mjeri spriječena trgovina arheološkim artefaktima, međutim, ostaje činjenica da je velik dio siscijanske arheološke baštine nepovratno nestao, što nam bitno otežava stvaranje realne slike života u jednom rimskom provincijalnom centru. Međutim,suradnja zagrebačkih i sisačkih stučnjaka iznjedrila je kvalitetne i konkretne premise o tom dijelu gradske povijesti, a budući oblici znanstvene suradnje usko su vezani za suradnju i interdisciplinaran pristup onih koji se ovom temom bave.

21. BIBLIOGRAFIJA:

ADAMČEK, J. (1980): *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XII stoljeća*, JAZU Zagreb.

ALFÖLDY, A (1956): The Crisis of the Empire (A.D. 249-270), *Cambridge Ancient History*, Cambridge University press

ALFÖLDY, G (1969): *Die Personnamen in der romischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg.
Agramer Zeitung, 1853., br. 138

AMČIĆ, Mladen (2001): Hrvatska u karolinško doba, Split.

Annales Lobienses: ed. G.H. Pertz, [MGH SS 2], Hannover 1829.

Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi. eds. G. H. Pertz - F. Kurze, [MGH SSRG6], Hannover 1895.

Annales Sithienses

Arkeologičko družtvo „Siscia“ u Sisku, *Sisački Viestnik*, Sisak, 20. 08. 1876., god. I/1876, br.2

Arheologično društvo Siscia, Katalog izložbe, Muzej Sisak, 1990.

ARTNER von, T. (1830): *Briefe über einen Theil von Croatie und Italien*. Pesth, 1-28.

BAĆANI, Iskra/ ŠKRGULJA, Rosana/TOMAŠ BARIŠIĆ, Tea (2009): Pregled arheoloških istraživanja Gradskog muzeja Sisak u 2008. godini, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 9*, Sisak, 59-80.

BALABANIĆ, Josip, (2005): *Ljudevit Farkaš Vukotinović- Knjiga na stranom jeziku / Book in foreign language, Na iskonima moderne Hrvatske, Zagreb.*

BALL, W (2000): *Rome in the East. The Transformation of an Empire*, London/ New York.

BARADA, M. (1944): Važnost osnutja Zagrebačke nadbiskupije, Kulturno poviestni Zbornik Zagrebačje nadbiskupije I., Zagreb, 1-4.

BARKÓCZI, L. (1964): The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, *ActaArchHung 16*, Budapest, 257-356.

BARKÒCZY, L. **(**1980): *History of Pannonia,* u A. Lengyel and G.T.B. Radan eds., *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest, 85-124.

BARTOCCINI, R (1940): E. De Ruggiero (ed.), *Dizionario Epigrafico di Antichita Romane IV*, Roma, 1940.

BAUER, Antun (1936): Rimska olovna plastika, *VHAD* , Zagreb, 10-21.
BLAŠKOVIĆ, Andrija (1794): Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria (Dissertationes VIII), Zagreb.
BOJANOVSKI, Ivo (1974): *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo.
BOJANOVSKI, Ivo (1984): Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, IV – Rimska cesta Siscia-Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija, *Godišnjak CBI*, br. 22, Sarajevo, 146-265.
BOJANOVSKI, Ivo (1988): *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo.
BOJANOVSKI, Ivo (1993): Neki problemi prometne infrastrukture Brodskog Posavlja i Slavonije u antici, u: Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i Brodskom Posavlju, *Izdanja HAD-a 16*, Zagreb, 59-70.
BOJNIČIĆ, I. (1882): Das Kroatische archäologische Nationalmuseum. *Kroatische Revue*. Berichte über die socialen und literarischen Verhältnisse der südslavischen Völker (Agram): 129–141, 199–203.
BRIZZI, Giovanni, (1982.): Le antichita Pannoniche di Luigi Fernando Marsili: Nuovi elementi per la topografia di Siscia, *Atti e memorie della Deputazione di storia patria per le provincedi Romana, n.s.vol. XXXI – XXXII* (1980 – 81), La deputazione di storia patria, Bologna, 33 – 52.
BRUNŠMID, Josip (1901): Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije IV, *VHAD n.s.* 5, Zagreb, 87-168.
BRUNŠMID, Josip (1903-1904): Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VHAD 7, 209–240.
BRUNŠMID, Josip (1905): Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : nastavak, *VHAD 8*, 35–106.
BRUNŠMID, Josip (1906-1907): Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : nastavak, *VHAD 9*, 81–184.
BRUNŠMID, Josip (1908-1909): Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. III., *VHAD X*, 149-222.
BRUNŠMID, Josip (1910/1911): Rimski vojnički diplom iz Siska, *VHAD*, Zagreb, 23-24.
BRUNŠMID, Josip (1910/1911): Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : nastavak, *VHAD 11*, 61–144.

BRUNŠMID, Josip (1912): Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : dio 2., nastavak, *VHAD* 12, 129–197.

BRUNŠMID, Josip (1913 i 1914): Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, *VHAD*, Zagreb, 207-268.

BRUNŠMID, Josip (1915/1919): Ulomak rimskog vojničkog diploma iz Siska, *VHAD* 14, 19–21.

BRUNŠMID, Josip (1915/1919): Rimsko čaranje na olovnoj pločici iz Kupe kod Siska, *VHAD 14*, 176–185.

BURKOWSKY, Zdenko (1993): Nekropole antičke Siscije, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 10*, Zagreb, 69-80.

BURKOWSKY, Zdenko (1999): *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*, Katalog izložbe, Gradski muzej Sisak, Sisak

BURKOWSKY, Zdenko (ur.) (2000): Pregled zaštitnih arheoloških istraživanja 1990-2000, Sisak.

BURKOWSKY, Zdenko (2000): Antički kameni spomenici Gradskog muzeja Sisak, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak I*, Sisak, 71-88.

BURKOWSKY, Zdenko (2000): O djelatnosti društva "Arkeologično družtvo Siscia u Sisku", *Godišnjak GMS I*, Sisak, 52-64.

BURMAZ, J. (2005): "Sisak – Povijesni arhiv", *Hrvatski arheološki godišnjak* 1/2004, Zagreb, 122–124.

BUTURAC, Lojzo (2006): *Stoljeća župe Sv. Križa u Sisku*, Petrinja.

BUZOV, Marija i NENADIĆ, Vesna (1990): Segestica i Siscija, *Riječi*, Sisak, 107-117.

BUZOV, Marija (1993): Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 10*, 47-68.

BUZOV, Marija (2000): *Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine*, Disertacija, Zadar.

BUZOV, Marija (2002): Grad mrtvih uz grad živih – nekropole Siscije, *HistAnt, 8*, Pula, 175-191.

BUZOV, Marija (2003): Siscia – grad na tri rijeke, *HistriaAntiq 10*, Pula, 177-194.

BUZOV, Marija (2005): Rimski kultovi u Sisciji, *Histria Antiqua 13*, Pula, 2005, 263-276.

CAMBI, Nenad (1977): Die stadtrömischen Sarkophage in Dalmatien. *Archäologischer Anzeiger*, Berlin.

CAMBI, Nenad (1989): Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele, *VAMZ*, 3.s., XXII, Zagreb, 59-76.

CAMBI, Nenad (1991): *Antički portret u Hrvatskoj*, Zagreb.

CAMBI, Nenad (1994): *Sarkofag Dobroga pastira iz Salone i njegova grupa*, Split.

CAMBI, Nenad (2002): *Antika*. Zagreb.

CAMBI, Nenad (2005): *Kiparstvo rimske Dalmacije*. Split.

CARLSEN, J. (1995): *Vilici and Roman Estate Managers until AD 284*, Roma.

Chronicon seuvicum universale

CERMANOVIĆ, C. (1965): Die dekorierten Sarkophage in den römischen Provinzen von Jugoslawien, *Ajug VI*, Beograd, 89-103.

CHARLESWORTH, M.P. (1936): *The Flavian Dynasty*, CAH XI.

Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dictata, Vinkovci, 1979.

CUMONT, F. (1911): *The Oriental Religions in Roman Paganism*, Chicago/London.

CVITANOVIĆ, Đurđica (1996): Župna crkva Uzvišenja Sv. Križa u Sisku i njene obnove (prije i poslije ratnih razaranja 1991. godine), *Radovi Insituta za povijest umjetnosti 20*, 133-141.

ČAKŠIRAN, Vlatko (2009): *Vojni Sisak*, Gradski muzej Sisak, Sisak.

DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V. (1983): *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad.

DEGMEDŽIĆ, I. (1957): Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici, *Iz starog i novog Zagreba 1*, Zagreb, 91-117.

DEMO, Željko (1994): Katalog, *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*, Arheološki muzej, Zagreb.

DEMO, Željko (1994): Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina, *Situla 32*/1994, Narodni muzej Ljubljana.

DIZDAR&RADMAN-LIVAJA 2004: Nalaz naoružanja iz Vrtne ulice u Vinkovcima kao prilog poznavanju rane romanizacije istočne Slavonije, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagreb 21*, 37-53.

DJURIĆ, B. 1991, *Noriško-panonska proizvodnja nagrobnih spomenikov in trgovina z marmornimi izdelki* (disertacija)

DOMIĆ KUNIĆ, A. (1995): Rimske provincijalne flotile, s posebnim obzirom na udjel Panonaca, *Arheološki radovoi i rasprave 12*, 83-100.

DOMIĆ KUNIĆ, A. (1995/1996): *Classis praetoria misenatium*. S posebnim obzirom na mornare podrijetlom iz Dalmacije i Panonije, *VAMZ 28/29,* 39–72.

DURMAN, Aleksandar (1992): O geostrateškom položaju Siscije, *Opuscula archaeologica*, Zagreb, br. 16, 117-131.

DURMAN, Aleksandar (2002): Iron resources and production for the Roman frontier in Pannonia, *Historical Metallurgy* 36/1, 24-32.

DURMAN, Aleksandar (2005): Zalihe i proizvodnja željeza za rimsku državnu granicu u Panoniji, *Godišnjak GMS 5*, Sisak, 17-24.

DŽINO, Danijel (2005): Illyrian policy of Rome in the late Republic and early Principate, PhD. diss. University of Adelaide, Adelaide.

DŽINO, Danijel (2010): *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450-1450*, volume 12, General Editor Florin Curta, Leiden/Boston 2010.

FABER, A (1973): Građa za topografiju antičkog Siska, *VAMZ* 6-7 (1972-1973), Zagreb, 133-162.

FABER, A (1991-1992): Antička apsida i njezin kontinuitet u arhitekturi sakralnih objekata, *VAMZ 24/25*, 151–161.

FILIPEC, Krešimir (2001): Nekoliko novih ranosrednjovjekovnih nalaza iz Siska i kratak osvrt na druge istovremene nalaze, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 2*, Sisak, 89-107.

FITZ, J. (1962): A Military history of Pannonia from the Marcomann Wars to the death of Alexander Severus (180-235), *Acta Archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae 14*, 25-112.

GAVELA, B. (1956): Antički spomenici grčko-egipatskog sinkretizma u našoj zemji, *Starinar*, n. s. 5–6/1954–1955, Beograd, 43–51.

GRAČANIN, Hrvoje (2004): Svijet antičke žene u dva južnopanonska pokrajinska središta, Sisciji i Sirmiju, *Scrinia slavonica 4*, Sl. Brod, 15-106.

GREGL, Zoran (1996): Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici II, *Iz starog i novog Zagreba* 7, Zagreb, 9–18.

GREGL, Zoran (2008): Kukuljevićevo arkeologičko djelovanje, Hrvatska revija, br. 2, 100-101.

GREGL, Zoran/ MIGOTTI , Branka (1999-2000): Nadgrobna stela iz Siska (CIL III 3985), *VAMZ XXXII-XXXIII*, Zagreb, 119-164.

GRUEN, E. S. (1996): The expansion of the Empire under Augustus, in A. K. Bowman, E. Champlin, A. Lintott (eds.), *The Cambridge Ancient History, 2nd Edition*. Volume X, The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69, Cambridge, 147-197

GRUJIĆ, Branislav, *Rječnik francusko – srpskohrvatski*,1968.

HEFELE, Ferdo (1902): Tri dopisa s rimskim nalazima u Sisku, *VHAD*, Zgreb, 228-229.

HEFELE, Ferdo (1907): Prilozi za povijest grada Siska, *Sisački glas*, Sisak, 1.

Historia Salonitana (2003): *Toma Arhiđakon – Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Perić, Matijević– Sokol, Katičić, Književni krug, Split, 2003.

HEIDE, R (2008): Bibliografija Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu, *VAMZ*, 3.s., XLI 475–550.

HOFFILLER, Viktor (1902): Thrački konjanik, *VHAD*, n.s. Sv. 6, 192–209.

HOFFILLER, Viktor (1903/1904): Antikne bronsane posude iz Hrvatske i Slavonije u narodnom muzeju u Zagrebu, *VHAD*, n.s. Sv. 7, 98–123.

HOFFILLER, Viktor (1906/1907): O nekim rimskim starinama, nabavljenim za Narodni muzej godine 1906., *VHAD*, n.s. sv. 9, Zagreb, 194-200.

HOFFILLER, Viktor (1910/1911): Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva, *VHAD*,. n.s. Sv. 11, 145–240.

HOFFILER, Viktor / SARIA, Balduin (1938): *Antike inschriften aus Jugoslavien, I., Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb.

HORVAT, Anđela (1954): O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza, *Starohrvatska prosvjeta*, JAZU, Zagreb, serija 3, sv. 3, 93-104.

HOTI, Marina (1992): Sisak u antičkim izvorima, *Opuscula archaeologica*, vol. 16, Zagreb, 133–163.

Izkapanje starina i naš narodni muzej, *Vienac*, br. 24, Zagreb, 1877: 389.

ILIČIĆ, Emilio/MIRNIK, Ivan (2008): Povijest palače Arheološkog muzeja u vremenu od njegove izgradnje do 1954. godine, *VAMZ*, 3.s., XLI 343–376.

JAGAČIĆ-BORIĆ, Jasna/ZORKO, Đurđa (2006): *Sisački biografski leksikon*, Sisak.

JAGIĆ, Dragutin (1883): U Sisaku 13 listopada 1883., *VHAD*, Zagreb, 120-121.

JEVTOVIĆ, J. (1988) ur.: *Antike porträts aus Jugoslawien*. Frankfurt am Main.

KAJANTO, I. (1965): *The Latin Cognomina*. Helsinki.

KARAMAN, Ljubo (1930): *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb.

KATANČIĆ, Matija Petar (1795): *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, in quo de origine lingua et literatura Croatorum, simul de Sisciae Andautonii Nevioduni Poetovionis urbium in Pannonia olim celebrium et his interiectarum via militari mansionum situ disseritur, Zagrabiae: Typis episcopalibus*.

KATANČIĆ, Matija Petar (1827): *Istri adcolarum geographia vetus e monumentis ephigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata Pars I Budae 1826: Pars II Budae* (izdano je posmrtno).

KNEZOVIĆ, Ivan (2008): Katančićev Andautonij: vrhunac znanstvenog istraživanja arheologije i stare povijesti na zagrebačkom području u 18. st., *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest,* Vol. 40, Zagreb, 11-47.

KOCH, G./SICHTERMANN, H. (1982): *Römische Sarkophage*. München.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira/WAGNER, Elizabeta (2010): *Izidor Kršnjavi i povijesne slike u zagrebačkoj Zlatnoj dvorani u Opatičkoj 10*, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 10, Sisak, 273-314.

KOŠČEVIĆ, Remza (1991): *Anticka bronca iz Siska,* Zagreb.

KOŠČEVIĆ, Remza (1994-1995): Metalna produkcija anticke Siscije, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 11-12*, 41-62.

KOŠČEVIĆ, Remza/ MAKJANIĆ, Rajka **(**1995): Siscia, Pannonia Superior, Finds and Metalwork Production, Terra Sigillata, *British Archaeological Reports*, International Series 621.

KOŠČEVIĆ, Remza (2000): *Arheoloska zbirka Benko Horvat,* Zagreb.

KOVAČ, Fabijan (1925): *Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetogodišnjici,* Sisak, tisak S. Junker.

KOVAČ, Fabijan (1939): Iz stogodišnje prošlosti grada Siska, *Hrvatske novine* br. 18.

KÖSTERMANN, E. (1953): Der pannonisch-dalmatische Krieg 6-9 n. *Chr, Hermes* 81.

KRAGULJAC, Božena (2000): Muzej u Sisku – osnivanje i rad, *Godišnjak GMS I*, Sisak, 8-12.

KRČELIĆ, Baltazar Adam (1994): *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb.

KRIŽMAN, Mate (1991): *Rimska imena u Istri*, Zagreb.

KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Ivan (1857): *Uber der Zustand der Alterthumer in Siscia*. Mittheilungen der Kaiserliche Konigliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, II Band, 81-83, Wien.

KUNTIĆ – MAKVIĆ, Bruna i ŠEGVIĆ, Marina, Katančićev opis Siscije, *Opuscula archaelogica*, vol. 16, Zagreb, 1992., str. 165 – 181.

KUNTIĆ MAKVIĆ, Bruna, Pisani izvori u službi arheološkog istraživanja *Scripta et effossiones*: nastava, *Opuscula archaeologica 30*, 225-268, 2006.

KURILIĆ, Anamarija (2002): Liburnski antroponimi, *Folia onomastica Croatica*, 11, Zagreb, 123-148.

LAZIUS, Wolfgangus (1551): *Commentariorum reipublicae Romanae illius in exteris provinciis acquisitis Constitutae libri duodecim*, Basileae.

Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae

LASZOWSKI, Emil (1901): *Hrvatske povijesne građevine*, Zagreb.

Leksikon antičkih autora, prir./ed. D. Škiljan, Zagreb, 1996.

LELEKOVIĆ, Tino (2011): *Antičke nekropole Siscije i Murse*, Disertacija.

LINKE, Krešimir (2011): Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara (1790. – 1865.), *VAMZ*, 3.s., XLIV 219.

260.

LOLIĆ, Tanja (2001): Lokalitet Trg bana Josipa Jela.i.a u Sisku, *ObHAD 33*, Zagreb, 95-99.

LOLIĆ, Tanja (2003): Colonia Flavia Siscia, in The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, eds. M. .a.el Kos, P. Scherrer, *Situla* 41, Ljubljana, 131-152.

LORINZ, B. (2000): *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*, Vol. III, Wien.

LUETIĆ, Tihana (2001): Darovi i darovatelji ..., *VAMZ* 3.s. XXXIV: 217-264.

LUETIĆ, Tihana (2001): Šime Ljubić kao ravnatelj Zemaljskog narodnog muzeja u Zagrebu od 1867. do 1878. godine, Zbornik odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske Akademuje Znanosti i Umjetnosti 19, 215 – 261.

LJUBIĆ, Šime (187): Inscriptiones quae Zagabriae in Museo nationali asservantur, Viestnik Narodnoga zemaljskoga muzeja 2, Zagreb, 1-75.

LJUBIĆ, Šime (1878): Pisani spomenici: iskopani u Sisku od arkeol. društva Siscia tečajem god. 1878., *VHAD*, – God. 2, br. 1, 11–12.

LJUBIĆ, Šime (1879): Pisani spomenici: iskopani u Sisku tečajem god. 1876–7. od arkeolog. Društva Siscia, *VHAD*, – God. 1, br. 3, 65–74.

LJUBIĆ, Šime (1882): Sisački natpis, *VHAD*, God. 4, br. 3, 65–66.
LJUBIĆ, Šime (1888): O napredku arkeologiške znanosti u našoj Hrvatskoj zemlji: nastavak i konac, *VHAD* God. 10, br. 4, 106–110.
LJUBIĆ, Šime (1996): Narodni zemaljski muzej u Zagrebu, *Muzeopis 1846–1996,* Zagreb.
MAROEVIć, Ivo (1998): *Sisak, grad i graditeljstvo*. Sisak.
MARSIGLI, Luigi Fernando (1726.): *Danubius Pannonico Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus*, Amsterdam.
MATIJAŠIĆ, Robert (2002): *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula.
MATOVINA, Miroslav (1995): *Riječno brodarstvo u Sisku*. Riječno brodarstvo „Dunavski Lloyd“, Pristanište i skladište, Sisak.
MIGOTTI, Branka (1994): Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj, Od nepobjedivog sunca do sunca pobjede. Arheološki muzej, Zagreb, 41-69.
MIGOTTI, Branka (1995-1996): Ranokršćanski grobni nalaz iz Velikih Bastaja kod Daruvara, *VAMZ*, n. s. XXVIIIXXIX, Zagreb, 127-157.
MIGOTTI, Branka (1997): *Evidence for christianity in Roman southern Pannonia (northern Croatia)* : a catalogue of finds and sites / Branka Migotti. – Oxford.
MIGOTTI, Branka (2001): Sarkofag Romanije Nevije iz Siska, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak II*, Sisak, 37-88.
MIGOTTI, Branka (2005): The Ash-chest of Marcus Aurelius Glabrio from Siscia reconsidered, *Illyrica Antique*. *Ob honorem* Duje Rendić-Miočević, Zagreb.
MIGOTTI, Branka (2005): The iconography of the Dioscuri on a sarcophagus from Siscia, *HistAnt 13*, Pula, 277-285.
MIGOTTI, Branka (2005): *The Roman Sarcophagi of Siscia*, skup: Roman Sarcophagi in Pannonia and Upper Moesia, Ljubljana, Slovenija, 10.-11. ožujak 2005., neobjavljeno.
MIGOTTI, Branka (2007): Rimski sarkofazi Siscije, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak VII*, Sisak, 7-30.
MIGOTTI, Branka (2011): Prostor ranokršćanske biskupije Siscije i njegova arheološka ostavština, *Antiquan fidem*, Zbornik radova, Zagreb, 37-70.
MIRKOVIĆ, Miroslava (1971): *Sirmium – its history from the I century A.D. to 582 A.D.,Sirmium I*, 5-94.
MIRNIK, Ivan (1996): Arheološki muzej u Zagrebu. *Muzeopis 1846–1996*, Zagreb.

MIRNIK, Ivan (2001): Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji, *VAMZ*, n. s. XXXIV/1, Zagreb, 205-216.

MOCSY, Andras (1962): Pannonia (Siscia), *PWRE IX*, 237-278.

MOCSY, Andras (1974): *Pannonia and Upper Moesia*, London.

MOMMSEN, Theodor (1902): *Corpus inscriptionum Latinarum (CIL) vol. III. Inscriptiones Asiae, provinciarum Graecarum, Illyrici Latinae*, Berlin.

Muzeopis… (1997): 1846-1996. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.

NELIS-CLÉMENT, Jocelyne (2000): *Les beneficiarii: militaires et administrateurs au service de l'Empire*, Bordeaux.

NENADIĆ, Vesna (1987): Prilog proučavanju antičke Siscije, *Prilozi Instituta za arheologiju 3/4*, 71-102.

NIKOLANCI, M. (1966): Arhajski import u Dalmaciji. *VAHD*, 68/8, Split, 133-141.

O uspjehu iskapanja u Sisku arh. Dru.tva „Siscia", *Sisački viestnik*, Sisak, 24. rujna 1876., god. I/1876, br. 10

NIKOLOSKA, A & BURMAZ, J (2008): Novi nalazi kultnih spomenika iz Siska, *Opusc.archaeol. 31*, 205–220.

OBRADOVIĆ, Davorka (1997): Sisak od kršćanstva do plovila „XXI st.", *Sisak: Segestica, Siscia, Sziszak, Sisak*, 10-20.

OTTO, W. F. (1912): *Genius*. In: *RE VII* 1, 1155-1170.12.

PAJTLAR – GRDINIĆ – SUMAJSTORČIĆ (2006): *Stosedamdeseta obljetnica ljekarništva u Sisku*, Sisak, 17-18.

PAŠALIĆ, Esad (1956):Quaestiones de Bello Dalmatico Pannonicoque, *Godišnjak Istorijskog instituta Bosne i Hercegovine VIII*, 1956, 245-300.

PAVAN, Massimiliano (1955): La provincia romana della Pannonia Superior. *Atti della Academia Nazionale dei Lincei, Memorie, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, Serie 8, Vol. 6, Fa sc. 5, Roma.

PEKOVIĆ, Jelica (2008): Izgradnja sisačke utvrde 1544. do 1552. godine, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 8*, Sisak, 49-78.

PLINIUS C. SECUNDUS, *Naturalis historia*, Lipsiae 1906., III.

PÒCZY, Klara (1980): Pannonian cities, u A. Lengyel and G.T.B. Radan eds., *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest 1980, 247-274.

POPOVIĆ, B./ Mano Zisi, D./ Veličković, M/ Jeličić B (1963): *Antička bronza u Jugoslaviji*,Beograd.

Put prvog parobroda iz Zemuna u Sisak, *Ilirske narodne novine IV*/1838., br. 73

RAČKI, Franjo (1877): *Documenta*, Zagreb.

Rad Jugoslavenske akademije, br. 23, 1873.

RADMAN-LIVAJA, Ivan (2004): *MILITARIA SISCIENSIA – nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, AMZ, 2004.

RADMAN LIVAJA, Ivan (2007): In Segestica ... , *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 24/2007*, 153-172.

RADMAN-LIVAJA, Ivan (2010): Ivan Radman-Livaja, Siscia kao rimsko vojno uporište in I. Radman-Livaja ed., *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, Zagreb, 2010, 179-201.

RADMANOVIĆ, Š i VAZDAR, A. (1992): *Zbornik građe - politički i društveni pokreti u Sisku 1869.-1918.*, Muzej Sisak, Sisak.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante (1981): Mramorna statua Dijane iz Siska, *VAMZ* Ser. 3, 14, 73–84.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante (1982): Dvije brončane statuete Jupitera iz Siska, *VAMZ*, Ser. 3, 15, 29–39.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante (1986): Minijaturna brončana kompozicija s likom Dijane iz Siska, *VAMZ* Ser. 3, 19, 187–202.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante (1993): Rimska nadgrobna stela iz Odre nadomak Zagreba. *ObHAD* XXV/2, Zagreb, 28-31.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante (1995) (ed.), *Zagreb prije Zagreba. Arheološka baština Zagreba od prapovijesti do osnutka biskupije 1094. godine* (katalog izložbe / exhibition catalogue), Zagreb.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante (2005): O kultu Jupitera i Junone na području Siska, *Histria Antiqua* 13, Pula, 241–262.

RIVES, J. (2000): Religion in the Roman world, u: J. Huskinson (ed.), *Experiencing Rome. Culture, Identity and Power in the Roman Empire*, London – New York, 245–275.

ROSS TAYLOR, L. (1961): Freedmen and freeborn in the epitaphs of Imperial Rome, *American Journal of Philology* 82/2, Baltimore, 113–132.

ROWELL, T.H. (1962): *Rome in the Augustan Age*, Norman.

Rukopisna ostavština Fabijana Kovača, (2010), Gradski muzej Sisak.

RUPČIĆ, R./JAGAČIĆ-BORIĆ, J (2009): *Stari most u Sisku (pre)poznavanje.* Sisak.

SALOMIES, O. (2001): Names and identities. Onomastics and prosopography, u: J. Bodel (ed.), *Epigraphic Evidence. Ancient History from Inscriptions*, London – New York, 73–117.

SALWAY, B. (1994): What`s in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from c. 700 B.C. to A.D. 700. *JRS*, London, 124-145.

SEAGER, R. (2005): *Tiberius*, 2. Edition, Oxford.

SEKELJ IVANČAN T, (2001): Neki arheolo.ki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom srednjeg vijeka, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 18*, 189-212.

SELEM, P. (1980): *Les religions orientales dans la Pannonie romaine, partie en Yougoslavie*, Leiden.

SELEM, P. (1981): Aspekti teatralizacije u kultu Kybele i Attisa, u: Danica Dimitrijević *et. al.* (eds.), *Antički teatar na tlu Jugoslavije. Saopštenja sa naučnog skupa 14.-17. april 1980*, Novi Sad, 189–198.

SELEM, P (1997): *Izidin trag*, Split.

SIMONI, Katica (1989): Nalazi iz vremena seobe naroda u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III serija, vol. XXII, 107-134.

SINOBAD, Marko (2010): Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području... *Opusc. archaeol. 34*, 145-228.

Sisačke ciglane, *Sisački glas* br. 32, 1909.

SLUKAN, Mirela, (2000): Kartografski izvori za povijest Tplex Confiniuma, Hrvatski državni arhiv/Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.

SLUKAN-ALTIĆ, Mirela (2004): Povijesni atlas gradova, II. svezak, Sisak. Sisak, Državni arhiv Sisak/Hrvatski državni arhiv.

SORDI, M. (2004): *Pausania II e le leggi di Licurgo*. In Heftner and Tomaschitz 2004: 145–50.

SZABO, A. (1996): Osnivanje i razvoj Narodnog muzeja u Zagrebu između 1846. i 1873. godine, Naš museum: zbornik radova sa znanstvenog skupa odr`anog prigodom proslave »150 godina od utemeljenja Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu« 1846-1996, Zagreb 12-14 studenog1996. / J.Balabanić. Zagreb : Hrvatski prirodoslovni muzej: Hrvatski povijesni muzej: Arheološki muzej u Zagrebu, 27-40.

ŠANJEK, Franjo (1993): *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb.

ŠARIĆ, I. (1986): Zaštitno arheološko istraživanje lokaliteta «Kovnica» u Sisku 1985. godine, *Obavijesti HAD 18/1*, Zagreb, 28-29.

ŠAŠEL, Jaroslav (1974): Siscia. RE, *Suppl. Band XIV*, 702-741.

ŠAŠEL, Jaroslav (1977): *L`fanthroponymie dans la province romaine de Dalmatie*, in N. Duval (ed.), L`fonomastique latine, Actes du Colloque International sur l`fonomastique latine organise a Paris du 13 au 15 octobre 1975, Paris, 365-383.

ŠAŠEL KOS, Marjeta (1986): Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu, *SAZU*, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za arheologijo, Ljubljana.

ŠAŠEL KOS, Marjeta (2005): Appian and Illyricum, *Situla* 43, Razprave Narodnega muzeja Slovenije, Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae, Ljubljana.

ŠAŠEL KOS, Marjeta (2005a): The Pannonians in Appian's Illyrike, u: *Illyrica Antiqua*, *Ob honorem* Duje Rendić-Miočević, Radovi s Međunarodnog skupa o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6.-8. XI. 2003., ed. M. Sanader, Zagreb, 433-439.

ŠAŠEL-KOS, Marjeta (2009): The Roman conquest of Dalmatia and Pannonia under Augustus - some of the latest research results. In: MOOSBAUER, Günther 8ed, WIEGELS, Rainer 8ed. Fines imperii-imperium sine fine? : römische Okkupations- und Grenzpolitik im frühen Principat : Beiträge zum Kongress "Fines imperii-imperium sine fine?" Osnabrück vom 14. bis 18. september 2009, (Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption, Bd. 14)., 7-117.

ŠEBEČIĆ, Berislav (2009): O hrvatskim domoljubima Ljudevitu Farkašu Vukotinoviću, prirodoslovcu i Ladislavu Kukuljeviću Sakcinskom, rudarskom poduzetniku, *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, vol. 21, Zagreb, 113-117.

ŠEGVIĆ, M. 1987 - Stanovništvo rimskog Nezakcija prema epigrafičkim spomenicima. *OpA*, 11-12, Zagreb, 1987: 143-154.

"Therese von Artner", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice (VGD Jahrbuch)*, vol. 14. n. 1. listopad 2007, 117-123. (izlaganje sa skupa)

ŠKEGRO, A (1999): Inschrift eines veteranen von legio I Adiutrix, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 37(24), Zadar, 15–25.

TAYLOR, L.R. (1914): Augustales, Seviri Augustales, and Seviri. A chronological study, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 45, Baltimore, 231–253.

TKALČIĆ, Ivan (1866/2003): *Severila ili slika iz progonstva kršćanah iz Siska* (facsimile). Zagreb.

TURCAN, R. (1996): *The Cults of the Roman Empire*, Oxford.
TURCAN, R. (2001): *The Cult of the Roman Empire*, Malden.
VERMASEREN, M.J. (1989): *Corpus Cultus Cibelae Attidisque VI*: *Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bospori, Colchis, Scythia et Sarmatia* (*Etudes preliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain* 50), Leiden.
VIKIĆ-BELANČIĆ, B. (1989): Ranocarska svjetiljka iz Siska : Nova akvizicija Arheološkog muzeja u Zagrebu, *VAMZ* 22, 53–58.
VIKIĆ, B. & GORENC, M. (1969): *Prilog istraživanju antiknih naselja i putova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb.
VINSKI, Zdenko (1970): O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *VAMZ*, 3.s., 45-92.
VINSKI, Zdenko (1971): Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. Godine, *VAMZ*, 3.s., 47 - 71.
VITRUVIJE, M.P. (*Marcus Vitruvius Pollio*) (1999): *Deset knjiga o arhitekturi*, preveli: Matija Lopac i Vladimir Bedenko, Golden marketing/Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb.
VRBANOVIĆ, Stjepan (1981): Prilog proučavanju Siscije, Posebni otisak: Izdanja Hrvatskog arheološkog društva sv. 6., u: *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici*, Zagreb.
VUJASINOVIĆ, Branko (1995): Prometna povezanost dolina Kupe i Save s morem s posebnim osvrtom na ideje o plovnom povezivanju, *Hrvatska vodoprivreda* IV, br. 15-66.
VUKELIĆ, Vlatka (2005): 130 godina ujedinjenja Vojnog i Civilnog Siska, *Pučki kalendar SMŽ*, 118-124.
VUKELIĆ, Vlatka (2006): Prilog istraživanju antičke Siscije, prvi pisani spomen Severillina sarkofaga u ranom novovjekovlju i pokušaj rekonstrukcije njegovog izvornog nalazišta, *VAMZ*, 3.s., XXXIX 201-216.
VUKELIĆ, Vlatka (2007): Prilog proučavanju razvoja sisačke arheologije u drugoj polovici 19. i polovici 20. stoljeća: Andrija Colussi kao pionir sisačke arheologije. *VAMZ* 3.s. XL: 347.368.
VUKELIĆ, Vlatka (2009): Sarkofag Maksimijane Emilije iz Siska, *VAMZ*, 3.s., XLII 393.420.

VUKELIĆ, Vlatka (2009): Počeci sustavnih arheoloških istraživanja u Sisku. *Godišnjak GMS 9*, 93-119, Sisak.

VUKELIĆ, Vlatka (2011): Lokalitet „Rimska pivnica“ u Sisku- Primjer istraživanja antičke monumentalne građevine javne namijene u drugoj polovici 19. stoljeća, *Histria Antiqua*, 20/2011, 235-244.

VUKOTINOVIĆ, Ljudevit (1996): Kratka historija Narodnoga hrvatskoga muzeja. *Muzeopis 1846–1996*, Zagreb.

VUKOVIĆ, Domagoj (1994): *Siscija vizija rimskog grada u Panoniji*, CZK „Vladimir Nazor“, Sisak.

WATSON, A. (1999): *Aurelian and the Third Century*, London – New York.

WEAVER, P.R.C. (1967): Social mobility in the Early Roman Empire. The evidence of the imperial freedmen and slaves, *Past & Present* 37, Oxford, 3–20.

WEAVER, P.R.C. (1972): *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge.

WEBSTER, J. (2001): Creolizing the Roman provinces, *American Journal of Archaeology* 105/2, Boston, 209–225.

WIEWEGH, Zoran (2001): Rimska keramika iz Siska s lokaliteta Kovnica..., *Opvsc. archaeol. 25*, 9-149.

WIEWEGH, Zoran (2003): Rimske prstenaste fibule iz anticke zbirke Gradskog muzeja Sisak, *Godisnjak Gradskog muzeja Sisak III-IV*, 75-88.

WIEWEGH, Zoran (2003): *Jugoistočna nekropola Siscije*, Gradski muzej Sisak.

WIEWEGH, Zoran (2004): Kasna antika i razvoj kršćanstva, *Pro sancto Quirino e.s. . confessio fidei*, Gradski muzej Sisak, Sisak.

WIEWEGH, Zoran (2007): Nalaz građevine s apsidom u Drugoj ulici u Sisku, *Arheološki radovi i rasprave 15*, 91-100.

WILKES, John Joseph (1969): Dalmatia, London.

WILKES, John Joseph (1996): The Danubian and Balkan Provinces, in: A. K. Bowman, E.Champlin, A. Lintott (eds.), *The Cambridge Ancient History*, 2nd Edition. Volume X, The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69, Cambridge, 545-585.

WILKES, John Joseph (2000): The Danubian and Balkan Provinces, in: A. K. Bowman, P.Garnsey, D. Rathbone (eds.), *The Cambridge Ancient History*, 2nd Edition. Volume XI, The High Empire, A.D. 70-192, Cambridge, 577-603.

ZANINOVIĆ, Marin (1981): Siscia u svojim natpisima. *IzdHAD/*6, Zagreb, 201-208.

ZANINOVIĆ, Marin (1986): Pojava antike u sredisnjoj Hrvatskoj, *Izdanja HAD-a 10*, 59-67.

ZANINOVIĆ, Marin (1987): Antička arheologija u Hrvatskoj, *Opuscula archaelogica, vol. 11-12*, Zagreb, 1-71.

ZANINOVIĆ, Marin (1993): *Classis Flavia Pannonica, Izdanja HAD-a*, sv. 16, 53-58.

21.1. KARTOGRAFSKI IZVORI:

- *Regulatorni nacrt kr. I slobodnog grada Siska*/ Lavoslav Hanzlowsky. – 1 . 2 880. – Sisak: 1909., Rukopisni plan: djelomično u boji; 131x90 cm, KP, GMS
- *Uebersichtsplan von Sissek und der nächsten Umgebung.* [mjerilo neodređeno]. [S.l.: ca 1679]. Rukopis u boji; 55 x 40 cm. Kartografska zbirka ratnog arhiva u Beču,sign. Inl. C.
- *Siscium antiqvum*/ Luigi Fernando Marsigli. [1: 7 200]. Haag-Amstelodami, 1726. Plan: bakrorez; 25 x 16 cm. NSK, sign. BN Paris M. 24.
- *Plan von der Innundation bey Sziszek welche der Sau und Kulpa Fluss bey der übertrettungaus seinen Ufern veranlasset.* 1: 7 200. Petrinja: 1783. Rukopisni plan: u boji; 70 x 51 cm. Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h. 635.
- *Planum neo regulandi Oppidi Sissek tam fundorum intravillanorum quam et tenutorum extravillanorum ad idem oppidum spectantium, confectum anno 1829. per Ioannem Fistrovich*, Kartografska zbirka Kaptolskog arhiva, sign. A.I.186.
- *Verbesserter Ideal Plan eines k[aiserlich] k[öniglichen] Wasser Com[m]issions von A[nn]o 1773 von dem Sau Strome / Mathias v. Sztariczky Méretarány*: [Méretarány nélkül] Készítés: [S.l.], 1783. Terjedelem/fizikai jellemzők: 1 térkl., ms., kézi szín. 37,3 x 173 cm Leírás: Száva. Vízrajzi térkép. Ábrázolt terület: a Száva folyó Zágráb és

Belgrád közötti szakasza. Melléktérk.: Sziszek, 1:7200. Betű- és színmagyarázattal. Domborzat csíkozással. Települések nagyság szerint jellel, névvel. Proven.: Széchényi

- *Colussijev plan* Siska iz 1897. godine (u vlasništvu Vlatke Vukelić)
- *Detaljna regulacijska osnova istočnog gradskog predjela Kontraba,* plan nastao oko 1935., 1: 2880, Rukopis na litografiranoj podlozi: djelomično u boji: 75x64 cm, Fond Gradsko poglavarstvo Sisak (1918-1941), Državni arhiv Sisak.
- *Plan von der Laage des Dorfs Szizek, wie auch von denen allda befindlichen Magazinen, dann einigen vertheilten leeren Grunden*. -1:1 080. - [S.1.: ca 1785].- Rukopisni plan: u boji; 60x45 cm, Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h.637;
- *Plan aus welchen die Lage des Dorfes Neu-Sziszek, der dortigen Aerarial-Magazine, Pontonier und sonstigen Aerarial Gebäude, wie auch die nächst der Culpa gelegenen Grundstücke zu ersehen*.-1:5 040. - [S.1.: ca 1790].- Rukopisni plan: u boji; 70x50 cm, Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h.638

21.2. ARHIVSKI IZVORI:

Arhiv Antičke zbirke, Gradski muzej Sisak (dalje GMS)

Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, sign. 41

Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, Arheološki muzej, Zagreb

Dossier Siscija, *Sisak od 1936 – 1959*, 42/26, Arheološki muzej, Zagreb

Državni arhiv, Sisak, SPISI, II. Građevinski spisi s nacrtima, 64, kut. 3, ciglane

Gradski muzej Sisak, Antička zbirka,

Gruntovna napisnica broj 297,Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku

Gruntovna napisnica broj 344, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku

Gruntovna napisnica broj 350, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku

Gruntovna napisnica broj 391, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku

Fabijan KOVAČ, *Iz stogodišnje prošlosti grada Siska*, rukopis: KP, inv.br. 27, GMS

Fabijan KOVAČ, *Izgradnja ulica, parkova i građevina*, rukopis: KH-A/ K1, inv.br. 7/1, GMS

Fabijan KOVAČ, *Prikaz razvoja grada o njegovoj pedesetogodišnjici*, rukopis: KP, inv.br. 1004, GMS

Fond Gradsko poglavarstvo Sisak (1918-1941), Državni arhiv Sisak.

HDA, fond Unutrašnjeg odjela Zemaljske vlade, kut. 47, 2758/1872;

Županijska uprava Sisačko-moslavačke županije, Matična knjiga umrlih, Sisak , knjiga 38, 1929.

Sabrani prinosi za Obrtnu zadrugu, rukopis, KP, inv.br. 203, Gradski muzej Sisak.

Spomenica Župne crkve Uzvišenja sv. Križa, 1854.-1862.-1903., Sisak

Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

21.3. HISTORIOGRAFSKI IZVORI

Ammiani Marcellini, Res gestae ab excessu Nervae, (prijevod J.C. Rolfe), London/Cambridge 1950-1952. The Loeb Classical Library.

Annales Lobienses: ed. G.H. Pertz, [MGH SS 2], Hannover 1829.

Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi. eds. G. H. Pertz - F. Kurze, [MGH SSRG6], Hannover 1895. *Annales Sithienses*

Appiani Historia Romana, (prijevod H. White), London/Cambridge 1962. The Loeb Classical Library.

Athanasius, Apologia contra Arianos, Patrologiae cursus completus, series Graeca, (ed. J.P. Migne)

Aurelije Augustin, *De civitate Dei*, Zagreb 1982.

Andreae Blaskovich de Blaskovcz Presbyteri, Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria (Dissertationes VIII)

Balthasari Adami Kerchelich, Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis (studio, labore, ac impensis Balthasaris Adami Kercselich de Corbavia, Zagrabiae: Typis primo Rainerianis, dein Zerauschegianis, ac demum Antonii Jandera Typographi, 1770.

Cassiodori, Chronica, (ed. Th. Mommsen), Berlin, 1894.

Cassiodori, Variae, (ed. Th. Mommsen), Berlin, 1894.

Casii Dionis Romana Historia, (prijevod E. Cary), London/Cambridge 1968. The Loeb Classical Library.

Claudii Ptolomaei, Geographia, ed. K. Muller, Pariz, 1883.

Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom I – II, ed. I. KukuljevičSakcinski, Zagreb 1874, No 240 (= Kukuljević-Sakcinski, *Codex*).

Eutropius, Breviarum ab Urbe condita, H. Droysen, MG Auct. ant. II, 1879.

Florus, Epitome Bellorum omnium annorum DCC. Rim 1938. ed.: H. Malcovati

Hieroniymus, Chronicon, u: GCS 24, Leipzig 1913, ed. R. Helm

Hieroniymus,Opera S. Hieronymi, Epist. LX ad Heliodorum. Epitaphium Nepotiani, ed. J.P. Migne, T. I, 600.16.

Hyginus, de Limitibus constituendis, ed. Lachmann.

Illyricum sacrum, ed. D. Farlatti, Venetiis 1769.

Itinerarum Antonini Avgvsti et Hierosolymitanvm, ed. G.Parthey et M. Pinder, Berlin 1848.

Lactantius, Lucius Caecilus Firmianus, Liber de mortibus persecutorum, Immsbruck 1898, (preveo B. Lovrić).

Macrobii Ambrosii Theodosii, Viri Clarissimi et Illustris COVNINIORUM SATURNALIORUM *Septem Libri* (prijevod: H. Bornecque i F. Richard), Paris, Garnier.

Math. Petro Katancsich, Specimen/ philologiae et geographiae/ Pannoniorvm/ in qvo de/ origine lingva et literatvra/ Croatorvm/ simvl de/ Sisciae indavtonii/ Neviodvni Poetovionis/ urbivm in Pannonia olim celebrivm/ et his interiectarvm/ via militari mansionvm, Zagreb, 1797.

Math. Petro Katancsich, Istri adcolarum geographia vetus e monumentis ephigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata Pars I Budae 1826: Pars II Budae (izdano je posmrtno).

Notitia dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis: ad codd. MSS. Monachiensium, Romani, ... recensuit ... (Latin Edition)

by Edvardvs Böcking, Bonnae, 1839.-1853. *I. Notitia dignitatum in partibus Orientis. II. Notitia dignitatum in partibus Occidentis.*

Plinii Secundi, Naturalis Historia, ed. C. Mayhoff, Leipzig 1906.

Plutarchi, Vitae parallelae, sv. 5. (ed.: C. Sintenis) Lipsiae 1906.

Polybii, Historiae, I-IV. (ed.: Th. Hünttner-Wobst) Lipsiae 1882-1904.

Prudentius, Peristephanon, (ed.: H.J. Thomson) London 1961.

Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica, ed. M. Pinder – G. Parthey, Berolini 1860, 208.10.

Strabo, Geographica, Lipsiae 1903.

C. Suetonii Tranquilli, De Vita Caesorum, (ed.: M. Ihm) Lipsiae 1908.

Velleius Paterculus, Historia Romana (ed.: C. Stegmann) Lipsiae 1932.

Tabula Peuteringeniana, (ed.: K. Müller) Stuttgart 1916.

Tacit, Anali, (prijevod K. Kostović) Zagreb 1970.

Vita Ludovici imperatoris, Anonymus. iz: RAU, Reinhold, Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte I, Darmstadt, 1974.

Vitruvii, De architectura libri decem, (prijevod G. Granger) London 1970, The Loeb Classical Library.

22. ŽIVOTOPIS

Vlatka Vukelić (rođ. Bručić), rođena je u Sisku 1979. godine. Maturirala je 1997. na sisačkoj Gimnaziji, a diplomirala studij povijesti i kroatologije na Hrvatskim studijima 2002. godine. Od 2004. godine radila je u sisačkom Muzeju, nakon čega prelazi na Hrvatske studije 2005. godine. Posijediplomski doktorski studij na Hrvatskim studijima upisuje 2006. godine Zaposlena je kao asistent na ovoj instituciji.

Bavi se poviješću Siska i poviješću arheologije sisačkoga kraja. Drži kolegije vezane uz antičku povijest hrvatskih prostora i opću povijest Rimskog Carstva.

Udana je i majka je dvoje djeca.

Neki radovi koje je objavila:

1. Thesaurus Colapis fluminis - Blago rijeke Kupe, Arheološka istraživanja Kupe kod Siska prije 1. svjetskog rata – monografija i katalog, u suradnji s Ivanom Radmanom Livajom, uz prigodnu izložbu u Arheološkom muzeju u Zagrebu, 2012. god.
2. Obitelj Colussi u Sisku, – monografija i katalog uz prigodnu izložbu u Gradskom muzeju Sisak, 2011. god.
3. Lokalitet „Rimska pivnica“ u Sisku – primjer istraživanja antičke monumentalne građevine javne namijene u 2. polovici 19. stoljeća, Histria antiqua, **20** (2011).
4. Neobjavljena korespondencija o arheološkim istraživanjima u Sisku iz druge polovice 19. stoljeća. // *Kroatologija*. **1** (2010)
5. POČECI SUSTAVNIH ARHEOLOŠKAIH ISTRAŽIVANJA U SISKU – druga polovina 19. stoljeća. // *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*. **9** (2009)
6. Sarkofag Maksimijane Emilije iz Siska. // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. **XLII** (2009)
7. Prilog istraživanju antičke Siscije : prvi pisani spomen Severillina sarkofaga u ranom novovjekovlju i pokušaj rekonstrukcije njegovog izvornog nalazišta. // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. **39** (2006)